

Clarification on Metric ID: 3.3.2

Index

S.No.	Query 3	Page No
	Please provide any other relevant data or documents related in this metrics (if available).	
1	Summary of Book/Book Chapter/Paper Published	3
2	List of Book/Book Chapter/Paper Published in Conference Proceedings	4-18
3	Book/Book Chapter/Paper Published in Conference Proceedings (Cover page, inner title page and content page)	19-388

Query No. 03: Please provide any other relevant data or documents related in this metrics (if available).

Response:

The additional data for metric 3.3.2 comprising cover page, inner title page, content page displaying publication year and ISBN number are provided.

Summary of Book/Book Chapter/Paper Published

Year	2022-23	2021-22	2020-21	2019-20	2018-19	Total
Number	33	17	06	21	23	100

List of Book/Book Chapters (2022-23 to 2018-19)

Sl. No.	Name of the teacher	Title of the book/chapters published	Title of the paper	Title of the proceedings of the conference	Name of the conference	Year of publication	ISBN number of the proceeding	Name of the publisher
1	Dr. Pavan Mandavkar	Kilbilat (English Title: Chirping)	Book	Book	Book	2022	978-81-870122-2-6	Maharaswati Publications, Kolhapur
2	Dr. Pavan Mandavkar	Gadhav Goshti (English Title: Donkey Stories)	Book	Book	Book	2022	978-81-870122-1-4	Swami Enterprizes, Kolhapur
3	Dr. Pavan Mandavkar	Bahinabaichi Gani Saundarya ani Samiksha (English Title: Songs of Bahinabai: Beauty and Critique)	Book	Book	Book	2022	978-81-925695-0-5	Shashikiran Publications, Kolhapur
4	Dr. Pavan Mandavkar	Zatpat Shuddhalekhan (English Title: Quick Proofreading)	Book	Book	Book	2022	978-81-925695-1-6	Jagadamb Enterprizes, Kolhapur
5	Dr. Pavan Mandavkar	Zampu (English Title: Lethargic Personality)	Book	Book	Book	2022	978-81-870122-5-1	Swami Enterprizes, Kolhapur
6	Dr. Pavan Mandavkar	Band Master	Book	Book	Book	2022	978-81-870122-6-0	Sukrut Prakashan, Sangli
7	Dr. Pavan Mandavkar	Anna Hajarenche Ralegansiddhi (English Title: Anna Hazare's Ralegan Siddhi)	Book	Book	Book	2022	978-81-870122-7-2	Swami Enterprizes, Kolhapur
8	Dr. Pavan Mandavkar	Zatpat Nibandha (English Title: Quick Essay)	Book	Book	Book	2022	978-81-925945-0-7	Vakratunda Enterprizes, Kolhapur

9	Dr. Pavan Mandavkar	Chhan Chhan Nave Balanchi (English Title: Nice New Names for Children)	Book	Book	Book	2022	978-81-925945-1-4	Mahasaraswati Publications, Kolhapur
10	Dr. Pavan Mandavkar	Dalit Katha Ani Vital (English Title: Dalit Stories and Issues)	Book	Book	Book	2022	978-81-925945-9-0	Sukrut Prakashan, Sangli
11	Dr. Pavan Mandavkar	Gaurichi Diwali (English Title: Gauri's Diwali)	Book	Book	Book	2022	978-81-925945-2-1	Mahakavi Enterprizes, Kolhapur
12	Dr. Pavan Mandavkar	Sanskarshil Shyam (English Title: Cultured Shyam)	Book	Book	Book	2022	978-81-925945-3-8	Mahakavi Enterprizes, Kolhapur
13	Dr. Pavan Mandavkar	Hasnaval (English Title: Laughing)	Book	Book	Book	2022	978-81-925945-5-2	Aditya Prakashan, Sangli
14	Dr. Pavan Mandavkar	Thalak Shuddhalekhan (English Title: Careful Proofreading)	Book	Book	Book	2022	978-81-925945-6-9	Jagadamb Enterprizes, Kolhapur
15	Dr. Pavan Mandavkar	Zatpat Patralekhan (English Title: Quick Letter Writing)	Book	Book	Book	2022	978-81-925945-8-3	Sri Ashirwad Enterprizes, Kolhapur
16	Dr. Veera Mandavkar	Stri Sant Prabhawal (English Title: Influential Women Saints)	Book	Book	Book	2022	978-81-925945-7-6	Vakratunda Enterprizes, Kolhapur
17	Dr. Veera Mandavkar	Swapnafule (English Title: Dream Flowers)	Book	Book	Book	2022	978-81-925695-1-2	Sri Ashirwad Enterprizes, Kolhapur
18	Dr. Veera Mandavkar	Bhulabaichi Gani (English Title: Bhulabais' Songs)	Book	Book	Book	2022	978-81-925695-2-9	Vakratunda Enterprizes, Kolhapur

19	Dr. M. Rakhunde	Conf. Paper	Jagtik Vyapar Sanghatna ani Bhartachi Parastiti (English Title: Global Trade Organization and India's Economy)	World Conference on Startup in India and Education with Placement in Abroad	World Conference on 'Startup in India and Education with Placement in Abroad' Dt. 29-04-2022	2022	976-81-403579-4-0	Abasaheb Parwekar College, Yavatmal
20	Dr. Pavan Mandavkar	Conf. Paper	Education System in France	World Conference on Startup in India and Education with Placement in Abroad	World Conference on 'Startup in India and Education with Placement in Abroad' Dt. 29-04-2022	2022	976-81-403579-4-0	Abasaheb Parwekar College, Yavatmal
21	Dr. Veera Mandavkar	Conf. Paper	Bauddhik Sampada: Mahiti Ani Gundosh (English Title: Intellectual Property: Information and Goals)	World Conference on Startup in India and Education with Placement in Abroad	World Conference on 'Startup in India and Education with Placement in Abroad' Dt. 29-04-2022	2022	976-81-403579-4-0	Abasaheb Parwekar College, Yavatmal
22	Dr. Pavan Mandavkar	Conf. Paper	Role of Languages in National Education System of India	ICLLC 2022	ICLLC 2022, Seventeenth International Conference on Language, Literature and Culture, 11-12 August 2022	2022	978-1-943579-82-1	ICLLC 2022, Abu Dhabi, UAE

23	Dr. Veera Mandavkar	Conf. Paper	Navaddottari Marathi Kathetil Navjaniwa (English Title: New Innovations in Contemporary Marathi Literature)	Adhunik Marathi Sahityatil Badalte Samajik Jeevanmulye Ani Janiwa	National conference on 'Adhunik Marathi Sahityatil Badalte Samajik Jeevanmulye Ani Janiwa', Dt. 16 Mar. 2022	2022	977-81-935559-6-1	Sardar Vallabhabhai Patel Kala Ani Vidnyan Mahavidyala ya, Ainpur
24	Dr. V.R. Patki	Recent Research at the intersection of Science & Technology	Targeted Gene Therapy - A Revolution in Healthcare	NA	NA	2022	978-93-91768-30-0	Bhoomi Publishing, India
25	Dr. Pavan Mandavkar	Conf. Paper	Rashtriya Shaikshanik Dhoran 1968, 1986 w 2020 (English Title: National Educational Policy 1968, 1986, and 2020)	NEP 2020 Its implementation in Education	National conference on NEP 2020 Its implementation in Education	2022	978-93-95008-48-8	Sai Jyoti Publications, Nagpur
26	Dr. Veera Mandavkar	Conf. Paper	Nave Shaikshanik Dhoran Ani Bhasha Dhoran (English Title: New Educational Policy and Language Policy)	NEP 2020 Its implementation in Education	National conference on NEP 2020 Its implementation in Education	2022	978-93-95008-48-8	Sai Jyoti Publications, Nagpur
27	Dr. D.M. Chavan	Environmental Studies	Book	Book	Book	2022	978-93-91331-71-9	Dnyapath Publication (India)
28	Dr. D.M. Chavan	Experimental Methods in Soil Analysis	Book	Book	Book	2022	978-81-950858-2-8	Vidhan Publishing Company, Amravati

29	Dr. D.M. Chavan	Fundamental concepts of Chromatography	Book	Book	Book	2022	978-620-4-21008-7	LAP LAMBER Academic Publisher, India
30	Dr. P. Ingale	Innovative Research Trends in Science and Humanities	Resilience Power and Mental Health among college students	Book	Book	2022	978-1-954461-44-4	INSC Publication House, India
31	Dr. D.M. Chavan	A Text book of B.Sc first year course work Chemistry SEM II (CBSC)	Book	Book	Book	2022	978-93-94661-55-4	Dhyanpath Publication, Amravti
32	Dr. D.M. Chavan	Recent Advancements in Science and Technology Research	Review on the synthesis of substituted Thiocarbamide Derivatives for drug design by different path Pp 107 to 110 March 2022	Book	Book	2022	978-81-950858-9-7	Vidhan Publication Company, Amravati
33	S.R. Khandekar	Recent Research at the Intersection of Science & Technology	A Green Synthetic Approach For The Doped ZnO Nanoparticles For Optoelectronic Application	NA	NA	2022	978-93-91768-30-0	Bhumi Publishing , Kolhapur
34	Dr. Pavan Mandavkar	Shri Kshetra Chintamani Kalamb (English Title: Chintamani Temple in Kalamb)	Book	Book	Book	2021	978-81-925945-0-7	Dr. Bhau Mandavkar Research Centre, Kalamb
35	S.lakhdive	Mahila Swayrojaran sahakari chawal (English Title: Women's Self-Employment and Cooperative Movement)	Mahillana swayrojarachi sandhi (English Title: Agreement for Women's Self-Employment)	NA	NA	2021	978-93-82688-00-9	Shivaji Mahavidyalaya, Gadchiroli

36	G.P.Urkunde	Mahila Swayrojar an sahakari chalwal (English Title: Women's Self-Employment and Cooperative Movement)	Yavatmal Jilhyachya aarthik vikasat Utpadak wa prakriya sansthache Yogdan (English Title: Contribution of Production and Process Institutions in the Economic Development of Yavatmal District)	NA	NA	2021	978-93-82688-00-9	Shivaji Mahavidyala ya, Gadchiroli
37	N.V.Narule	Mahila Swayrojar an sahakari chalwal Mahila Swayrojar an sahakari chalwal (English Title: Women's Self-Employment and Cooperative Movement)	Krushu uatpnanache Vipanana va Sahakari Sanstha (English Title: Marketing and Cooperative Institutions for Agricultural Produce)	NA	NA	2021	978-93-82688-00-9	Shivaji Mahavidyala ya, Gadchiroli
38	Rekha Wath	Mahila Swayrojar an sahakari chalwal Mahila Swayrojar an sahakari chalwal (English Title: Women's Self-Employment and Cooperative Movement)	Paschim vidarbhatil Sahaakri kharedi vikri sanghachi aarthik stithi an uddeshpurti (English Title: Economic Situation and Objectives of Cooperative Purchase and Sales Associations in Western Vidarbha)	NA	NA	2021	978-93-82688-00-9	Shivaji Mahavidyala ya, Gadchiroli
39	D.S.Patil	Mahila Swayrojar an sahakari chalwal Mahila Swayrojar an sahakari chalwal Mahila Swayrojar an sahakari chalwal (English Title: Women's Self-Employment and Cooperative Movement)	Sahakratil Vyapak network ani vikray vyavstapan (English Title: Cooperative Broad Network and Sales Management)	NA	NA	2021	978-93-82688-00-9	Shivaji Mahavidyala ya, Gadchiroli

40	Dr.P.V.Mandavkar	Mahila Swayrojgar an sahakari chalwal (English Title: Women's Self-Employment and Cooperative Movement)	krushi utpadan Vipnan (English Title: Agricultural Production and Marketing)	NA	NA	2021	978-93-82688-00-9	Shivaji Mahavidyala ya, Gadchiroli
41	M Rakhunde	Mahila Swayrojgar an sahakari chalwal (English Title: Women's Self-Employment and Cooperative Movement)	Krushi Utpananachya Vipanana Sahakari Sansthachi Bhumika (English Title: Role of Cooperative Institutions in the Marketing of Agricultural Produce)	NA	NA	2021	978-93-82688-00-9	Shivaji Mahavidyala ya, Gadchiroli
42	Shital S. Raut	Mahila Swayrojgar an sahakari chalwal Mahila Swayrojgar an sahakari chalwal (English Title: Women's Self-Employment and Cooperative Movement)	Mahilanchi Rojagar kshmata and krida kshretratil Sandhi (English Title: Opportunities for Women's Employment and Sports Field Agreements)	NA	NA	2021	978-93-82688-00-9	Shivaji Mahavidyala ya, Gadchiroli
43	Dr. Veera Mandavkar	Mahila Swayrojgar an sahakari chalwal Mahila Swayrojgar an sahakari chalwal (English Title: Women's Self-Employment and Cooperative Movement)	Mahilanchi Arthik Pragati (English Title: Women's Economic Progress)	NA	NA	2021	978-93-82688-00-9	Shivaji Mahavidyala ya, Gadchiroli
44	S. Khandekar	Mahila Swayrojgar an sahakari chalwal Mahila Swayrojgar an sahakari chalwal Mahila Swayrojgar an sahakari chalwal (English Title: Women's Self-Employment and Cooperative Movement)	Geramin Vikasat Utpadak sanstheche Yogdan (English Title: Contribution of Production Institutions in Rural Development)	NA	NA	2021	978-93-82688-00-9	Shivaji Mahavidyala ya, Gadchiroli

45	Dr. K.R. Nemade	Advances in Mechanical Engineering	Experimental Investigation Of Effect Of Nanoparticle Concentration On Thermo-Physical Properties Of Nanofluids	NA	NA	2021	978-981-15-3638-0	Springer-Advances in Mechanical Engineering
46	Dr. P. B. Ingle	Environmental Studies	Social Issues and the Environment	NA	NA	2021	978-93-91331-71-9	Dnyapath Publication (India)
47	Dr. K.R. Nemade	Next Generation Information Processing System	Performance Study Of Spin Field-Effect Transistor Based On Cobalt-Modified Iron Oxide Ferromagnetic Electrode	NA	NA	2021	978-981-15-4850-5	Springer-Next Generation Information Processing System
48	P. S. Jawade	The Stalwarts	Gandhism In Raja Rao's Kanthapura	NA	NA	2021	978-93-92584-06-0	Harshavardhan Publications Pvt.Ltd,India
49	Dr. K.R. Nemade	Recent Advances in Multidisciplinary Research	Graphene Based Electronics Application	NA	NA	2021	978-939-1777-17-3	Research Advances in Multidisciplinary Research
50	Dr. K.R. Nemade	Graphene Based Nanofluids For Heat Transfer Enhancement	Graphene Based Nanofluids For Heat Transfer Enhancement	NA	NA	2021	978-6203574616	LAP Lambert Academic Publishing,India
51	P. S. Jawade	Thematic Study of Diaspora Literature	Diasporic Literature	NA	NA	2020	978-93-91201-47-0	Om Sai Publisher, Nagpur

52	D.R. Jaronde	Sakaratomak Manasshastra (English Title: Positive Psychology)	Book	NA	NA	2020	978-93-82278-92-9	Dhyanspath Publication Amravti
53	Dr. Pavan Mandavkar	Anandache Dohi Dukkha Tarang (English Title: Waves of Happiness, Waves of Sorrow)	Book	Book	Book	2020	978-81-939072-2-1	Sewa Prakashan, Amravati
54	Dr. Pavan Mandavkar	Sharad Pawar	Book	Book	Book	2020	978-81-939072-3-8	Dr. Bhau Mandavkar Research Centre, Kalam
55	Dr. K.R. Nemade	Polyaniline based Photovoltaic Cell	Polyaniline based Photovoltaic Cell	NA	NA	2020	978-620252-918-1	LAP Lambert Academic Publishing
56	D.R. Jaronde	Upyojit Manasshastra ani Shashstriya Sanshodhan va Manasshastriy Chachni (English Title: Applied Psychology and Theoretical Research and Psychological Assessment)	Book	NA	NA	2020	978-93-87278-93-6	Dhyanspath Publication, Amravti
57	Dr. Pavan Mandavkar	Conf. Paper	Shetkari Sanghatana Andolane Ani Sharad Joshi (English Title: Farmers' Organization Movement and Sharad Joshi)	Indian Farmer : Issues & Challenges	National Conf. on 'Indian Farmer : Issues & Challenges, Dt. 17 Feb. 2019	2019	976-81-309879-3-7	Principal, Shri Kisanlal Nathmal Goenka Arts & Comm. College, Karanja Lad, Dist. Washim
58	Dr. Veera Mandavkar	Adhyatm Jyoti Sant Bahinabai (English Title: The Spiritual Light of Saint Bahinabai)	Book	Book	Book	2019	978-81-939072-0-7	Dr. Bhau Mandavkar Research Centre, Kalam

59	Dr. K.R. Nemade	Recent Research at the intersection of Science & Technology	An Overview of Experimental Studies On Metallic Nanorefrirants	NA	NA	2019	978-93-91768-30-0	Bhoomi Publishing, India
60	D.R. Jaronde	Manasa Shastrachi Multatve (English Title: The Importance of Psychology)	Book	NA	NA	2019	978-93-89492-09-5	Prashant Publication, Jalgaon
61	R.M.Wath	Bhartiya Rajkaran (English Title: Indian Politics)	Bhartatil Lokshahi (English Title: Democracy in India)	NA	NA	2019	978-71-939080-4-1	Teeara Publication, Pune
62	N.R.Thavale	Bhartiya Rajkaran (English Title: Indian Politics)	Rajkiya Pakshyachi Bhumika (English Title: Role of Political Parties)	NA	NA	2019	978-71-939080-4-1	Teeara Publication, Pune
63	S. Lakhdive	Bhartiya Rajkaran (English Title: Indian Politics)	Sattantaranc he Badalte Swarup Vishleshtam atk Adhyayan (English Title: Analytical Study of Changing Forms of Globalization)	NA	NA	2019	978-71-939080-4-1	Teeara Publication, Pune
64	N.V.Narule	Bhartiya Rajkaran (English Title: Indian Politics)	Rajkarnat Pradeshik Pakshyanche Mahatva: Ek Adhyayn (English Title: The Importance of Regional Political Parties: A Study)	NA	NA	2019	978-71-939080-4-1	Teeara Publication, Pune
65	P.S.Jawade	Bhartiya Rajkaran (English Title: Indian Politics)	Yavatmalatil Samajik Samassya va Upay (English Title: Social Issues and Solutions in Yavatmal)	NA	NA	2019	978-71-939080-4-1	Teeara Publication, Pune

66	K.R. Nemade	Bhartiya Rajkaran (English Title: Indian Politics)	Badlatya Prarashtra dhornat Jagtik Rajkarnawr zalela Parinam (English Title: Global Consequence s of Changing National Policies)	NA	NA	2019	978-71- 939080- 4-1	Teeara Publication, Pune
67	D.M.Chavan	Bhartiya Rajkaran (English Title: Indian Politics)	Parrashtra Dhoran Aani Apli Bhumika (English Title: Government Policies and Our Role)	NA	NA	2019	978-71- 939080- 4-1	Teeara Publication, Pune
68	P.B.Ingale	Bhartiya Rajkaran (English Title: Indian Politics)	Vividh Rajkiya Pakshyachi badalti bhumika -Ek drustikshep (English Title: Various Political Parties - A Perspective)	NA	NA	2019	978-71- 939080- 4-1	Teeara Publication, Pune
69	Shital S. Raut	Bhartiya Rajkaran (English Title: Indian Politics)	Etihasat Mahilanche sthan : Etehasik Awlokan (English Title: Women's Place in History: Historical Perspective)	NA	NA	2019	978-71- 939080- 4-1	Teeara Publication, Pune
70	S.Khandekar	Bhartiya Rajkaran (English Title: Indian Politics)	Bhartiya Rajkarnat Bhartiya pakshyachi Badlati Paddhat (English Title: Changing Methods of Indian Political Parties in Indian Politics)	NA	NA	2019	978-71- 939080- 4-1	Teeara Publication, Pune

71	V.Patki	Bhartiya Rajkaran (English Title: Indian Politics)	Bhartiya Sanvidhan (English Title: Indian Constitution)	NA	NA	2019	978-71- 939080- 4-1	Teera Publication, Pune
72	Dr.V.Mandava kr	Bhartiya Rajkaran (English Title: Indian Politics)	Bhutpurva Pantpradhan Dr. Manmohan singh (English Title: Former Prime Minister Dr. Manmohan Singh)	NA	NA	2019	978-71- 939080- 4-1	Teera Publication, Pune
73	Dr.P.Mandavk ar	Bhartiya Rajkaran (English Title: Indian Politics)	Mahila Sakshamika r (English Title: Women Empowerme nt)	NA	NA	2019	978-71- 939080- 4-1	Teera Publication, Pune
74	M.Rakhunde	Bhartiya Rajkaran (English Title: Indian Politics)	Deshantragt Rajakarnat Rajkiya Pakshyachi stiti (English Title: Current Situation of Political Parties in Electoral Politics)	NA	NA	2019	978-71- 939080- 4-1	Teera Publication, Pune
75	Dr. Veera Mandavkar	Conf. Paper	Shetkari Jivan Ani Tyache Sahityatil Padsad (English Title: Farmer Life and Its Representati on in Literature)	Indian Farmer : Issues & Challenges	National Conf. on 'Indian Farmer : Issues & Challenges' Dt. 17 Feb. 2019	2019	976-81- 309879- 3-7	Principal, Shri Kisanlal Nathmal Goenka Arts & Comm. College, Karanja Lad, Dist. Washim
76	Dr. Pavan Mandavkar	Adhyakshiya Bhashane (English Title: Presidential Speech)	Book	Book	Book	2019	978-81- 939072- 1-4	Amravati Vidyapeeth Marathi Pradhyapak Parishad, Amravti

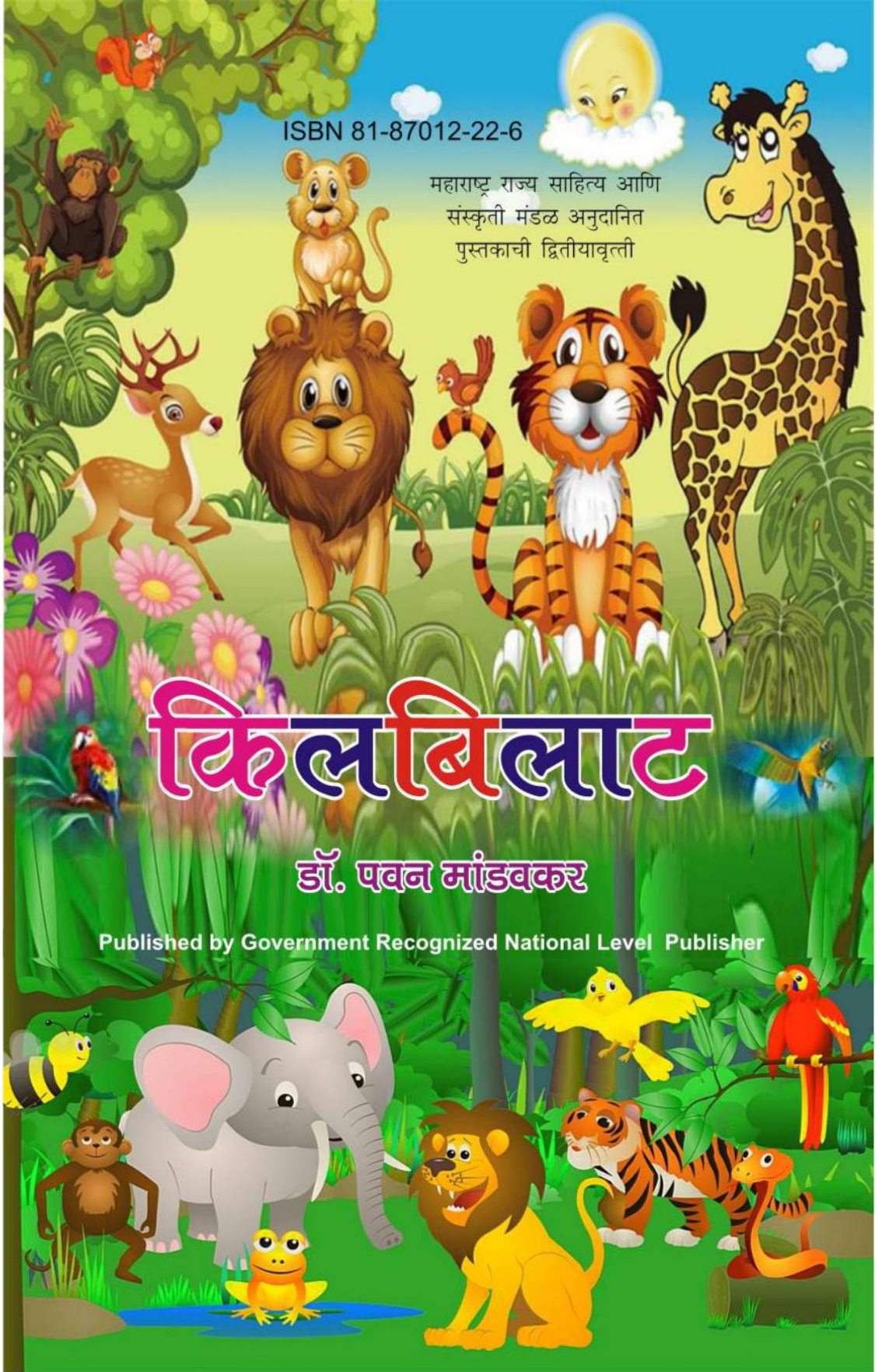
77	Dr. K.R. Nemade	Effect of Tin Doping on DC Electrical Properties of Polyaniline	Effect of Tin Doping on DC Electrical Properties of Polyaniline	NA	NA	2019	978-3659902185	LAP Lambert Academic Publishing
78	R.M.Wath	Vyavsaiik Sankhyaki (English Title: Statistical Analysis)	Book	NA	NA	2018	978-93-88708-02-9	Sai Jyoti Publications, Nagpur
79	R.M.Wath	Mahiti Tantradhyan aani vyavsahik mahiti prakriyan (English Title: Information Technology and Business Information Processes)	Book	NA	NA	2018	978-93-86011-72-5	Sai Jyoti Publications, Nagpur
80	D.R. Jaronde	Manasshastriy Prayog (English Title: Psychological Experimentation)	Book	NA	NA	2018	988-93-88113-11-3	Prashant Publication, Jalgaon
81	D.R. Jaronde	Audyogic Mansashastra (English Title: Industrial Psychology)	Book	NA	NA	2018	978-81-936920-8-0	Prashant Publication, Jalgaon
82	Dr. Pavan Mandavkar	Apurna Sangharsha (English Title: Incomplete Struggle)	Book	NA	NA	2018	978-81-953-704-4-1	Gavali Publication Islampur
83	Dr. Veera Mandavkar	Solawya Ani Satravya Shatakatil Santkavi (English Title: Santkavi in the Solapur and Satara Centuries)	Book	NA	NA	2018	978-81-925945-8-3	Dr. Bhau Mandavkar Research Centre, Kalamamb
84	Prof. N.R. Thawale	Critical Analysis of Various Legislations Relating to Critical Analysis of Various Legislations Relating to Protection of Disabled Persons in India	New Horizon	NA	NA	2018	978-81-925945-5-2	Gill Publication, Meeruth UP

85	Prof. D.S. Patil	Research Productivity of Faculty Members in the Department of Applied Mechanics, VNIT, Nagpur: A Research Productivity of Faculty Members in the Department of Applied Mechanics, VNIT, Nagpur: A Bibliometrics Study	New Horizon	NA	NA	2018	978-81-925945-5-2	Gill Publication, Meeruth UP
86	Prof. P.S. Jawade	Judicial Reporting in Dr. B.R. Ambedkar Newspaper	New Horizon	NA	NA	2018	978-81-925945-5-2	Gill Publication, Meeruth UP
87	Prof. N.V. Narule	Computer in Education An Important Step towards	New Horizon	NA	NA	2018	978-81-925945-5-2	Gill Publication, Meeruth UP
88	Dr. K. R. Nemade	Generalized Inner Product Space	New Horizon	NA	NA	2018	978-81-925945-5-2	Gill Publication, Meeruth UP
89	Dr. V.R. Patki	The Philosophy of Browning	New Horizon	NA	NA	2018	978-81-925945-5-2	Gill Publication, Meeruth UP
90	Dr. G.P. Urkunde	Role of College Librarian for Professional Development in Modern Age	New Horizon	NA	NA	2018	978-81-925945-5-2	Gill Publication, Meeruth UP
91	Prof. Saroj Lakhadive	Techniques to be applied by family to reduce the educational stress among the students	New Horizon	NA	NA	2018	978-81-925945-5-2	Gill Publication, Meeruth UP
92	Dr. D.M. Chavhan	Effective Weapon of Agricultural Marketing	New Horizon	NA	NA	2018	978-81-925945-5-2	Gill Publication, Meeruth UP
93	Prof. Madhuri Rakhunde	Agricultural Products in Maharashtra	New Horizon	NA	NA	2018	978-81-925945-5-2	Gill Publication, Meeruth UP

94	Prof. R.T. Ade	Plato's concept of Justice and present Scenario	New Horizon	NA	NA	2018	978-81-925945-5-2	Gill Publication, Meeruth UP
95	Prof. R.M. Wath	Comparative of Depth Perception, Agility And Explosive Strength of Shoulder in Different Ball Games: A Study	New Horizon	NA	NA	2018	978-81-925945-5-2	Gill Publication, Meeruth UP
96	Dr. Pavan Mandavkar	Causes of injury and safety	New Horizon	NA	NA	2018	978-81-925945-5-2	Gill Publication, Meeruth UP
97	Dr. P.B. Ingle	Mother-Tongue To Enhance English Language	New Horizon	NA	NA	2018	978-81-925945-5-2	Gill Publication, Meeruth UP
98	Prof. Snehal Khandekar	Domestic Violence in India	New Horizon	NA	NA	2018	978-81-925945-5-2	Gill Publication, Meeruth UP
99	Dr. Veera Mandavkar	Importance of Language and communication	New Horizon	NA	NA	2018	978-81-925945-5-2	Gill Publication, Meeruth UP
100	Prof. Shital Raut	Discipline of Players	New Horizon	NA	NA	2018	978-81-925945-5-2	Gill Publication, Meeruth UP

**Book/Book Chapter/Paper Published in
Conference Proceedings
2022**

Dr. Pavan Mandavkar: Kilbilat

महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळाकडून
या पुस्तकाच्या प्रथमावृत्तीला अनुदान मिळाले होते.

छोट्या दोस्तांसाठी खास बडबडगीते आणि बालकवितांचा संग्रह.
नर्सरी ते आठवीपर्यंतच्या विद्यार्थ्यांवर संस्कारक्षम मूल्ये
रुजविण्यासाठी शाळांकरिता उपयुक्त.

किलबिलाट

डॉ. पवन मांडवकर

महासरस्वती पब्लिकेशन

सौ. विद्या किरण रावण
शाहूपुरी, ५ वी गल्ली
कोल्हापूर ४१६ ००१
मोबा. नं.: ९६७३७३८१८१

ISBN 978-81-870122-2-6

या पुस्तकाच्या प्रथमावृत्तीच्या प्रकाशनार्थ महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळाच्या नवलेखक उत्तेजनार्थ अनुदान योजनेअंतर्गत अनुदान मिळाले होते. पुस्तकाच्या प्रकाशनार्थ अनुदान दिले असले तरी महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ आणि राज्य शासन लेखकाच्या मतांशी सहमत असेलच असे नाही.

कि किलबिलाट
(Kilbilat)

©डॉ. पवन मांडवकर
(Dr. Pavan Mandavkar
Department of Marathi, Indira Mahavidyalaya, Kalamb)

साहित्यप्रकार — बालकाव्य

लेखक — संपर्क : ९४२२८६७६५८

प्रकाशन क्र. १९६

प्रकाशन दि. ३ नोव्हेंबर २०२२

प्रकाशक
महासरस्वती पब्लिकेशन
सौ. विद्या किरण रावण
शाहूपुरी, ५ वी गल्ली
कोल्हापूर ४१६ ००१
मोबा. नं.: ९६७३७३८१८१८

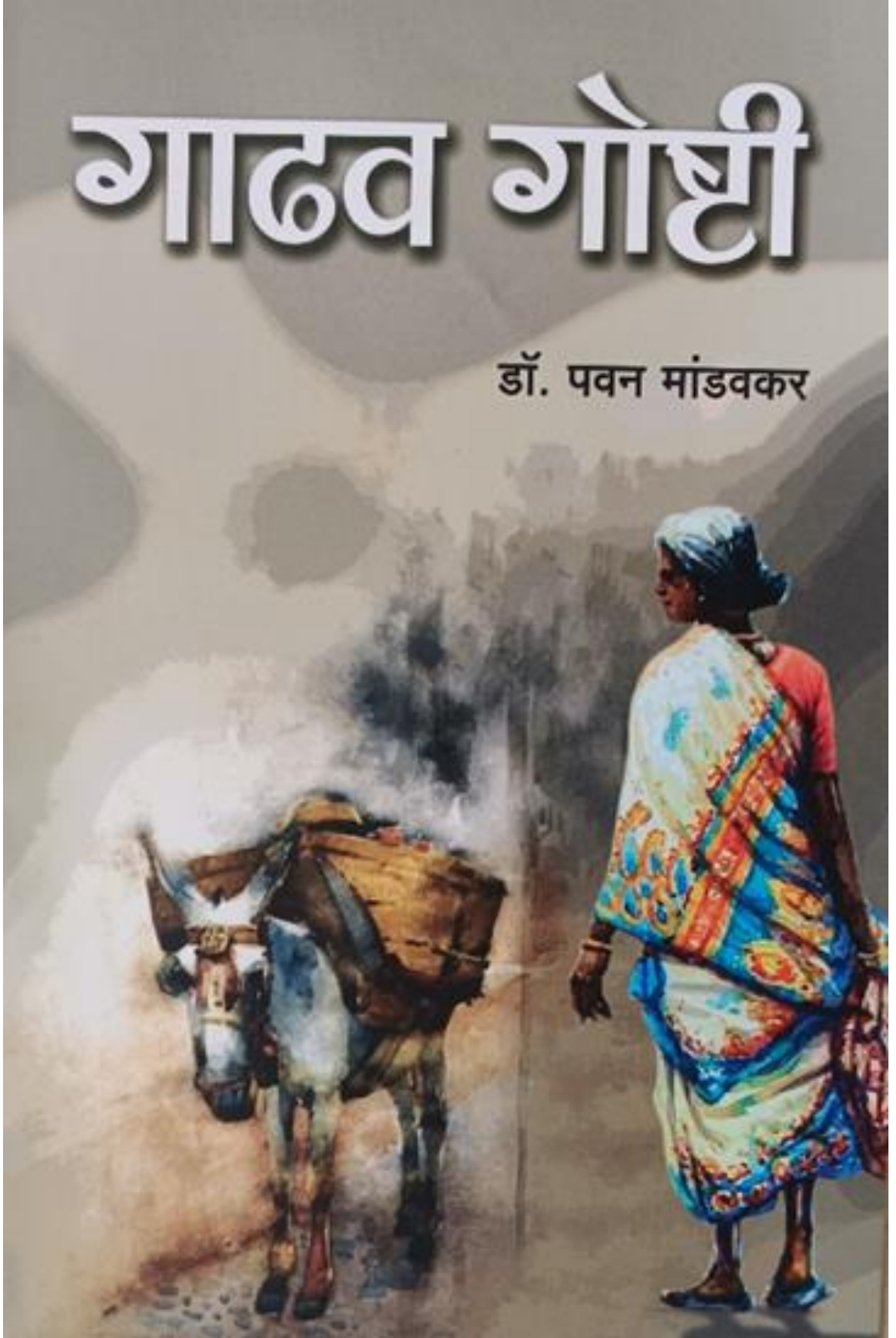
मूल्य १३० रुपये

अनुक्रमणिका

- छोट्या दोस्तांनो / ५
द्वितीयावृत्तीच्या निमित्ताने / ६
पूर्वप्रसिद्धी / ६
१. प्रार्थना / ७
२. वंदन / ८
३. साप्ताहिकी / ९
४. गाव आपुले सुखी करू / १०-११
५. स्वप्न माझे / १२-१३
६. आईची दिनचर्या / १४-१५
७. असं मी ठरवलं / १६
८. भारत दर्शन / १७
९. जत्रा / १८
१०. कसे वागावे? / १९
११. भाजीवाला / २०
१२. जादूगार / २१
१३. चष्मा / २२
१४. आमची व्हिकी / २३
१५. रेडिओ / २४
१६. आमच्या गाड्या / २५
१७. बाहुली / २६
१८. घम्मक लाडू / २७
१९. माझा स्वयंपाक / २८
२०. भोजन भाऊ / २९
२१. भाज्यांचे भांडण / ३०
२२. चौकस चिंगी / ३१
२३. शाहणा चिटू / ३२
२४. शूर ठमी / ३३
२५. बालवाडी / ३४

किलबिलाट / पवन मांडवकर / ३

Dr. Pavan Mandavkar: Gadhav Goshti

गाढव गौठी/डॉ. पवन मांडवकर

* प्रकाशक *

स्वामी एंटरप्राईजेस
किरण बाजीराव रावण
८४२, शाहूपुरी ५ वी मज्ही,
कोल्हापूर ४१६ ००१
मोबा. नं. : ९६७३७३८१८१

© डॉ. पवन मांडवकर

'पद्मनिलया', ४२, शिवाजीनगर, यवतमाळ ४४५ ००१
मोबा. ९४२२८६७६५८, ९४०३०१४८८५

* प्रकाशन *

नवीन आवृत्ती : ३ नोव्हेंबर २०२२

* मुख्यपृष्ठ *

श्री. भरत यादव, कोल्हापूर.

* अक्षरजुळणी *

ओम ग्राफिक्स, कोल्हापूर.

* मुद्रक *

दमयंती एजन्सी, कोल्हापूर.

* किंमत *

₹. ८०/-

सर्व पुस्तकांच्या आतील मजकुराशी प्रकाशक सहमत असेलच असे नाही.

महाराष्ट्र राज्य ग्रंथ निबन्ध समितीने शासन मान्य यादीसाठी
निबन्धनेले पुस्तक सान १९९८ यादी क्र. ३२२ अ

गाढव गोष्ठी

डॉ. पवण मांडवकर

रवीणी एंटरप्राइजेस

ISBN 978-81-925695-0-5

महाराष्ट्र राज्य ग्रंथ निवड समितीने
शासनमान्य यादीकरिता निवडलेले पुस्तक

बहिणाबाई चौधरी यांच्या कवितांचा अभ्यास

संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ व महाराष्ट्रातील विविध
विद्यापीठांतील पदवी व पदव्युत्तर मराठी तसेच मराठी वाङ्मयाच्या
अभ्यासक्रमांकरिता उपयुक्त संदर्भ ग्रंथ

बहिणाईची गाणी सौंदर्य आणि समीक्षा

डॉ. पवन मांडवकर

शशिकिरण पब्लिकेशन

श्री सुहास किरण पाटील
'ओ', १३-१४, केव्हिझ पार्क,
नागाळा पार्क, कोल्हापूर ४१६ ००३
भ्रमणध्वनी ९६८९८९५३२५

- ISBN 978-81-925695-0-5
- महाराष्ट्र राज्य ग्रंथ निवड समितीने शासनमान्य यादीकरिता निवडलेले पुस्तक
- ग्रंथप्रकार संदर्भग्रंथ REFERENCE BOOK
- बहिणाईची गाणी : सौंदर्य आणि समीक्षा
BAHINAICHI GANI : SOUNDARYA AANI SAMIKSHA
- © प्राचार्य डॉ. पवन मांडवकर
© Principal Dr. Pavan Mandavkar
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ
- संशोधन/लेखन काल २००४ ते २०१३
- नवीन आवृत्ती ३ नोव्हेंबर, २०२२
- प्रकाशन क्र. १८५ प्रती १०००
- आकार डेमी पृष्ठसंख्या २५६ मुखपृष्ठ फोर कलर
- संगणक / मुखपृष्ठ रचना डॉ. पवन मांडवकर
- प्रकाशक
शशिकिरण पब्लिकेशन
श्री सुहास किरण पाटील
'ओ', १३-१४, केव्हिझ पार्क, नागाळा पार्क, कोल्हापूर ४१६ ००३
भ्रमणध्वनी ९६८९८९५३२५
- मुद्रक
दमयंती एजन्सी, कोल्हापूर
- (अभ्यासकांना सूचना - 'बहिणाईची गाणी' हे पुस्तक १९५२ पासून आजपर्यंत विविध साहित्यिक, संशोधक व प्रकाशकांनी प्रकाशित केले. कवितांमधील लेखनविषयक नियमांचे पालन त्या त्या लेखक किंवा संकलनकर्त्यांनी त्यांच्या धारणेनुसार अथवा उच्चारणानुसार केलेले आहे. त्यामुळे त्यात तफावत आढळते. या पुस्तकातील मते ही लेखकाची आणि विविध अभ्यासकांच्या मतांचा परामर्श घेऊन मांडलेली असली तरी नवनवीन संशोधन आणि स्थल, काल तसेच वाचकांच्या दृष्टीने त्यात वेगळेपणा असू शकतो. हीच समीक्षा ग्राह्य धरावी, असा आमचा आग्रह नसून संशोधक व अध्ययनकर्त्यांनी निष्कर्ष मांडताना संदर्भ मूलतः तपासून घ्यावेत, ही विनंती.)
- मूल्य ४०० रुपये

बहिणाईची गाणी : सौंदर्य आणि समीक्षा / डॉ. पवन मांडवकर / २

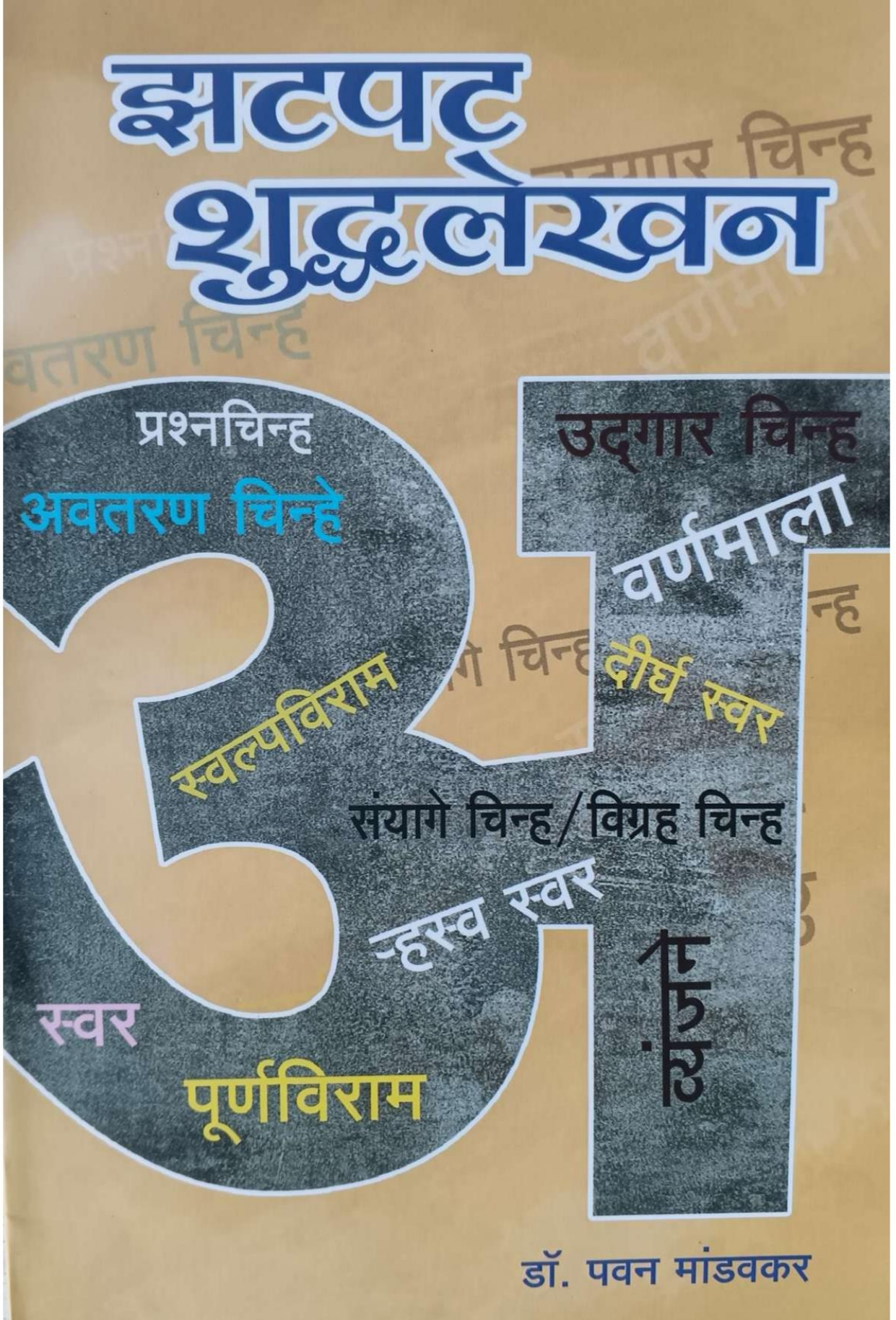

बहिणाईची गाणी सौंदर्य आणि समीक्षा

अनुक्रम

- अनुक्रम / ३
१. दोन शब्द / ५
  २. तिसऱ्या आवृत्तीच्या निमित्ताने / ७
  ३. बहिणाबाईची काव्यनिर्मिती / ८
  ४. बहिणाबाईचे चरित्र : एक दृष्टिक्षेप / ११
  ५. बहिणाबाईची गाणी : विविध आवृत्त्या / १५
  ६. बहिणाबाईच्या कवितांचे वर्गीकरण / १७
  ७. बहिणाबाईच्या कविता आणि त्यांचा थोडक्यात परिचय / १९
  ८. बहिणाबाईच्या कवितेतून प्रगटणारे व्यक्तिगत जीवन / ९७
  ९. बहिणाबाईच्या सामाजिक आशयपर कविता / १०२
  १०. बहिणाबाईच्या मौलिक विचारप्रधान कविता /
जीवनविषयक तत्त्वज्ञानपर कविता / १११
  ११. बहिणाबाईच्या अध्यात्मपर कविता / १२१
  १२. बहिणाबाईच्या कवितेतील माहेर व सासर / १३२
  १३. शेतकरी जीवनाशी निगडित कविता / १४१
  १४. बहिणाबाईच्या कवितेतील सण / १४७
  १५. बहिणाबाईच्या कवितेतील विनोद / १५३
  १६. बहिणाबाईच्या कवितेतील स्त्रीजीवन / १५६
  १७. बहिणाबाईच्या कवितेतील ग्रामीण जीवन आणि निसर्ग / १६०
  १८. रामदास, तुकाराम, मुक्ताई, जनाई आणि बहिणाबाई / १६४
  १९. संत बहिणाबाई आणि बहिणाबाई चौधरी / १६८
  २०. बहिणाबाईची मानवतावादी भूमिका / १७१
  २१. बहिणाबाईची उपदेशपर कविता / १७३

बहिणाईची गाणी : सौंदर्य आणि समीक्षा / डॉ. पवन मांडवकर / ३

झटपट शुद्धलेखन

(शालेय, महाविद्यालयीन विद्यार्थी व मराठीच्या अभ्यासकांना विशेष उपयुक्त)

डॉ. पवन मांडवकर

जगदंब एंटरप्रायजेस

सुतारमाळ, जिऱ्हाळा कॉलनी

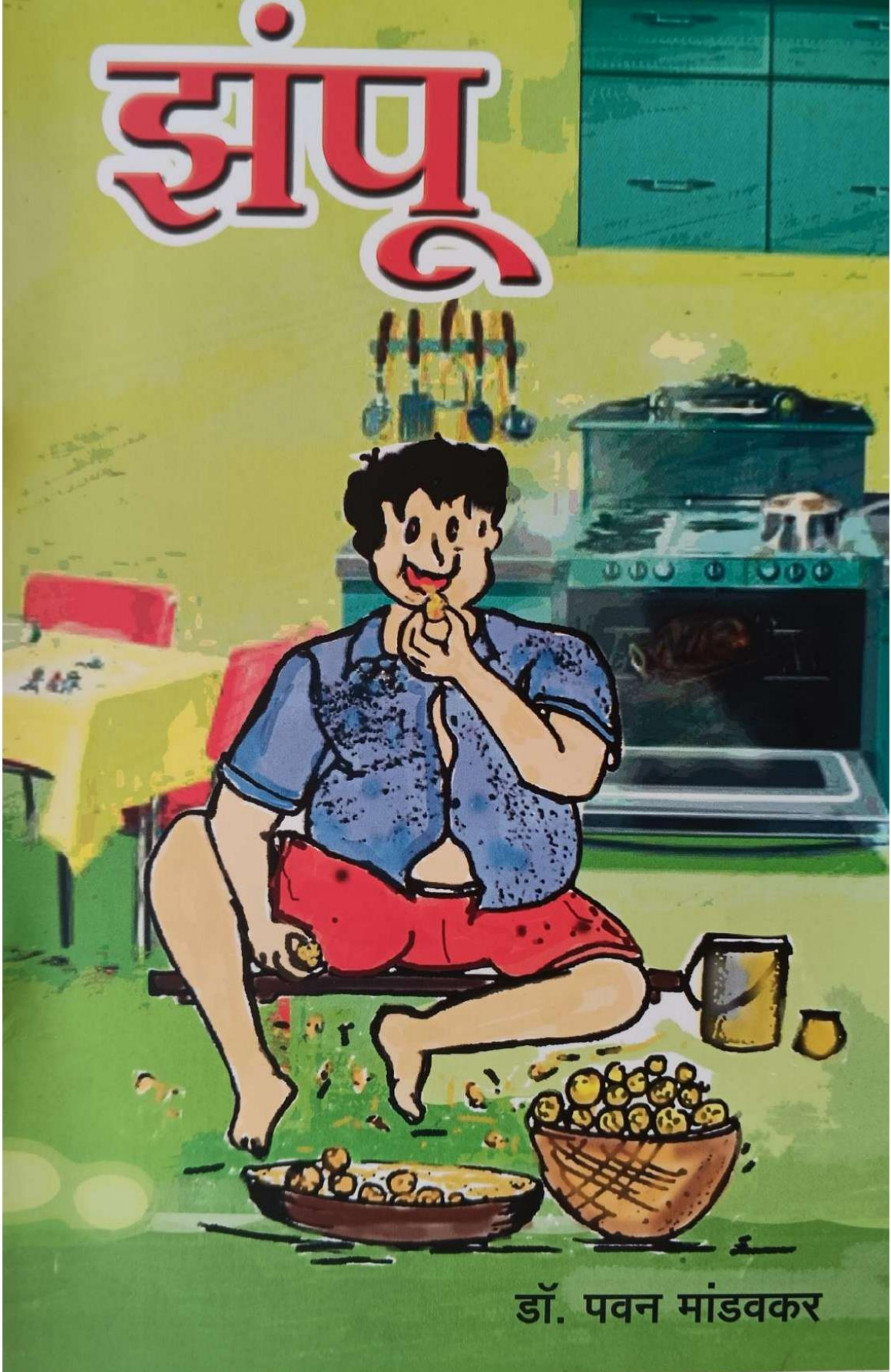
कोल्हापूर ४१६ ०१०

भ्रमणध्वनी : ८२७५००२०२०

ISBN 978-81-925695-1-6

- झटपट शुद्धलेखन
[Zatpat Shuddhalekhan]
- © प्राचार्य डॉ. पवन मांडवकर
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ
- नवीन आवृत्ती ३ नोव्हेंबर २०२२
- प्रती १०००
- प्रकाशक
जगदंब एंटरप्रायजेस
अनिल निवास माहिते
सुतारमाळ, जिव्हाळा कॉलनी
कोल्हापूर ४१६ ०१०
भ्रमणध्वनी : ८२७५००२०२०
- मुद्रक
दमयंती एजन्सी, कोल्हापूर
- मुखपृष्ठ
भरत यादव
कोल्हापूर
- मूल्य ८० रुपये

महाराष्ट्र राज्य ग्रंथ निवड समितीने
शासनमान्य यादीकरिता निवडलेले पुस्तक

झंपू

डॉ. पवन मांडवकर

स्वामी एंटरप्राईजेस

किरण बाजीराव रावण
८४२, शाहूपुरी ५ वी गल्ली
कोल्हापूर ४१६ ००१
मोबा. नं.: ९६७३७३८१८१

महाराष्ट्र राज्य ग्रंथ निवड समितीने
शासनमान्य यादीकरिता निवडलेले पुस्तक

झंपू
(Zampu)

©डॉ. पवन मांडवकर
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ
(Dr. Pavan Mandavkar)

साहित्यप्रकार — बालकथा

प्रकाशन क्र. १९९

प्रकाशन दि. ३ नोव्हेंबर २०२२

प्रकाशक
स्वामी एंटरप्राईजेस
किरण बाजीराव रावण
८४२, शाहूपुरी ५ वी गल्ली
कोल्हापूर ४१६ ००१
मोबा. नं.: ९६७३७३८१८१

मुद्रक
दमयंती एजंन्सी

ISBN 978-81-870122-5-1

मूल्य ६५ रुपये

Dr. Pavan Mandavkar: Band Master

कथासंग्रह

शासनमान्य यादीतील ग्रंथ क्र. १५५/२००५
उत्कृष्ट कथासंग्रह पारितोषिक प्राप्त

ब्यांडमास्तर

प्रा.डॉ. पवन मांडवकर

सुकृत प्रकाशन

सौ. शालन प्रकाश कदम
'शालीन', परमहंस सोसायटी,
१०० फुटी रोड, सांगली

☎ भ्रमणध्वनी : ९८५०५४९९९०

मूल्य नव्वद रुपये

ISBN 978-81-870122-6-0

- * ब्यांडमास्तर (कथासंग्रह)
BAND MASTER (Short Stories)
- * © प्रा.डॉ. पवन मांडवकर
Prof. Dr. Pavan Mandavkar
- * लेखक - संपर्क - भ्रमणध्वनी : ९४२२८६७६७८
१. 'पद्मनिलया', ४२, शिवाजी नगर, यवतमाळ ४४५ ००१
२. इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ ४४५ ४०१
३. विजय कॉलनी, रुक्मिणी नगर, अमरावती ४४४ ६०६
- * मुखपृष्ठ
डॉ. मनीष चोपडे, अमरावती
- * मुखपृष्ठ छपाई
मिलिंद डाहाके, नभ प्रिंटर्स, अमरावती
- * प्रकाशन दिनांक ३ नोव्हेंबर २०२२
- * प्रकाशक / मुद्रक / वितरक
सुकृत प्रकाशन
सौ. शालन प्रकाश कदम
'शालीन', परमहंस सोसायटी,
१०० फुटी रोड, सांगली
☎ भ्रमणध्वनी : ९८७०७४३३३०
- * मूल्य १९० रुपये

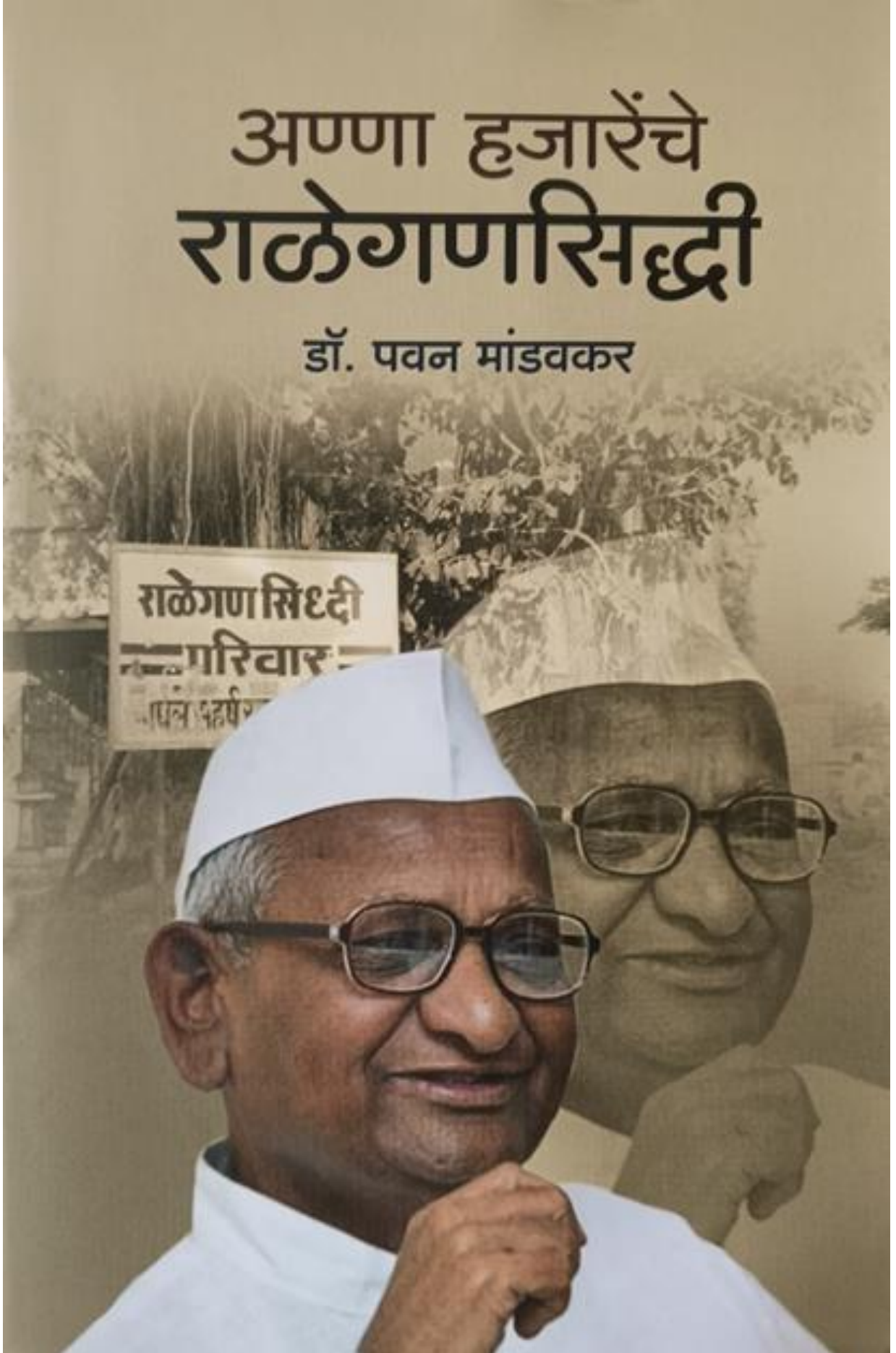
अनुक्रम

अंतरंगात शिरण्यापूर्वी	३
अनुक्रमणिका	४
आभार	४
कथा	
१. ब्यांडमास्तर	७
२. वामन मास्तर	१७
३. मंतर	२१
४. काळूराम	३१
५. नाम्या	४१
६. गेले घायचे राहून	७०
७. दुष्काल	७९
८. बाई	६७
९. संगीता	७६
१०. बाल्या झोळी बालिमकी ऋषी झाला	८६
११. पुरस्कार	९२

आभार

आकाशवाणी यवतमाळ, आकाशवाणी नागपूर, दै. लोकमत, नागपूर, दै. नवराष्ट्र, नागपूर, दै. हिंदुस्थान, अमरावती, दै. महाविदर्भ, अमरावती, दै. लोकदूत, यवतमाळ, दै. देशोन्नती, अकोला, 'बहर', २९ वे राज्यस्तरीय अंकुर साहित्य संमेलन (यवतमाळ) विशेषांक २००१, 'अंतरंग' (दीपावली विशेषांक), पुसद, 'एकता' (दीपावली विशेषांक), पुणे, दीप प्रतिष्ठान (दीपावली विशेषांक).

ब्यांड मास्तर / डॉ. पवन मांडवकर / ४

महाराष्ट्र राज्य ग्रंथ निवड समितीने शासन मान्य यादीसाठी
निवडलेले पुस्तक सन २००६ यादी क्र. १८५

अण्णा हजारेंचे राळेगणसिद्धी

डॉ. पवन मांडवकर

स्वामी
एंटरप्राईजेस

अण्णा हजारेचे राळेगणसिद्धी/डॉ. पवन मांडवकर

* प्रकाशक *

स्वामी एंटरप्राईजेस
किरण बाजीराव रावण
८४२, शाहूपुरी ५ वी गल्ली,
कोल्हापूर ४१६ ००१
मोबा. नं. : ९६७३७३८१८१

© डॉ. पवन मांडवकर

'पद्मनिलया', ४२, शिवाजीनगर, यवतमाळ ४४५ ००१
मोबा. ९४२२८६७६५८, ९४०३०१४८८५

* प्रकाशन *

नवीन आवृत्ती : ३ नोव्हेंबर २०२२

* मुखपृष्ठ *

श्री. भरत यादव, कोल्हापूर.

* अक्षरजुळणी *

ओम ग्राफिक्स, कोल्हापूर.

* मुद्रक *

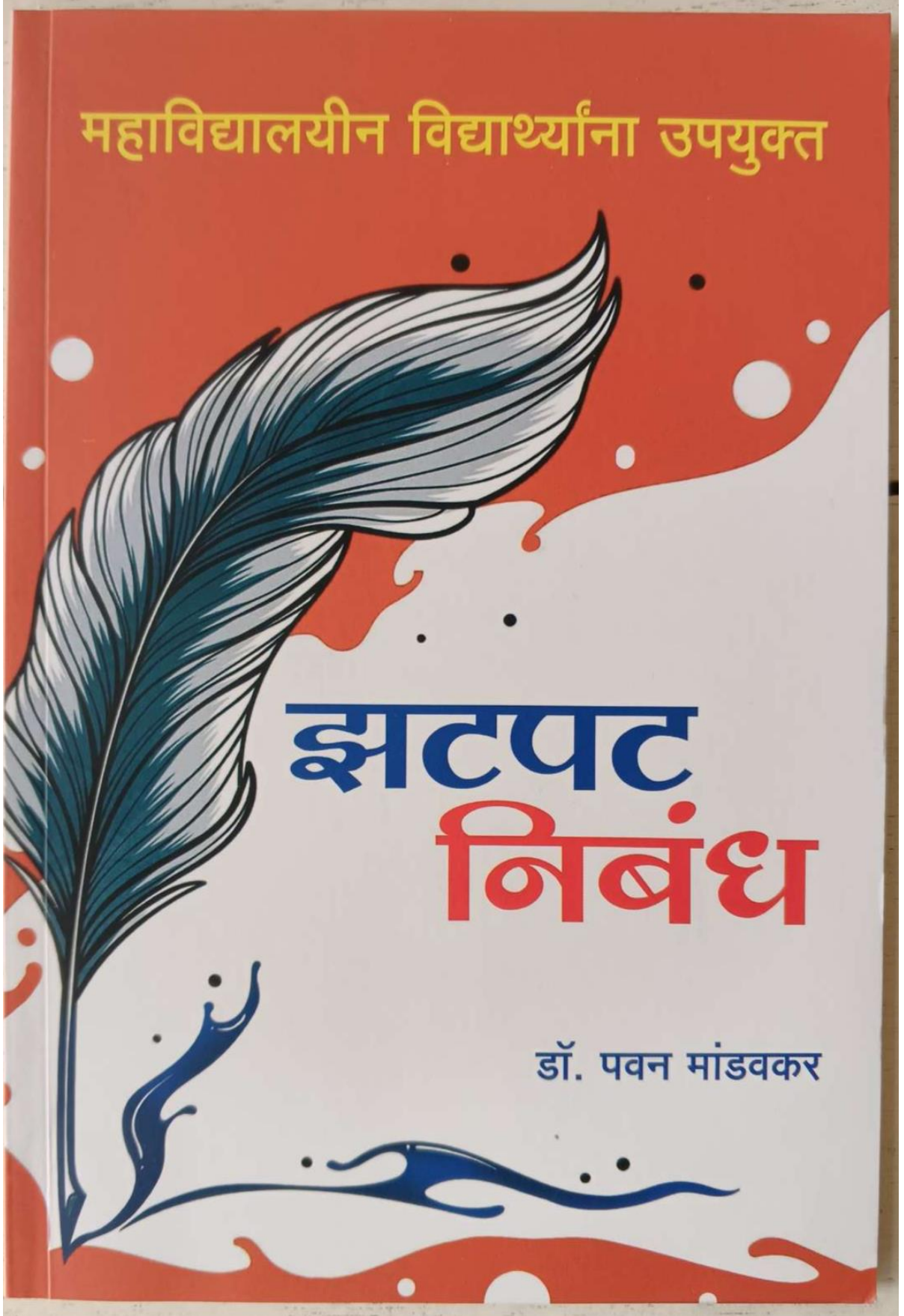
दमयंती एजन्सी, कोल्हापूर.

* किंमत *

रु. ६५/-

सदर पुस्तकाच्या आतील मजकुराशी प्रकाशक सहमत असेलच असे नाही.

शासनमान्य यादीतील पुस्तक

झटपट निबंध

(शालेय, महाविद्यालयीन विद्यार्थी व मराठीच्या
अभ्यासकांना विशेष उपयुक्त)

डॉ. पवन मांडवकर

वक्रतुंड एंटरप्रायजेस

सुतारमाळ, जिव्हाळा कॉलनी

कोल्हापूर ४१६ ०१०

भ्रमणध्वनी : ९८९०६३०८४९

ISBN 978-81-925695-6-7

झटपट निबंध

[Zatpat Nibandha]

© प्राचार्य डॉ. पवन मांडवकर

इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

नवीन आवश्ती ३ नोव्हेंबर २०२२

प्रती १०००

प्रकाशक

वक्रतुंड एंटरप्रायजेस

सौ. अपर्णा अनिल मोहिते

सुतारमाळ, जिव्हाळा कॉलनी

कोल्हापूर ४१६ ०१०

भ्रमणध्वनी : ९८९०६३०८४९

मुद्रक

दमयंती एजन्सी, कोल्हापूर

मुखापशठ

भरत यादव

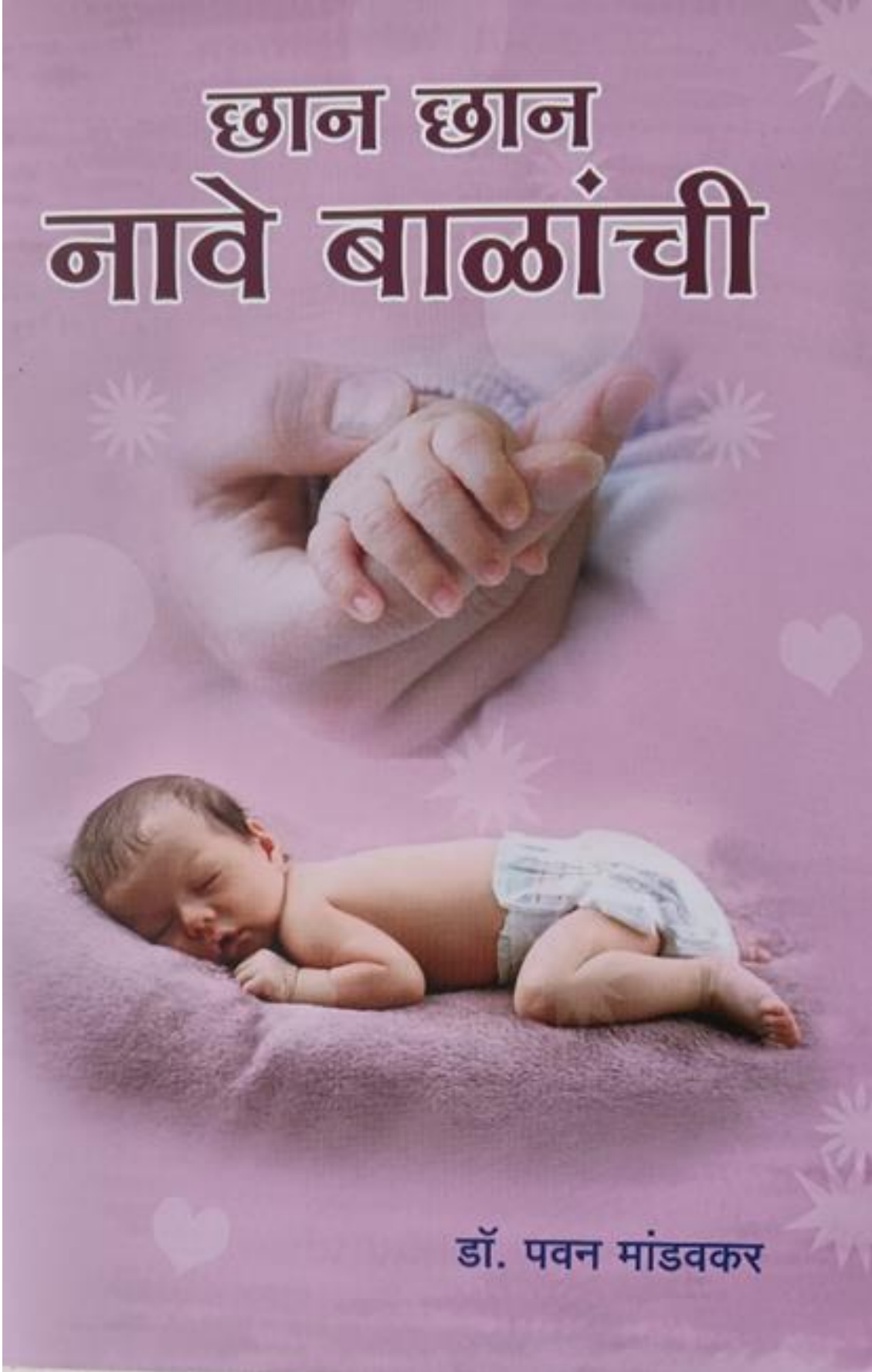
कोल्हापूर

मूल्य २४० रुपये

अनुक्रमणिका

'झटपट निबंध' अभ्यासण्यापूर्वी	०३
अनुक्रमणिका	०४
निबंध	०५
१. संताचे समाजप्रबोधन	
संतांची सामाजिक कामगिरी	१७
२. प्रदूषण : एक भीषण समस्या	२८
३. भोदुगिरी : एक वाढती चिंता	
बुवाबाजी : एक समस्या	३६
४. शिक्षणाची दशा आणि दिशा	
आजची शिक्षणपद्धती	४४
५. कर्माची महती	
केल्याने होत आहे रे	५१
६. शेतकऱ्यांची दैन्यावस्था	५८
७. धर्मनिस्पेक्षता : काळाची गरज	७०
८. मातृभाषेचे महत्त्व	७७
९. लोकसंख्येचा भस्मासुर	८६
१०. स्त्री-शिक्षणाचे महत्त्व	९७
११. जाहिराती : किती भ्रामक? किती खऱ्या?	१०४
१२. स्त्रियांपुढील आव्हाने	
बदलते स्त्रीजीवन	११२
१३. राष्ट्रीय एकात्मता	१२०
१४. आजची लोकशाही	१२८
१५. बेकारीची समस्या	१३५
१६. हुंडा : एक कलंक	१४२
१७. अंधश्रद्धा : भीषण समस्या	१४९

महाराष्ट्र राज्य ग्रंथ निवड समितीने शासन मान्य यादीसाठी
निवडलेले पुस्तक सन २००४ यादी क्र. ११३ फ

छान छान नावे बाळांची

डॉ. पद्म मांडवकर

महाराष्ट्रस्वती पब्लिकेशन्स

छान छान नावे बाळांची/डॉ. पवन मांडवकर

* प्रकाशक *

महासरस्वती पब्लिकेशन

सौ. दिद्या किरण रावण

शाहपुरी ५ वी गल्ली,

कोल्हापूर ४१६ ००१

मोबा. नं. : ९६७३७३८१८१

© डॉ. पवन मांडवकर

'पद्मनिलया', ४२, शिवाजीनगर, यशतमाळ ४४५ ००१

मोबा. ९४२२८६७६५८, ९४०३०१४८८५

* प्रकाशन *

मधीन आवृत्ती : ३ नोव्हेंबर २०२२

* मुखपृष्ठ *

श्री. भरत दादव, कोल्हापूर.

* अक्षरजुळणी *

ओम ग्राफिक्स, कोल्हापूर.

* मुद्रक *

दमयंती एजन्सी, कोल्हापूर.

* किंमत *

रु. १३०/-

सर्व पुस्तकांच्या आतील मजकुराची प्रकाशक सहमत असेलच असे नाही.

दलित कथा आणि विंटाळ

डॉ. पवन मांडवकर

दलित कथा आणि विटाळ

(दलित कथा आणि दया पवारांच्या
'विटाळ' कथासंग्रहाचे वाङ्मयीन
मूल्यमापन करणारा संशोधनपर ग्रंथ)

डॉ. पवन मांडवकर

सुकृत प्रकाशन

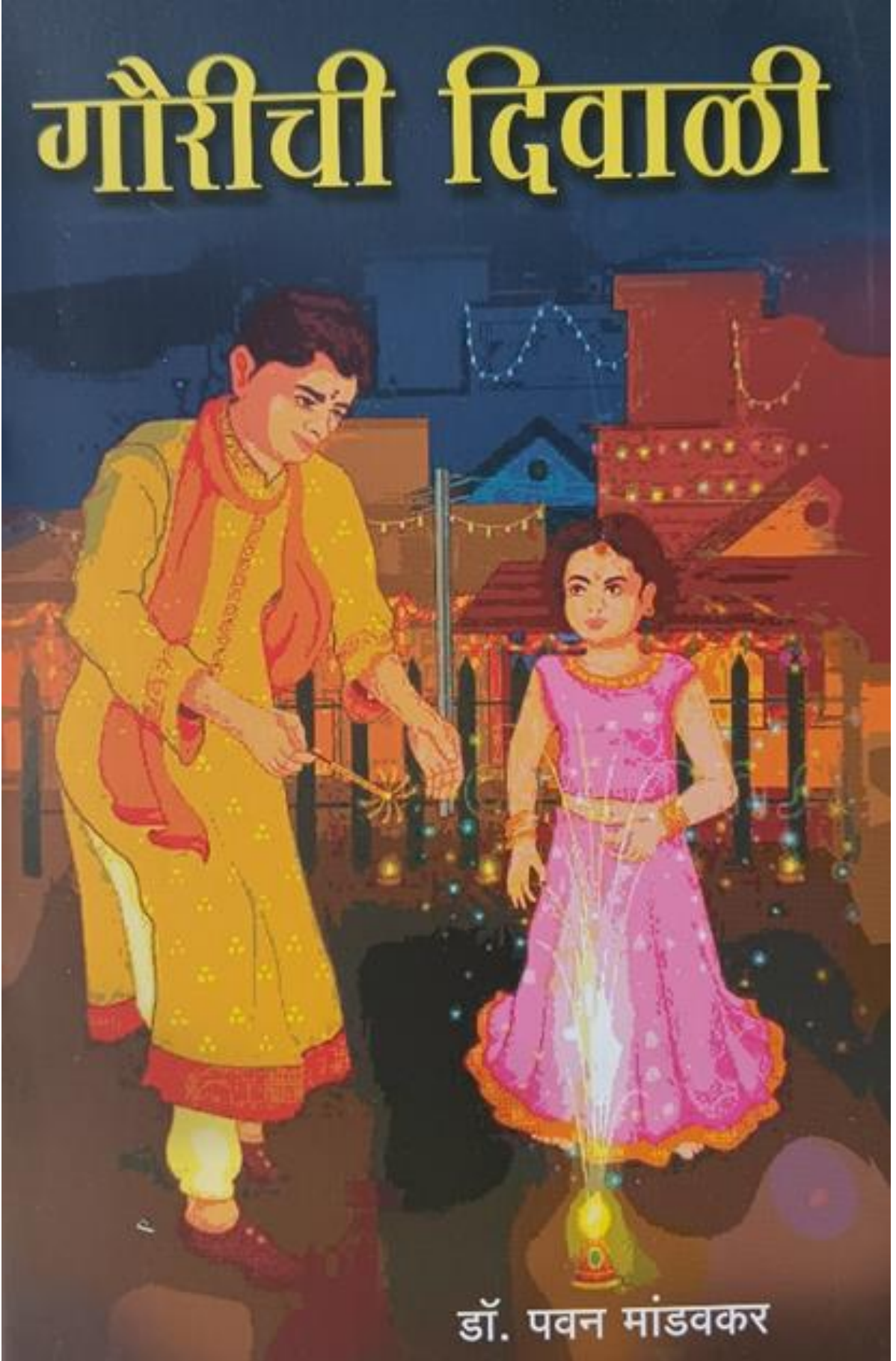
सौ. शालन प्रकाश कदम
'शालीन', परमहंस सोसायटी,
१०० फुटी रोड, सांगली
☎ भ्रमणध्वनी : ९८५०५४९९९०
?

- * ISBN 978-81-925945-9-0
- * दलित कथा आणि विटाळ
(Dalit Katha Aani Vital)
- * © डॉ. पवन मांडवकर
© Dr. Pavan Mandavkar
- * लेखक - संपर्क - भ्रमणध्वनी : ९४२२८६७६७८
  १. 'पद्मनिलया', ४२, शिवाजी नगर,
यवतमाळ ४४५ ००१
  २. इंदिरा महाविद्यालय, कळंब,
जि. यवतमाळ ४४५ ४०१
  ३. विजय कॉलनी, रुक्मिणी नगर,
अमरावती ४४४ ६०६
- * मुखपृष्ठ
डॉ. मनीष चोपडे, अमरावती
- * प्रकाशन दिनांक ३ नोव्हेंबर २०२२
- * प्रथमावृत्ती प्रती १०००
- * प्रकाशक
सुकृत प्रकाशन
सौ. शालन प्रकाश कदम
'शालीन', परमहंस सोसायटी,
१०० फुटी रोड, सांगली
☎ भ्रमणध्वनी : ९८७०७४९९९०
- * मुद्रक
दमयंती एजन्सी, कोल्हापूर
- * मूल्य १९० रुपये

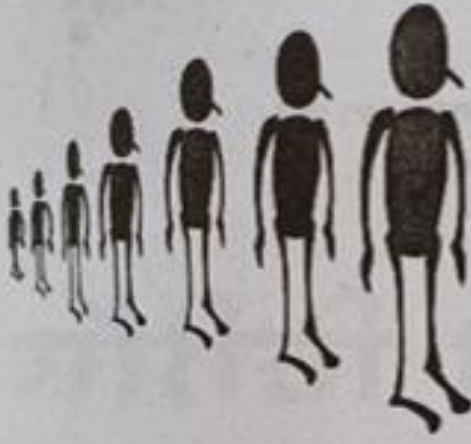
- १०.९. एका झाडानं किती टकरावं? / ८४
- १०.१०. घुसमट / ९३
११. 'विटाळ' या कथासंग्रहाची वैशिष्ट्ये आणि कथाकार
म्हणून दया पवारांचे दलित साहित्यातील योगदान / १००
- ११.१. पवारांच्या कथेवरील आरोप / १०४
- ११.१.१. पात्रांची संख्या कमी / १०४
- ११.१.२. सरळसोट निवेदन / १०४
- ११.१.३. पांढरपेशी लेखन / १०५
- ११.१.४. पुनरावृत्ती / १०५
- ११.१.५. अकारण शरेबाजी / १०६
- ११.१.६. कथानक कमी, व्यक्तिचित्रणे अधिक / १०७
- ११.१.७. भडक विद्रोहाचा अभाव / १०७
- ११.१.८. वर्तमानकालीन भाषाप्रयोग / १०८
- ११.२. पवारांच्या कथेची वैशिष्ट्ये / १०९
- ११.२.१. सामाजिक बांधिलकी / १०९
- ११.२.२. मानवकेंद्रितता आणि
समाजव्यवस्थेविरुद्ध विद्रोहाचा सूर / ११०
- ११.२.३. शोषितांचे यथार्थ चित्रण / १११
- ११.२.४. आंबेडकरी तत्त्वज्ञानावर निष्ठा / ११२
- ११.२.५. वास्तवदर्शन / ११३
- ११.२.६. आत्मकथनात्मक शैली / ११४
- ११.२.७. आत्मशोधाचा प्रयत्न / ११५
- ११.२.८. संघर्षाचे सातत्य / ११५
- ११.३. पवारांच्या कथेतील वाङ्मयीन वैशिष्ट्ये / ११७
- ११.४. एक कथाकार म्हणून पवारांचे
दलित साहित्यातील योगदान / १२०
- संदर्भ / १२८

महाराष्ट्र राज्य ग्रंथ निवड समितीने शासन मान्य यादीसाठी
निवडलेले पुस्तक सन २००५ यादी क्र. ३८६

गौरीची दिवाळी

डॉ. पवन मांडवकर

महाराष्ट्र
राज्य
ग्रंथ
निवड
समिती

गौरीची दिवाळी / डॉ. पवन मांडवकर

---

* प्रकाशक *

महाकवी एंटरप्राईजेस

गौरव महादेव शिपुगडे

प्लॉट नं. ४२, ए वॉर्ड, दुसरा बस स्टॉप, फुलेवाडी,

कोल्हापूर ४१६ ०१०

मोबा. नं. : ८९७५६१९६१८

© डॉ. पवन मांडवकर

'पद्मनिलया', ४२, शिवाजीनगर, यवतमाल ४४५ ००१

मोबा. ९४२२८६७६५८, ९४०३०१४८८५

* प्रकाशन *

नवीन आवृत्ती : ३ नोव्हेंबर २०२२

* मुखपृष्ठ *

श्री. भगत यादव, कोल्हापूर.

* अक्षरजुळणी *

ओम ग्राफिक्स, कोल्हापूर.

* मुद्रक *

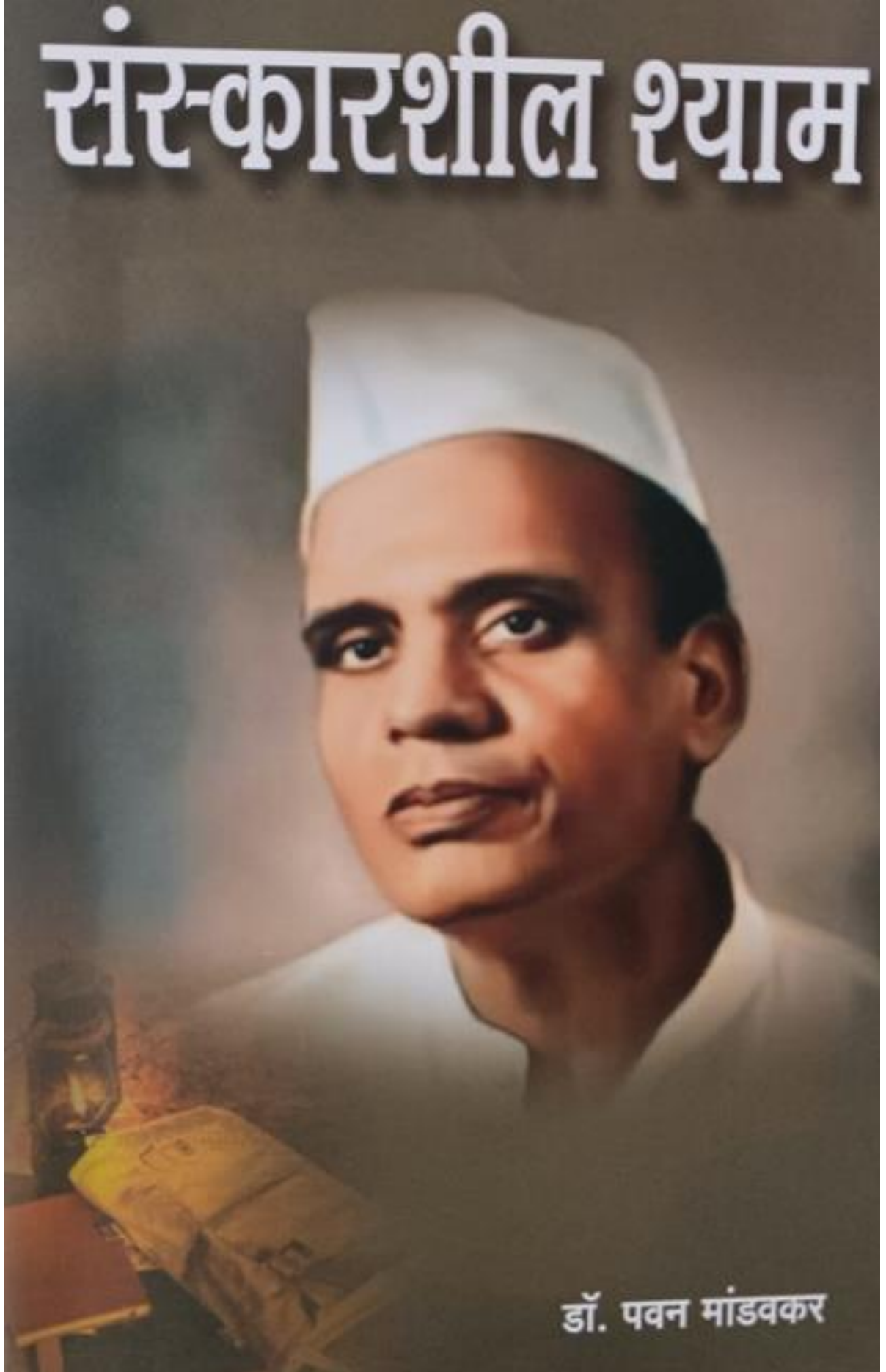
दमयंती एजन्सी, कोल्हापूर.

* किंमत *

₹. ६५/-

सर्व पुस्तकांच्या अंदाजित मजकुरांशी प्रकाशक सहमत असेलच असे नाही.

Dr. Pavan Mandavkar: Sanskarshil Shyam

महाराष्ट्र राज्य ग्रंथ निवड समितीने शासन मान्य यादीसाठी
नियडलेले पुस्तक सन २००४ यादी क्र. १३६

संस्कारशील श्याम

डॉ. पवन मांडवकर

संस्कृत
वी

संस्कृतप्रार्थना

संस्कारशील श्याम

[Sanskarsheel Shyam] (Marathi)

© डॉ. पवन मांडवकर

(Dr. Pavan Mandavkar)

लेखक - संपर्क - भ्रमणध्वनी : ९४२२८६७६७८

१. एस-१, स्वामिनी अपार्टमेंट, टिळकवाडी, यवतमाळ ४४७ ००१
; (०७२३२) २७२९७७

२. इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ ४४७ ४०१
; (०७२०१) २२६१२९ / २२६१४७

३. विजय कॉलनी, रुविमणी नगर, अमरावती ४४४ ६०६
; (०७२१) २६७३३८६ / २६७७८७३

४. ए-१३ बिंदे नगर, बावधन, पुणे ४११ ०२१
; (०२०) २२९७१७०१

५. ए-४/७, कासलीवाल वलासिक, तापडिया नगर, औरंगाबाद
; (०२४०) २३७२३००

६. द्वारा डहाळकर, ९/१, ८२ एच.आय.जी., त्रिमूर्ती नगर, नागपूर
; (०७१२) २२३४०३२

मुखपृष्ठ कु. चौताली जगताप, यवतमाळ

प्रकाशन नोव्हेंबर २०२२

प्रती १०००

प्रकाशक महाकवी एंटरप्रायजेस

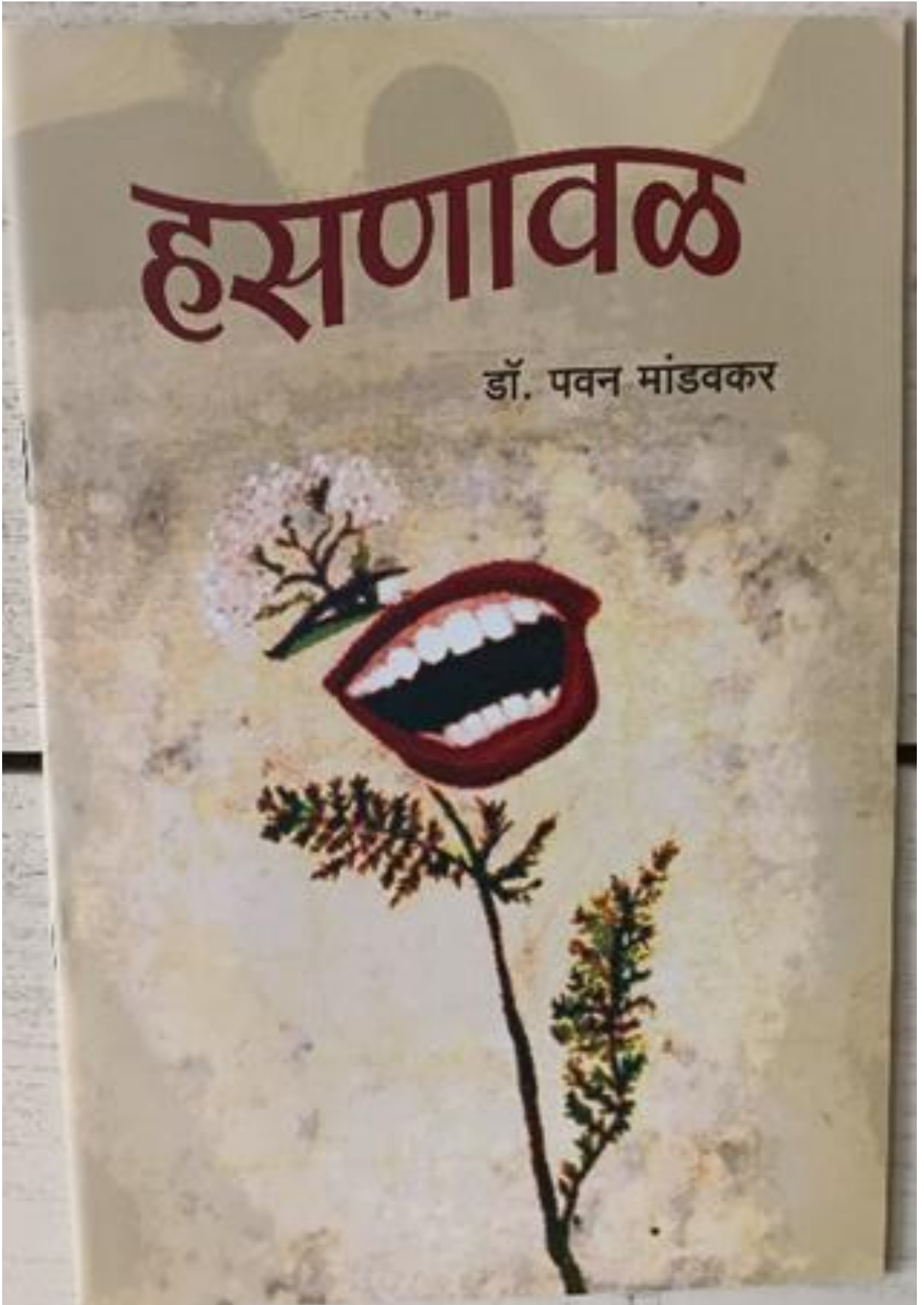
गौरव महादेव शिपुगडे

प्लॉट नं. ४२, ए वॉर्ड, दुसरा बसस्टॉप,

फुलेवाडी, कोल्हापूर ४१६ ०१०

मूल्य

९७ रुपये

महाराष्ट्र राज्य ग्रंथ निवड समितीने स्थापन मान्य यादीसाठी
निवडलेले पुस्तक सन २००६ यादी क्र. ११२६

हसणावळ

डॉ. पवन मांडवकर

● हस्तपावळ

डॉ. पवन भांडवकर

● प्रकाशक :

आदित्य प्रकाशन

अमर प्रकाश कदम

'शाहीन', रामकृष्ण परमहंस सांसायटी.

शंभर फुटी रोड, स्वंगली.

मोबा. नं. : ९८३४८७५५८०, ९८५०५४९९९०

● © डॉ. पवन भांडवकर

'पद्मनिलया', ४२, शिवाजीनगर, यवतमाळ ४४५ ००१

मोबा. ९४२२८६०६५८, ९४०३०१४८८५

● प्रकाशन : नवीन आवृत्ती

३ नोव्हेंबर २०२२

● मुखपृष्ठ :

श्री. भरत घाटव, कोल्हापूर.

● अक्षर जुळणी :

ओम प्राक्सिन्स, कोल्हापूर.

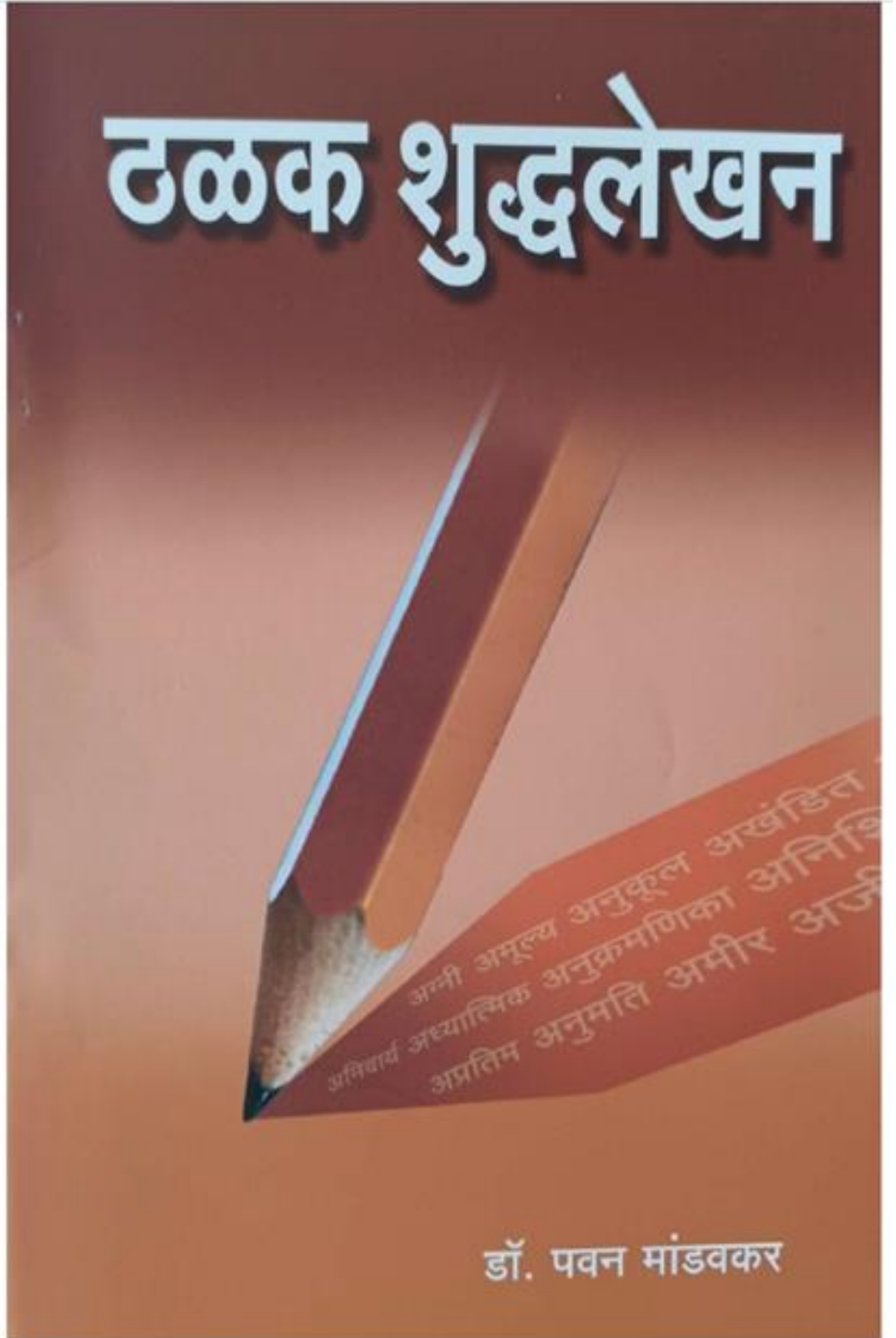
● मुद्रक :

दमयंती एजन्सी, कोल्हापूर.

* किंमत *

रु. ८०/-

संभर पुरतकाच्या आलील मन्त्रपुराणी प्रकाशक सहमत असेलच असे नाही.

ठळक शुद्धलेखन

(शालेय, महाविद्यालयीन विद्यार्थी आणि
मराठीच्या अभ्यासकांना विशेष उपयुक्त)

डॉ. पवन मांडवकर

डॉ. भाऊ मांडवकर संशोधन केंद्र

इंदिरा महाविद्यालय, कळंब,

जि. यवतमाळ ४४५ ४०१

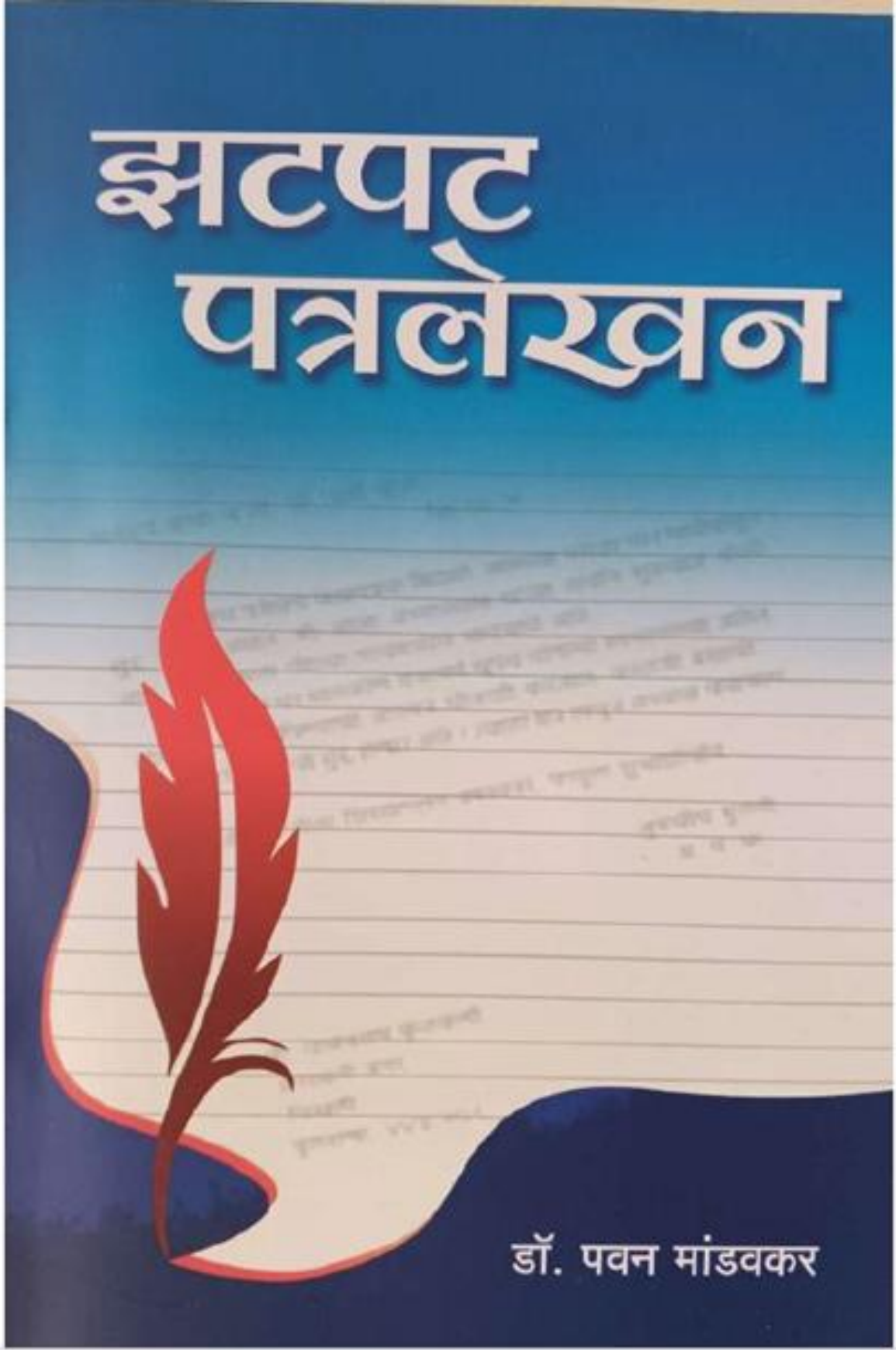
दूरध्वनी : ०७२०१-२२६१४७, २२६१२९, २२६१७०

०७२३२-२५२९७५

भ्रमणध्वनी : ९४२२८६७६५८ / ९४०३०१४८८५

मूल्य चाळीस रुपये

महाराष्ट्र राज्य ग्रंथ निव्वळ समितीने शासन मान्य पाटीसाठी
निव्वळलेले पुस्तक सन १९९९ यादी क्र. २६१ अ

झटपट पत्रलेखन

डॉ. पवन मांडवकर

श्री आशीर्वाद
एंटरप्राईजेस

झटपट पत्रलेखन/डॉ. पवन मांडवकर

* प्रकाशक *

श्री आशीर्वाद इंटरप्राइजेस

श्री. निवास लक्ष्मण मोहिते

'लक्ष्मण-निवास' सुतारमाळ, जिव्हाळा कॉलनी,

कोल्हापूर ४१६ ०१०

मोबा. नं. : ९४२०२५५६६१

© डॉ. पवन मांडवकर

'पद्मनिलया', ४२, शिवार्जुनगर, यवतमाळ ४४५ ००१

मोबा. ९४२२८६७६५८, ९४०३०१४८८५

* प्रकाशन *

नवीन आवृत्ती : ३ नोव्हेंबर २०२२

* मुख्यपृष्ठ *

श्री. भरत यादव,

कोल्हापूर.

* अक्षरजुळणी *

ओम ग्राफिक्स, कोल्हापूर.

* मुद्रक *

त्मयंती एजन्सी,

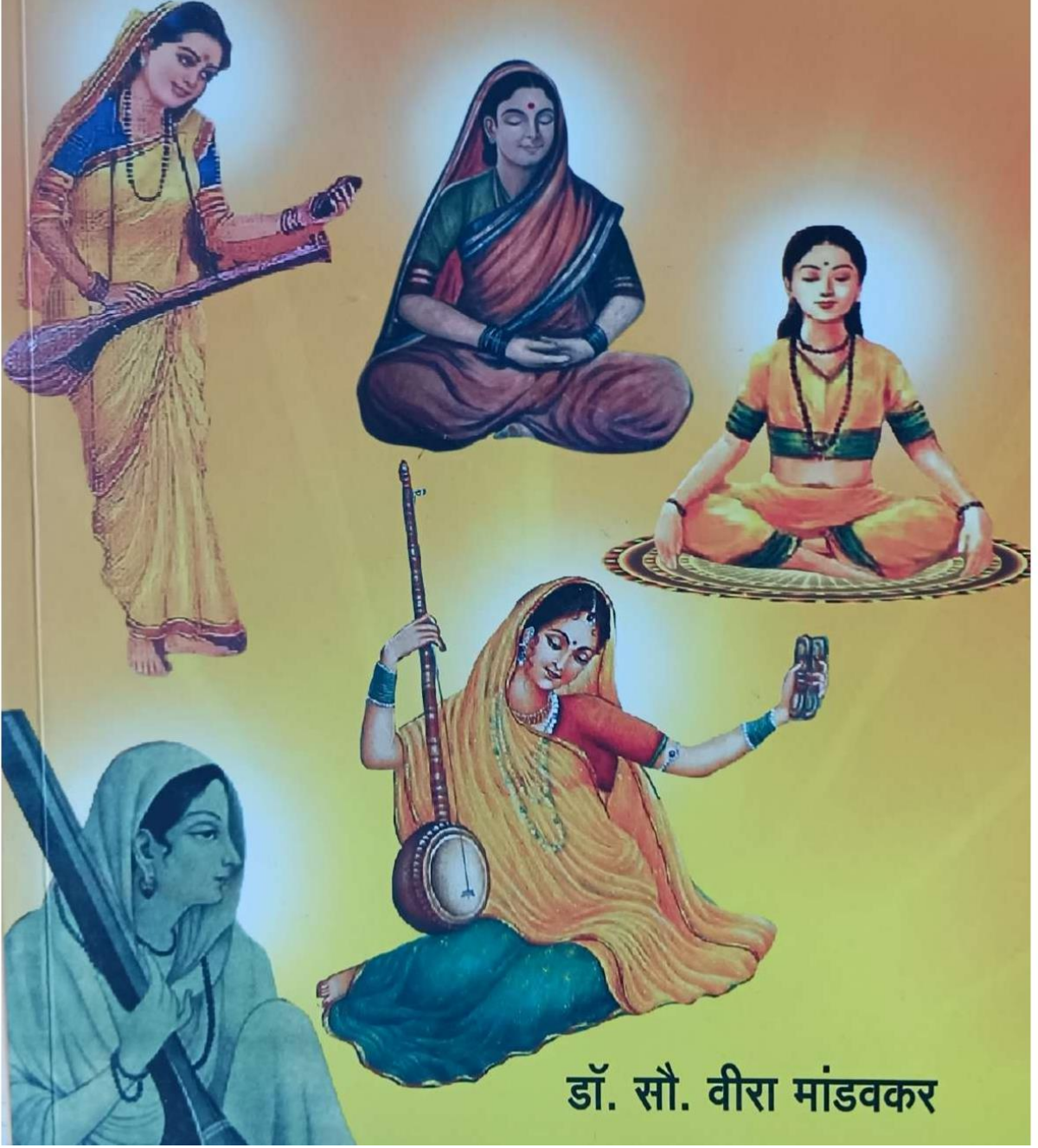
कोल्हापूर.

* किंमत *

रु. ८०/-

सर्व पुस्तकांच्या आतील मजकुराशी प्रकाशक सहमत असेलच असे नाही.

श्री-संत प्रभावळ

डॉ. सौ. वीरा मांडवकर

ISBN 978-81-925945-7-6

स्त्री-संतांचा व त्यांच्या कार्यकर्तृत्वाचा
थोडक्यात परिचय करून देणारा संशोधनपर ग्रंथ

स्त्री-संत प्रभावळ

प्रा.डॉ.सौ. वीरा मांडवकर

वक्रतुंड एंटरप्रायजेस

सुतारमाळ, जिव्हाळा कॉलनी

कोल्हापूर ४१६ ०१०

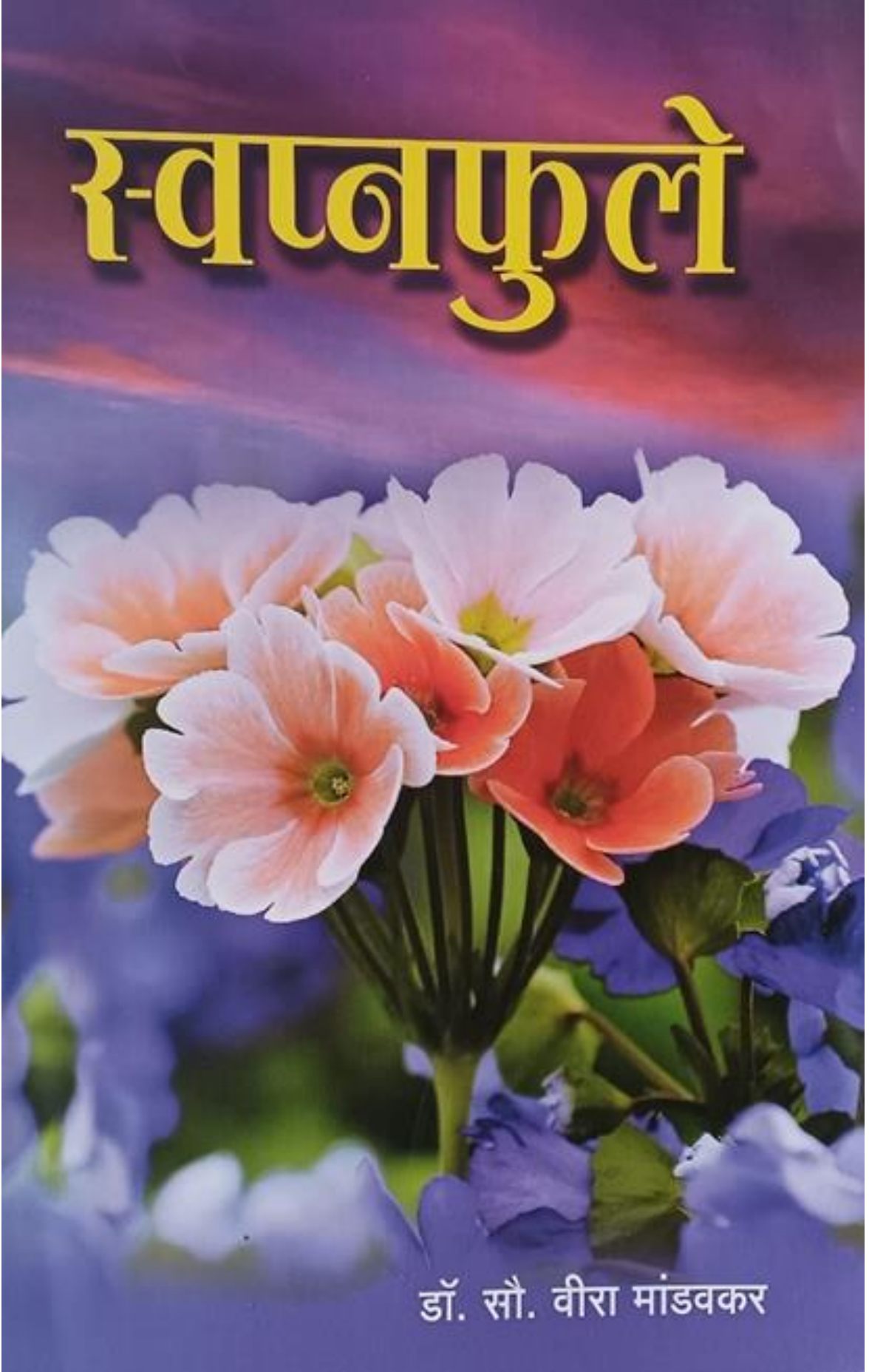
भ्रमणध्वनी : ९८९०६३०८४९

ISBN 978-81-925945-7-6

ISBN 978-81-925945-7-6

- स्त्री—संत प्रभावळ
- (Stree-Sant Prabhaval)
- © डॉ. वीरा मांडवकर
- इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

- नवीन आवृत्ती ३ नोव्हेंबर २०२२
- प्रती १०००
- प्रकाशक
वक्रतुंड एंटरप्रायजेस
सौ. अपर्णा अनिल मोहिते
सुतारमाळ, जिव्हाळा कॉलनी
कोल्हापूर ४१६ ०१०
भ्रमणध्वनी : ९८९०६३०८४९

- मुद्रक
दमयंती एजन्सी, कोल्हापूर

- मुखापृष्ठ
भरत यादव
कोल्हापूर

- मूल्य २१० रुपये

Dr. Veera Mandavkar: Swapnafule

महाराष्ट्र राज्य ग्रंथ निवड समितीने शासन मान्य यादीसाठी
निवडलेले पुस्तक सन २००७ यादी क्र. ५६१ भाग १

स्वप्नफुले

डॉ. सौ. वीरा मांडवकर

श्री आशीर्वाद
एंटरप्राईजेस

स्वप्नकुळे/डॉ. सौ. वीर मांडवकर

* प्रकाशक *

श्री आशीर्वाद एंटरप्राईजेस
श्री. निवास लक्ष्मण मोहिते
'लक्ष्मण-निवास' सुतारमाळ, जिब्हाळा कॉलनी,
कोल्हापूर ४१६ ०१०
मोबा. नं. : ९४२०२५५६६१

© डॉ. सौ. वीर मांडवकर

'पद्मनिलया', ४२, शिवाजीनगर, यवतमाळ ४४५ ००१
मोबा. ९४२२८६७६५८, ९४०३०१४८८५

* प्रकाशक *

नवीन आवृत्ती : ३ नोव्हेंबर २०२२

* मुखपृष्ठ *

श्री. भरत यादव,
कोल्हापूर.

* अक्षरजुळणी *

ओम ग्राफिक्स, कोल्हापूर.

* मुद्रक *

दमयंती एजन्सी,
कोल्हापूर.

* किंमत *

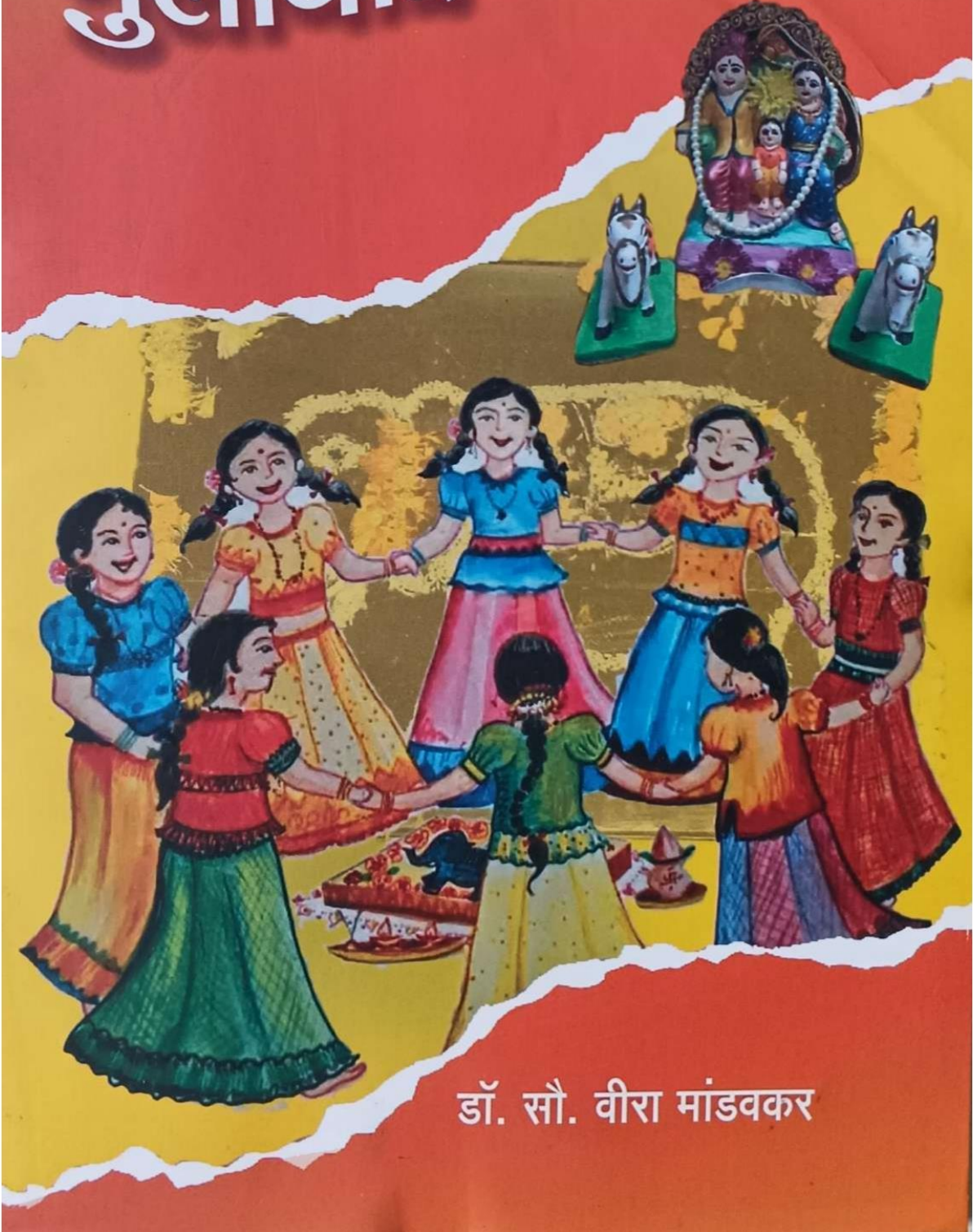
रु. १३०/-

सदर पुस्तकाच्या आतील मजकुराशी प्रकाशक सहमत असेलच असे नाही.

Dr. Veera Mandavkar: Bhulabaichi Gani

भुलाबाईची गाणी

डॉ. सौ. वीरा मांडवकर

लोकगीतांचा मौलिक संग्रह

भुलाबाईची गाणी

प्रा.डॉ.सौ. वीरा मांडवकर

वक्रतुंड एंटरप्रायजेस

सुतारमाळ, जिव्हाळा कॉलनी

कोल्हापूर ४१६ ०१०

भ्रमणध्वनी : ९८९०६३०८४९

ISBN 978-81-925695-2-9

- ❑ भुलाबाईची गाणी
(Bhulabaichi Gani)
- ❑ © डॉ. वीरा मांडवकर
मराठी विभाग, इंदिरा महाविद्यालय,
कळंब, जि. यवतमाळ
- ❑ नवीन आवृत्ती ३ नोव्हेंबर २०२२
- ❑ प्रती १०००
- ❑ प्रकाशक
वक्रतुंड एंटरप्रायजेस
सौ. अपर्णा अनिल मोहिते
सुतारमाळ, जिव्हाळा कॉलनी
कोल्हापूर ४१६ ०१०
भ्रमणध्वनी : ९८९०६३०८४९
- ❑ मुद्रक
दमयंती एजन्सी, कोल्हापूर
- ❑ मुखपृष्ठ
भरत यादव
कोल्हापूर
- ❑ मूल्य ९५ रुपये

Dr. M. Rakhunde: Jagtik Vyapar Sanghatna Ani Bhartachi Parastiti

ISBN 976-81-403579-4-0

A person in a dark suit and tie is shown from the chest up, with their hands held out. In the center of their hands, several glowing, translucent gears are visible, emitting a bright blue and white light. The background is dark with some blue light streaks on the sides.

**World Conference On
Startup In India And
Education With Placement
In Abroad**

April 29, 2022

Abasaheb Parvekar College, Yavatmal

**CONFERENCE PROCEEDING
VOLUME - I**

World Conference On
Startup In India And
Education With Placement
In Abroad

April 29, 2022

Abasaheb Parvekar College, Yavatmal

CONFERENCE PROCEEDING

VOLUME - I

ISBN 976-81-403579-4-0

Copyright © By Abasaheb Parvekar Mahavidyalaya, Yavatmal

No part of this publication may be reproduced or distributed in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopy, recording, or otherwise or stored in a database or retrieval system without the prior written permission of publishers. This edition can be exported from India only by the Publishers.

World Conference On Startup In India And Education With Placement In Abroad

Conference Conducted By -
Abasaheb Parvekar College, Yavatmal

Multi - Disciplinary Bi-annual
International Peer reviewed / Referred Journal

ISSN 2278 - 7984

Published by : Abasaheb Parvekar College, Yavatmal

Published at : DnyanPath Publication, Amravati (India)

Reg. Office : FFS-A, Block C, First Floor, Venus Plaza, Shegaon Naka, V.M.V. Road,
Amravati - 444 603 (Maharashtra)
Our Network : Maharashtra, Delhi, Gujrat, Chattisgarh, Telangana, Bihar.
Visit us : www.dnyanpath.org
Contact us : dnyanpathpub@gmail.com
Phone : 08600353712, 09503237806

Printed at Shri Gurudeo Printers, Amravati.

Mahatma Fule Sankul, Shegaon Naka,
V.M.V. Road, Amravati - 444603 (Maharashtra)

Contact us : sanjaytamgadge@rediffmail.com
Mob : 9881557107

Price : ₹ 500/-

14.	Re-engineering Academic Library for Better Electronic Service through Consortia Dr. (Ms.) Vaishali P. Gudhade Sudhir B. Sangole	41
15.	Atma Nirbhar Bharat: Opportunities and Challenges Santosh Bhaskarrao Gore	46
16.	Innovative Practices of the College Library Mr. P. S. Sirsat Dr. K. O. Mandgaonkar	52
17.	Ambedkarism Reflected in Bama's Autobiography Karukku Prof. Surendra Bhimrao Raut	55
18.	Bibliotherapeutic Approach and Adolescents Today Mrs. Suvarna S. Parab Dr. K. O. Mandgaonkar	58
19.	Women Health and Nutrition During Lactation Period Prof. Dr. Punam Y. Choudhary	61
२०.	राष्ट्रीय शिक्षा नीति और भारतीय समाज प्रा. डॉ. सुरेखा प्रे. मंत्री	६४
२१.	हिंदी साहित्य : हिंदी कहानियों में दलित चेतना प्रा. डॉ. सुरेखा प्रे. मंत्री । स्वाती सरकटे	६८
✓ २२.	जागतिक व्यापार संघटना आणि भारताची परिस्थिती प्रा. डॉ. माधुरी पं. राखुंडे	७०
२३.	स्टार्टअपमधील आव्हाने आणि संधी प्रा. डॉ. रुपेश एम. कुन्हेकर	७५
२४.	बौद्धिक संपदा : माहिती आणि गुणदोष (Intellectual Property : Information and Pros and Cons) प्रा. डॉ. सौ. वीरा पवन मांडवकर	८०
२५.	पंडीत नेहरू आणि लोकशाही प्रा. डॉ. किरण आईनेनवार	८४
२६.	एक अपत्य असणाऱ्या कुटुंबातील पालक-बालक संबंधावर होणारा परिणाम व उपाययोजना प्रा. कु. रुपाली सुभाषराव कणसे	८६

*****

जागतिक व्यापार संघटना आणि भारताची परिस्थिती

प्रा. डॉ. माधुरी पं. राखुंडे

वाणिज्य विभाग
इंदिरा महाविद्यालय
कळंब, जि. यवतमाळ

- सारांश -

सध्या तंत्रज्ञानातील आमूलाग्र बदलाने जगात मोठ्या झपाट्याने परिवर्तन घडविले जात आहे. या बदलांमुळेच जगाचे भौगोलिक अर्थशास्त्रही बदलत आहे. दळणवळणाच्या क्षेत्रामध्ये गेल्या काही दशकात जी क्रांती झाली त्यामुळे जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेला मोठी गती मिळाली आहे. जगामध्ये राष्ट्रे खूप असली तरी प्रत्येक राष्ट्राच्या दृष्टिने जागतिकीकरणाचा अर्थ हा वेगळा आहे. विशेषतः भारतासारख्या देशामध्ये जिथे रोज पन्नास रूपये अथवा त्यापेक्षा कमी रूपये मिळविणारे चाळीस कोटी नागरिक राहतात. ज्यांचे आयुष्य दारिद्र्येखाली आहे, जे बेरोजगार किंवा अर्धबेरोजगार आहेत, त्या देशाच्या दृष्टिने जागतिकीकरणाचा अर्थ निश्चितच वेगळा आहे. जागतिकीकरणामुळे प्रत्येक देशात बहुराष्ट्रीय कंपन्यांना मुक्त व्यापाराची संधी मिळेल. जगभरात जेवढ्या बहुराष्ट्रीय कंपन्या आहेत त्यांनी आजघडीला संपूर्ण जगात फक्त ३ कोटीच्या आसपास व्यक्तींना रोजगार दिला आहे. अनेक देशांनी अत्यंत मेहनतीने अन्नधान्य उत्पादनाच्या बाबत स्वयंपूर्णता प्राप्त केलेली आहे. ती देखील या जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेने धोक्यात आली आहे. कारण मुक्त बाजार धोरणामुळे अनेक प्रगत देश जुने किंवा त्यांना नकोसे असलेले उत्पादन अत्यंत स्वस्त किमतीत विकसनशील किंवा अविकसीत अशा देशांमध्ये अक्षरशः ओतून देतात. आधीच गरिबीने ग्रासलेल्या या देशातील जनता स्वस्त असलेल्या या मालाच्या आहारी जाते आणि देशाचे स्वयंपूर्णत्व गमावून बसते. शेतमालाच्या आयात आणि निर्यातीबाबत जे काही नियम झाले आहेत, त्यांचाही अनेकदा मोठ्या खुबीने आपल्या हितासाठी वापर करण्याची करामत बहुराष्ट्रीय कंपन्या करतात. या पार्श्वभूमीवर आता जागतिक वित्तसंस्था, त्यांचे प्रमुख भांडवलदार आणि बहुराष्ट्रीय कंपन्या या भारतात आणि

भारतासारख्या अन्य विकसनशील देशामध्ये कोणती भूमिका बजावत आहे याचा विचार करणे क्रमप्राप्त ठरते. तसेच WTO भूमिका काय आहे याचाही विचार करणे आवश्यक आहे.

१९८० च्या उत्तरार्धात भारतीय अर्थव्यवस्था गंभीर संकटात सापडली होती. हयाचेच लक्षण म्हणजे १९९१ च्या सुरवातीला परकीय चलनाच्या समस्येने उग्र रूप धारण केले होते. परकीय खात्याच्या गंगाजळीत खडखडाट झाला. परकीय कर्जाचे प्रमाण एवढे वाढले होते की ती फेडण्यासाठी भारतीय शासनाला सोन्याचा साठा विक्रीस काढावा लागला. स्वातंत्र्यानंतर भारतामध्ये राबविण्यात आलेले आर्थिक धोरण ज्याला नेहरू मॉडेल या नावाने ओळखले जाते त्याची शकले उडाल्याचे स्पष्ट झाले. थोडक्यात अर्थव्यवस्थेच्या आर्थिक विकासासाठी नवीन निती स्विकारण्यात आली. भारताने १९९१ पासून आयातीवरील निर्बंध कमी करण्यास सुरुवात केली. १९९६-९७ मध्ये ४८८, १९९७-९८ मध्ये ३८१ व १९९८-९९ मध्ये ८९४ याप्रमाणे १७६३ वस्तूंच्या आयातीवरील निर्बंध उठविण्यात येऊन या वस्तूंची आयात खुली करण्यात आली. तसेच परकीय भांडवलात बहुराष्ट्रीय कंपन्यांना मुक्त प्रवेश देण्यात आला. जागतिक व्यापार संघटनेच्या बंधनामुळे भारताला आयात वस्तूवरील परवाना पध्दती व अभ्यांश नियंत्रणे काढून टाकावी लागली. २०००-२००१ च्या निर्यात आयात धोरणानुसार ७१४ बाबींवरील नियंत्रणे हटविली. यामध्ये .षी व उपभोक्त्यांच्या टिकाऊ वस्तूंचा समावेश होता. २००१-२००२ मध्ये ७१५ वस्तूंवरील मात्रात्मक नियंत्रणे शिथिल केली.

- चीज शब्द -

जागतिकीकरण, आयात, निर्यात, आंतरराष्ट्रीय व्यापार

Dr. Pavan Mandavkar: Education System in France

ISBN 976-81-403579-4-0

World Conference On
Startup In India And
Education With Placement
In Abroad

April 29, 2022

Abasaheb Parvekar College, Yavatmal

CONFERENCE PROCEEDING
VOLUME - I

World Conference On
Startup In India And
Education With Placement
In Abroad

April 29, 2022

Abasaheb Parvekar College, Yavatmal

CONFERENCE PROCEEDING

VOLUME - I

ISBN 976-81-403579-4-0

World Conference On
Startup In India And
Education With Placement
In Abroad

April 29, 2022

Abasaheb Parvekar College, Yavatmal

CONFERENCE PROCEEDING

VOLUME - I

ISBN 976-81-403579-4-0

Copyright © By Abasaheb Parvekar Mahavidyalaya, Yavatmal

No part of this publication may be reproduced or distributed in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopy, recording, or otherwise or stored in a database or retrieval system without the prior written permission of publishers. This edition can be exported from India only by the Publishers.

World Conference On Startup In India And Education With Placement In Abroad

Conference Conducted By -
Abasaheb Parvekar College, Yavatmal

Multi - Disciplinary Bi-annual
International Peer reviewed / Referred Journal

ISSN 2278 - 7984

Published by : Abasaheb Parvekar College, Yavatmal

Published at : DnyanPath Publication, Amravati (India)

Reg. Office : FFS-A, Block C, First Floor, Venus Plaza, Shegaon Naka, V.M.V. Road,
Amravati - 444 603 (Maharashtra)
Our Network : Maharashtra, Delhi, Gujrat, Chattisgarh, Telangana, Bihar.
Visit us : www.dnyanpath.org
Contact us : dnyanpathpub@gmail.com
Phone : 08600353712, 09503237806

Printed at Shri Gurudeo Printers, Amravati.

Mahatma Fule Sankul, Shegaon Naka,
V.M.V. Road, Amravati - 444603 (Maharashtra)

Contact us : sanjaytamgadge@rediffmail.com
Mob : 9881557107

Price : ₹ 500/-

- I N D E X -

1.	Teaching - Learning Process in Political Science: Traditional and Modern Methods Dr. Aseem P. Khapre	1
2.	Innovative Practices in Knowledge Resource Centre in Digital Era Dr. Chhaya B. Jatkar	4
3.	Recent Trends in Social Science Research in India Prof. Dr. Nagorao K. Sore	6
4.	Role of Libraries in Electronic Environment Dr. Nitesh V. Chore	8
5.	Education System in France Dr. Pavan Mandavkar	12
6.	Technological Innovations Changing the World of Physical Education and Sports Dr. Rajani W. Bhoyar	16
7.	A Study of Changing Scenario of Urbanization, Its Causes and Impacts Dr. Ranjana Jagdish Mahajan	19
8.	Impact of GST on Agricultural Sector Dr. Shashikant V. Adsod	21
9.	Innovative College Libraries: An Overview of Best / Innovative Practices Dr. Vijay G. Wardikar	25
10.	New Media Used by LIS Professionals of Colleges to Provide Information to Library Users During Covid-19 Pandemic Dr. Kishorsingh R. Chungade Mr. Amol Bhaudas Meshram	29
11.	Acquisition and Promotion of Electronic Information Resources in University Libraries Mr. Hemant Fransis Jadhav	33
12.	Feministic Approach in Namita Gokhale's <i>Paro: Dream of Passion</i> and Manju Kapur's: "Difficult Daughter" Poonam R. Kale	36
13.	Scarred and Silenced Subjectivities in Dattani's, 'Thirty Days in September' Asst. Prof. Sandeep B. Agrawal	38

Education System in France

Dr. Pavan Mandavkar

Principal
Indira Mahavidyalaya
Kalamb, Dist. Yavatmal, (MH) India - 445 401
Mob : +91-9422867658
E-mail : pavanmandavkar@hotmail.com

- Abstract -

Education is free and compulsory for all children from 3 years to 16 years of age in France. The national curriculum is set by the Ministry of Education and is compulsory for all schools. Teachers are recruited by the government after qualifying required examination. Training to instructors is also given by the government. Medium of instruction is French and its script is Roman. The teacher-student ratio is about 1:30. There are four Parts of school education. Students having difficulties in their studies are given additional supervision and remedial classes. Continuous assessment and graded system for evaluation is one of the best practices of French education system. For poor and needy students, financial assistance is given by government. Computer literacy, sex education are the part of syllabus. Measures are taken to ensure inclusive education to physically challenged students. Those students, who are not interested or not so good in academics, can get technical training courses. Due to these steps, the quality of education is maintained. Indian policymakers have to study French education system and the initiatives are to be taken to improve the standard of education in India.

- Keywords -

Education system in France, teacher-student ratio, recruitment of teachers, continuous assessment, graded system for evaluation, remedial classes, French curriculum, quality education.

Introduction

The current population of France is about 67 million (6.7 Crores) and literacy rate is 99%. The French Government provides secular education in country. It is free and compulsory at different levels as mentioned in French Constitution. This free education is given by state-run schools, whereas private schools charges fees from students. The salary of teachers is paid by Government.

12 - Abasaheb Parvekar College, Yavatmal

Number of private schools is very less and near about 75 to 80% students learns in state schools. The education system in France is appreciated by world. It fosters imagination, creativity, and ability to question and to reflect in students.

Free public and private schools in France

Since 2019-20 education is free and compulsory for all children from 3 years to 16 years of age. Earlier it was for the children of 6 to 16 years of age. Public French schools (écoles publiques) are free, co-ed, and secular. Conversely, private schools can choose to be single-sex or have a religious affiliation, although this represents a minority of France's private schools. They are almost always fee-paying, although the scale varies greatly. In public schools, parents only need to pay for lunches, after-school care, and class outings.

Similar to other countries, parents can opt to send their child to a private or a public school within each cycle. Naturally, there are several differences between the two. For instance, children in state schools may have to change buildings, classrooms, and teachers at each stage of their schooling. Private schools, on the other hand, tend to teach several or even all cycles within the same premises and administration.¹¹

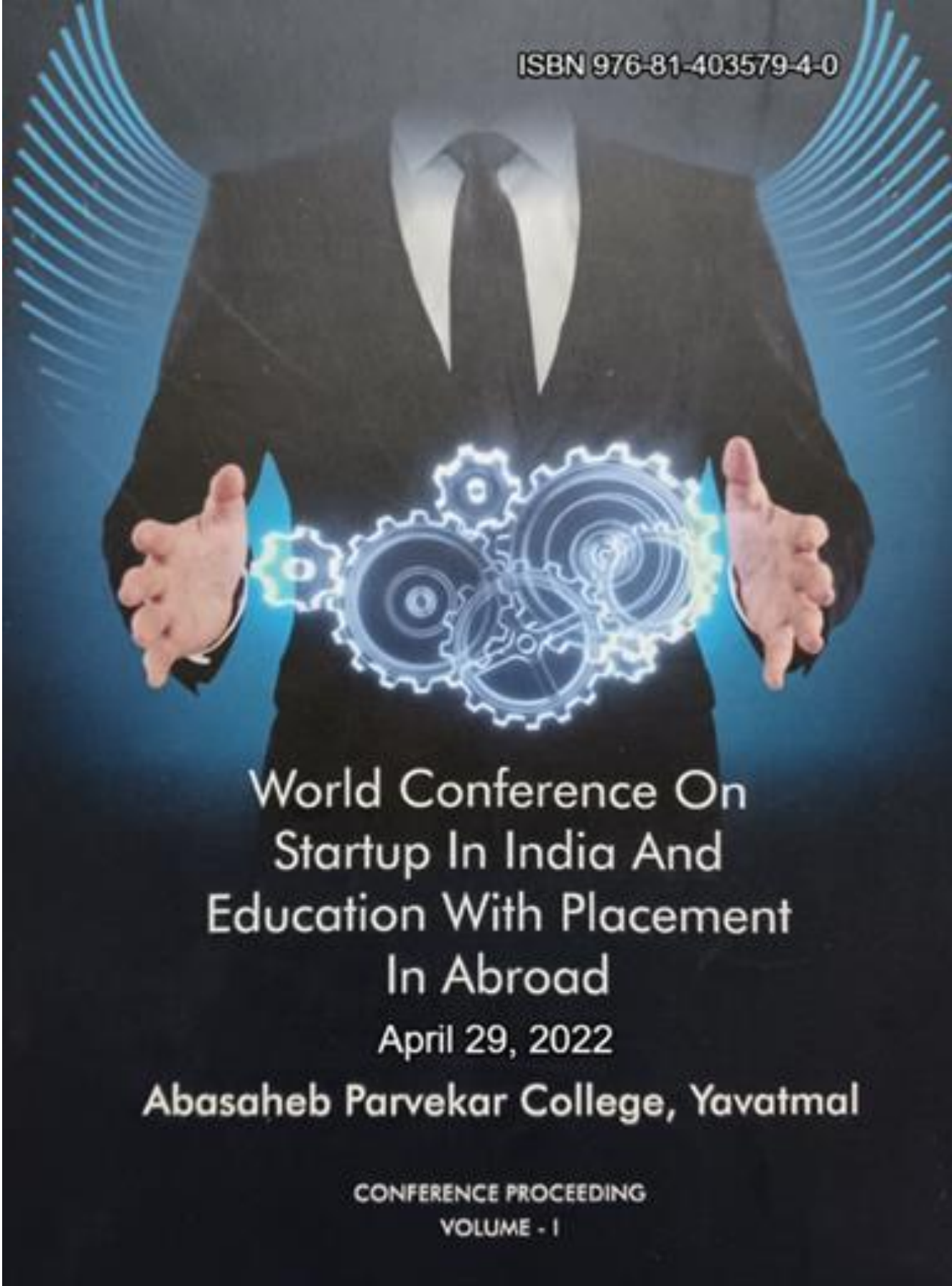
There are international schools, which may charge substantially higher fees. Around 22% of secondary school students in France attend private schools. Teaching standard is high in these schools. They may offer bilingual or international curriculums, specific religious education, or a non-traditional educational approach.

French primary schools have catchment areas. Child has to be assigned to a school that is close to his or her home. If a parent wants to admit his or her ward with a school preference, there should be a good reason to attend a school which is outside catchment area. They have to gain permission from local town hall (mairie) and the school inspectorate (rectorat) to do so.

Dr. Veera Mandavkar: Bauddhik Sampada: Mahiti Ani Gundosh

ISBN 976-81-403579-4-0

A man in a dark suit and tie is shown from the chest up, with his hands held out. In the center of his hands, a cluster of glowing, interconnected gears is visible. The background is dark blue with light blue curved lines radiating from the sides. The overall theme is technology and business.

World Conference On
Startup In India And
Education With Placement
In Abroad

April 29, 2022

Abasaheb Parvekar College, Yavatmal

CONFERENCE PROCEEDING
VOLUME - I

World Conference On
Startup In India And
Education With Placement
In Abroad

April 29, 2022

Abasaheb Parvekar College, Yavatmal

CONFERENCE PROCEEDING

VOLUME - I

ISBN 976-81-403579-4-0

14.	Re-engineering Academic Library for Better Electronic Service through Consortia Dr. (Ms.) Vaishali P. Gudhade Sudhir B. Sangole	41
15.	Atma Nirbhar Bharat: Opportunities and Challenges Santosh Bhaskarrao Gore	46
16.	Innovative Practices of the College Library Mr. P. S. Sirsat Dr. K. O. Mandgaonkar	52
17.	Ambedkarism Reflected in Bama's Autobiography Karukku Prof. Surendra Bhimrao Raut	55
18.	Bibliotherapeutic Approach and Adolescents Today Mrs. Suvarna S. Parab Dr. K. O. Mandgaonkar	58
19.	Women Health and Nutrition During Lactation Period Prof. Dr. Punam Y. Choudhary	61
२०.	राष्ट्रीय शिक्षा नीति और भारतीय समाज प्रा. डॉ. सुरेखा प्रे. मंत्री	६४
२१.	हिंदी साहित्य : हिंदी कहानियों में दलित चेतना प्रा. डॉ. सुरेखा प्रे. मंत्री । स्वाती सरकटे	६८
✓ २२.	जागतिक व्यापार संघटना आणि भारताची परिस्थिती प्रा. डॉ. माधुरी पं. राखुंडे	७०
२३.	स्टार्टअपमधील आव्हाने आणि संधी प्रा. डॉ. रुपेश एम. कुन्हेकर	७५
२४.	बौद्धिक संपदा : माहिती आणि गुणदोष (Intellectual Property : Information and Pros and Cons) प्रा. डॉ. सौ. वीरा पवन मांडवकर	८०
२५.	पंडीत नेहरू आणि लोकशाही प्रा. डॉ. किरण आईनेनवार	८४
२६.	एक अपत्य असणाऱ्या कुटुंबातील पालक-बालक संबंधावर होणारा परिणाम व उपाययोजना प्रा. कु. रुपाली सुभाषराव कणसे	८६

*****

बौद्धिक संपदा : माहिती आणि गुणदोष Intellectual Property : Information and Pros and Cons

प्रा. डॉ. सौ. वीरा पवन मांडवकर
संचालक - डॉ. भाऊ मांडवकर रिसर्च सेंटर
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ
मो. ९४०३०९४८८५
ई-मेल : veeranmandavkar18@gmail.com

- गोषवतारा -

बुद्धिमतेला मालमतेच्या दृष्टीने पाहणे आणि तिचे मालमतेसारखे रक्षण करणे या कल्पना संगणक युगाची देण आहेत. या मालमतेला आपल्या अपरोक्ष कोणीही वापरू शकणार नाही, याची तरतूद बौद्धिक संपदा अधिकारात केली जाते. कॉपीराईट, पेटंट हे शब्द आता बौद्धिक संपदेच्या क्षेत्रात महत्वाचे मानले जातात. आजच्या संगणक युगात कोणालाही बौद्धिक संपदा अधिकारांची जाणीव असणे आवश्यक आहे. त्याची व्याप्ती समजून घेतली तर त्याची गरज आपल्या लक्षात येईल. मात्र अजूनही या अधिकारांबाबत सर्वसामान्यांना पूर्णतः माहिती नाही. तसेच या अधिकाराचे अनेक फायदे आहेत तसेच यात काही दोषही आहेत. पण आपल्याला निसर्गतः मिळालेल्या किंवा आपण अभ्यासाने मिळवलेल्या बुद्धिमतेचे महत्त्व या अधिकारातून अधोरेखित होते, यात शंका नाही.

- Abstract -

The idea of looking at intelligence as an asset and protecting it as an asset is a gift of the computer age. The intellectual property rights provide that this property may not be used by anyone indirectly. The words copyright and patent are now considered important in the realm of intellectual property. In today's computer age, anyone needs to be aware of intellectual property rights. If we understand its scope, we will realize its need. However, the general public is still not fully aware of these rights. This right has many advantages as well as disadvantages. But the importance of the intelligence that we have acquired by nature or acquired through study is undoubtedly underscored by this right.

- वीजशब्द -

बुद्धिमत्ता, संपदा, अधिकार, ज्ञान, प्रगती, उद्योग, कॉपीराईट, पेटंट, ब्रॅण्ड, ट्रेडमार्क, कला, कौशल्य

80 - Abasaheb Parvekar College, Yavatmal

प्रस्तावना

बुद्धीचे महत्त्व अनादिकाळापासून कोणीही नाकारू शकत नाही. बुद्धी ही संपत्तीपेक्षाही मौल्यवान आहे, असे म्हटले तर ती अतिशयोक्ती होणार नाही. संपत्ती जपून ठेवणे गरजेचे आहे, ती कोणीही चोरून नेऊ शकतो. पण बुद्धी कोणीही चोरून नेऊ शकत नाही, असा आजपर्यंत आपला गैरसमज होता. संगणकयुगात बुद्धी ही संपत्तीपेक्षाही मौल्यवान तर झालीच आहे, पण ती चोरून नेण्याच्या शक्यताही निर्माण झाल्या आहेत. ही चोरी वाचवायची असेल तर आपल्याला काही गोष्टींचे ज्ञान असणे आवश्यक आहे. या लेखात बौद्धिक संपदा म्हणजे नक्की काय?, त्यामध्ये कोणकोणत्या गोष्टी येतात? हे समजून घेण्याचा प्रयत्न केला गेला आहे.

विवेकनिष्ठ विचारांपेक्षा भावनाप्रधानतेला अधिक महत्त्व देणाऱ्या या देशाला आपल्या बुद्धिमतेची केलेली गुंतवणूक हीसुद्धा एक मालमत्ता असू शकते ही कल्पनाच नवीन आहे. त्यामुळेच बौद्धिक संपदा किंवा 'इंटलेक्च्युअल प्रॉपर्टी'च्या संरक्षणाबाबत आपण नेहमीच अनभिज्ञ आणि म्हणूनच कदाचित फार बेफिकीर राहिलो आहोत. आपण लावलेले शोध, केलेले लिखाण, उत्पादनाची ओळख म्हणून वापरत असलेले एखादे चिन्ह, आपले पारंपरिक ज्ञान, हजारो वर्षांपासून प्रचलित असलेली एखादी हस्तकला ही आपली बौद्धिक संपदा आहे. तिच्यावर आपला हक्क आहे, दुसऱ्या कुणाला आपल्या अपरोक्ष ती वापरू न देणे हा आपला अधिकार आहे, याबाबत आपण बरेचदा अजाण असतो.

बौद्धिक संपदा म्हणजे काय?

मानवाचा बुद्धिगुणांक इतर प्राण्यांच्या दृष्टीने श्रेष्ठ मानला जातो. त्यामुळेच आज मानवाने बुद्धीच्या जोरावर यषाची शिखरे पादाक्रांत केली आहेत. पार चंद्रापर्यंत जाऊन

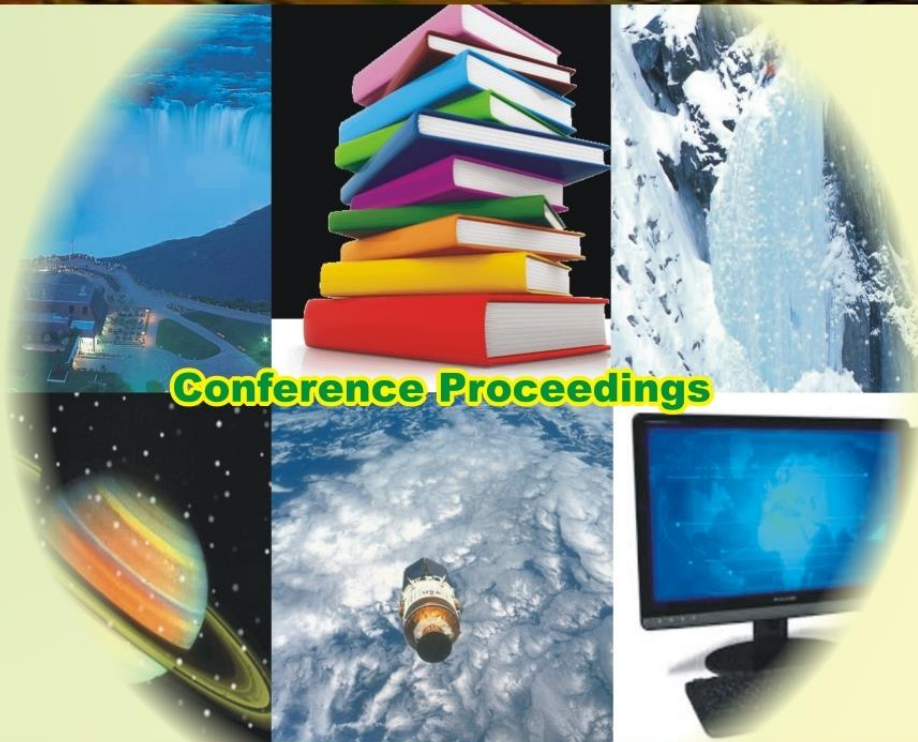

ISBN 978-1-943579-82-1

ICLLC 2022

Abu Dahbi, UAE

Dt. 11 to 12 Aug. 2022

Conference Proceedings

**Seventeenth International Conference on
Language, Literature and Culture**

ABU DAHBI, UAE

ICLLC 2022

**Seventeenth International Conference
on Language, Literature and Culture**

Abu Dhabi, UAE

Dt. 11 to 12 Aug. 2022

Table of Contents

	Topics	Presenting Authors	Page No.
1	Written Production: Which criteria are useful for measuring the Linguistic Level and the Level of Text Difficulty?	Chrysovalantou Kapeta	7
2	A Biopolitical Analysis of Juli Zeh's <i>Corpus Delicti</i>	Alexandra Juster	14
3	Connecting the dots; how sustained autonomous inquiry can lead to conceptual change concerning the importance of cultural pluralism	Lynsey Mori and Dean Williams	22
4	Vietnamese non-canonical objects	Thu Trang HO	30
5	Sophocles' King Oedipus: A Buddhist Talk in Drama Form	Newton Ranaweera	38
6	A Study of Multidimensional Violence in Life of Trans Individuals as Depicted in Bengali Cinema with Special Reference to Kaushik Ganguly's 'Nagarkirtan'	Alankrita Bhattacharya	46
7	Forms and Functions of Graphicons in Facebook Private Conversations Among Young Filipino Users	Dyea Dolot	50
8	Role of Languages in National Education System of India	Pavan Mandavkar	58
9	Emerging Netspeak Word Choices in Social Media on Filipino Pop Culture	Camille P. Monderin	64
10	Using Ancient Myths to Tackle Today's Reality – Zeus in Fiona Benson's <i>Vertigo</i> and <i>Ghost</i>	Simon Kim	74
11	Methods in Language Studies: the use of Letters in Narratology and Literature studies	Monica Mastrantonio	81
12	Narrative Techniques and Visionary Insight in the Work of Robert Louis Stevenson	Saed Jamil Shahwan	88
13	A Comparative Study of Carver's "Popular Mechanics" and Hughes' "Early Autumn" in Minimalistic Narratives	Xia Hou	94

**Papers of Seventeenth International Conference on
Language, Literature and Culture
Abu Dhabi, UAE
11 to 12 Aug. 2022**

(ISBN 978-1-943579-82-1)

Chief organizing secretary
John Smith

Conference Convener
Dr. Prabhath Patabendi
International Center for Research & Development, Sri Lanka

Academic Chairperson
Dr. S. Ramaratnam
Vice Chancellor, Jagadguru Kripalu University, India

Keynote Speakers
Prof. (Dr.) Jagdish Batra
Professor, Head of English Language Centre O. P. Jindal Global University, India
Dr. Kristian Van Haesendonck
Associate Professor University of Sanya, China

Conference Faculty
Dr. Ramaratnam
Vice Chancellor, JK University, India
Prof. Donathan Brown
Rochester Institute of Technology, New York
Dr. Lesley Ljungdahl (Australia)
Prof. Mylene A. Manalansan
De La Salle University, Philippines
Dr. Brown, Charles Allen
Hokkaido University, Japan

कवयित्री बहिणाबाई चौधरी उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ जळगांव

सरदार वल्लभभाई पटेल कला व विज्ञान महाविद्यालय, ऐनपुर
ता. रावेर, जि. जळगांव

यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित ऑनलाईन

राष्ट्रीय चर्चासत्र

**आधुनिक मराठी साहित्यातील बदलते सामाजिक
जीवनमूल्ये आणि जाणिवा**

दिनांक १६ मार्च २०२२

संपादक मंडळ (विशेष अंकासाठी)

प्राचार्य डॉ. जे. बी. अंजने
प्रा. डॉ. रेखा पी. पाटील
प्रा. एम. के. सोनवणे

प्रकाशक

प्राचार्य, सरदार वल्लभभाई पटेल कला व विज्ञान महाविद्यालय, ऐनपुर

Sr. No	Title	Page
14	बदलते सामाजिक जीवनमुळे आणि अवकाशी पारलाम्पा दलवाचनी गीह डा. डॉ. संजय सांतासम पार्टील	78
15	शेरी देशांटे बांध्या कादंबरीतील बदलते सामाजिक जीवनमुळे आणि जालिया डा. उजवाड नाभदेव जलने	83
16	आधुनिक मराठी कादंबरीतील बदलते सामाजिक जीवन : मुळे आणि जालिया डॉ. संदीप जोशीराम भुडेकर	88
17	आधुनिक मराठी कादंबरीतील बदलते सामाजिक जीवनमुळे आणि जालिया विकला नाभदेव लंडि	94
18	आधुनिक मराठी कादंबरीतील बदलती सामाजिक मुळे आणि जालिया साधना सुखदेव जलज	98
19	कुमुभाजलंभा कवितेतील सामाजिक मुळे आणि जालिया डॉ. शकुंतला विठ्ठलम भारंटे	100
20	एक सामाजिक लेख साहित्यिक : अरविंद नाखेडे डॉ. रेखा पार्टील, डॉ. विंधू भंवाडे, श्री. संदीप भोलीराम पार्टील	106
21	आधुनिक मराठी नाटकातील बदलते सामाजिक जीवनमुळे व जालिया रोहन सुखदेव आपटे, अभिषेक भाकर पार्टील	113
22	नायदोलर मराठी कव्हेतील वर जालिया डा. डॉ. श्री. वीर वलम बांडाकर	117
23	बनकरवाडी : जामील समाज जीवन डा. पंकज लुनाथ देवरे	122
24	आधुनिक मराठी साहित्यातील विविध प्रवाहांनुसार बदलते सामाजिक जीवन मुळे आणि जालिया डा. संदभा महाजल	126
25	नायदोलर मराठी कव्हेतील बदलते सामाजिक जीवन मुळे आणि जालिया डॉ. मनिषा नागपुरे	130
26	डा. श्री. मंडेकरांभा कादंबरीतील सामाजिक जीवनमुळे आणि जालिया डॉ. प्रकाश राजेस निम्नां	139
27	सालुदुकातील आदिवासी समाज जीवन आणि संस्कृती साळवे काजपल सुदल	145

**Dr. Ved Patki: TARGETED GENE THERAPY - A REVOLUTION IN
HEALTHCARE**

ISBN: 978-93-91768-30-0

**Recent Research at the
Intersection of
Science & Technology**

Editors:

Dr. Ved Patki

Dr. Kailash Nemade

Bhumi Publishing

First Edition: March 2022

First Edition: March 2022

ISBN: 978-93-91768-30-0

© Copyright reserved by the Editors

Publication, Distribution and Promotion Rights reserved by Bhumi Publishing, Nigave Khalasa, Kolhapur

Despite every effort, there may still be chances for some errors and omissions to have crept in inadvertently.

No part of this publication may be reproduced in any form or by any means, electronically, mechanically, by photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publishers.

The views and results expressed in various articles are those of the authors and not of editors or publisher of the book.

Published by:

Bhumi Publishing,

Nigave Khalasa, Kolhapur 416207, Maharashtra, India

Website: www.bhumipublishing.com

E-mail: bhumipublishing@gmail.com

Book Available online at:

<https://www.bhumipublishing.com/books/>

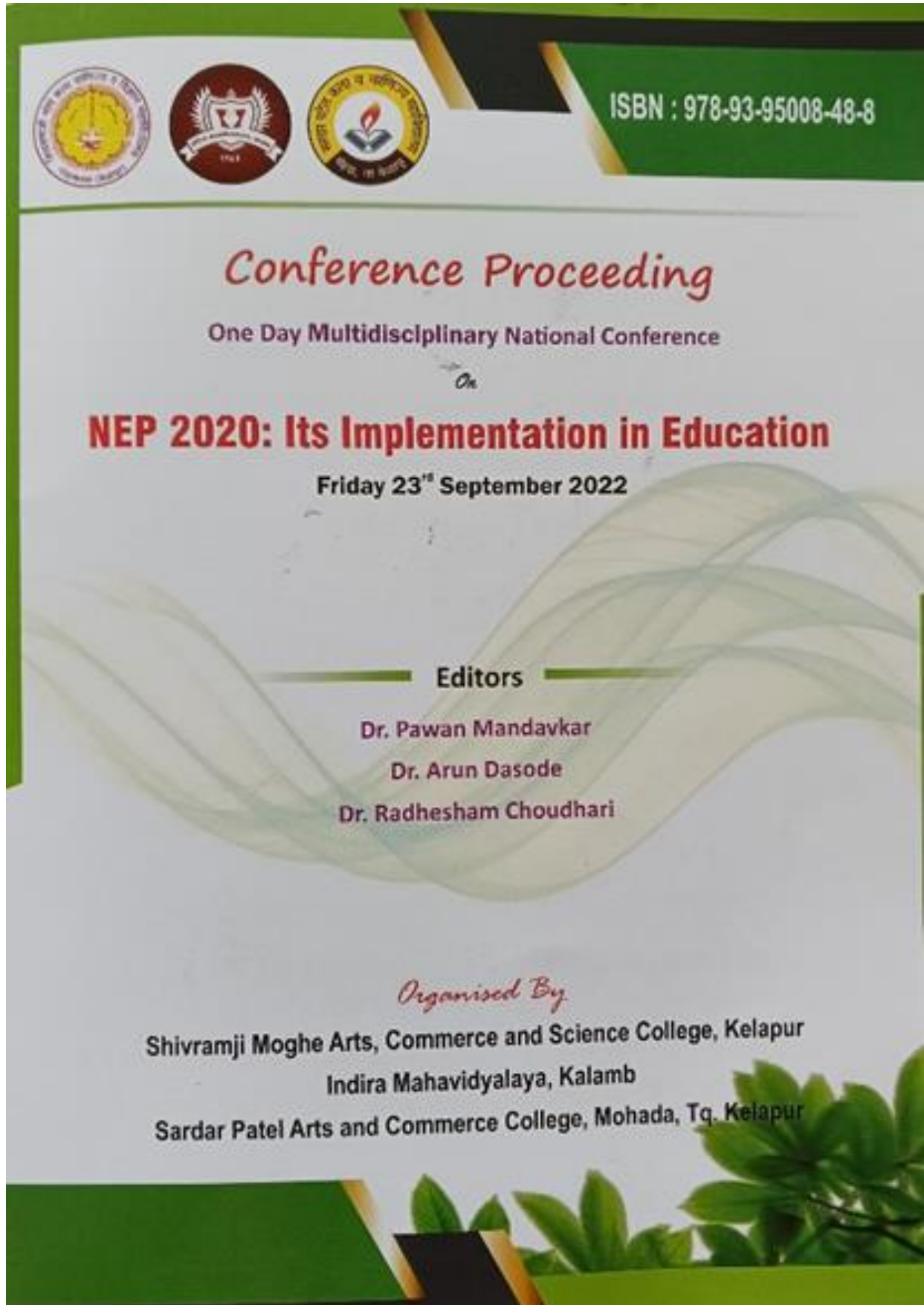

	CONTRIBUTION OF COMPUTATIONAL BIOLOGY IN COVID-	
13.	19 RESEARCH <i>Ashwin Atkulwar</i>	72 - 78
	TARGETED GENE THERAPY - A REVOLUTION IN	
14.	HEALTHCARE <i>Ved Patki</i>	79 - 87
	AN OVERVIEW OF EXPERIMENTAL STUDIES ON METALLIC	
15.	NANOREFRIGERANTS <i>Kailash Nemade</i>	88 - 92

Conference Proceeding
One Day Multidisciplinary National Conference
NEP 2020: Its Implementation in Education

Friday 23rd September 2022

Editors

Dr. Pawan Mandavkar
Dr. Arun Dasode
Dr. Radhesham Choudhari

Sai Joyti Publications

NEP 2020: Its Implementation in Education

Editors : Dr. Pawan Mandavkar, Dr. Arun Dasode, Dr. Radhesham Choudhari

No part of this book shall be reproduced, stored in retrieval system, or translated in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying and/or otherwise without the prior written permission of the publishers.

ISBN : 978-93-95008-48-8

EDITION : 2022

Printed and Published By :

Smt. Jyoti Naresh Khapekar
SAI JYOTI PUBLICATION
Teen-nal Chowk, Kasarpura,
Behind Panjivani Market,
Itwari, Nagpur.
Mob. : 9764673503
E-mail id : sjp10ng@gmail.com
Website : www.saijyoti.in

Sales Office :

Shri Ganesh Raut
Om Sai Publisher & Distributors
Plot No. 29, Behind T.B. Ward,
Indira Nagar, Nagpur 440003.
Mob.: 9923693506,
E-mail: ospdnagpur@yahoo.com

Books N Books
Plot No. 65, Radhika Palace,
Medical Chowk, Hanuman Nagar,
Nagpur - 440009.
Mob.: 9923693506
E-mail id : sjp10ng@gmail.com
Website : www.saijyoti.in

Branch :

Pune : 203, Paris Sparsh Hight,
Ambamata Mandir Road,
Ambai Dara, Dhayari,
Pune - 411041.
Mob.: 9420318884

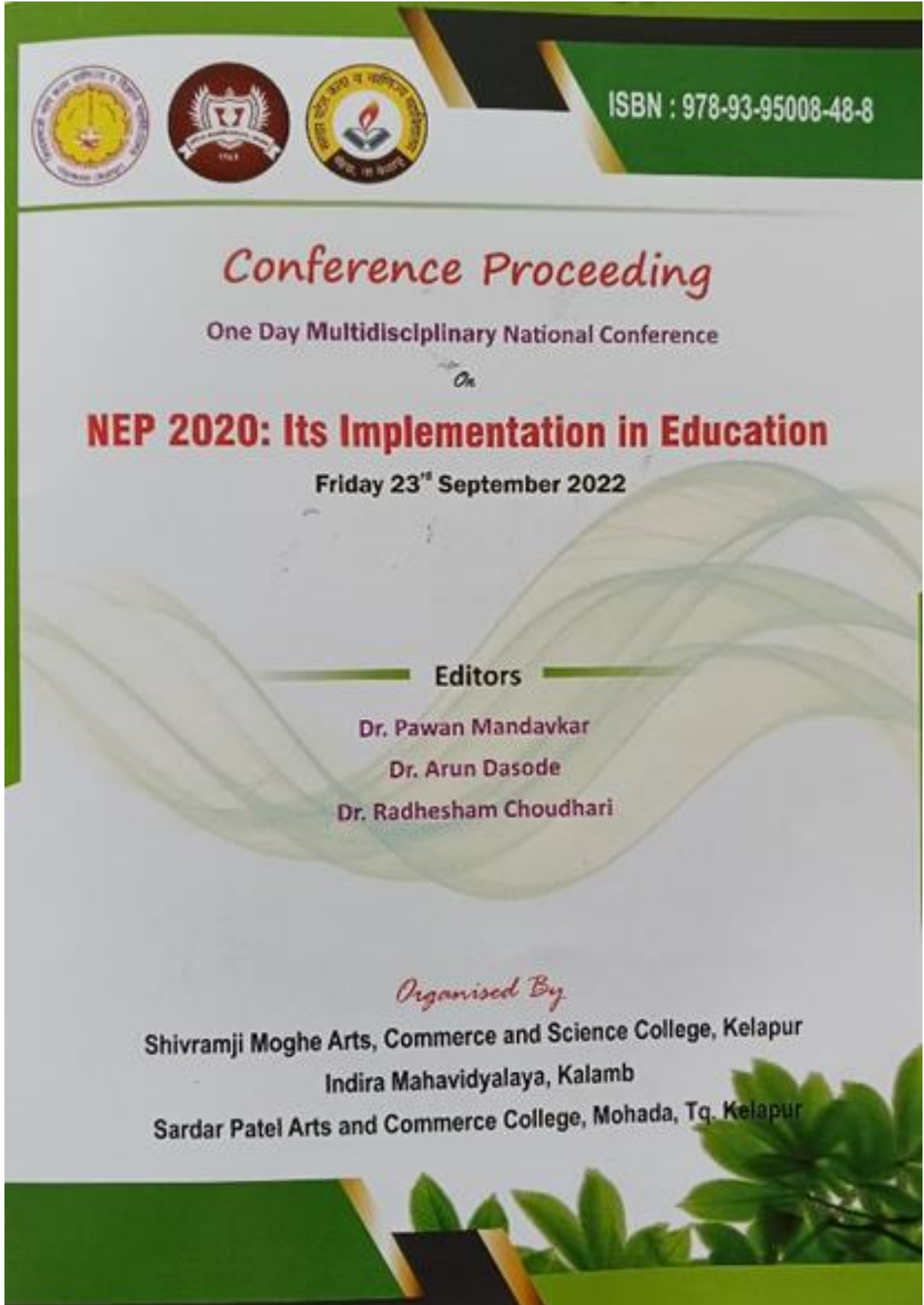
New Delhi : 213, Vardhan House,
Ansari Road, Dariya Ganj,
New Delhi - 110002.
Mob.: 8888828026, 9325656602

Type Setter

AKSHARA COMUTER WORKS

Sr. No.	Title	Page No.
1.	नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 भाषाचे डॉ. एच. एम. कामठी	1-6
2.	Importance of Vocational Education in National Education Policy 2020 Prof. Dr. Milind D. Gulhane Dr. Rekha M. Gulhane	7-12
3.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 1986, 1986 व 2020 डॉ. धन मंडवकर	13-18
4.	The Study of the Contribution of National Education Policy 2020 to Educational Research Dr. Arun N. Dasode	19-23
5.	The Study of the Future Impact of the New Education Policy 2020 on India's Employment Dr. Radbesham P. Choudhari	24-29
6.	नवे शैक्षणिक धोरण आणि भाषा धोरण डॉ. वीरा मांडवकर	30-36
7.	The Study of the Opportunities and Challenges Related to the New Education Policy Dr. Anju Pradip Khedkar (Vikhar)	37-42
8.	New Education Policy 2020 and Skill Development in India Dr. Tarunya Hannupuri Multani Dr. Satish P. Dudure	43-47
9.	The Study of the Future Impact of the New Education Policy 2020 on the Indian Economy Dr. Haresh T. Gajbhiye	48-52
10.	नई शिक्षा नीति और उसका छात्र और शिक्षकों पर प्रभाव मिलेह दे इलामी प्रा. डॉ. राजविलास कारनेरे	53-57
11.	National Education Policy 2020 An Analytical Study Dr. Sujata H Shende	58-63
12.	भारताचे नवे शैक्षणिक धोरण-2020 व त्या संबंधित आव्हाने प्रा. डॉ. योगेश दा. उगले	64-69

Conference Proceeding
One Day Multidisciplinary National Conference
NEP 2020: Its Implementation in Education

Friday 23rd September 2022

Editors

Dr. Pawan Mandavkar
Dr. Arun Dasode
Dr. Radhesham Choudhari

Sai Joyti Publications

NEP 2020: Its Implementation in Education

Editors : Dr. Pawan Mandavkar, Dr. Arun Dasode, Dr. Radhesham Choudhari

No part of this book shall be reproduced, stored in retrieval system, or translated in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying and/or otherwise without the prior written permission of the publishers.

ISBN : 978-93-95008-48-8

EDITION : 2022

Printed and Published By :

Smt. Jyoti Naresh Khapekar
SAI JYOTI PUBLICATION
Teen-nal Chowk, Kasarpura,
Behind Panjivani Market,
Itwari, Nagpur.
Mob. : 9764673503
E-mail id : sjp10ng@gmail.com
Website : www.saijyoti.in

Sales Office :

Shri Ganesh Raut
Om Sai Publisher & Distributors
Plot No. 29, Behind T.B. Ward,
Indira Nagar, Nagpur 440003.
Mob.: 9923693506,
E-mail: ospdnagpur@yahoo.com

Books N Books

Plot No. 65, Radhika Palace,
Medical Chowk, Hanuman Nagar,
Nagpur - 440009.
Mob.: 9923693506
E-mail id : sjp10ng@gmail.com
Website : www.saijyoti.in

Branch :

Pune : 203, Paris Sparsh Hight,
Ambamata Mandir Road,
Ambai Dara, Dhayari,
Pune - 411041.
Mob.: 9420318884

New Delhi : 213, Vardhan House,
Ansari Road, Dariya Ganj,
New Delhi - 110002.
Mob.: 8888828026, 9325656602

Type Setter

AKSHARA COMUTER WORKS

Sr. No.	Title	Page No.
1.	नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 प्रधानी डॉ. एच. एम. कामठी	1-6
2.	Importance of Vocational Education in National Education Policy 2020 Prof. Dr. Milind D. Gulhane Dr. Rekha M. Gulhane	7-12
3.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 1986, 1986 व 2020 डॉ. पवन गोडवणर	13-18
4.	The Study of the Contribution of National Education Policy 2020 to Educational Research Dr. Arun N. Dasode	19-23
5.	The Study of the Future Impact of the New Education Policy 2020 on India's Employment Dr. Radhesham P. Choudhari	24-29
6.	नवे शैक्षणिक धोरण आणि भाषा धोरण डॉ. वीरा मांडवकर	30-36
7.	The Study of the Opportunities and Challenges Related to the New Education Policy Dr. Anju Pradip Khedkar (Vikhar)	37-42
8.	New Education Policy 2020 and Skill Development in India Dr. Tarunya Hannupuri Multani Dr. Satish P. Dudure	43-47
9.	The Study of the Future Impact of the New Education Policy 2020 on the Indian Economy Dr. Haresh T. Gajbhiye	48-52
10.	नई शिक्षा नीति और उसका छात्र और शिक्षको पर प्रभाव निलेश दे हलामी प्र. डॉ. राजविलास कारनोरे	53-57
11.	National Education Policy 2020 An Analytical Study Dr. Sujata H Shende	58-63
12.	भारताचे नवे शैक्षणिक धोरण-2020 व त्या संबंधित आव्हाने प्रा. डॉ. योगेश दा. उमले	64-69

As per the new syllabus prescribed by
University Grant Commission New Delhi

ENVIRONMENTAL STUDIES

Useful for all under graduate Programmes

AUTHORS

Dr. Ninad S. Dharkar
Dr. Kishor P. Suradkar
Dr. Suruchi R. Kadu
Dr. Dasharath M. Chavhan
Dr. P. B. Ingle
Mr. Vivek D. Samarth
Mr. Gokul S. Bajaj

EDITORS

Dr. Suruchi R. Kadu
Dr. Kishor P. Suradkar

Scanned with OKEN Scanner

Copyright © DnyanPath Publication, Amravati (INDIA)

No part of this publication may be reproduced or distributed in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopy, recording, or otherwise or stored in a database or retrieval system without the prior written permission of publishers. This edition can be exported from India only by the Publishers.

ENVIRONMENTAL STUDIES

Published by the **DnyanPath Publication (INDIA)**

The edition published in 5 October, 2021

ISBN 13 : 978-93-91331-71-9

DnyanPath®
Publication
ISO 9001 : 2015

Reg. Office : FFS-A, Block C, First Floor, Venus Plaza, Shegaon Naka,
V.M.V. Road, Amravati - 444 603 (Maharashtra)
Our Distribution : Maharashtra, Delhi, Gujrat, Chattisgarh, Telangana, Bihar.
Visit us : www.dnyanpath.org
Contact us : dnyanpathpub@gmail.com
Phone : 08600353712, 09503237806

Printed at Shri Gurudeo Printers, Amravati.
Mahatma Fule Sankul, Shegaon Naka,
V.M.V. Road, Amravati - 444603 (Maharashtra)

Price : ₹ 300/-

 Scanned with OKEN Scanner

- C O N T E N T -

PART - (A)

- 1. The Multidisciplinary Nature of Environmental Studies / 1**
- 2. Social Issues and the Environment / 4**
- 3. Human Population and the Environment / 22**

PART - (B)

Essay Type with Inbuilt Choise

- 4. Natural Resources / 45**
- 5. Ecosystems / 91**
- 6. Biodiversity and its Conservation / 109**
- 7. Environmental Pollution / 126**

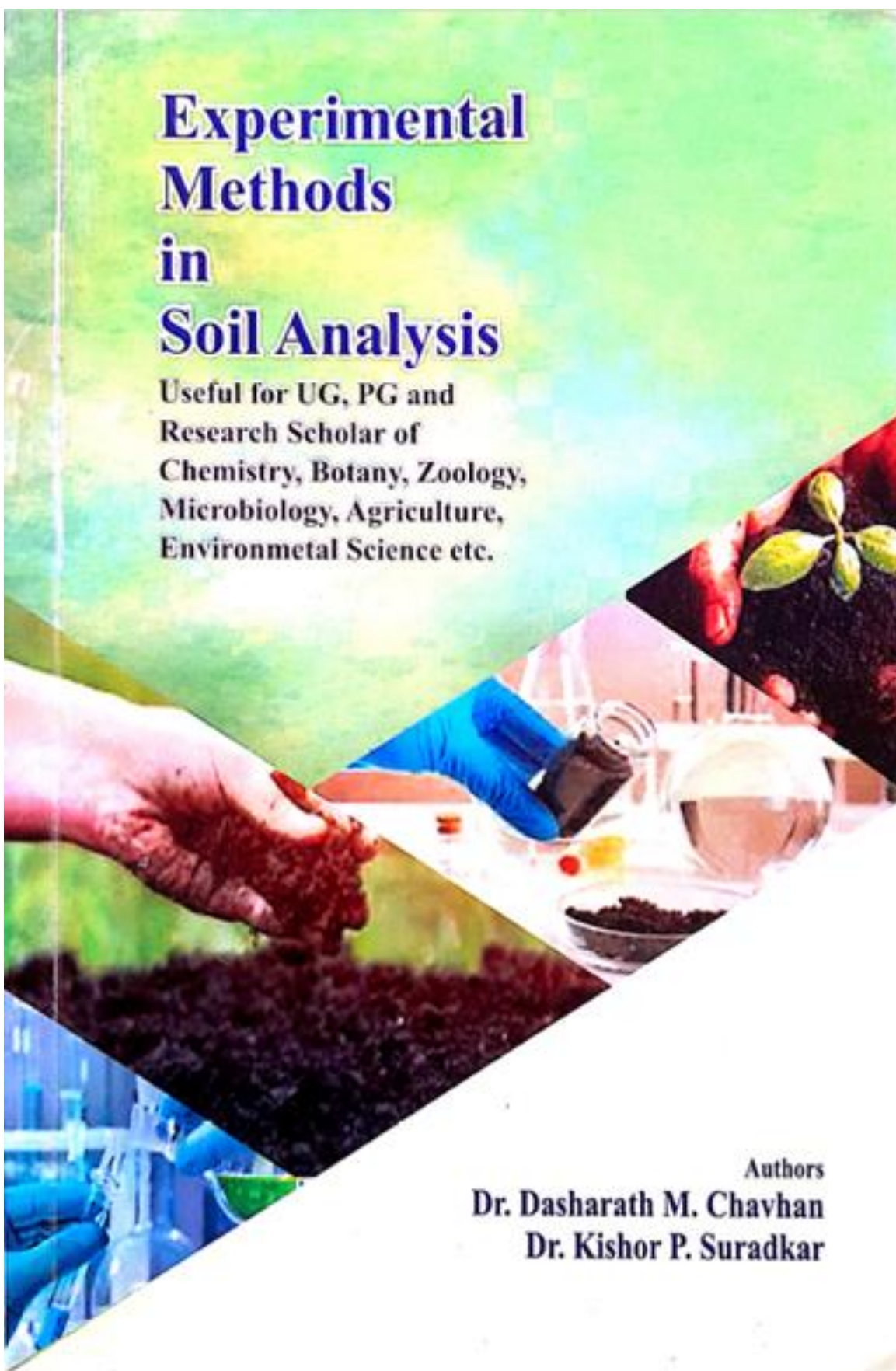
PART - (C)

Essay On Filed Work

- 8. Field Work / 163**

Experimental Methods in Soil Analysis

**Useful for UG, PG and
Research Scholar of
Chemistry, Botany, Zoology,
Microbiology, Agriculture,
Environmental Science etc.**

Authors

**Dr. Dasharath M. Chavhan
Dr. Kishor P. Suradkar**

| Published by

© Vidhan Publishing Company

Nalanda Colony, Bhimtekadi,

Amravati. 444 606

Mo. 9284733513

Email : vidhanpublishing@gmail.com

| Experimental Methods in Soil Analysis

| First Edition

November, 2021

| ISBN -

978-81-950858-2-8

| Price :

Rs. 110/-

| Printer and Typist

Atharv Graphics

Amravati, Maharashtra

| Cover Design

Dr. Dasharath M. Chavhan

Dr. Kishor P. Suradkar

Disclaimer

Concerned authors are solely responsible for their views, opinions, policies, copyright infringement, legal action, penalty or loss of any kind regarding their articles. Neither the publisher nor the editors will be responsible for any penalty or loss of any kind if claimed in future. Contributing authors have no right to demand any royalty amount for their articles.

Content

Experiment	Title	Page Nu.
Experiment -1	Introduction Report writing of visit to Soil Testing Laboratory	1 4
Experiment -2	Visit to Farmers Fields for collection of Samples, Identification of nutrient deficiency symptoms in crop.	5
Experiment -3	Methods for different Chemical reagents preparation for soil testing	6
Experiment -4	Sample processing for soil analysis	8
Experiment -5	To Determine the pH of soil sample by pH Meter	9
Experiment -6	To determine the conductivity of soil by using electric conductivity meter	11
Experiment -7	Wet Oxidation Method for Determination of Organic Carbon	12
Experiment -8	Nitrogen determination from given soil sample	14
Experiment -9	Available phosphorus determination from soil sample	16
Experiment -10	Determination of the available percentage of Potassium from given soil sample	19
Experiment -11	To Determine the calcium carbonate from given soil sample.	21
Experiment -12	To Determine the lime requirement of soil.	24
Experiment -13	To Determine the Gypsum Requirement of Soil	26
Experiment -14	Test report preparation, result interpretation and recommendation of fertilizer	28
Experiment -15	To prepare soil fertility maps and soil test summaries.	29
Experiment -16	To Prepare the Soil Health Card	30
Experiment -17	To Determine the Density of Given Soil Samples	31
Experiment -18	To determine the porosity of given soil samples	33
Experiment -19	To Determine the Water Holding Capacity of Given Soil Samples.	35
Experiment -20	To study and determine the microbial content of Soil samples	37

Dasharath Chavhan
Santosh Agarkar

Fundamental concepts of Chromatography

**Dasharath Chavhan
Santosh Agarkar**

**Fundamental concepts of
Chromatography**

FOR AUTHOR USE ONLY

LAP LAMBERT Academic Publishing

**FUNDAMENTAL CONCEPT OF CHROMATOGRAPHY
INDEX**

Chapter	Particulars	Page No	
1	Basic Concepts of Chromatography	5-10	
	1.1	Introduction	5
	1.2	Definition of Chromatography	6
	1.3	Classification of Chromatography	6
	1.4	Principle of Chromatography	7
	1.5	Partition Chromatography	7
	1.6	Principle of Partition Chromatography	8
	1.7	Liquid-liquid chromatography (LLC)	8
	1.8	Adsorption Chromatography	8
	1.9	Principle of Adsorption Chromatography	9
	1.10	Summary	9-10
1.11	References:	10	
Chapter	Paper Chromatography	11-24	
2	2.1	Introduction	11
	2.2	Principle of paper Chromatography	11-12
	2.3	Nature of Paper Used	12
	2.4	Nature of Developing Solvents	12-13
	2.5	Components of Paper Chromatography	13
	2.6	Development of the Chromatogram	13-14
	2.7	Retardation Factor	14-15
	2.8	Factors Affecting R _f Value	15
	2.9	Types of Paper Chromatography	15
	2.10	Ascending Paper Chromatography	15-16
	2.11	Experimental Procedure of Ascending Paper Chromatography	16-17
	2.12	Descending Paper Chromatography	17-18
	2.13	Circular or Radial Paper Chromatography	18-19
	2.14	Two Dimensional Paper chromatography	19
	2.15	Ascending Descending hybrid Paper Chromatography	20
	2.16	Advantages of Paper Chromatography	20-21

Dr. Ninad S. Dharkar
Dr. Kishor P. Suradkar
Dr. Suruchi R. Kadu
Dr. Dasharath M. Chavhan
Dr. P. B. Ingale

Title: Innovative Research Trends in Science and Humanities

Volume: First-2021

Copyright © Editors

Dr. Ninad S. Dharkar, Assistant Professor , Department of Botany at S.P.M. Science College and Gilani Arts Commerce College Ghatanji Dist.Yavatmal (MS) India.

Dr. Kishor P. Suradkar, Assistant Professor and Head , Department of Botany at Indira Mahavidyalaya Kalamb Dist.Yavatmal (MS) India.

Dr. Suruchi R. Kadu, Assistant Professor, Department Botany at Brijlal Biyani Science College Amravati (MS) India.

Dr. Dasharath M. Chavhan, Assistant Professor, Department of Chemistry at Indira Mahavidyalaya Kalamb Dist.Yavatmal (MS) India.

Dr. P. B. Ingle, Assistant Professor, Department of Psychology at Indira Mahavidyalaya Kalamb Dist.Yavatmal (MS) India.

No part of this book may be reproduced or transmitted in any form by any means, electronic or mechanical, including photocopy, recording or any information storage and retrieval system, without permission in writing from the copyright owners.

DISCLAIMER

The author is solely responsible for the contents published in this book. The publishers or editors do not take any responsibility for the same in any manner. Errors, if any, are purely unintentional and readers are requested to communicate such errors to the editors or publishers to avoid discrepancies in future.

ISBN: 978-1-954461-44-4

Publishing Typeset & Distribution by:
INSC PUBLISHING HOUSE (IPH)
Pushpagiri Complex, Beside SBI
Housing Board, K.M. Road
Chikkamagaluru Karnataka
Tel.: +91-7619574868
E-mail: iph@insc.in

IMPRINT: INSC Publishing House (IPH)

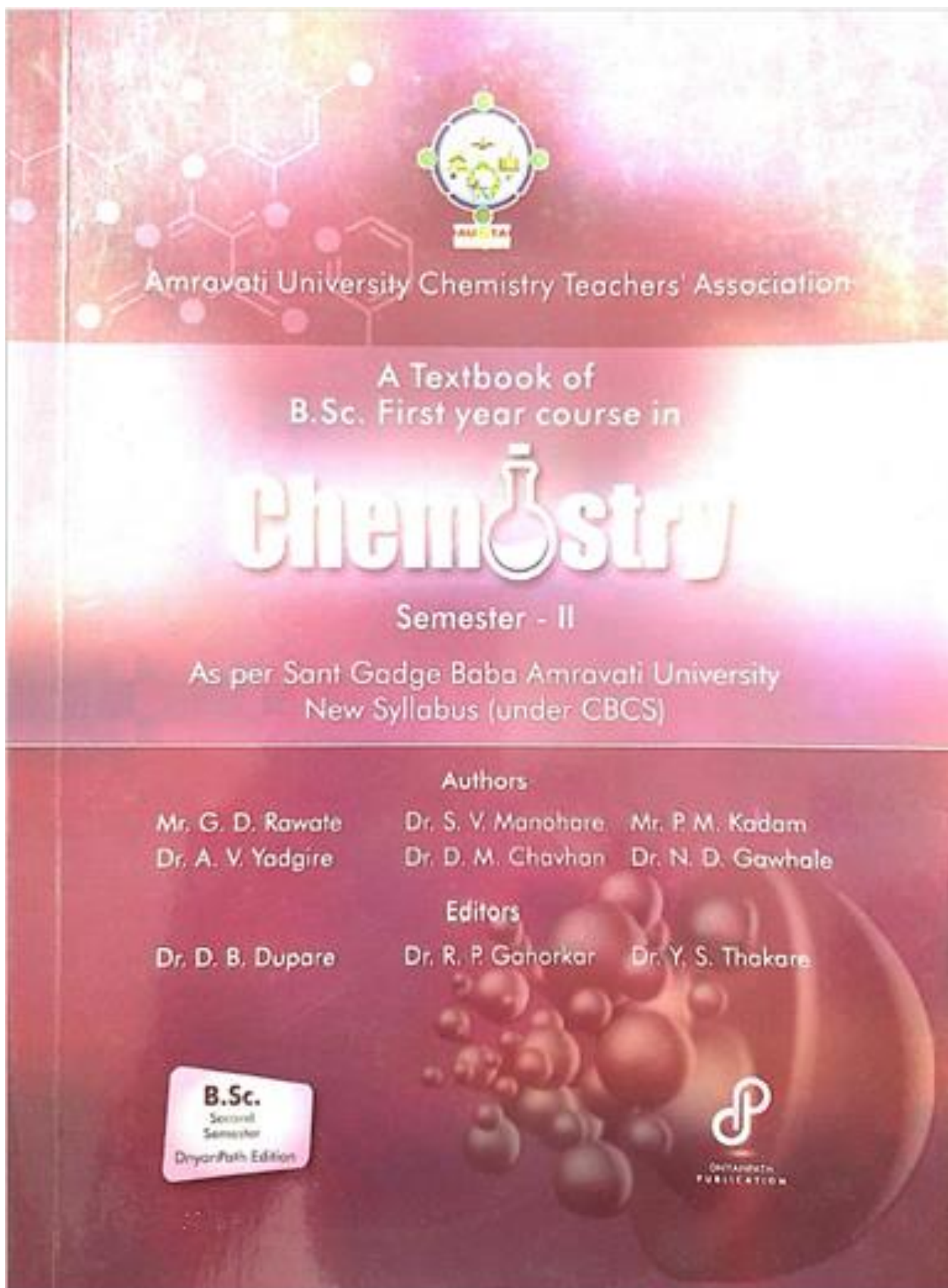
Content Table

Importance of Paradigm Shift in Teaching Botany Subject in India ..... <i>Vibha Gupta</i>	1
Ultrasonic Interferometry - Modern Approach to Study Liquid Mixtures ..... <i>Pravin J. Ganjare</i>	5
Diversity of Fungal Flora from Pulgaon Region District Wardha ..... <i>Dr.Ninad Dharkar</i>	10
Organic Farming: A Modern Approach to Farming ..... <i>Dr. Kishor P. Suradkar</i>	14
Changes in the Chemical Composition in Haemolymph of a Millipede Anoplodesmus Tanjoricus - Effect of Endosulphan (Diplopoda-Myripodetes) ..... <i>Dr Suwarna K Zilpe</i>	18
Isolation and Culture of Ostracoda under Laboratory Condition ..... <i>Chhaba S.G</i>	23
Panorama Scenario of Recent Trends in Science and Technology ..... <i>A.Y.Shaikh, S.V.Jadhav, P.R.Jagnit, A.C.Ade, V.D.Samarth, K.D.Jagtap</i>	26
Technology and Innovation in Sports ..... <i>Dr. Kiran G. Pawar, Dr. Jaswant Singh</i>	28
Innovation in Science and Technology to Achieve Sustainable Development Goals ..... <i>A. S. Lihitkar, K. D. Jagtap, B. H. Bhatti</i>	32
Analysis of Water Samples of Different Area's of Ghatanji ..... <i>P.B. Rathod, S. Jagtap, C.M. Shahakar, P. D. Thakare, A. A. Narwade</i>	37

Study of Intermolecular Interaction Using Ultrasonic Velocity Measurement ..... <i>Dr. Vikas D. Umare</i>	41
Current Advancements in COVID-19 and Related Human Coronavirus Disease Therapeutic Agents and Vaccines ..... <i>Sandeep S. Kahandal</i>	45
Management of Municipal Solid Waste and Production of Manure from MSW ..... <i>H.R.Dhanbhar, N.A.Kalambe</i>	55
DNA Barcode: - New Approach for Conservation of Biodiversity ..... <i>Ulka Malode-Bidwai, Kunal Kale , Pratiksha Potekar</i>	60
Evaluation of Abortifacient Activity of Some Tribal Folklore Medicinal Plants in Female Albino Rats ..... <i>S. D. Dewada</i>	64
Deductive Approach in Innovative Quantitative Research ..... <i>Kailas D. Landge</i>	68
Relevance of Innovation from the Perspective of a Common Man ..... <i>Dr. Anand Vasant Dudul, Arun Ziprusa Maskar</i>	76
Qualitative Phytochemical Analysis of leaves of <i>Ricinus communis</i> L. Plant collected from Kalamb Dist. Yavatmal in four different solvents ..... <i>Dr. Dasharath M. Chavhan</i>	79
Diversity of Saprophytic Fungi from Pohra Region, Amravati District ..... <i>Dr. Suruchi R. Kadu</i>	84
Grain Size Analysis: A Key Tool for Sedimentologists ..... <i>Dr. R. S. Mankar</i>	88
Resilience Power and Mental Health among College Students ..... <i>Dr. P. B. Ingle</i>	94

**Dr. D.M. Chavan: A Text book of B.Sc first year course work Chemistry SEM II
(CBCS)**

Scanned with OKEN Scanner

Copyright © 2022, by AUCTA and DnyanPath Publication, Amravati (INDIA)

No part of this publication may be reproduced or distributed in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopy, recording, or otherwise or stored in a database or retrieval system without the prior written permission of publishers. This edition can be exported from India only by the Publishers.

A Textbook of
B.Sc. First year course in

Chemistry

Semester - II

Published by DnyanPath Publication, Amravati (INDIA)

The First edition published in 21st December, 2022

ISBN : 978-93-94661-55-4

DnyanPath®
Publication
ISO 9001 : 2015

- Reg. Office** : FFS-A, Block C, First Floor, Venus Plaza, Shegaon Naka, V.M.V. Road, Amravati, Maharashtra 444 603
- Branch Office** : Kalash Apartment, Near Gulmohar Hall, Pande Layout, New Sneh Nagar, khamala, Nagpur, Maharashtra 440025
- Visit us** : www.dnyanpath.org
- Contact us** : dnyanpathpub@gmail.com
- Phone** : 08600353712, 09503237806

Printed at - Shri Gurudeo Printers, Amravati.
Mahatma Fule Sankul, Shegaon Naka,
V.M.V. Road, Amravati, Maharashtra 444603

₹ : 200/-

Scanned with OKEN Scanner

- INDEX -

UNIT - I

A) IONIC BONDING

1.1	Energetic of Ionic Bond Formation	1
1.2	Factors Favouring the Formation of Ionic Bond	2
1.3	Experimental determination of lattice energy using Born-Haber Cycle	3
1.4	Solvation of Ions and Solvation Energy	5
1.5	Calculation of Solvation Energy	7
1.6	Factors affecting solvation and solvation energy	7

B) POLARIZATION

1.7	Polarization, Polarizing power, Polarizability	8
1.8	Effect of Polarization on Nature of Bond	8
1.9	Fajan's Rules of Polarization	9
1.10	Applications of the Concept of Polarization (Fajan's rules)	11

C) VALENCE BOND THEORY

1.11	Directional Nature of Covalent Bond	12
1.12	Hybridization	13
1.13	Types of hybridization	14
*	Exercise	18

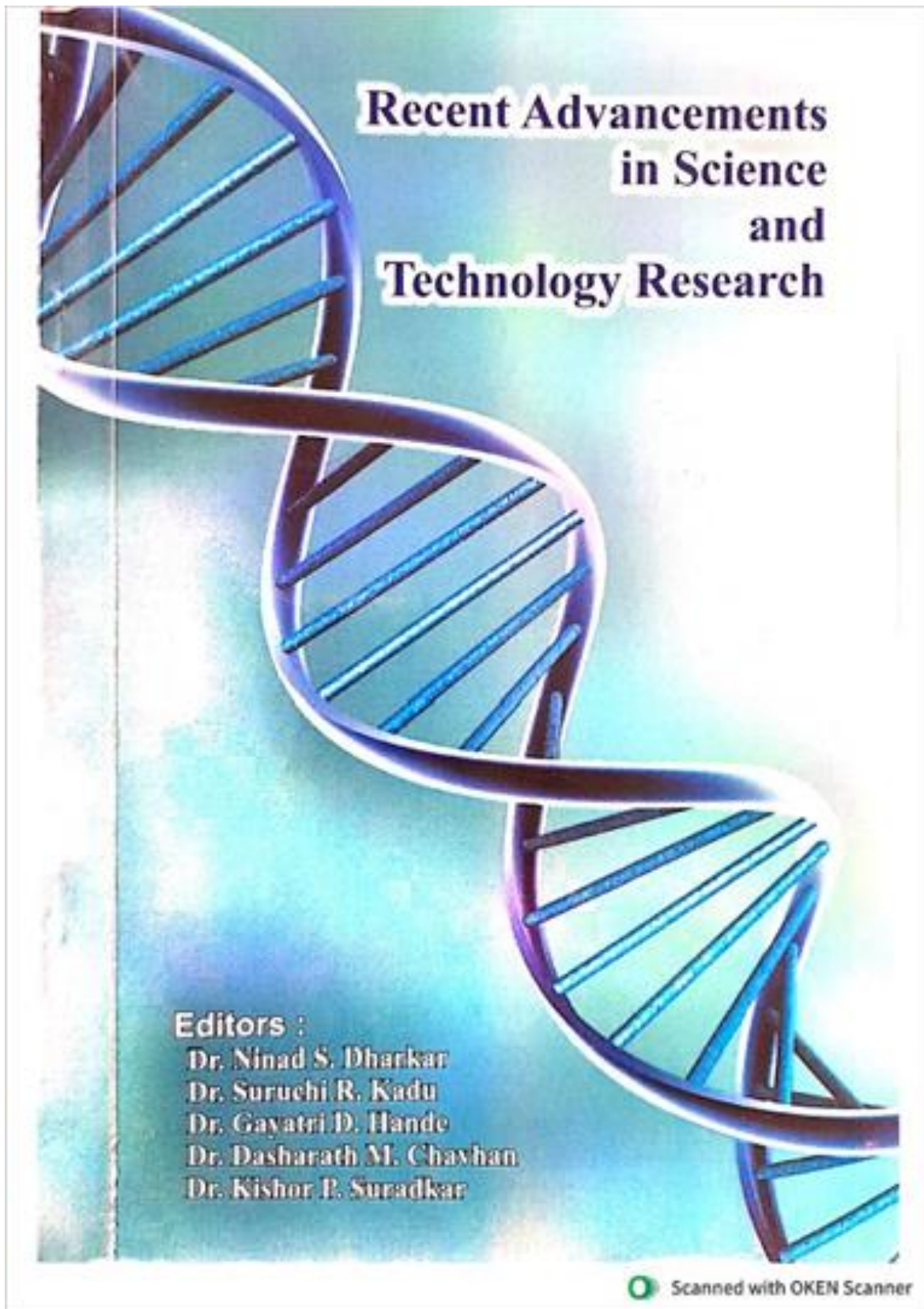
UNIT - II

A) VSEPR THEORY

2.1	Introduction	23
2.2	Rules under VSEPR theory to explain molecular geometry	23
2.3	Structures of Molecules with Regular Geometry	25
2.4	Structures of Molecules with Distorted Geometry	27
2.5	Structures of molecules with multiple bonds	30
2.6	Limitations of VSEPR Theory	30

B) MOLECULAR ORBITAL THEORY

2.7	Postulates or Salient features of MO Theory	31
2.8	LCAO approximation	31
2.9	Rules for Linear Combination of Atomic Orbitals (LCAO)	33
2.10	Homonuclear Diatomic Molecules - Formation of MO's from 1s, 2s and 2p AO's	34
2.11	Energy Sequence of MO's in Homonuclear Diatomic Molecules	35
2.12	Rules for Distribution of Electrons in Molecular Orbitals (MO's)	36
2.13	Molecular Orbital (MO) Energy Level Diagram	37
2.14	Bond Order	37
2.15	Molecular Orbital (MO) structures of Various Molecules	41
2.16	Important Properties of O ₂ on the basis of MO Structure	

| Published by
© Vidhan Publishing Company
Nalanda Colony, Bhimtekadi,
Amravati. 444 606
Mo. 9284733513
Email : vidhanpublishing@gmail.com

**| Recent Advancements in Science and
Technology Research**

| First Edition
March 2022

| ISBN -
978-81-950858-9-7

| Price :
Rs. 170/-

| Printer and Typist
Atharv Graphics
Amravati, Maharashtra

| Cover Design
Gajanan Dhole

Disclaimer

Concerned authors are solely responsible for their views, opinions, policies, copyright infringement, legal action, penalty or loss of any kind regarding their articles. Neither the publisher nor the editors will be responsible for any penalty or loss of any kind if claimed in future. Contributing authors have no right to demand any royalty amount for their articles.

Content

No.	Title	Page No.
1.	Study of Biological Active Herbal Medicines <i>Vinhal N. Gowardipe</i>	1
2.	Diversity of Spiders in the Agricultural Fields from Nandura, District Buldhana (Maharashtra State) <i>Dr. Amit Babanrao Vairale</i>	7
3.	Oxford Nanopore Minion:-Fourth generation sequencing technology <i>Rahul M. Suryawanshi</i>	17
4.	Renewable Resources <i>H.R.Dhanbhar, N.A. Kalambe</i>	26
5.	Wetland Conservation for Better Future <i>Dr. Jayvardhan V Balkhande</i>	34
6.	Estimation of Chlorophyll Content from Some Medicinal Plants <i>Poonam R. Gulhane</i>	39
7.	Metronidazole and 2- methylimidazole as corrosion inhibitors in microbiologically influenced corrosion <i>Jitendra D. Girase</i>	45
8.	Modified Theories of Gravitation <i>N. P. Gaikwad</i>	54
9.	Ecocriticism in Romanticism: Teaches Unity in Biodiversity <i>Dr Rajesh Anandrao Ade</i>	58
10.	Laser Treatments in Agriculture <i>Dr. R. R. Mistry</i>	65
11.	Assesment of Fluoride Content In Nagzari Reservoir Tq. Kinwat Dist. Nanded (Maharashtra) <i>Dr. Anand P. Bhalerao and Mr. S.R. Rathod</i>	71
12.	Reducing Single Use Plastic Pollution: Role of Youth <i>Ku. Santoshi S. Agarkar</i>	73
13.	Organizing Business Data for Decision Making By Slicing and Prediction Analytics with Attribute Selection Measures <i>Dr. Aslam Yakub Suriya</i>	76
14.	External morphology and intestinal structure of teleost fish <i>Notopterus notopterus</i> <i>Dr.T.A Khadse</i>	84
15.	Therapeutic Potential of Amines In Medicine <i>Vikas D. Umare</i>	90
16.	Avian Diversity of Chaparala Wildlife Sanctuary <i>Dr.Pankaj R. Chavhan, Dr. Sachin D Misar, Dr. P J Khinchi</i>	96
17.	Number System in Computer <i>Dr M N Quadri</i>	99
18.	Review on the Synthesis of Substituted Thiocarbamide Derivatives for Drug Design by Different Path <i>Dasharath M. Chavhan and Premlata M. Sonparote</i>	107

**Snehal.R. Khandekar: A Green Synthetic Approach for The Doped ZnO Nanoparticles
for Optoelectronic Application**

ISBN: 978-93-91768-30-0

Recent Research at the Intersection of Science & Technology

Editors:

Dr. Ved Patki

Dr. Kailash Nemade

Bhumi Publishing

First Edition: March 2022

Recent Research at the Intersection of Science & Technology

(ISBN: 978-93-91768-30-0)

Editor

Dr. Ved Patki

Dr. Kailash Nemade

Bhumi Publishing

March 2022

CONTENT

Sr. No.	Book Chapter and Author(s)	Page No.
	SPIDERS AS A POTENTIAL BIOINDICATOR OF SATPURA	
1.	FOREST RANGES HEALTH Nitin M. Raut	1 - 3
2.	HERBAL ALTERNATIVE FOR SYNTHETIC CASTRATION Dinesh Dabhadkar	4 - 7
3.	STATUS, COMPLICATIONS AND RECENT ADVANCES IN MANAGEMENT OF SICKLE CELL DISEASE Sandeep Chede	8 - 16
4.	INDUCED MUTATION: A PROMISING WAY TO PRODUCE GENETICALLY MODIFIED CROP U. A. More	17 - 22
5.	GENE DIVERSITY: THE HIDDEN SECRET OF LIFE IN MAN. Rupali Tekade	23 - 27
6.	BASICS OF IMMUNOLOGY Mangesh K. Kaware	28 - 32
7.	RECENT MEDICAL SCIENCE: A BOON BEHIND PANDEMIC Pankaj W. Chaudhari	33 - 38
8.	ALUMINO-BORATE PHOSPHORS FOR LUMINESCENCE APPLICATION Ritesh S. Palasagar	39 - 46
9.	A GREEN SYNTHETIC APPROACH FOR THE DOPED ZnO NANOPARTICLES FOR OPTOELECTRONIC APPLICATION Snehal R. Khandekar	47 - 52
10.	FOURTH GENERATION POLYMER SOLAR CELLS Sanjay Takpire	53 - 57
11.	RECENT ADVANCES IN TiO₂ BASED NANOFIBERS D. J. Bhagat	58 - 62
12.	BASICS OF GENETIC ENGINEERING AND ITS APPLICATIONS IN RECENT ERA S. D. Dawada	63 - 71

CHAPTER
9

A GREEN SYNTHETIC APPROACH FOR THE DOPED ZnO
NANOPARTICLES FOR OPTOELECTRONIC APPLICATION

Snehal R. Khandekar
Department of Chemistry,
Indira Mahavidyalaya, Kalamb, Dist.-Yavatmal, Maharashtra

Theoretical Background

Green synthetic approach for ZnO

Nanostructures of metal and semiconductors hybrids have gained significant interest in recent years due to their potential applications in the emerging fields of nanotechnology (Sun *et al.*, 2009). Size, shape, surface area, inertness and conductivity are few parameters of selecting these materials. Among many materials, Zinc oxide (ZnO) nanostructures have proven to be a suitable candidate for various applications due to its superior characteristics; which include wideband gap (3.37 eV), large excitation binding energy (60 meV) and high electron mobility (about 115–155 cm²/V/S) (Das, *et al.*, 2017). ZnO is a unique and versatile material that exhibits both semiconducting and piezoelectric properties also having high interfacial area, which allows more electron-hole formation in presence of UV light, essential criteria for optoelectronic devices (Singh, 2010). Other favorable aspects of ZnO include its non-toxicity, biocompatibility, low cost, easy synthesis with varying morphology (nanorods, nanoflowers), and low power threshold (Xia *et al.*, 2016). Together, these properties makes ZnO an ideal candidate for a variety of applications in solar cells, gas sensors, photo catalytic, antibacterial, electrical and optical devices (Rekha *et al.*, 2010). Recent studies show ZnO nanostructure has potential as antibacterial agents in lotions, mouthwashes, ointments, and microbial efficacy against growth. Moreover, there have been significant efforts underway for the development of UV photodetectors, UV lasers, and switches using ZnO nanostructures (Maiti *et al.*, 2015). The green synthesis of nanoparticles is a good substitute for physical and chemical methods. Various synthetic parameters use for the ZnO materials itself is a versatile application. The synthetic methods comprises of sol-gel combustion, chemical vapor deposition, sonochemical, hydrothermal, wet polymerization, solvothermal, thermal decomposition, microwave assisted, precipitation, micro-emulsion, lyophilization and laser ablation (Kaviyarasu *et al.*, 2016a, 2016b). The green synthetic method, employing biological plant extracts is one of the more extensively acknowledged routine due to its several advantages.

**Book/Book Chapter/Paper Published in
Conference Proceedings
2021**

शासनमान्य यादीतील क्र. १२८/२०१०

श्री क्षेत्र चिंतामणी कळंब

(Shri Kshetra Chintamani Kalamb)

श्री गंगा आगमनाच्या विशेष माहितीसह

डॉ. पवन मांडवकर

ISBN 978-81-925945-0-7
Published by a Government Recognized National Level
Publisher under Peer Review System

शासनमान्य यादीतील क्रमांक १२८

'श्री क्षेत्र चिंतामणी कळंब'चा
थोडक्यात परिचय करून देणारी कलाकृती

श्री क्षेत्र चिंतामणी कळंब

डॉ. पवन मांडवकर

डॉ. भाऊ मांडवकर संशोधन केंद्र
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब
जि. यवतमाळ ४४५४०१
भ्रमणध्वनी ९४२२८६७६५८
Email: marathipradhyapak@gmail.com

मूल्य पन्नास रुपये

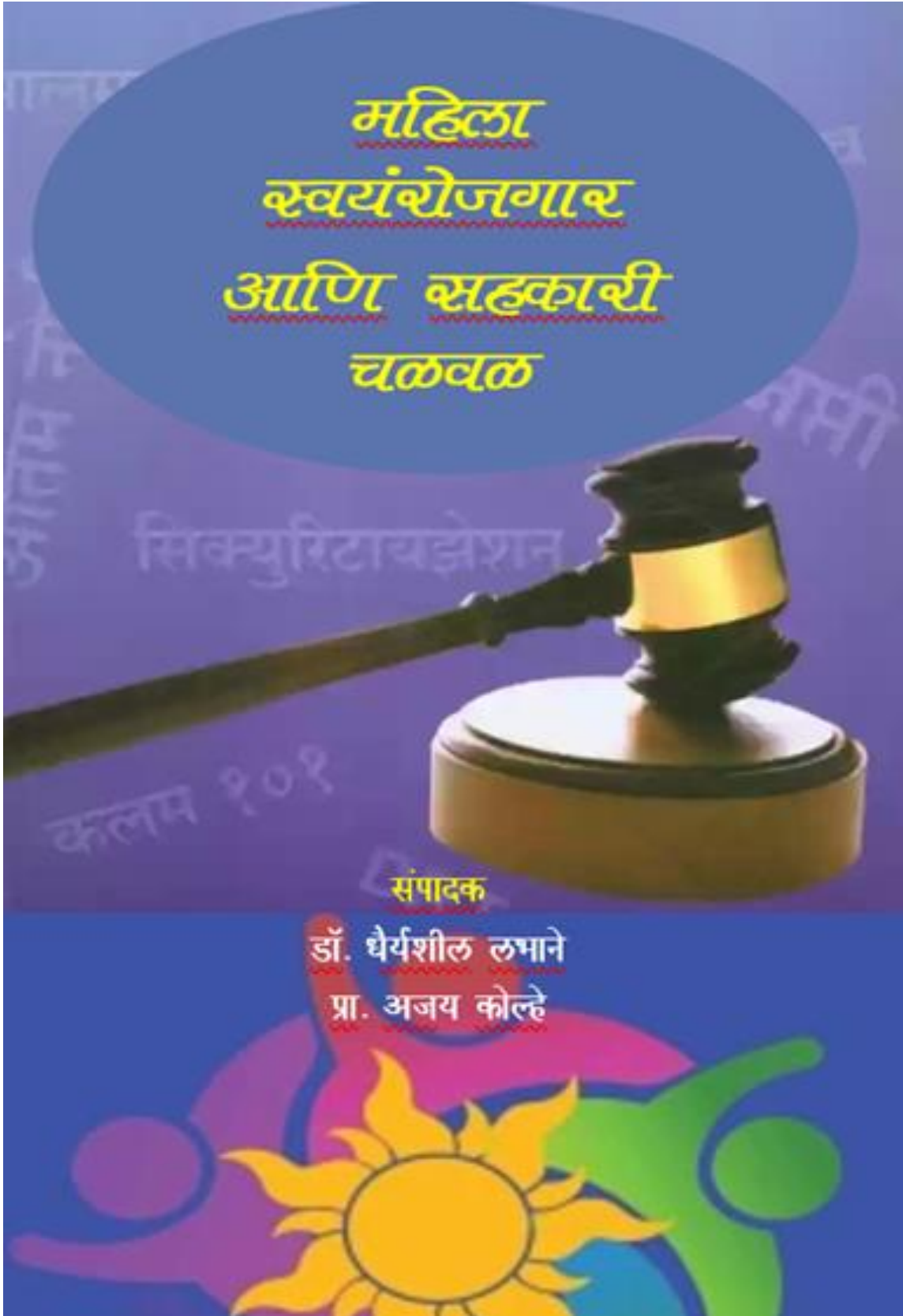
ISBN 978-81-925945-0-7

शासनमान्य यादीतील क्रमांक १२८

- श्री क्षेत्र चिंतामणी कळंब
(Shri Kshetra Chintamani Kalamb)
- लेखक/मुखपृष्ठ/अक्षरजुळणी
© प्राचार्य डॉ. पवन मांडवकर
(© Principal Dr. Pavan Mandavkar)
- लेखक - संपर्क - भ्रमणध्वनी: +91-9422867658
- Email: pavanmandavkar@yahoo.com

- प्रती 1000
- आकार काऊन
- मुखपृष्ठ फोर कवर

- प्रकाशक/मुद्रक
डॉ. सी. वीरा मांडवकर
डॉ. भाऊ मांडवकर संशोधन केंद्र,
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ,
महाराष्ट्र India 445401, भ्रमणध्वनी: 9403014885

- 15/10/2021

- मूल्य 50 रुपये

श्री क्षेत्र चिंतामणी कळंब / डॉ. पवन मांडवकर / 2

Saroj lakhdive: Mahillana swayrojgarachi sandhi

ISBN 978-93-82688-00-9

महिला स्वयंसेजगार आणि सहकारी चळवळ

◆ संपादक ◆

टी. टी. रंजिता लाले
प्रा. अजय कोल्हे

◆ प्रकाशक ◆

टी. अजितेस लाले
प्रकाश

शिवाजी महाविद्यालय, गडचिरोली

(या ग्रंथात प्रकाशित मजकुराची जबाबदारी त्या त्या शोधनिबंध लेखकांनी आहे.
प्रकाशक, संपादक या मतांनी सहमत असतीलच असे नाही.)

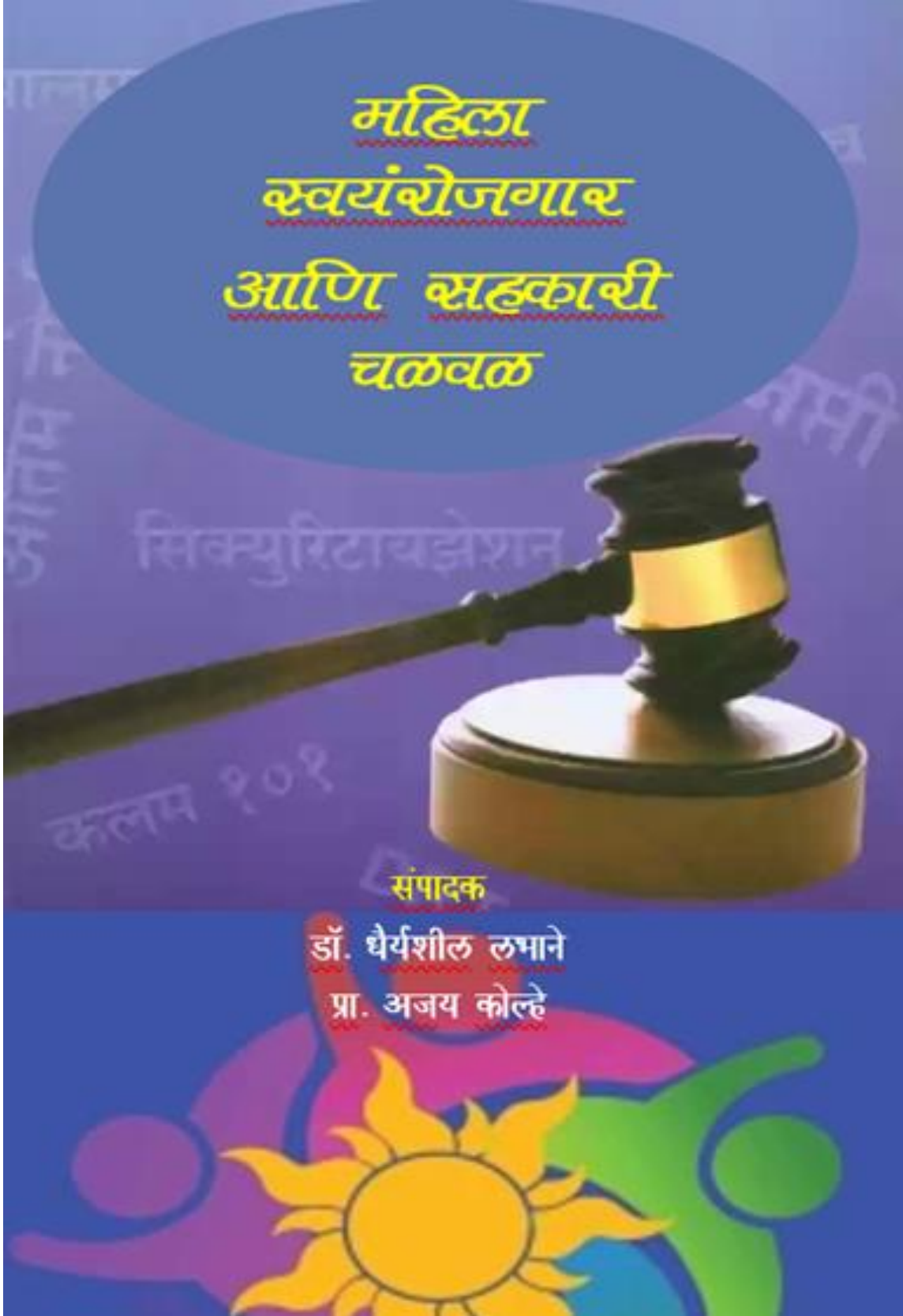

- ◆ ISBN 978-93-82688-00-9
- ◆ महिला स्वयंरोजगार आणि सहकारी चळवळ
- ◆ संपादक — डॉ. वैर्यशील लमाने
प्रा. अजय कोल्हे
- ◆ प्रकाशक — डॉ. अनिकेत काळे, प्राचार्य,
शिवाजी महाविद्यालय, गढचिरोली
- ◆ मुद्रक — बजाज ऑफसेट,
नंगा पुतळ चौक, शुक्रवारी, नागपूर
- ◆ प्रथमावृत्ती — २५ डिसेंबर, २०२१
- ◆ प्रती — ५००
- ◆ मूल्य — ३०० रुपये

(हा ग्रंथ यूजीसी मानकाप्रमाणे प्रकाशित केला असून यात समाविष्ट शोधनिबंधांत
— चॅपर्स इन एडिटेड बुक — या शीर्षकांतर्गत मान्यता आहे. याचा उपयोग
फ्लेसमेंटसाठी केला जातो. या ग्रंथात प्रकाशित मजकुराची जबाबदारी त्या त्या
शोधनिबंध लेखकांनी आहे.)

अनुक्रमणिका

- संपादकीय - ५
१. महिलांनी उद्योगकटा - प्रा.सौ. अंबली देशमुख - ५
२. महिलांना स्वयंरोजगाराची संधी - प्रा. सरोज लखडिये - ७
३. महिलांना स्वयंरोजगाराची संधी - प्रा.सौ. सीमा देशपांडे (उपासनी) - १२
४. महिला उद्योगकांसमोठील समस्या - प्रा.सौ. मनिषा बनसोड - १५
५. दि. अमरावती जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक लि. अमरावतीने महिला उद्योगकटा विकसनात योगदान - प्रा.कु. बनिशा वेवळे, प्रा.कु. सारिका बोवडे - १८
६. महिलांच्या विकसनाकरिता महिला व बालविकास योजनांना अन्वय - प्रा.डॉ. रमणी नखरे, प्रा. अर्चना कळवे - २२
७. कृषी उत्पादनाचे विपणन व सहकारी संस्था - प्रा. निलकंठ नरुळे - २५
८. महाराष्ट्रातील कृषी उत्पादनाच्या विपणनात सहकारी संस्थेची भूमिका - प्रा. ए.टी. मावने, प्रा. एस.डी. कवठी - २८
९. विदर्भातील कृषी उत्पादनाच्या विपणनात सहकारी संस्थांची भूमिका - प्रा. दिलीप खुमसे - ३३
१०. परिणम विदर्भातील सहकारी खरेदी विक्री संस्थांची आर्थिक स्थिती आणि उद्देशपूर्वी - प्रा. कु. रेश्म वाठ - ३६
११. प्राथमिक कृषी पुरवठास सहकारी संस्थांना कृषी विपणनातील सहभाग - डॉ. अविनाश सोनेने - ३८
१२. महाराष्ट्रातील प्राथमिक विकसनात सहकारी चळवळीची भूमिका - प्रा. माधुरी कळवे - ४५
१३. महिलांनी विपणनात भूमिका - प्रा. विनोद बायलकर - ४९
१४. सहकारातील व्यापक 'नेटवर्क' आणि विक्रम व्यवस्थापन - प्रा. डी.एस. पाटील - ५३
१५. महाराष्ट्रात कृषी उत्पादन विपणन - प्रा. जयंत पौरे - ५५
१६. सहकारी खरेदी-विक्री संस्था रोवनास विपणन समस्या व उपाययोजना - प्रा.डॉ. प्रशांत खर्ने - ५७
१७. महाराष्ट्रातील कृषी उत्पादनाच्या विपणनात सहकारी संस्थांची भूमिका - डॉ. सावित्री पांडे - ६०
१८. शी उत्पादनाच्या विकसनात स्थानीय भूमिका - प्रा. जयश्री शिवारी - ६५
१९. कृषी उत्पादन विपणन - डॉ. पवन मांडवकर - ६८
२०. महाराष्ट्रातील कृषी उत्पादनाच्या विपणनात सहकारी संस्थांची भूमिका - प्रा. प्रशांत पुणमिक, डॉ. किशोर मोहरीर, प्रा.डॉ. प्रकाश सोमलकर - ७१
२१. महिलांनी स्वयंरोजगारात डोंप - प्रा. ए.जी. पटले, प्रा. बी.एम. चव्हाणे - ७४
२२. कृषी क्षेत्र एक अन्वय - प्रा. प्रशांत जवळे - ८०
२३. कृषी उत्पादनाच्या विपणनात सहकारी संस्थांची भूमिका - प्रा. माधुरी ठसुडे - ८३
२४. भारतातील कृषी क्षेत्रातील पडामोडी - डॉ. पवन मांडवकर - ८९
२५. महाराष्ट्रातील सहकारी चळवळ आणि सहकारी संस्था - प्रा. प्रकाश एम. वांडे, प्रा. नागोपल के. सोरे - ९३

ISBN 978-93-82688-00-9

महिला स्वयंसेजगार आणि सहकारी चळवळ

◆ संपादक ◆

टी. टी. रंजिता लाले
प्रा. अजय कोल्हे

◆ प्रकाशक ◆

टी. अजितेस लाले
प्रकाश

शिवाजी महाविद्यालय, गडचिरोली

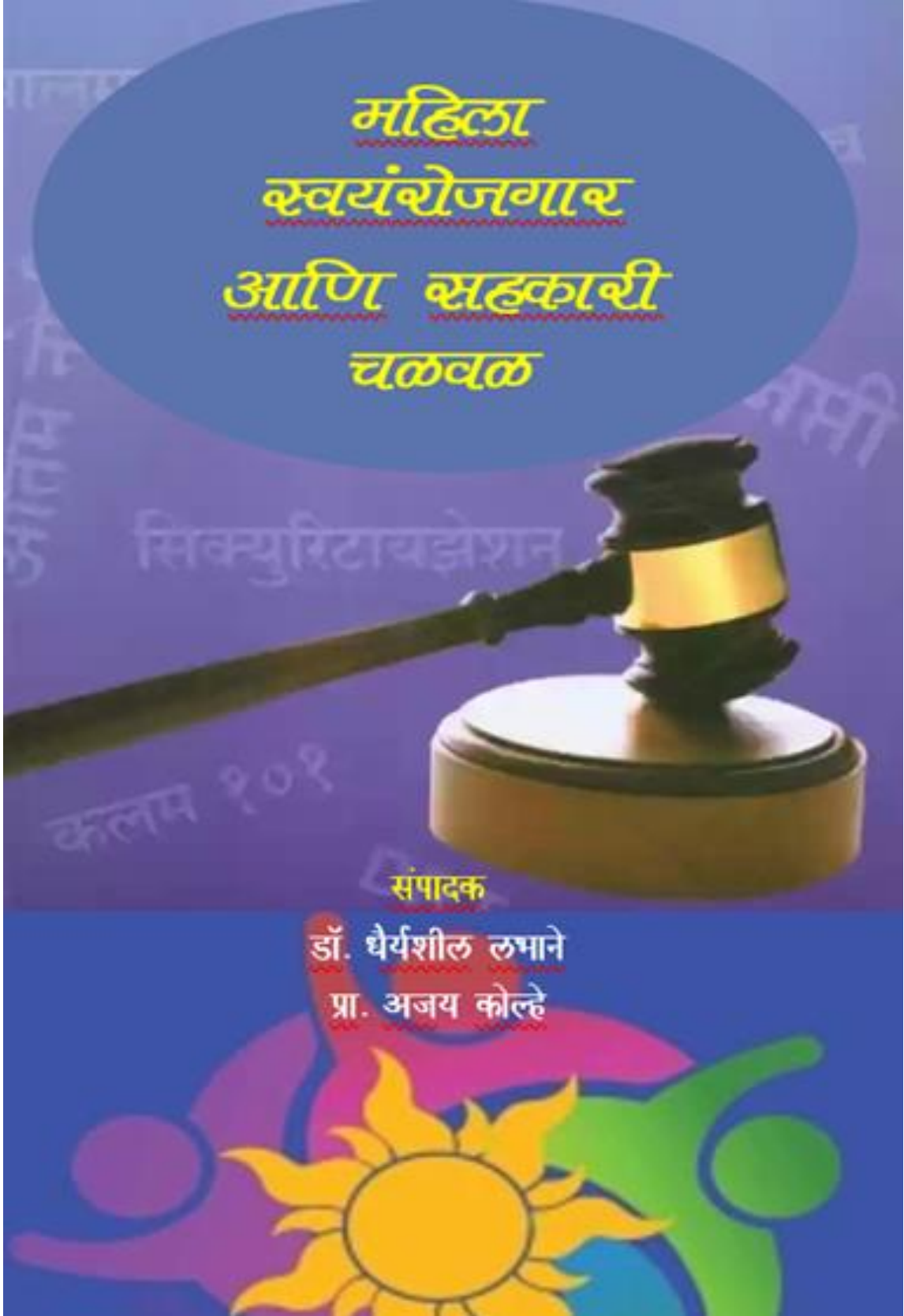
(या ग्रंथात प्रकाशित मजकुराची जबाबदारी त्या त्या शोधनिबंध लेखकांनी आहे.
प्रकाशक, संपादक या मतांनी सहमत असतीलच असे नाही.)

- ◆ ISBN 978-93-82688-00-9
- ◆ महिला स्वयंरोजगार आणि सहकारी चळवळ
- ◆ संपादक — डॉ. धैर्यशील ल्हाने
प्रा. अजय कोल्हे
- ◆ प्रकाशक — डॉ. अनिकेत काळे, प्राचार्य,
शिवाजी महाविद्यालय, गढचिरोली
- ◆ मुद्रक — बजाज ऑफसेट,
नंगा पुतळ चौक, शुक्रवारी, नागपूर
- ◆ प्रथमावृत्ती — २५ डिसेंबर, २०२१
- ◆ प्रती — ५००
- ◆ मूल्य — ३०० रुपये

(हा ग्रंथ यूजीसी मानकाप्रमाणे प्रकाशित केला असून यात समाविष्ट शोधनिबंधांना — कॉपीराईट इन एडिटेड बुक — या शीर्षकांतर्गत मान्यता आहे. याचा उपयोग फ्लेसमेंटसाठी केला जातो. या ग्रंथात प्रकाशित मजकुराची जबाबदारी त्या त्या शोधनिबंध लेखकांनी आहे.)

२६. सहकारी चळवळ - डॉ. दिनेश विनिय - १५
- २७. महिलांनी येवनाखण्डा आणि प्रीत क्षेत्रातील संघी - प्रा. विठ्ठल राऊत - १६
२९. विदर्भातील सहकारी प्रक्रिया उद्योगांची वास्तविकता - जयश्री ठोपाम - १०३
३०. विदर्भातील साखर उद्योगांच्या समस्या व उपाय - प्रा. मुकुंद सुपसे - १०५
- ३१. वनतमाळ विदर्भाच्या आर्थिक विकसनात उत्पादक व प्रक्रिया सहकारी संस्थांचे योगदान - डॉ. जी.पी. अकुरे - १०७
३२. सहकारी चळवळ व प्रक्रिया सहकारी संस्थांचे योगदान - प्रा. संजय ज. विठ्ठले, डॉ. अनिल मा. राऊत - ११०
३३. महाउष्ट्राच्या ग्रामीण विकसनात उत्पादक व प्रक्रिया सहकारी संस्थांचे योगदान-प्रा. प्रदिप चौधरी - ११२
- ३४. महिलांनी आर्थिक प्रगती - प्रा. डॉ. वीर मांडवकर - ११५
३५. सहकारी प्रक्रिया संस्था - प्रा. कु. लक्ष्मणजी मार. ठेंगुर्णे - ११९
३६. महाउष्ट्राच्या ग्रामीण विकसनात उत्पादक व प्रक्रिया सहकारी संस्थांचे योगदान - प्रा. एन.ए. एकनोटे, प्रा. जी.मान. बानसोडे - १२१
३७. उत्पादक व प्रक्रिया सहकारी संस्थांचे योगदान - प्रा.कु. सविता व्ही. विनिय - १२६
- ३८. ग्रामीण विकसनात उत्पादक संस्थांचे योगदान- डॉ. स्नेहल खांडेकर - १२८
३८. राष्ट्रीय ग्रामीण विकसनात उत्पादक संस्थांचे योगदान - डॉ. जयेश एम. देसमुख, प्रा. राम के. वडपाळे - १३१
३९. महिलांचे सामूहिक योगदान - डॉ. प्रवीण एम. देसमुख - १३४
४०. महिलांच्या विकसाकरिता महिला वनतमाळांची गरजची वाटचाल - प्रा. शर्मदा कामतिक, प्रा.डॉ. रमणी मन्ने - १३७
४१. महिलांसाठी स्वयंसेवकाच्या संघी - प्रा.कु. वैजाली सु. मेडाम - ३१
४२. महिलांच्या विकसाकरिता सामूहिक योगदान - प्रा.श्री. संवीला मुईखेडकर - ३९
४३. महिलांच्या विकसाकरिता सहकारी योजना - प्रा.श्री. नलिनी बोडशे - ४४
४४. सहकारी संस्थांचे महिलाविषयक आर्थिक योगदान - प्रा.कु. सोनाली उपलेंबकार - ४९
४५. महिलांच्या विकसाकरिता सहकारी योजना - प्रा. ज्योत्सना तुसाटे - ५४
४६. विदर्भा परिषदमंडळीत महिला विकास योजना - प्रा.श्री. कल्पना कोटे - ५८

ISBN 978-93-82688-00-9

महिला स्वयंसेजगार आणि सहकारी चळवळ

◆ संपादक ◆

टी. टी. श्रीराम लाले
प्रा. अजय कोल्हे

◆ प्रकाशक ◆

टी. अजितेस लाले
प्रकाश

शिवाजी महाविद्यालय, गडचिरोली

(या ग्रंथात प्रकाशित मजकुराची जबाबदारी त्या त्या शोधनिबंध लेखकांनी आहे.
प्रकाशक, संपादक या मतांनी सदमत असतीलच असे नाही.)

- ◆ ISBN 978-93-82688-00-9
- ◆ महिला स्वयंरोजगार आणि सहकारी चळवळ
- ◆ संपादक — डॉ. धैर्यशील लम्बाने
प्रा. अजय कोल्हे
- ◆ प्रकाशक — डॉ. अनिकेत काळे, प्राचार्य,
शिवाजी महाविद्यालय, गडचिरोली
- ◆ मुद्रक — बजाज ऑफसेट,
नंगा पुतळ चौक, शुक्रवारी, नागपूर
- ◆ प्रथमावृत्ती — २५ डिसेंबर, २०२१
- ◆ प्रती — ५००
- ◆ मूल्य — ३०० रुपये

(हा ग्रंथ यूजीसी मानकाप्रमाणे प्रकाशित केला असून यात समाविष्ट शोधनिबंधांना — कॉपीराईट इन एडिटेड बुक — या शीर्षकांतर्गत मान्यता आहे. याचा उपयोग फ्लेगमेंटसाठी केला जातो. या ग्रंथात प्रकाशित मजकुराची जबाबदारी त्या त्या शोधनिबंध लेखकांची आहे.)

महिला स्वयंरोजगार आणि सहकारी चळवळ / २

अनुक्रमणिका

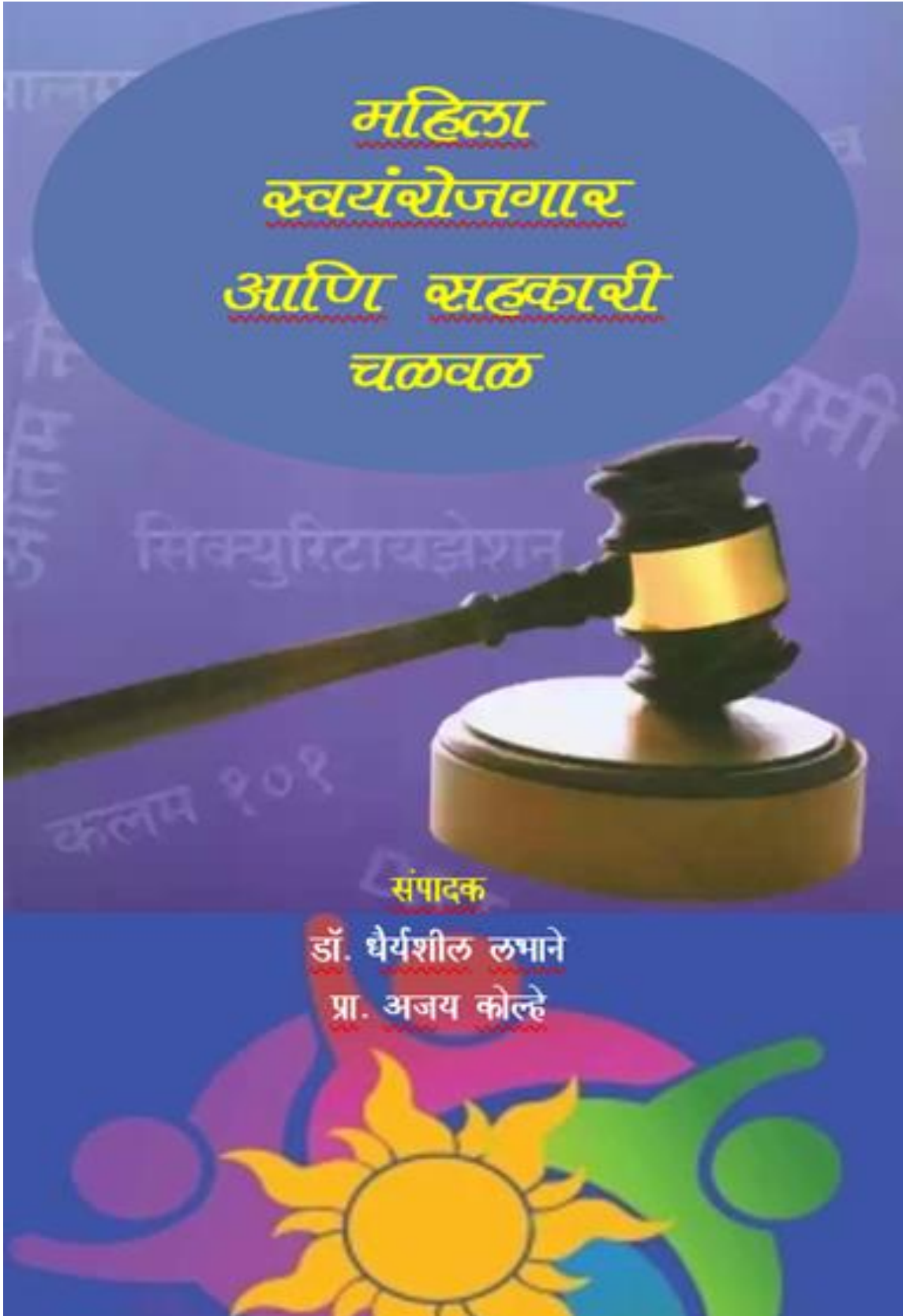
संपादकीय - ५

१. महिलांनी उद्योजकता - प्रा.सौ. नंजली देशमुख - ५
२. महिलांना स्वयंरोजगाराची संधी - प्रा. सरोज लक्ष्मिदेव - ७
३. महिलांना स्वयंरोजगाराची संधी - प्रा.सौ. सीमा देशपांडे (उपासनी) - १२
४. महिला उद्योजकांसाठीील समस्या - प्रा.सौ. मनिषा बनसोड - १५
५. दि. अमरावती जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक लि. अमरावतीने महिला उद्योजकता विकाससाठी योगदान - प्रा.कु. नविना केवळे, प्रा.कु. सारिका मोटडे - १८
६. महिलांच्या विकासकारिता महिला व बालविकास योजनांना अन्वय - प्रा.डॉ. रमणी मजरे, प्रा. अर्चना कळगे - २२
७. कृषी उत्पादनाचे विपणन व सहकारी संस्था - प्रा. विल्व्हेड नरुळे - २५
८. महाराष्ट्रातील कृषी उत्पादनाच्या विपणनात सहकारी संस्थांची भूमिका - प्रा. ए.टी. मावने, प्रा. एस.डी. नवळी - २८
९. विदर्भातील कृषी उत्पादनाच्या विपणनात सहकारी संस्थांची भूमिका - प्रा. दिलीप सुपते - ३३
१०. परिचय विदर्भातील सहकारी खरेदी विक्री संस्थांची वार्षिक स्थिती आणि उद्देशपूर्ती - प्रा. कु. रेखा वाठ - ३६
११. प्राथमिक कृषी पदपुस्तक सहकारी संस्थांना कृषी विपणनातील सहभाग - डॉ. नविनारा सोनेने - ३८
१२. महाराष्ट्रातील प्राथमिक विकासत सहकारी चळवळींची भूमिका - प्रा. माधुरी काळे - ४५
१३. महिलांनी विपणनात भूमिका - प्रा. मिनेद बावस्कर - ४९
१४. सहकारातील व्यापक 'नेटवर्क' आणि विक्रम व्यवस्थापन - प्रा. डी.एस. पाटील - ५३
१५. महाराष्ट्रात कृषी उत्पादन विपणन - प्रा. अशोक पोर - ५५
१६. सहकारी खरेदी-विक्री संस्था सार्वजनिक विपणन समस्या व उपाययोजना - प्रा.डॉ. प्रशांत खर्च - ५७
१७. महाराष्ट्रातील कृषी उत्पादनाच्या विपणनात सहकारी संस्थांची भूमिका - डॉ. शालिनी पांडे - ६०
१८. कृषी उत्पादनाच्या विकासत संस्थांची भूमिका - प्रा. चमंडी ठियारी - ६५
१९. कृषी उत्पादन विपणन - डॉ. पवन मांडवकर - ६८
२०. महाराष्ट्रातील कृषी उत्पादनाच्या विपणनात सहकारी संस्थांची भूमिका - प्रा. प्रशांत पुरणिक, डॉ. किशोर मोहरीर, प्रा.डॉ. प्रकाश सोमलकर - ७१
२१. महिलांनी स्वयंरोजगारात छेप - प्रा. ए.बी. पटले, प्रा. बी.एम. नचने - ७४
२२. कृषी क्षेत्र एक अन्वय - प्रा. प्रशांत जगदे - ८०
२३. कृषी उत्पादनाच्या विपणनात सहकारी संस्थांची भूमिका - प्रा. माधुरी ठगुडे - ८३
२४. भारतातील कृषी क्षेत्रातील महामोडी - डॉ. पवन मांडवकर - ८९
२५. महाराष्ट्रातील सहकारी चळवळ आणि सहकारी संस्था - प्रा. प्रकाश एम. वांडे, प्रा. नानोराव के. सोरे - ९३

महिला स्वयंरोजगार आणि सहकारी चळवळ / ३

**Rekha Wath: Paschim vidarbhatil Sahaakri kharedi vikri sanghachi aarthik stithi an
uddeshpurti**

ISBN 978-93-82688-00-9

महिला स्वयंरोजगार आणि सहकारी चळवळ

◆ संपादक ◆

टी. टीसंपूर्ण लखले

प्रा. अजय कोल्हे

◆ प्रकाशक ◆

टी. अलिशेट कच्छे

प्राचार्य

शिवाजी महाविद्यालय, गडचिरोली

(या ग्रंथात प्रकाशित मजकुराची जबाबदारी त्या त्या शोधनिबंध लेखकांची आहे.
प्रकाशक, संपादक या मतांशी सटमत असतीलच असे नाही.)

- ◆ ISBN 978-93-82688-00-9
- ◆ महिला स्वयंरोजगार आणि सहकारी चळवळ
- ◆ संपादक — डॉ. वैद्यशील लम्हाने
प्रा. अजय कोल्हे
- ◆ प्रकाशक — डॉ. अनिकेत काळे, प्राचार्य,
शिवाजी महाविद्यालय, गडचिरोली
- ◆ मुद्रक — बजाज ऑफसेट,
नंगा पुतळ चौक, शुक्रवारी, नागपूर
- ◆ प्रथमावृत्ती — २५ डिसेंबर, २०२१
- ◆ प्रती — ५००
- ◆ मूल्य — ३०० रुपये

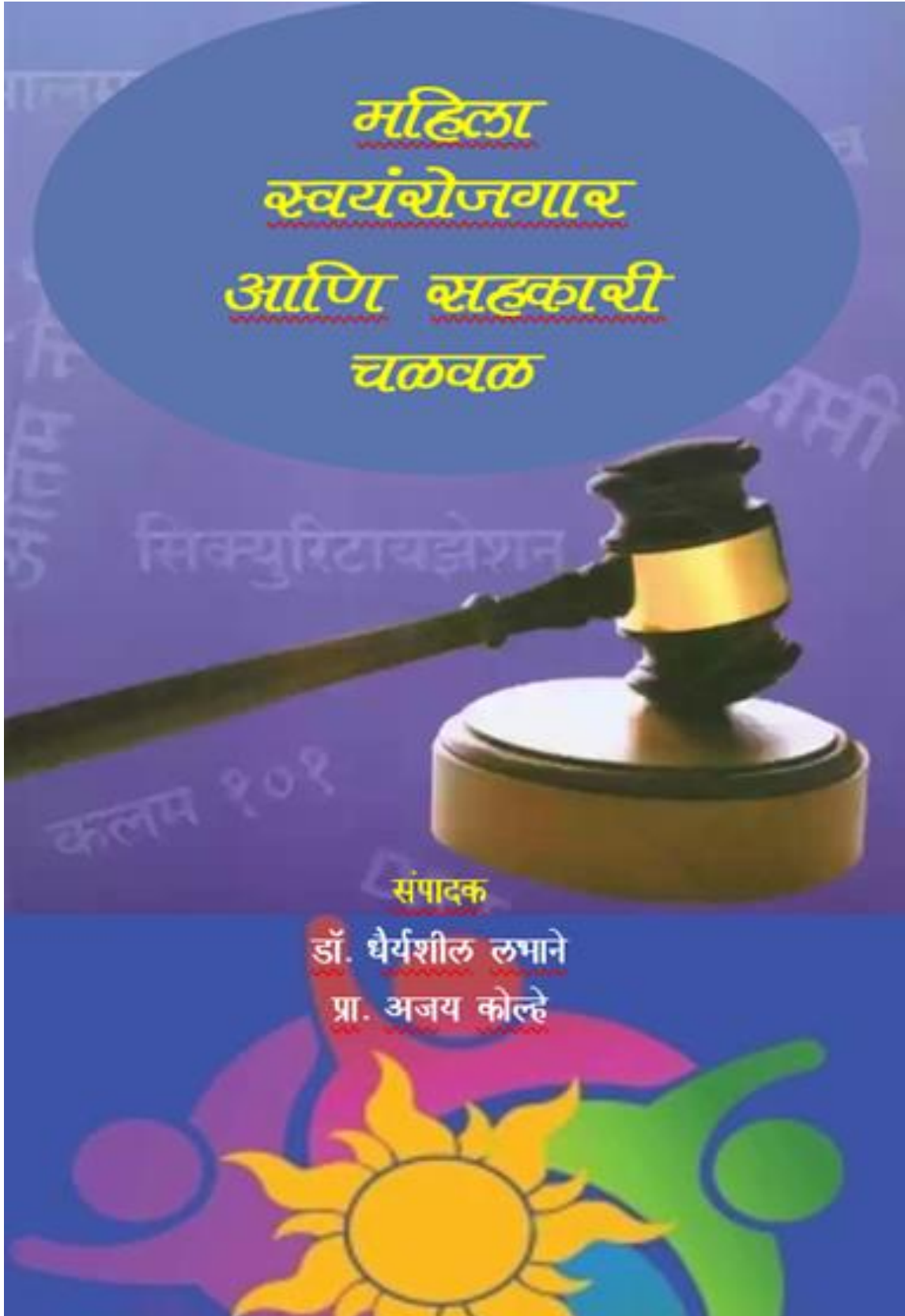
(हा ग्रंथ यूजीसी मानकाप्रमाणे प्रकाशित केला असून यात समाविष्ट शोधनिबंधांना — चॅप्टर्स इन एडिटेड बुक — या शीर्षकांतर्गत मान्यता आहे. याचा उपयोग फ्लेसमेंटसाठी केला जातो. या ग्रंथात प्रकाशित मजकुराची जबाबदारी त्या त्या शोधनिबंध लेखकांनी आहे.)

अनुक्रमणिका

संपादकीय - ५

१. महिलांनी उद्योजकता - प्रा.सौ. मंजरी देशमुख - ५
२. महिलांना स्वयंरोजगाराची संधी - प्रा. सरोज लक्ष्मिणे - ७
३. महिलांना स्वयंरोजगाराची संधी - प्रा.सौ. सीमा देशपांडे (उपासनी) - १२
४. महिला उद्योजकांसाठीील समस्या - प्रा.सौ. मनिषा बनसोड - १५
५. दि. अमरावती जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक लि. अमरावतीने महिला उद्योजकता विकाससाठी योगदान - प्रा.कु. बविता केवळे, प्रा.कु. सारिका मोटडे - १८
६. महिलांच्या विकासकारिता महिला व बालविकास योजनांना अन्वय - प्रा.डॉ. रश्मी पबरे, प्रा. अर्चना कळगे - २२
७. कृषी उत्पादनाचे विपणन व सहकारी संस्था - प्रा. विल्वंत नरुळे - २५
८. महाराष्ट्रातील कृषी उत्पादनाच्या विपणनात सहकारी संस्थांची भूमिका - प्रा. ए.टी. मावने, प्रा. एस.डी. नवळी - २८
९. विदर्भातील कृषी उत्पादनाच्या विपणनात सहकारी संस्थांची भूमिका - प्रा. दिलीप सुपसे - ३३
१०. परिचय विदर्भातील सहकारी खरेदी विक्री संस्थांची वार्षिक स्थिती आणि उद्देशपूर्ती - प्रा. कु. रेखा वाठ - ३६
११. प्राथमिक कृषी पदपुस्तक सहकारी संस्थांना कृषी विपणनातील सहभाग - डॉ. मनिमारा सोनेने - ३८
१२. महाराष्ट्रातील प्राथमिक विकासत सहकारी चळवळीची भूमिका - प्रा. माधुरी काळे - ४५
१३. महिलांनी विपणनात भूमिका - प्रा. विनोद बागसकर - ४९
१४. सहकारातील व्यापक 'नेटवर्क' आणि विक्रम व्यवस्थापन - प्रा. डी.एस. पाटील - ५३
१५. महाराष्ट्रात कृषी उत्पादन विपणन - प्रा. जयंत पोर - ५५
१६. सहकारी खरेदी-विक्री संस्था सार्वजनिक विपणन समस्या व उपाययोजना - प्रा.डॉ. प्रसांत खर्च - ५७
१७. महाराष्ट्रातील कृषी उत्पादनाच्या विपणनात सहकारी संस्थांची भूमिका - डॉ. शालिनी पांडे - ६०
१८. कृषी उत्पादनाच्या विकासत संस्थांची भूमिका - प्रा. जयश्री ठिवारी - ६५
१९. कृषी उत्पादन विपणन - डॉ. पवन मांडवकर - ६८
२०. महाराष्ट्रातील कृषी उत्पादनाच्या विपणनात सहकारी संस्थांची भूमिका - प्रा. प्रसांत पुरणिक, डॉ. विनोद मोहरीर, प्रा.डॉ. प्रकाश सोमलकर - ७१
२१. महिलांनी स्वयंरोजगारात क्षेत्र - प्रा. ए.बी. पटले, प्रा. बी.एम. नचने - ७४
२२. कृषी क्षेत्र एक अन्वय - प्रा. प्रसांत जगदे - ८०
२३. कृषी उत्पादनाच्या विपणनात सहकारी संस्थांची भूमिका - प्रा. माधुरी ठमुंडे - ८३
२४. भारतातील कृषी क्षेत्रातील महामोडी - डॉ. पवन मांडवकर - ८९
२५. महाराष्ट्रातील सहकारी चळवळ आणि सहकारी संस्था - प्रा. प्रकाश एम. वांडे, प्रा. रामेश्वर के. सोरे - ९३

महिला स्वयंरोजगार आणि सहकारी चळवळ / ३

ISBN 978-93-82688-00-9

महिला स्वयंसेजगार आणि सहकारी चळवळ

◆ संपादक ◆

टी. टी. रंजिता लाले
प्रा. अजय कोल्हे

◆ प्रकाशक ◆

टी. अजितेस लाले
प्रकाश

शिवाजी महाविद्यालय, गडचिरोली

(या ग्रंथात प्रकाशित मजकुराची जबाबदारी त्या त्या शोधनिबंध लेखकांनी आहे.
प्रकाशक, संपादक या मतांनी सहमत असतीलच असे नाही.)

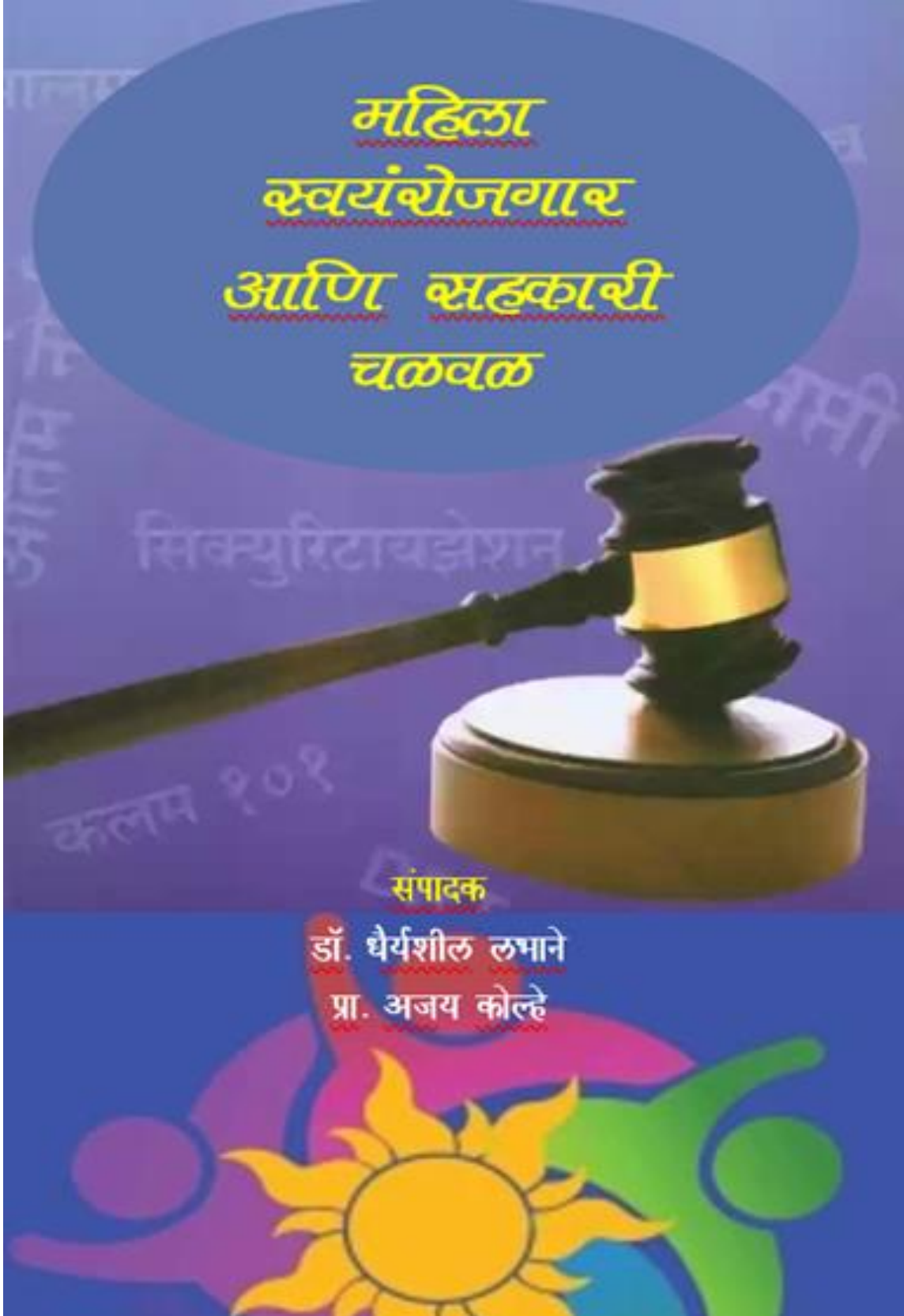
अनुक्रमणिका

संपादकीय - ५

१. महिलांनीची उद्योगकथा - प्रा.सौ. अंबली देरागुडा - ५
२. महिलांमध् स्वयंसेवकागणी संघी - प्रा. सरोज लखडिये - ७
३. महिलांमध् स्वयंसेवकागणी संघी - प्रा.सौ. खीमा देरागुडे (उपासनी) - १२
४. महिला उद्योगकंसंगोठील समस्या - प्रा.सौ. मनिषा बनसोड - १५
५. दि अमरावती विल्ल मन्वयती सहकारी बँक लि. अमरावतीचे महिला उद्योगकथा विकाससाठ योगदान - प्रा.कु. बविश वेवले, प्रा.कु. सारिका बोवडे - १८
६. महिलांमध् विकासकारिता महिला व बालविकास योजनांचा अभ्यास - प्रा.डॉ. रसमी मखे, प्रा. अर्चना कळवे - २२
७. कृषी उत्पादनाचे विपणन व सहकारी संस्था - प्रा. निलकंठ नरुळे - २५
८. महाराष्ट्रातील कृषी उत्पादनामध् विपणनाठ सहकारी संस्थांची भूमिका - प्रा. ए.टी. मावने, प्रा. एस.डी. चवळी - २८
९. विदर्भातील कृषी उत्पादनामध् विपणनाठ सहकारी संस्थांची भूमिका - प्रा. दिलीप सुपसे - ३३
१०. परिचय विदर्भातील सहकारी खरेदी विक्री संस्थांची आर्थिक स्थिती आणि उदरगुती - प्रा. कु. रेखा वाठ - ३६
११. प्राथमिक कृषी पुरवुदाठ सहकारी संस्थांचा कृषी विपणनाठील सहभाग - डॉ. अमिताभा सोनेने - ३८
१२. महाराष्ट्रातील प्राथमिक विकाससाठ सहकारी चळवळींची भूमिका - प्रा. माधुषी काठे - ४५
१३. महिलांनीची विपणनाठ भूमिका - प्रा. मिनोद बागलकर - ४९
१४. सहकारीतील व्यापक 'नेटवर्क' आणि विक्रम व्यवस्थापन - प्रा. डी.एस. चाटील - ५३
१५. महाराष्ट्राठकर कृषी उत्पादन विपणन - प्रा. जयंत पौरी - ५५
१६. सहकारी खरेदी-विक्री संस्था सेठमाल विपणन समस्या व उपागयोजना - प्रा.डॉ. प्रसांत खर्ने - ५७
१७. महाराष्ट्रातील कृषी उत्पादनामध् विपणनाठ सहकारी संस्थांची भूमिका - डॉ. शालिनी पाठे - ६०
१८. शी उत्पादनामध् विकाससाठ संस्थांची भूमिका - प्रा. जयजी शिवायी - ६५
१९. कृषी उत्पादन विपणन - डॉ. पवन मांडवकर - ६८
२०. महाराष्ट्रातील कृषी उत्पादनामध् विपणनाठ सहकारी संस्थांची भूमिका - प्रा. प्रसांत गुरणिक, डॉ. किशोर मोहरीर, प्रा.डॉ. प्रकाश सोमलकर - ७९
२१. महिलांनीची स्वयंसेवकागण ड्रेष - प्रा. ए.जी. पटले, प्रा. बी.एम. चवने - ७४
२२. कृषी क्षेत्र एक अभ्यास - प्रा. प्रसांत जवारे - ८०
२३. कृषी उत्पादनामध् विपणनाठ सहकारी संस्थांची भूमिका - प्रा. माधुषी ठसुडे - ८३
२४. भारतातील कृषी क्षेत्रातील पडामोडी - डॉ. पवन मांडवकर - ८९
२५. महाराष्ट्रातील सहकारी चळवळ आणि सहकारी संस्था - प्रा. प्रकाश एम. वांडे, प्रा. नाथगुण के. सोरी - ९३

महिला स्वयंसेवकागार आणि सहकारी चळवळ / ३

Dr.Pavan Mandavkar : Krushi Utpadan Vipnan

ISBN 978-93-82688-00-9

महिला स्वयंसेजगार आणि सहकारी चळवळ

◆ संपादक ◆

टी. टी. रंजिता लाले
प्रा. अजय कोल्हे

◆ प्रकाशक ◆

टी. अजितेस लाले
प्रकाश

शिवाजी महाविद्यालय, गडचिरोली

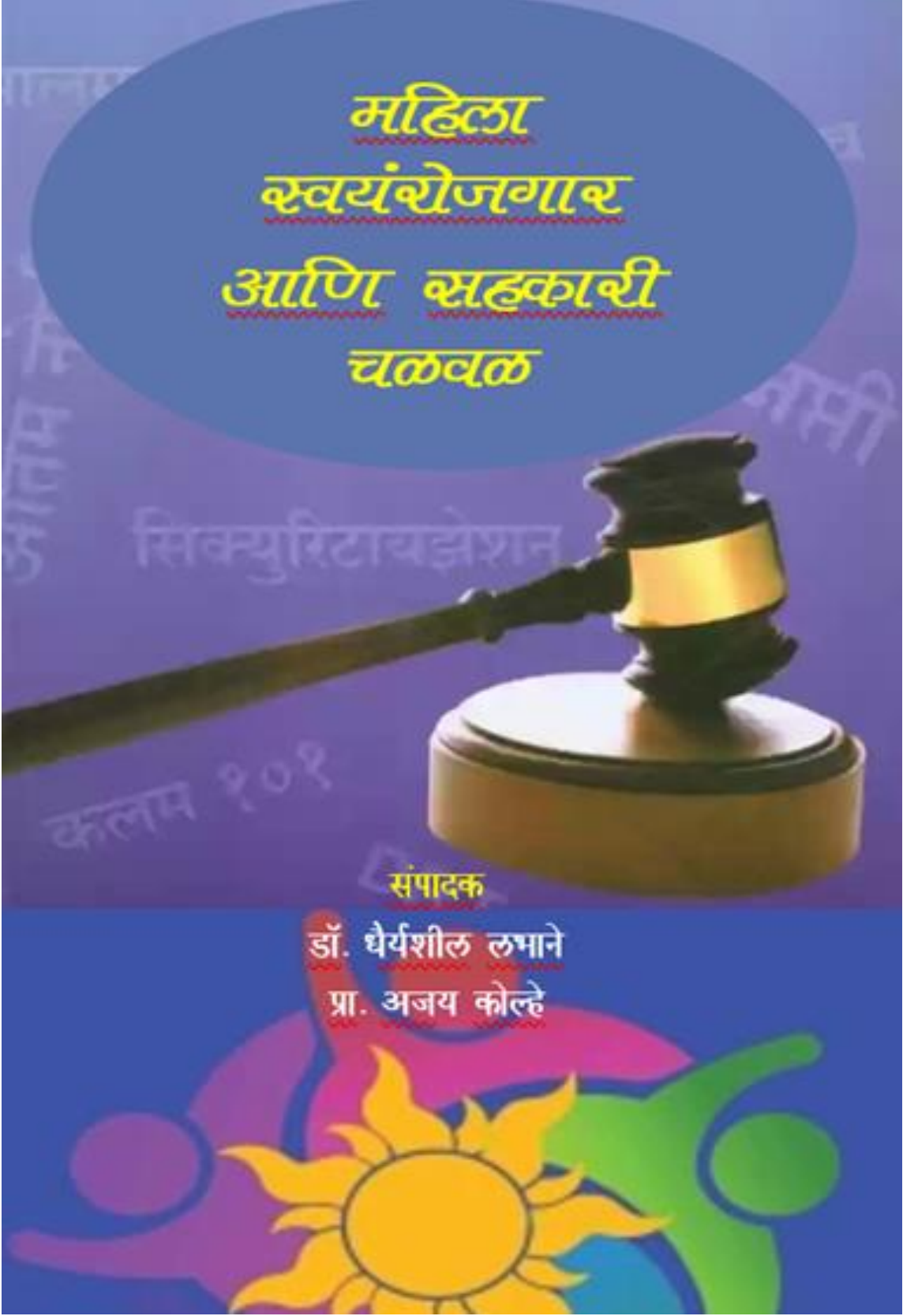
(या ग्रंथात प्रकाशित मजकुराची जबाबदारी त्या त्या शोधनिबंध लेखकांनी आहे.
प्रकाशक, संपादक या मतांनी सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

संपादकीय - ५

१. महिलांनी उद्योजकता - प्रा.सौ. अंजली देशमुख - ५
२. महिलांना स्वयंरोजगाराची संधी - प्रा. सरोज लक्ष्मिणे - ७
३. महिलांना स्वयंरोजगाराची संधी - प्रा.सौ. सौम्या देशपांडे (उपासनी) - १२
४. महिला उद्योजकांसमोठील समस्या - प्रा.सौ. मनिषा बनसोड - १५
५. दि. अमरावती जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक लि. अमरावतीने महिला उद्योजकता विकासात योगदान - प्रा.कु. बनिता वेवले, प्रा.कु. सारिका बोडडे - १८
६. महिलांच्या विकासाकरिता महिला व बालविकास योजनांना अन्वय - प्रा.डॉ. रशमी गवरे, प्रा. अर्चना कळवे - २२
७. कृषी उत्पादनाचे विपणन व सहकारी संस्था - प्रा. नित्यकंठ नरुळे - २५
८. महाराष्ट्रातील कृषी उत्पादनाच्या विपणनात सहकारी संस्थांची भूमिका - प्रा. ए.टी. गावने, प्रा. एस.डी. पवळी - २८
९. विदर्भातील कृषी उत्पादनाच्या विपणनात सहकारी संस्थांची भूमिका - प्रा. दिलीप सुपसे - ३३
१०. परिचय विदर्भातील सहकारी खरेदी विक्री संस्थांची वार्षिक शिबिरी आणि उद्देशपूर्ती - प्रा. कु. रेखा वाड - ३६
११. प्राथमिक कृषी पटपुस्तक सहकारी संस्थांना कृषी विपणनातील सहभाग - डॉ. अश्विनीका सोनेने - ३८
१२. महाराष्ट्रातील ग्रामीण विकासात सहकारी चळवळीची भूमिका - प्रा. माधुरी कळवे - ४५
१३. महिलांनी विपणनात भूमिका - प्रा. विनोद बाबलकर - ४९
१४. सहकारातील व्यापक 'नेटवर्क' आणि विक्रय व्यवस्थापन - प्रा. डी.एस. चाटील - ५३
१५. महाराष्ट्रात कृषी उत्पादन विपणन - प्रा. जयंत पौरी - ५५
१६. सहकारी खरेदी-विक्री संस्था शेतमाल विपणन समस्या व उपाययोजना - प्रा.डॉ. प्रशांत खर्चे - ५७
१७. महाराष्ट्रातील कृषी उत्पादनाच्या विपणनात सहकारी संस्थांची भूमिका - डॉ. राशिनी पांडे - ६०
१८. शी उत्पादनाच्या विकासात स्थानीय भूमिका - प्रा. जयश्री शिवायी - ६५
१९. कृषी उत्पादन विपणन - डॉ. पवन मांडवकर - ६८
२०. महाराष्ट्रातील कृषी उत्पादनाच्या विपणनात सहकारी संस्थांची भूमिका - प्रा. प्रशांत पुष्पिक, डॉ. किशोर मोहरीर, प्रा.डॉ. प्रकाश सोमलकर - ७१
२१. महिलांनी स्वयंरोजगारात डोंप - प्रा. ए.बी. पटले, प्रा. बी.एम. पन्वने - ७४
२२. कृषी क्षेत्र एक अन्वय - प्रा. प्रशांत जवारे - ८०
२३. कृषी उत्पादनाच्या विपणनात सहकारी संस्थांची भूमिका - प्रा. माधुरी रघुडे - ८३
२४. पारगावील कृषी क्षेत्रातील महामोठी - डॉ. पवन मांडवकर - ८९
२५. महाराष्ट्रातील सहकारी चळवळ आणि सहकारी संस्था - प्रा. प्रकाश एम. बांदे, प्रा. नानोएव के. सोरे - ९३

महिला स्वयंरोजगार आणि सहकारी चळवळ / ३

ISBN 978-93-82688-00-9

महिला स्वयंसेजगार आणि सहकारी चळवळ

◆ संपादक ◆

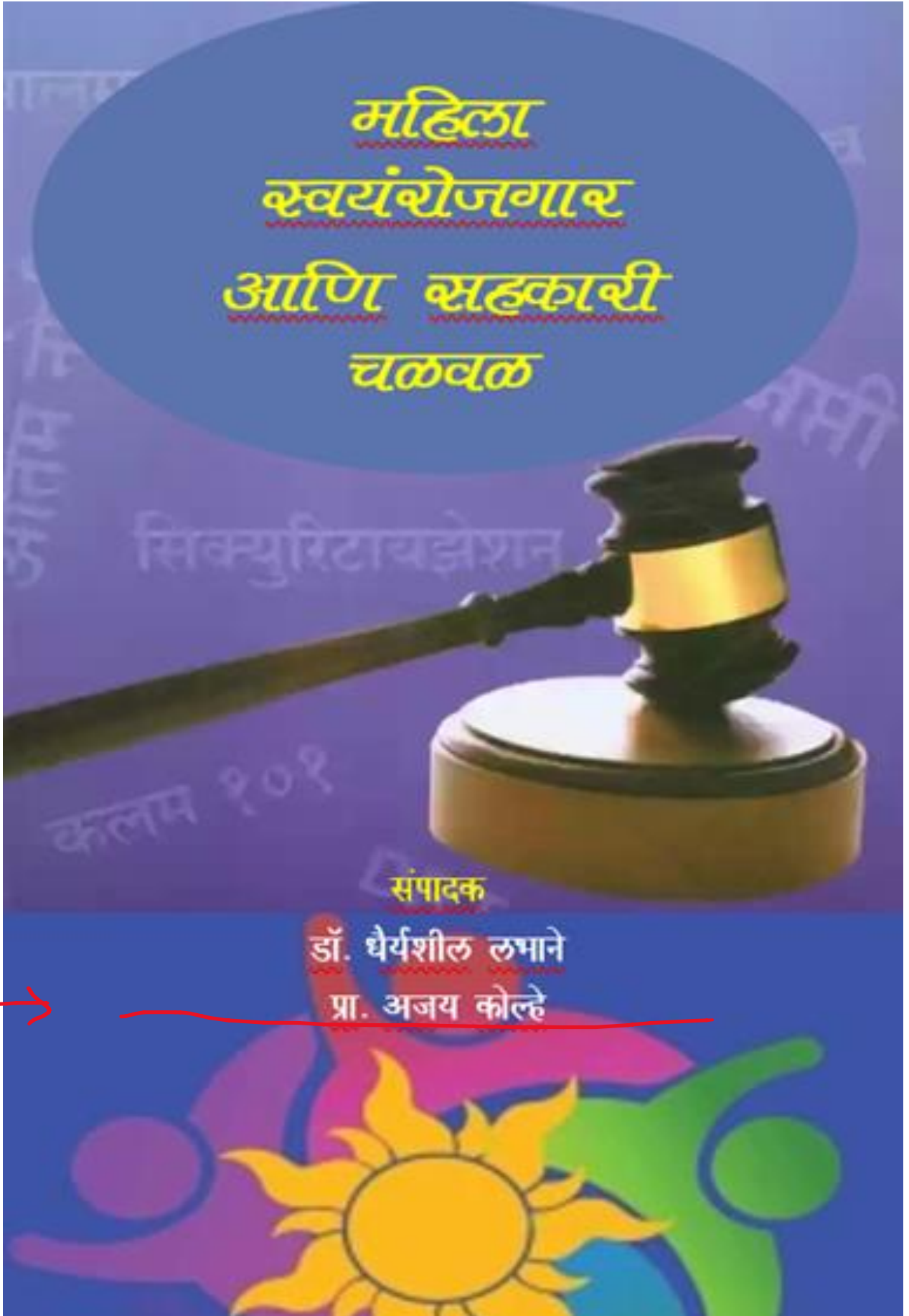
टी. टी. रंजिता लाले
प्रा. अजय कोल्हे

◆ प्रकाशक ◆

टी. अजितेस लाले
प्रकाश

शिवाजी महाविद्यालय, गडचिरोली

(या ग्रंथात प्रकाशित मजकुराची जबाबदारी त्या त्या शोधनिबंध लेखकांनी आहे.
प्रकाशक, संपादक या मतांनी सहमत असतीलच असे नाही.)

ISBN 978-93-82688-00-9

महिला स्वयंसेजगार आणि सहकारी चळवळ

◆ संपादक ◆

टी. टी. श्रीराम लाले
प्रा. अजय कोल्हे

◆ प्रकाशक ◆

टी. अजितेस लाले
प्रकाश

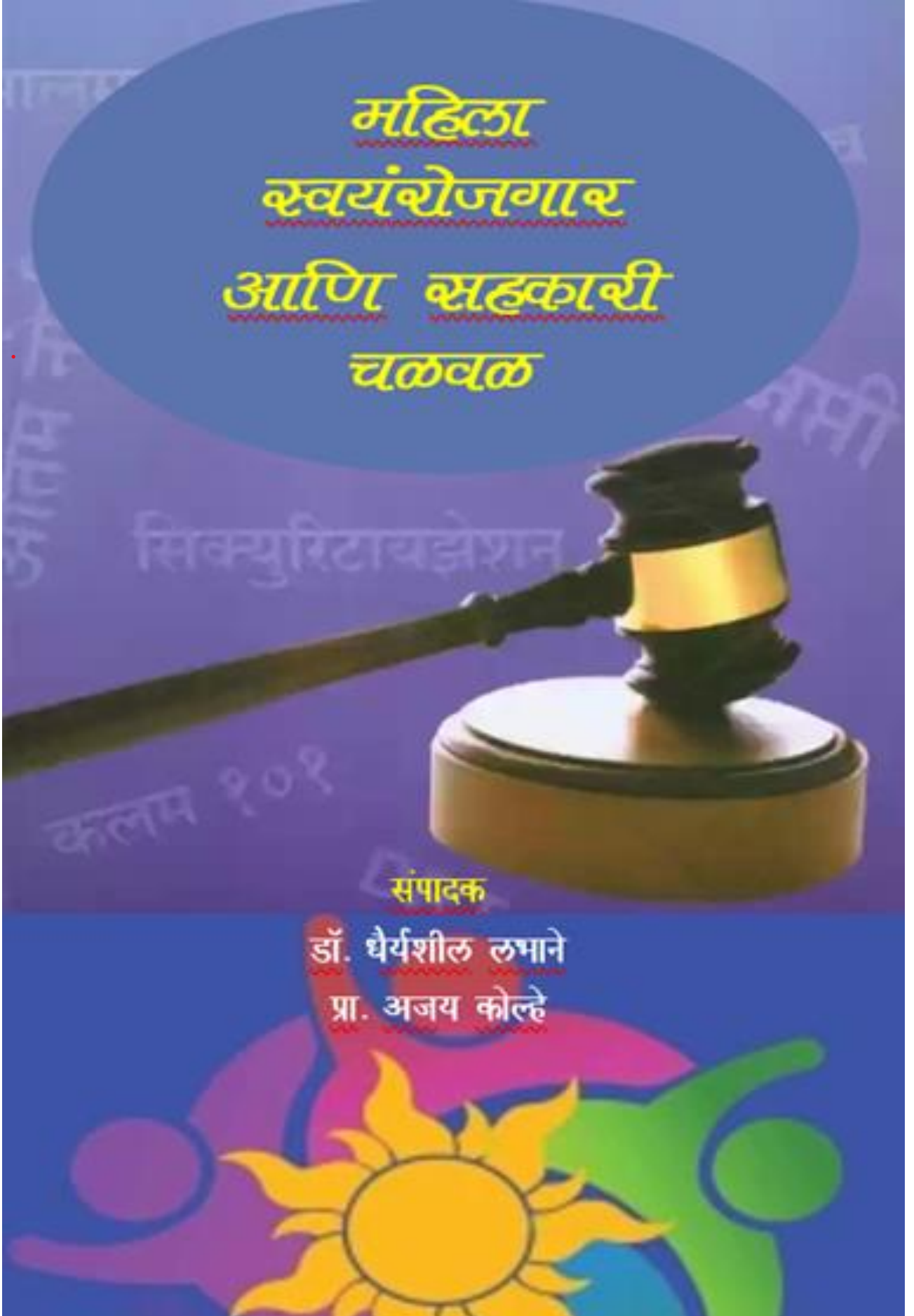
शिवाजी महाविद्यालय, गडचिरोली

(या ग्रंथात प्रकाशित मजकुराची जबाबदारी त्या त्या शोधनिबंध लेखकांनी आहे.
प्रकाशक, संपादक या मतांनी सदमत असतीलच असे नाही.)

- ◆ ISBN 978-93-82688-00-9
- ◆ महिला स्वयंरोजगार आणि सहकारी चळवळ
- ◆ संपादक — डॉ. धैर्यशील लम्बाने
प्रा. अजय कोल्हे
- ◆ प्रकाशक — डॉ. अनिकेत काळे, प्राचार्य,
शिवाजी महाविद्यालय, गडचिरोली
- ◆ मुद्रक — बजाज ऑफसेट,
नंगा पुतळ चौक, शुक्रवारी, नागपूर
- ◆ प्रथमावृत्ती — २५ डिसेंबर, २०२१
- ◆ प्रती — ५००
- ◆ मूल्य — ३०० रुपये

(हा ग्रंथ यूजीसी मानकाप्रमाणे प्रकाशित केला असून यात समाविष्ट शोधनिबंधांना — कॉपीराईट इन एडिटेड बुक — या शीर्षकांतर्गत मान्यता आहे. याचा उपयोग फ्लेगमेंटसाठी केला जातो. या ग्रंथात प्रकाशित मजकुराची जबाबदारी त्या त्या शोधनिबंध लेखकांची आहे.)

२६. सहकारी चळवळ - डॉ. दिनेश निविव - १५
- २७. महिलांची स्वयंसेवासंगत आणि प्रगती क्षेत्रातील संघी - प्रा. शिवल उऊव - १६
२९. विदर्भातील सहकारी प्रक्रिया उद्योगांनी वास्तविकता - जयश्री टोपाम - १०३
३०. विदर्भातील साखर उद्योगांच्या समस्या व उपाय - प्रा. मुकुंद खूपसे - १०५
३१. नवतमाळ विदर्भाच्या आर्थिक विकासात उत्पादक व प्रक्रिया सहकारी संस्थांचे योगदान -
डॉ. जी.पी. उस्फुदे - १०७
३२. सहकारी चळवळ व प्रक्रिया सहकारी संस्थांचे योगदान - प्रा. संजय व. विठके, डॉ. अनिल मा. उऊव - ११०
३३. महाराष्ट्राच्या ग्रामीण विकासात उत्पादक व प्रक्रिया सहकारी संस्थांचे योगदान-प्रा. प्रदिपा चौधरी - ११२
- ३४. महिलांची आर्थिक प्रगती - प्रा. डॉ. नील मांडवकर - ११५
३५. सहकारी प्रक्रिया संस्था
- प्रा. कु. लखवंती भार. टेंपुर्गे - ११९
३६. महाराष्ट्राच्या ग्रामीण विकासात उत्पादक व प्रक्रिया सहकारी संस्थांचे योगदान -
प्रा. एन.ए. एकबोटे, प्रा. जी.बाप. वानखडे - १२१
३७. उत्पादक व प्रक्रिया सहकारी संस्थांचे योगदान -
प्रा.कु. सविता बी. निविव - १२६
- ३७. ग्रामीण विकासात उत्पादक संस्थांचे योगदान- डॉ. स्नेहल खाडेंकर - १२८
३८. भारतीय ग्रामीण विकासात उत्पादक संस्थांचे योगदान -
डॉ. राजेश एम. देसमुख, प्रा. शाम के. वजपाळे - १३१
३९. महिलांचे सार्वभौम योगदान - डॉ. प्रवीण एम. देसमुख - १३४
४०. महिलांच्या विकासाकरिता महिला नवतमाळांनी परास्वी वाटचाल -
प्रा. भावना वासनिक, प्रा.डॉ. रत्नी गवरे - २७
४१. महिलांसोबत स्वयंसेवासंगत संघी - प्रा.कु. वैराली सु. मेत्राम - ३१
४२. महिलांच्या विकासाकरिता शासकीय योजना - प्रा.सौ. संगीता पुईखेडकर - ३९
४३. महिलांच्या विकासाकरिता सरकारी योजना - प्रा.सौ. नलिनी बोडखे - ४४
४४. सहकारी क्षेत्रांचे महिलाविषयक आर्थिक धोरण - प्रा.कु. सोनाली उपलेंनवार - ४९
४५. महिलांच्या विकासाकरिता सरकारी योजना - प्रा. ज्योत्सना पुसाटे - ५४
४६. विदर्भ परिषदजर्नात महिला विकास योजना - प्रा.सौ. कल्पना कोरडे - ५८

ISBN 978-93-82688-00-9

महिला स्वयंसेजगार आणि सहकारी चळवळ

◆ संपादक ◆

टी. टी. श्रीराम लाले
प्रा. अजय कोल्हे

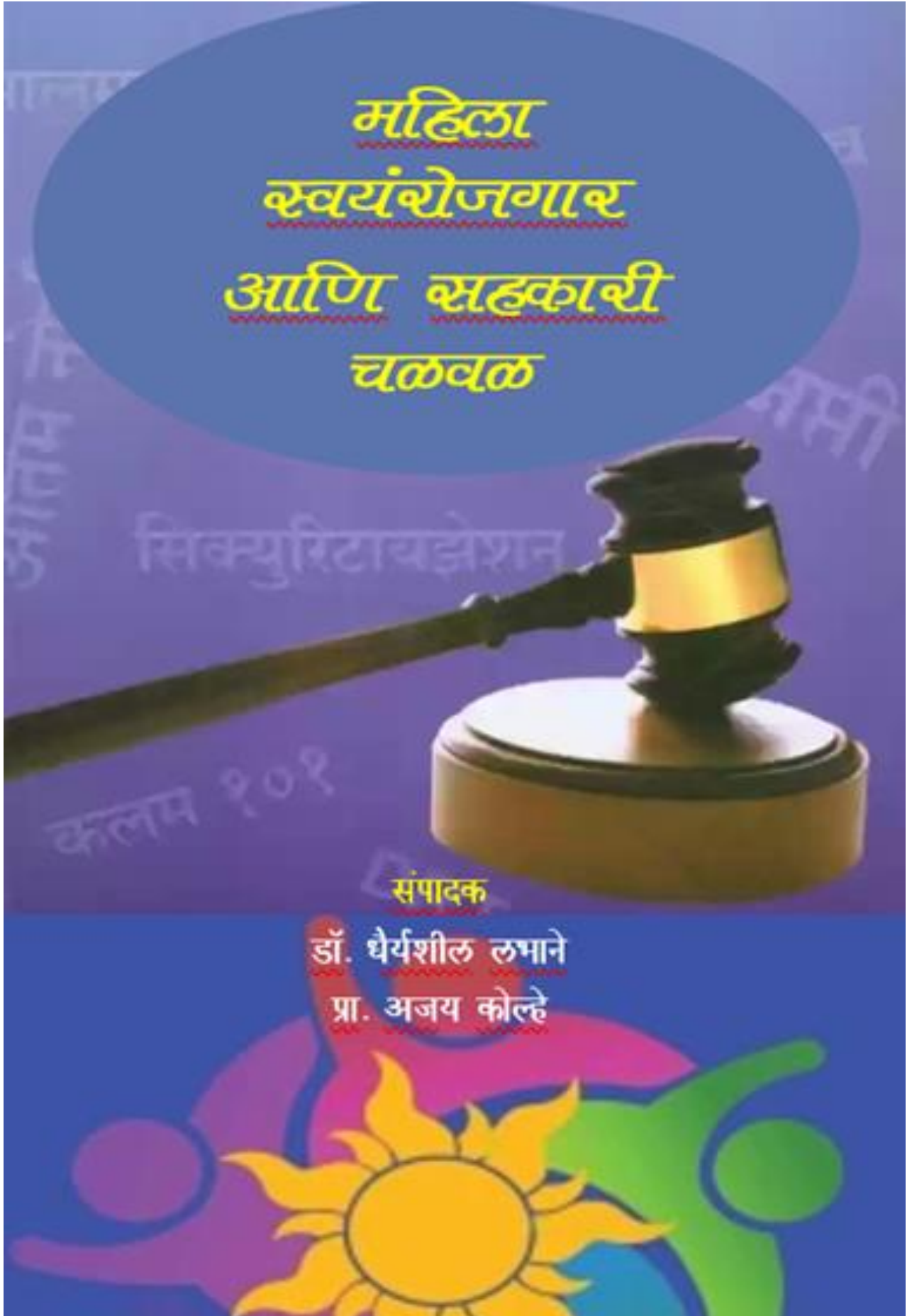
◆ प्रकाशक ◆

टी. अजय कोल्हे
प्रकाशक

शिवाजी महाविद्यालय, गडचिरोली

(या ग्रंथात प्रकाशित मजकुराची जबाबदारी त्या त्या शोधनिबंध लेखकांनी आहे.
प्रकाशक, संपादक या मतांनी सहमत असतीलच असे नाही.)

२६. सहकारी चळवळ - डॉ. दिनेश निविठ - ९५
२७. महिलांनी स्वयंसेवागारा आणि इतर क्षेत्रातील संघी - प्रा. शिवल राऊत - ९६
२९. विदर्भातील सहकारी प्रक्रिया उद्योगांनी वास्तविकता - जफरी टोपाम - १०३
३०. विदर्भातील सहकारी उद्योगांच्या समस्या व उपाय - प्रा. मुकुंद सुपसे - १०५
३१. नवतमाळ विदर्भाच्या आर्थिक विकासात उत्पादक व प्रक्रिया सहकारी संस्थांचे योगदान - डॉ. बी.पी. उरकुटे - १०७
३२. सहकारी चळवळ व प्रक्रिया सहकारी संस्थांचे योगदान - प्रा. संजय ज. शिंदे, डॉ. अनिल मा. राऊत - ११०
३३. महाराष्ट्राच्या ग्रामीण विकासात उत्पादक व प्रक्रिया सहकारी संस्थांचे योगदान-प्रा. प्रदिप चौधरी - ११२
३४. महिलांनी आर्थिक प्रगती - प्रा. डॉ. वीर मांडवकर - ११५
३५. ~~सहकारी प्रक्रिया संस्था~~
- प्रा. कु. लक्ष्मणवी आर. टेंपुर्जे - ११९
३६. महाराष्ट्राच्या ग्रामीण विकासात उत्पादक व प्रक्रिया सहकारी संस्थांचे योगदान - प्रा. एन.ए. एकवोटे, प्रा. बी.बाप. वानखडे - १२१
३७. उत्पादक व प्रक्रिया सहकारी संस्थांचे योगदान - प्रा.कु. सविता बी. निविठ - १२६
३८. ग्रामीण विकासात उत्पादक संस्थांचे योगदान- डॉ. स्नेहल खांडेकर - १२८
३८. भारतीय ग्रामीण विकासात उत्पादक संस्थांचे योगदान - डॉ. राजेश एम. देशमुख, प्रा. शाम के. वरपाळे - १३१
३९. महिलांचे सार्वभौम योगदान - डॉ. प्रवीण एम. देशमुख - १३४
४०. महिलांच्या विकासाकरिता महिला वनवट्यांची परास्वी वाटचाल - प्रा. भावना वासनिक, प्रा.डॉ. रमणी गवरे - २७
४१. महिलांसोबत स्वयंसेवागारांच्या संघी - प्रा.कु. वैजाली सु. मेत्राम - ३१
४२. महिलांच्या विकासाकरिता शासकीय योजना - प्रा.सौ. संवीता पुईशेडकर - ३९
४३. महिलांच्या विकासाकरिता सरकारी योजना - प्रा.सौ. नलिनी चोडखे - ४४
४४. सहकारी बँकांचे महिलाविषयक आर्थिक धोरण - प्रा.कु. सोनाली उपलेंचवार - ४९
४५. महिलांच्या विकासाकरिता सरकारी योजना - प्रा. ज्योत्सना पुसाटे - ५४
४६. वित्ता परिषदमार्फत महिला विकास योजना - प्रा.सौ. कल्पना कोरडे - ५८

ISBN 978-93-82688-00-9

महिला स्वयंसेजगार आणि सहकारी चळवळ

◆ संपादक ◆

टी. टी. रंजिता लाले
प्रा. अजय कोल्हे

◆ प्रकाशक ◆

टी. अजितेस लाले
प्रकाश

शिवाजी महाविद्यालय, गडचिरोली

(या ग्रंथात प्रकाशित मजकुराची जबाबदारी त्या त्या शोधनिबंध लेखकांनी आहे.
प्रकाशक, संपादक या मतांनी सहमत असतीलच असे नाही.)

२६. सहकारी चळवळ - डॉ. दिनेश निचिब - ९५
२७. महिलांनी येवनासमता आणि ब्रीदा क्षेत्रातील संघी - प्रा. शिवल चडव - ९६
२९. विदर्भातील सहकारी प्रक्रिया उद्योगांनी वास्तविकता - जयश्री टोपाम - १०३
३०. विदर्भातील साखर उद्योगांच्या समस्या व उपाय - प्रा. मुकुंद सुपसे - १०५
३१. नवतमाळ विस्वाच्या आर्थिक विकासात उत्पादक व प्रक्रिया सहकारी संस्थांचे योगदान -
डॉ. बी.पी. उस्कुदे - १०७
३२. सहकारी चळवळ व प्रक्रिया सहकारी संस्थांचे योगदान - प्रा. संजय व. विडके, डॉ. अनिल मा. चडव - ११०
३३. महाराष्ट्राच्या ग्रामीण विकासात उत्पादक व प्रक्रिया सहकारी संस्थांचे योगदान-प्रा. प्रविण चौधरी - ११२
३४. महिलांनी आर्थिक प्रगती - प्रा. डॉ. वीर मांडवकर - ११५
३५. सहकारी प्रक्रिया संस्था
- प्रा. कु. लखवंती भार. टेंपुनी - ११९
३६. महाराष्ट्राच्या ग्रामीण विकासात उत्पादक व प्रक्रिया सहकारी संस्थांचे योगदान -
प्रा. एन.ए. एकबोटे, प्रा. बी.बाब. वानखडे - १२१
३७. उत्पादक व प्रक्रिया सहकारी संस्थांचे योगदान -
प्रा.कु. सविता व्ही. निचिब - १२६
३७. ग्रामीण विकासात उत्पादक संस्थांचे योगदान- डॉ. स्नेहल खाडकेकर -१२८
३८. भारतीय ग्रामीण विकासात उत्पादक संस्थांचे योगदान -
डॉ. राजेश एम. देसमुख, प्रा. शाम के. तम्पाळे - १३१
३९. महिलांचे सार्वभौम योगदान - डॉ. प्रवीण एम. देसमुख - १३४
४०. महिलांच्या विकासाकरिता महिला नवतमाळांची पशास्वी काटवाल -
प्रा. भावना वासनिक, प्रा.डॉ. रमणी मयरे - २७
४१. महिलांसाठी स्वयंरोजगाराच्या संघी - प्रा.कु. वैशाली सु. मेत्राम - ३१
४२. महिलांच्या विकासाकरिता शासकीय योजना - प्रा.सौ. संवीता पुईखेडकर - ३९
४३. महिलांच्या विकासाकरिता सरकारी योजना - प्रा.सौ. नलिनी बोडखे - ४४
४४. सहकारी बँकांचे महिलाविषयक आर्थिक धोरण - प्रा.कु. सोनाली उपलेंचवार - ४९
४५. महिलांच्या विकासाकरिता सरकारी योजना - प्रा. ज्योत्सना पुसाटे - ५४
४६. विलास परिषदमार्गीत महिला विकास योजना - प्रा.सौ. कल्पना कोरडे - ५८

**Dr. K.R. Nemade: Experimental Investigation of Effect of Nanoparticle Concentration
On Thermo- Physical Properties Of Nanofluids**

Lecture Notes in Mechanical Engineering

Vilas R. Kalamkar
Katarina Monkova *Editors*

Advances in Mechanical Engineering

Select Proceedings of ICAME 2020

 Springer

Editors

Vilas R. Kalamkar
Department of Mechanical Engineering
Visvesvaraya National Institute
of Technology
Nagpur, India

Katarina Monkova
Faculty of Manufacturing Technologies
Technical University of Kosice
Presov, Slovakia

ISSN 2195-4356   ISSN 2195-4364 (electronic)
Lecture Notes in Mechanical Engineering
ISBN 978-981-15-3638-0   ISBN 978-981-15-3639-7 (eBook)
<https://doi.org/10.1007/978-981-15-3639-7>

© Springer Nature Singapore Pte Ltd. 2021

This work is subject to copyright. All rights are reserved by the Publisher, whether the whole or part of the material is concerned, specifically the rights of translation, reprinting, reuse of illustrations, recitation, broadcasting, reproduction on microfilms or in any other physical way, and transmission or information storage and retrieval, electronic adaptation, computer software, or by similar or dissimilar methodology now known or hereafter developed.

The use of general descriptive names, registered names, trademarks, service marks, etc. in this publication does not imply, even in the absence of a specific statement, that such names are exempt from the relevant protective laws and regulations and therefore free for general use.

The publisher, the authors and the editors are safe to assume that the advice and information in this book are believed to be true and accurate at the date of publication. Neither the publisher nor the authors or the editors give a warranty, expressed or implied, with respect to the material contained herein or for any errors or omissions that may have been made. The publisher remains neutral with regard to jurisdictional claims in published maps and institutional affiliations.

This Springer imprint is published by the registered company Springer Nature Singapore Pte Ltd. The registered company address is: 152 Beach Road, #21-01/04 Gateway East, Singapore 189721, Singapore

Experimental Investigation of Effect of Nanoparticle Concentration on Thermo-physical Properties of Nanofluids

Prashant Maheshwary , C. C. Handa , K. R. Nemade ,
and N. N. Gyanchandani

Abstract Present comparative study has experimentally investigated the effect of nanoparticle concentration on thermo-physical properties of nanofluids. This study was carried out with five different metal oxide (Al_2O_3 , TiO_2 , MgO , CuO and ZrO_2) nanoparticles. To analyze concentration effect, the concentration of nanoparticles was altered from 0.5 to 2.5 wt% by an interval of 0.5 wt%. The two-step method without any surfactant was employed for the preparation of nanofluids. All metal oxides were characterized by using X-ray diffraction analysis, scanning electron microscopy and ultraviolet–visible spectroscopy. To examine the stability of nanofluids, different parameters like velocity and Brownian velocity were computed by using dynamic light scattering technique (NanoZS, Malvern). Based on the results, it is concluded that thermal conductivity and viscosity are strongly influenced by concentration of nanoparticles in base fluids. The stability data also shows good dependence on concentration of nanofluids. In this comparative work, Al_2O_3 - H_2O nanofluid depicted highest enhancement in thermal conductivity and heat transfer ratio among all nanofluids.

Keywords Heat transfer · Thermal conductivity · Viscosity · Stability · Nanofluid

1 Introduction

The researchers from across globe identified some parameters such as concentration, particle size and shape, which have great influence on heat transfer characteristics of nanofluids. Out of these parameters, concentration has significant effect on thermo-physical properties of nanofluid. Bhuiyan et al. demonstrated the role of nanoparticle

---

P. Maheshwary (✉) · N. N. Gyanchandani
JD College of Engineering and Management, Nagpur 441501, India
e-mail: prashantmaheshwary51@gmail.com

C. C. Handa
KDK College of Engineering, Nagpur 440009, India

K. R. Nemade
Indira Mahavidyalaya, Kalamb 445401, India

© Springer Nature Singapore Pte Ltd. 2021
V. R. Kalamkar and K. Morikova (eds.), *Advances in Mechanical Engineering*,
Lecture Notes in Mechanical Engineering,
https://doi.org/10.1007/978-981-15-3639-7_88

735

As per the new syllabus prescribed by
University Grant Commission New Delhi

ENVIRONMENTAL STUDIES

Useful for all under graduate Programmes

AUTHORS

Dr. Ninad S. Dharkar
Dr. Kishor P. Suradkar
Dr. Suruchi R. Kadu
Dr. Dasharath M. Chavhan
Dr. P. B. Ingle
Mr. Vivek D. Samarth
Mr. Gokul S. Bajaj

EDITORS

Dr. Suruchi R. Kadu
Dr. Kishor P. Suradkar

Scanned with OKEN Scanner

Copyright © DnyanPath Publication, Amravati (INDIA)

No part of this publication may be reproduced or distributed in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopy, recording, or otherwise or stored in a database or retrieval system without the prior written permission of publishers. This edition can be exported from India only by the Publishers.

ENVIRONMENTAL STUDIES

Published by the **DnyanPath Publication (INDIA)**

The edition published in 5 October, 2021

ISBN 13 : 978-93-91331-71-9

Reg. Office : FFS-A, Block C, First Floor, Venus Plaza, Shegaon Naka,
V.M.V. Road, Amravati - 444 603 (Maharashtra)
Our Distribution : Maharashtra, Delhi, Gujrat, Chattisgarh, Telangana, Bihar.
Visit us : www.dnyanpath.org
Contact us : dnyanpathpub@gmail.com
Phone : 08600353712, 09503237806

Printed at **Shri Gurudeo Printers, Amravati.**
Mahatma Fule Sankul, Shegaon Naka,
V.M.V. Road, Amravati - 444603 (Maharashtra)

Price : ₹ 300/-

- C O N T E N T -

PART - (A)

- 1. The Multidisciplinary Nature of Environmental Studies / 1**
- 2. Social Issues and the Environment / 4**
- 3. Human Population and the Environment / 22**

PART - (B)

Essay Type with Inbuilt Choice

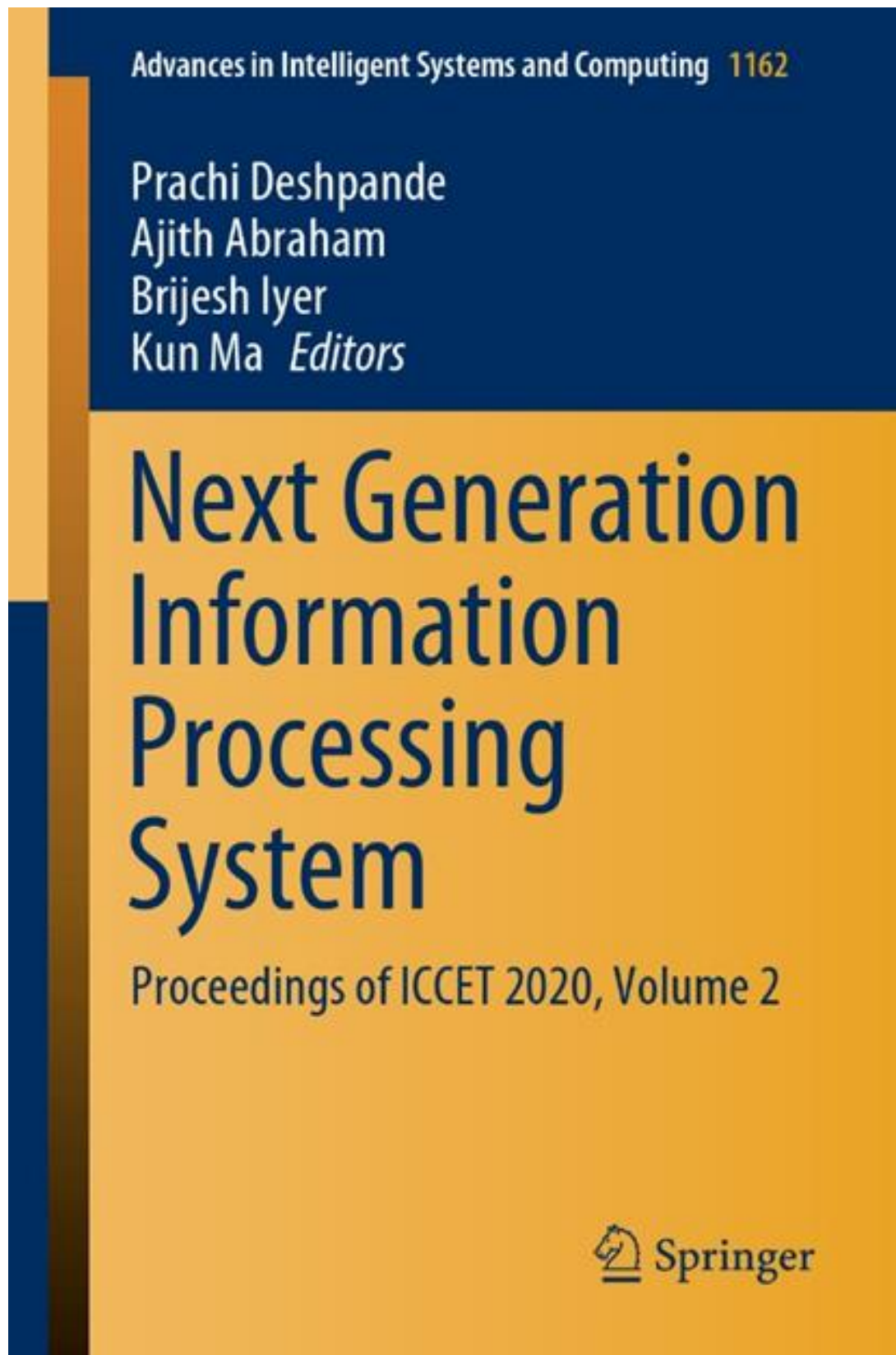
- 4. Natural Resources / 45**
- 5. Ecosystems / 91**
- 6. Biodiversity and its Conservation / 109**
- 7. Environmental Pollution / 126**

PART - (C)

Essay On Filed Work

- 8. Field Work / 163**

Editors

Prachi Deshpande
Department of Computer Engineering
Dr. Babasaheb Ambedkar Technological
University
Lonere, Maharashtra, India

Brijesh Iyer
Department of Electronics
and Telecommunication Engineering
Dr. Babasaheb Ambedkar Technological
University
Lonere, Maharashtra, India

Ajith Abraham
Machine Intelligence Research Labs
(MIR Labs)
Auburn, WA, USA

Kun Ma
School of Information Science
and Engineering
University of Jinan
Jinan, Shandong, China

ISSN 2194-5357   ISSN 2194-5365 (electronic)
Advances in Intelligent Systems and Computing
ISBN 978-981-15-4850-5   ISBN 978-981-15-4851-2 (eBook)
<https://doi.org/10.1007/978-981-15-4851-2>

© Springer Nature Singapore Pte Ltd. 2021

This work is subject to copyright. All rights are reserved by the Publisher, whether the whole or part of the material is concerned, specifically the rights of translation, reprinting, reuse of illustrations, recitation, broadcasting, reproduction on microfilms or in any other physical way, and transmission or information storage and retrieval, electronic adaptation, computer software, or by similar or dissimilar methodology now known or hereafter developed.

The use of general descriptive names, registered names, trademarks, service marks, etc. in this publication does not imply, even in the absence of a specific statement, that such names are exempt from the relevant protective laws and regulations and therefore free for general use.

The publisher, the authors and the editors are safe to assume that the advice and information in this book are believed to be true and accurate at the date of publication. Neither the publisher nor the authors or the editors give a warranty, expressed or implied, with respect to the material contained herein or for any errors or omissions that may have been made. The publisher remains neutral with regard to jurisdictional claims in published maps and institutional affiliations.

This Springer imprint is published by the registered company Springer Nature Singapore Pte Ltd. The registered company address is: 152 Beach Road, #21-01/04 Gateway East, Singapore 189721, Singapore

Performance Study of Spin Field-Effect Transistor Based on Cobalt-Modified Iron Oxide Ferromagnetic Electrode

Neetu Gyanchandani¹(✉), Santosh Pawar², Prashant Maheshwary¹,
and Kailash Nemade³

¹ Department of Electronics, JD College of Engineering and Management,
Nagpur 441501, India
gyanineetu@gmail.com

² School of Engineering, Dr. A.P.J. Abdul Kalam University, Indore 452016,
India

³ Department of Physics, Indira Mahavidyalaya, Kalamb 445401, India
krnemade@gmail.com

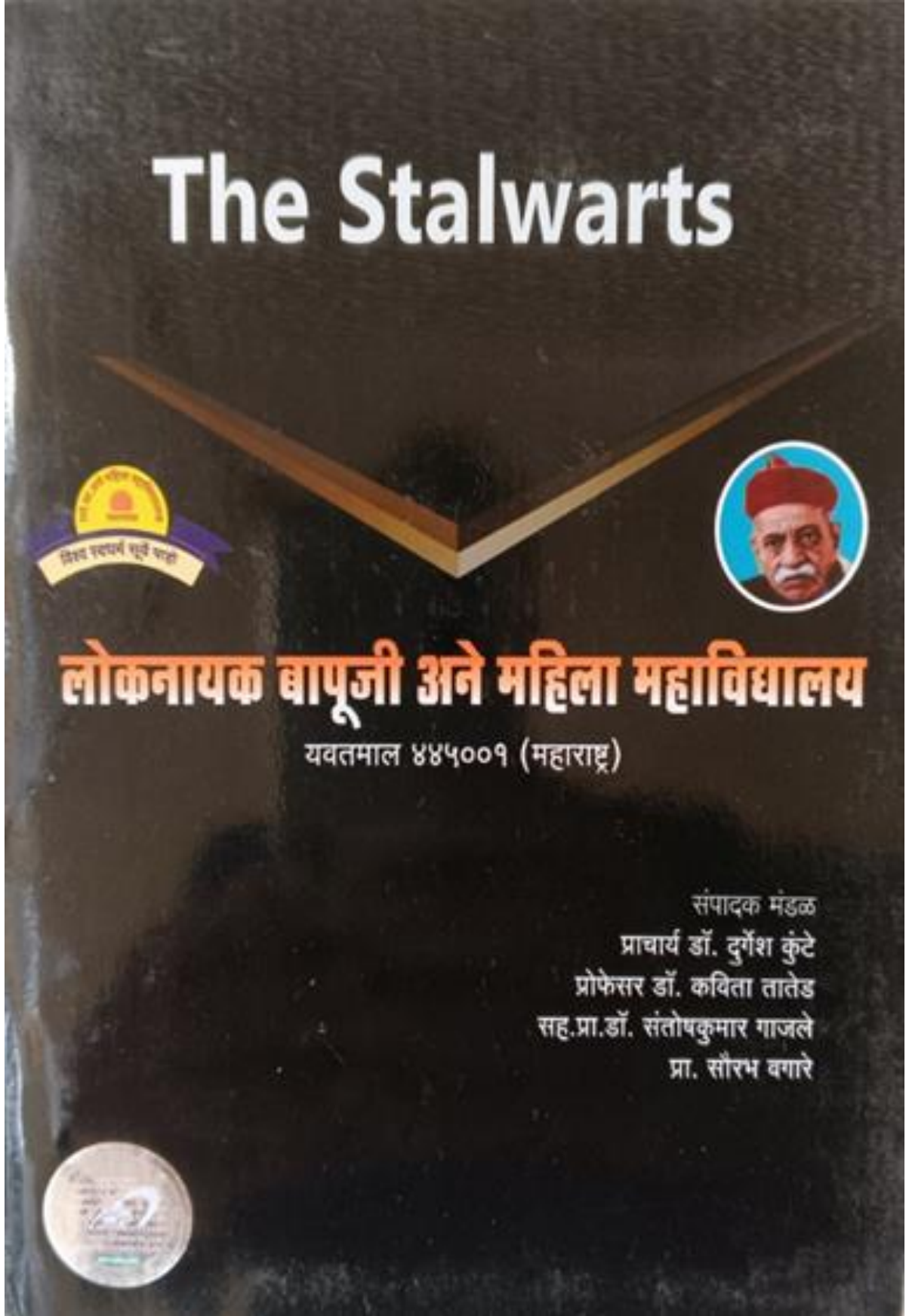
Abstract. Spintronics-based field-effect transistors (s-FET) are a new category of devices, which is an improvement over ordinary transistor by adding the properties of magnetoresistance. The conductivity of s-FET can be controlled by the spin degree of freedom of an electron, which results in extremely low power consumption and low heat dissipation. In the present work, a primary attempt is made to analyze the performance of s-FET designed on two-dimensional electron gas substrate. Superconducting quantum interference device (SQUID) is employed to analyze the magnetic properties of ferromagnetic contacts that cobalt-modified iron oxide. The role of spin polarization in the spin transport phenomenon of s-FET is also analyzed. It is proved that for the higher possible value of spin polarization, spin current also increases. For the value of spin polarization ($p = 0.8$), strong enhancement was observed in the spin current. The switching action in s-FET is checked as a function of gate voltage, and it shows a strong dependence on the gate voltage.

Keywords: Spintronics · Field-effect transistor · Two-dimensional electron gas substrate

1 Introduction

Spintronics is the next version of electronics, which utilizes the spin degree of freedom in the device fabrication process for memory, logic and switching applications [1]. In this process, s-FET is the most studied fundamental device by researchers due to its outstanding features like ultralow power consumption and novel logic design. The s-FET first discussed by Datta and Das by experimenting with the external electric field to control the spin orientation of the spin-polarized current in two-dimensional electron gas [2]. Researchers across the globe tried to realize s-FET and recently succeeded in achieving it with feasibility through experimental as well as theoretical approaches [3–6]. The working mechanism of s-FET comprises the modulation of the source to drain

© Springer Nature Singapore Pte Ltd. 2021
P. Deshpande et al. (eds.), *Next Generation Information Processing System*,
Advances in Intelligent Systems and Computing 1162,
https://doi.org/10.1007/978-981-15-4851-2_10

The Stalwarts

लोकनायक बापूजी अणे महिला
महाविद्यालय, यवतमाल (महाराष्ट्र)

❖ संपादक मंडल ❖

प्राचार्य डॉ. दुर्गेश कुटे
प्रोफेसर डॉ. कविता तातेड
सह. प्राध्यापक डॉ. संतोषकुमार गाजले
प्रा. सौरभ वगारे

 Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
Reg.No.U74129 MH2013 PTC 251295
At Post Limbaganesh, Tq. Dist. Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell 97580057695, 98550203295
harshwardhanpubl@gmail.com, vidyawarta@gmail.com
All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

© लोकनायक बापूजी अणे महिला
महाविद्यालय, यवतमाल (महाराष्ट्र)

❖ **Publisher :**

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
Limbaganesh, Dist. Beed (Maharashtra)
Pin-431126, vidyawarta@gmail.com

❖ **Printed by :**

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
Limbaganesh, Dist. Beed, Pin-431126
www.vidyawarta.com

❖ **Page design & Cover :**

Kulkarni, Parli-Vaijnath

❖ **Edition: Oct. 2021**

ISBN 978-93-92584-06-0

❖ **Price : 399/ -**

All Rights Reserved, No part of this publication may be reproduced, or transmitted, in any form or by any means, electronic mechanical, recording, scanning or otherwise, without the prior written permission of the copyright owner. Responsibility for the facts stated, opinions expressed. Conclusions reached and plagiarism, if any, in this volume is entirely that of the Author. The Publisher bears no responsibility for them. What so ever. Disputes, if any shall be decided by the court at Beed (Maharashtra, India)

INDEX

- 01) लोकनायक बापूजी अणे यांचे सामाजिक कार्यातील योगदानाचे पुनरावलोकन.. डॉ. दुर्गेश कुटे, यवतमाल ||08
- 02) The Invincible Lion Of Revolution - Rash Bihari Bose
Assistant Professor Santosh Bhaskarao Gore, Yavatmal ||17
- 03) Newton of Library Science: Dr.S.R.Ranganathan
Dr. Rajshri Vivek Dharmadhikari, Yavatmal ||39
- 04) Gandhism in Raja Rao's 'Kanthapura'
Prof. Prashant S. Jawade, Kalamb ||45
- 05) Actions Speak louder than words -Sudha Murthy
Dr.Prachi Sharad Patharkar, Washim ||51
- 06) Contribution of Rabindranath Tagore in Literature
Dr.Dinesh A. Gundawar, Dist- Yavatmal (M.S.) ||59
- 07) Developing character profile of appealing hockey player
Dhanraj Pillay...DR. SUHAS D. YADAV (M.S.) ||67
- 08) Non-Violence: Gandhi's Way of Life Revealed through his Writing....G.B.Mane, Babhulgaon ||80
- 09) Stalwarts of Modern India A. D. Shroff- (Architect of Free enterprise and ... Dr Shruti R Panday ||86
- 10) Sri Aurobindo's Nationalism through his Poetic Works
Prof. S. P. Mohod, Yavatmal ||96
- 11) डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि अस्पृश्य हक्क लढा
प्रा.डॉ.सुनिल रजपूत, जि.उस्मानाबाद ||101

Publisher:
Mrs. Kiran Parnami
Raj Publishing House
44, Parnami Mandir, Govind Marg, Jaipur-302004
Cell : 09414051782
Email : shreerajpublishing@gmail.com

**Recent Advances in
Multidisciplinary Research**

Editors
Dr. Gajendra Singh
Dr. Meena Dochania

© Editors

International Standard Book No. (ISBN)
978-93-91777-17-3
Edition : 2021

Jurisdiction of book distribution : All India

*All rights reserved by the editors.
No part of this publication can be reproduced or
transmitted in any form or by means, without
written permission of the editor.*

*The responsibility of the facts stated, conclusions
and plagiarism, if any, in this book is entirely
that of the contributors (authors and co-authors).
And editor and publisher bear no responsibility
for them, whatsoever.*

Printed at
Trident Enterprises, Delhi

Contents

Sr. No.	Chapter Name	Page No.
1.	Spectral Studies and Thermal Decomposition Kinetics of Copper (II) Sesame Thiourea Complex Asha Meena, Dr. Rashmi Sharma, Vandana Sukhadia	1
2.	Estimation of Cadmium in Vegetable Foodstuffs in Jaipur (India) Dr. Ashok Kumar	10
3.	Study of Physico-chemical Characteristics with Special Emphasis on Fluoride in Ground Water of Sarwar tehsil in Ajmer District, Rajasthan Dr. Bharti Prakash	15
4.	Removal Studies of Toxic Heavy Metals from Contaminated Water: A Review Deepti Rangnani, Dr. R. K. Tak	24
5.	Photocatalytic Degradation of Reactive Orange M,R Dye in Aqueous Solution by Photo- Fenton's Reagent Dr. Gajendra Singh	30
6.	Financial Statement Analysis of Bharti Airtel Limited and Vodafone Idea Limited: A Comparative Study Dr. Hanuman Sahai Kumawat	42
7.	Graphene Based Electronics Applications Dr. Kailash Nemade	60
8.	Assessment of Nickel (Ni) Content in Vital Human Organs: A Case Study on Lung and Liver Autopsy Samples of Ajmer District, India Kavita Kumari, Dr. Laxmi Kumari Yadav Dr. R. K. Tak	68

Graphene Based Electronics Applications

Dr. Kailash Nemade*

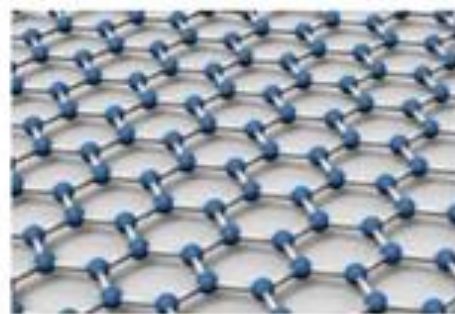
ABSTRACT

Graphene is a single atomic layer of sp^2 hybridized carbon atoms, covalently bonded in a regular hexagonal pattern. It is the thinnest material in the universe, which is first really two-dimensional crystalline material stable at room conditions. Graphene is one of the most exciting materials, not only due to academic interest but also for its potential applications. Graphene has showed a variety of exciting properties including high electron mobility at room temperature, outstanding thermal conductivity and better mechanical properties with high Young's modulus.

KEYWORDS- Graphene; Sensor; Field Effect Transistor; Photovoltaic Cell

1. INTRODUCTION

Graphite is made up of many stacked graphene sheets, and graphene was first isolated by removing a single sheet from a graphite crystal. This first separation was achieved in 2004 by Andre Geim and Konstantin Novoselov from the University of Manchester, who were awarded the Nobel Prize in Physics in 2010 for the revolutionary work on graphene. The model of a perfect graphene lattice is shown in Figure 1.

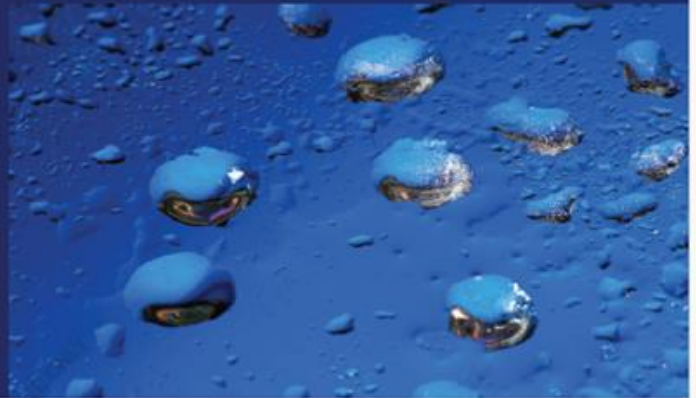

Figure 1. Model of a perfect graphene lattice.

---

* Department of Physics, Indira College, Kalamb, Dist.-Yavatmal, Maharashtra
ISBN : 978-93-91777-17-3

The performance of heat exchange systems can be improved by nanofluids. The use of efficient nanofluids results in reduction of power consumption. Generally, refrigerants, water, engine oil, ethylene glycol etc. are used in many industrial applications as the conventional heat transfer fluids. The control over the heat removal is main challenges in some high heat flux systems such as nuclear fission, fusion, micro/nanoelectronic mechanical systems. Recent advancements in nanotechnology have made it possible to produce nanofluids of high stability. Nanofluids exhibits thermal properties superior to those of conventional fluids.

Dr. Ajay Lad is a Professor in Department of Physics, Amolakhand Mahavidyalaya, Yavatmal. Dr. Ajay Lad has authored 05 books and 57 national and international research papers. His research is focused on the development of Conducting Glasses, Ceramics, Nano-Glass ceramics, Thin Films, Polymers etc. for various technological applications.

Ajay Lad
Kailash Nemade
Prashant Maheshwary

Graphene Based Nanofluids for Heat Transfer Enhancement

Thermo-Physical Properties of Nanofluids

LAP LAMBERT
Academic Publishing

Imprint

Any brand names and product names mentioned in this book are subject to trademark, brand or patent protection and are trademarks or registered trademarks of their respective holders. The use of brand names, product names, common names, trade names, product descriptions etc. even without a particular marking in this work is in no way to be construed to mean that such names may be regarded as unrestricted in respect of trademark and brand protection legislation and could thus be used by anyone.

Cover image: www.jngimage.com

Publisher:

LAP LAMBERT Academic Publishing

is a trademark of

International Book Market Service Ltd., member of OmniScriptum Publishing Group

17 Meldrum Street, Beau Bassin 71504, Mauritius

Printed at: see last page

ISBN: 978-620-3-57461-6

Copyright © Ajay Lad, Kailash Nemade, Prashant Maheshwary

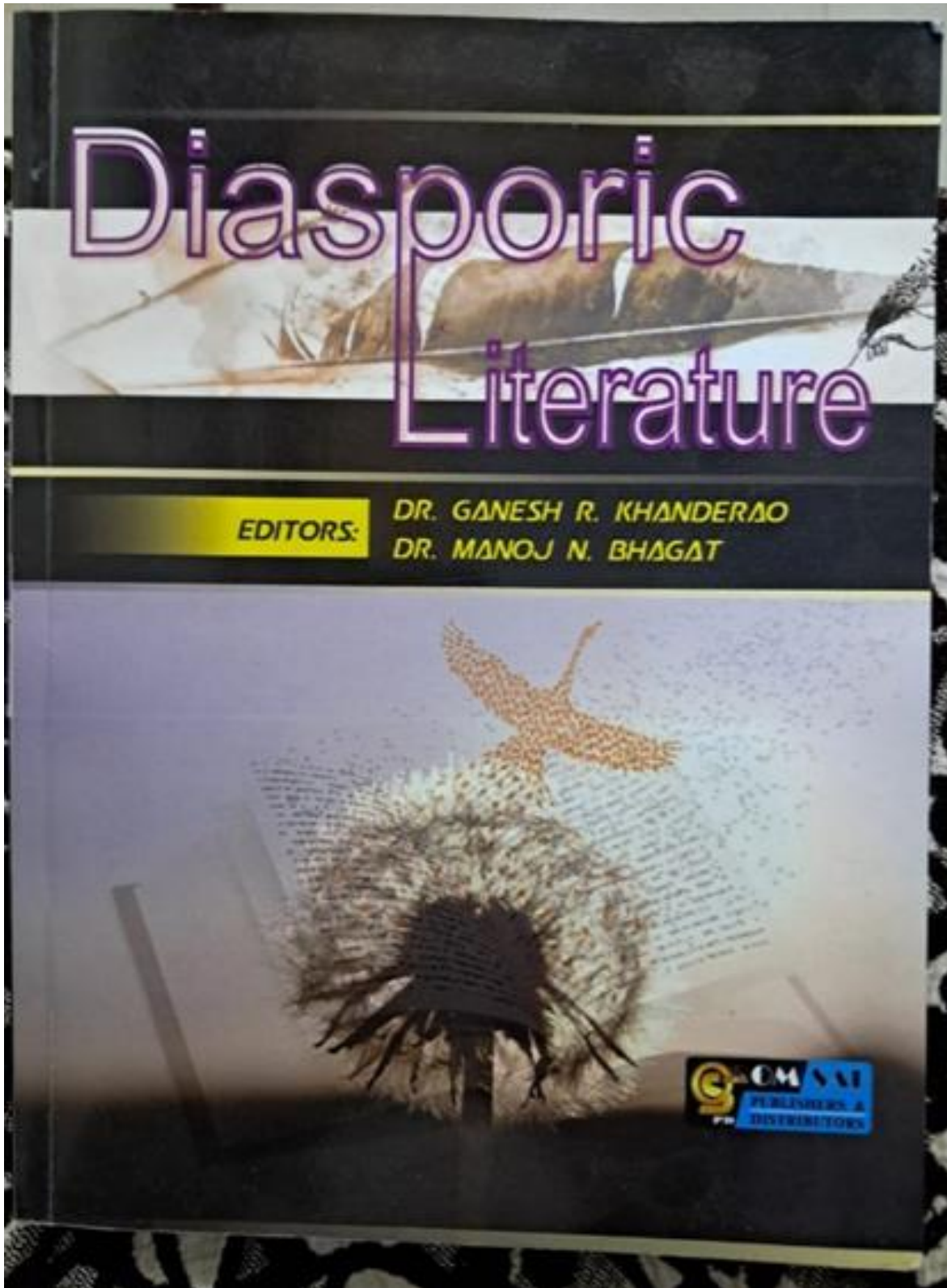
Copyright © 2021 International Book Market Service Ltd., member of OmniScriptum Publishing Group

FOR AUTHOR USE ONLY

Contents

Chapters		Page No.
Chapter 1-General Introduction		1-7
1.1	Introduction to Nanotechnology	1
1.2	Nanofluids	1
1.3	Preparation Methods for Nanofluids	2
1.4	Need of Heat Transfer Enhancement using Nanofluids	2
1.5	Identification of Nanomaterials and Base Fluids for Preparation of Nanofluids	3
	1.5.1 Graphene	3
	1.5.2 Base Fluids	3
1.6	Influencing parameters to Thermal Conductivity of Nanofluids	4
	1.6.1 Particle Size	4
	1.6.2 Particle Shape	4
	1.6.3 Concentration	4
1.7	Application of Nanofluids	5
	1.7.1 Solar Collectors	5
	1.7.2 Thermal Energy Storage	6
	1.7.3 Cooling Electronics	6
	1.7.4 Engines Cooling	7
Chapter 2-Literature Survey and Formulation of Problem		8-12
2.1	Literature Survey	8
2.2	Formulation of Problem	12
Chapter 3-Experimentation		13-19
3.1	Preparation of Graphene	13
3.2	Preparation of Graphene Based Nanofluids	13
3.3	Characterization of Materials	14
	3.3.1 X-Ray Diffraction (XRD) Analysis	14
	3.3.2 Transmission Electron Microscope (TEM)	16
	3.3.3 Ultraviolet-Visible (UV-Vis) Spectroscopy	17
	3.3.4 Raman Spectroscopy	18
3.4	Measurements of Thermal Conductivity and Viscosity	19
Chapter 4-Results and Discussion		20-26
4.1	Characterization of Graphene	20
	4.1.1 XRD Study of Graphene	20
	4.1.2 TEM Study of Graphene	20
	4.1.3 Raman Spectroscopy	21
	4.1.4 UV-VIS Spectroscopy	21
4.2	Graphene/ Water Nanofluids	22
	4.2.1 Thermal Conductivity of Graphene/Water Nanofluids	22
	4.2.2 Viscosity of Graphene/Water Nanofluids	23
4.3	Graphene/Ethylene Glycol Nanofluids	23
	4.3.1 Thermal Conductivity of Graphene/ Ethylene Glycol Nanofluids	23
	4.3.2 Viscosity of Graphene/ Ethylene Glycol Nanofluids	24

DIASPORIC LITERATURE

Editors

Dr. Ganesh R. Khanderao
Dr. Manoj N. Bhagat

OM SAI PUBLISHER & DISTRIBUTORS

- **DIASPORIC LITERATURE**

- © Dr. Ganesh R. Khanderao
Dr. Manoj N. Bhagat

- **Edition : April 2021**

The text of this publication, or any part there should not be reproduced or transmitted in any form or stored in any retrieval system, or translated in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying and/or otherwise without the prior written permission of the Author and Publishers with the rights are reserved.

ISBN: 978-93-91201-47-0

- **Printed and Published By:**

Shri Ganesh Raut
Plot No. 29 Behind T.B. Ward,
Indira Nagar, Nagpur 440003,
Ph.9923693506,
E-mail- ospdnagpur@yahoo.com

- **Sales Office :**

OM SAI PUBLISHER & DISTRIBUTORS

29, Indira Nagar,
Behind T.B. Ward,
Nagpur 440003,
Ph.9923693506

- **Type Setter :**

Akshara Computer Works
Nagpur. Ph.: 7028020478

THEMATIC STUDY OF DIASPORA LITERATURE

Prof. P. S. Jawade

Indira Mahavidyalaya Kalamb

Email: bhaktijawade@gmail.com

Abstract

The patriotic sense, love and possession of cultural heritage of motherland. The sentiments towards ambience in the homeland in which nourishment was done to some extent. The feeling for depiction of homeland/state is always inspire the Indian writer. With this affection the emergence of Indian Diasporic Literature took place in the literary domain. The diasporic writing has its roots in their cultural bondage and nostalgia is always placed in the works of diasporic writers. Some writers told their own stories of alienation, quest for identity depression and other emotional psychological conflict expressed through the protagonist or influential character in the work of fiction/short stories etc. The detachment of own land is strongly connected with cultural practices and life style of their own land or place. The diasporic writing also focused the social status historical understanding, concept, political system with unanswered questions and other rendering problems of nation/ India. Hence Indian diasporic writing becomes the documentation of cultural representation with wide range of social, political economical elements. The present chapter analyses the diasporic writing with its themes of selected Indian diasporic writer

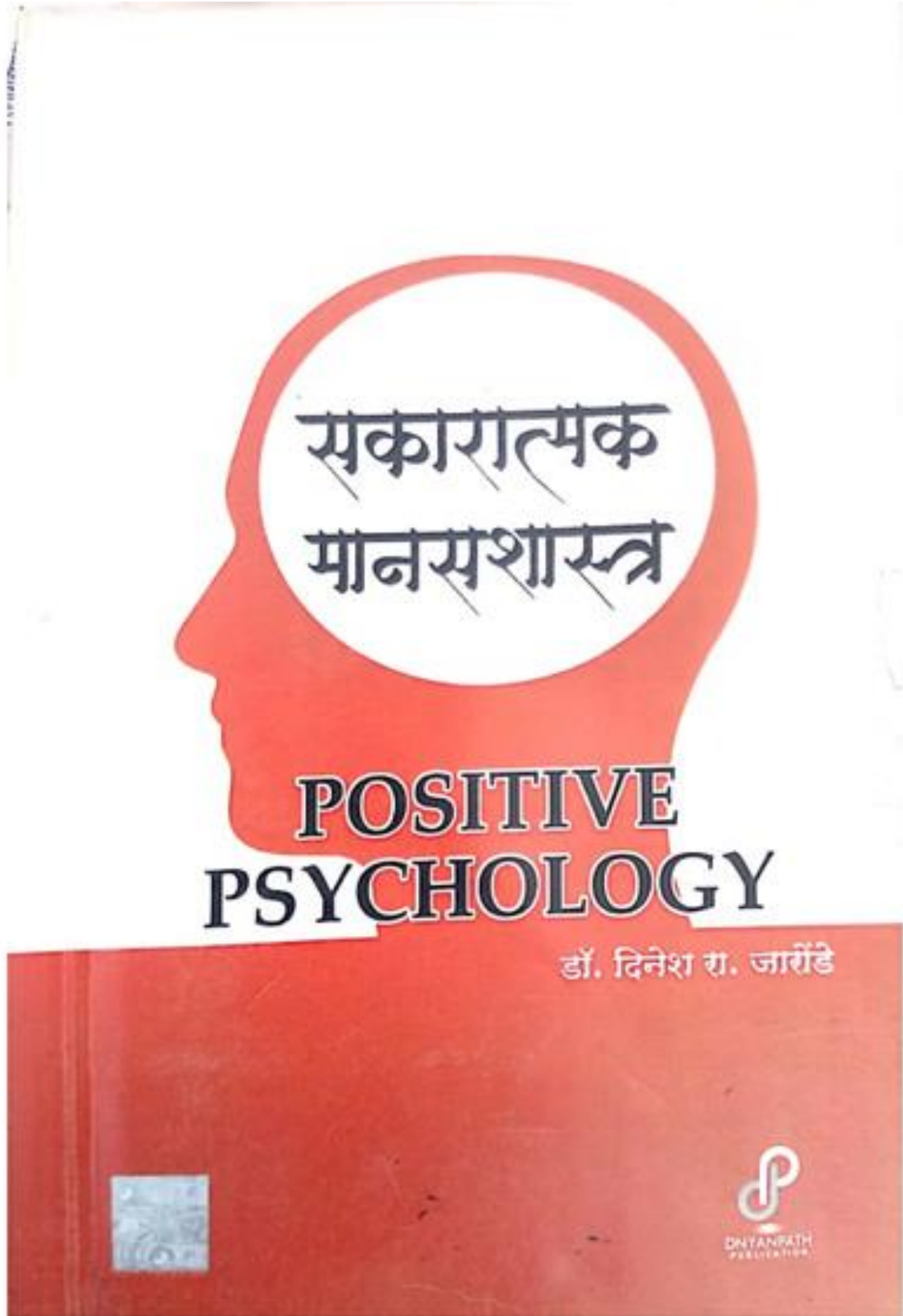
Keyword: Diaspora, migration, host-culture, homeland, immigrant, native, quest exile.

Introduction:

The Indian literary writings consist of various form of literature like short stories, poems, essays, novel and other writings etc. the original form of writings was in mother tongue/ native languages. The translations of such works are made available to globalize it. In this concern The Diaspora writers is group of people who came/ migrated from one nation to other nation or whose ancestors came from particular nation or country and got settled. The writer

**Book/Book Chapter/Paper Published in
Conference Proceedings
2020**

Copyright © 2020, By DnyanPath Publication, Amravati (INDIA)

लेखक व प्रकाशकाच्या परवानगीशिवाय या पुस्तकातील कोणताही भाग, (स्ताकाचे नाव, शीर्षक, डिझाईन, छायाचित्रे, मांडणी, पत्रे, नकासे व आतील कोणताही अक्षर पूर्णतः किंवा आंशिक रूपाने भारताच्या कोठल्याही भाषेत फेरबदल किंवा विकृत करून, छापण्याचा प्रयत्न करू नये अथवा कोणत्याही नमुन्यात पुनर्मुद्रित करू नये. या प्रकाशनासंदर्भात अनधिकृत कृत्य केल्यास संबंधितांवर भारतीय कॉपीराईट अॅक्ट नुसार कारवाई केल्या जाईल.

सकारात्मक मनःशास्त्र (POSITIVE PSYCHOLOGY)

लेखक - डॉ. दिनेश रा. जारोडे

Published by the DnyanPath Publication (INDIA)

आवृत्ति : प्रथम - १५ सप्टेंबर, २०२०

ISBN 13 : 978-93-87278-92-9

ज्ञानपथ
परिचितान

महाराष्ट्र : अमरावती - दिल्ली - गुजरात - छत्तीसगढ - हैदराबाद - पटना

मुख्य शाखा : महात्मा फुले संकुल, अभियंता भवन सभोर,

शेगांव नाका, अमरावती - ४४४६०३

ई-मेल : dnyanpathpub@gmail.com

वेबसाईट : www.dnyanpath.org

संपर्क : ०८६००३५३७९२, ०९५०३२३७८०६

मुद्रक -

सी. सुन्देब प्रिंटर्स, अमरावती

महात्मा फुले संकुल, अभियंता भवन सभोर, शेगांव नाका,
अमरावती - ४४४६०३

₹ : २१०/-

अनुक्रमिका

- सेग्रेटर ३ -

१. सकारात्मक मानसशास्त्र म्हणजे काय? १ - २१
- पारंपारीक मानसशास्त्र
  - नकारात्मक बाजूवरचे लक्ष का?
  - नकारात्मकता ही जास्त महत्त्वाची
  - विकृती प्रारूप
  - सकारात्मक मानसशास्त्र
  - सकारात्मक मानसशास्त्राचा पूर्व इतिहास
  - गृहीतके
  - ध्येये
  - व्याख्या
  - शून्यावरचे जीवन
  - संस्कृती आणि चांगल्या जीवनाचा अर्थ
  - सकारात्मक मानसशास्त्राची संबंधीत क्षेत्रे
२. सुखाचा अर्थ आणि मापन २२ - ४१
- खुशालीचे मानसशास्त्र का?
  - वस्तुनिष्ठ विरुद्ध व्यक्तीनिष्ठ मापन
  - नकारात्मक विरुद्ध सकारात्मक क्रियात्मकता
  - सुख म्हणजे काय?
  - दोन परंपरा
  - व्यक्तीनिष्ठ खुशाली : सुखाचा विलासी मुळ आधार
  - आत्मवास्तवीकीकरण : सुखाच्या आत्मसुखाचा मुळ आधार
  - गरज परिपूर्ती आणि स्व निर्धारण सिध्दान्त

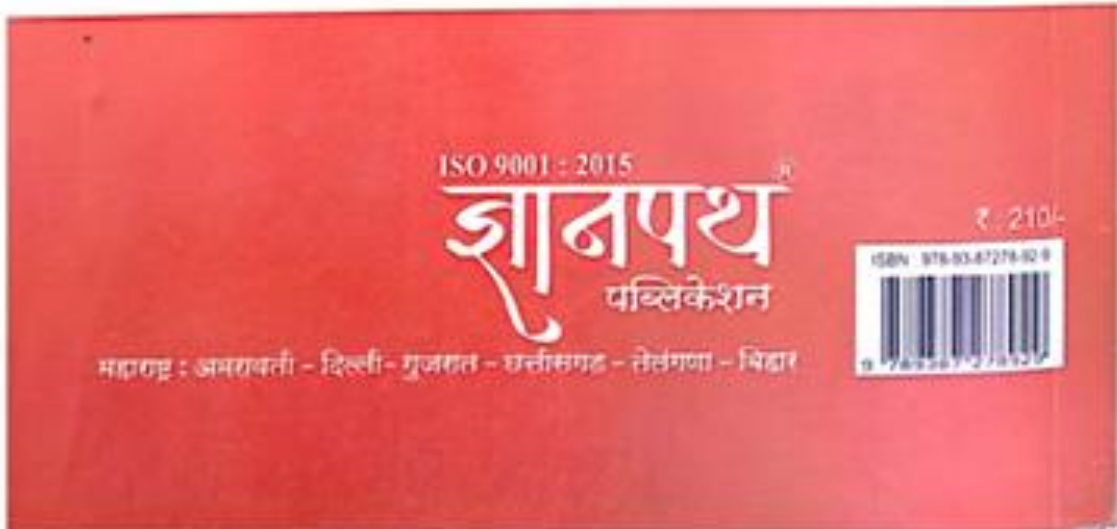

लेखक परिचय

डॉ. दिनेश रा. जारोडे यांचे एम.ए. मालसशास्त्र २००४ रोजी शासकिय विदर्भ ज्ञान विज्ञान संस्था, अमरावती येथे झाले. ते महाविद्यालयानुसृत प्रथम तसेच विद्यापीठ गुणवत्ता वादीमध्ये सुव्हा प्रथम होते. त्यांनी मालसशास्त्र या विषयात नेट आणि नेट परीक्षा २००५ मध्ये उत्तीर्ण केल्यात. तसेच समाजशास्त्र या विषयात २००५ मध्ये नेट परीक्षा उत्तीर्ण केली. सोबतच हिंदी, राज्यशास्त्र, इतिहास या विषयात ते एम.ए. आहेत.

२००७ पासुन इंदिरा महाविद्यालय कळंब, जि. यवतमाळ येथे सहायक प्राध्यापक म्हणुन कार्यरत आहे. २००७ पासुन युवकांच्या समस्या व व्यक्तीमत्त्व विकासावर सातत्याने ते लिखाण करीत आहे. २०१३-१४ चा वर्षामध्ये कळंब तालुक्यातील शाळा बाह्य मुलांचे सर्वेक्षण केले त्यामध्ये मुलांच्या समस्या व त्या करील उपाय त्यांनी सुचविले २०१३ पासुन विद्यार्थी तसेच गरजूवतांना मानसिक समस्यांचाच सातत्याने समुपदेशन करीत आहे

त्यांनी अ सायकोलॉजिकल स्टडी ऑफ कल्चर कान्ट, रोक्स अॅन्ड पर्सनॅलिटी ट्रे वा विषयावर २०२० मध्ये पी.एच.डी. पदवी प्राप्त केलेली आहे. त्यांचे सॅशनल इंटर सॅशनल जर्नल्स , सेमिनार, कॉन्फरन्स मध्येही ५० पेक्षा जास्त शोध निबंध प्रकाशित झालेले आहे. त्यांचे अवांतर ४ पुरतके व अभ्यास क्रमाच्या संदर्भात ७ पुरतके प्रकाशित झालेले आहे

Scanned with OKEN Scanner

Dr. Pavan Mandavkar: Anandache Dohi Dukkacha Tarang

शिक्षण आणि सामाजिक विषयांवरील चिंतनपर लेख

आनंदाचे डोही दुःखाचा तरंग

डॉ. पवन मांडवकर

सेवा प्रकाशन

'पद्मनिलया', ४२, शिवाजी नगर,

यवतमाळ ४४५ ००९

अमरावती कार्यालय – विजय कॉलनी,

रुक्मिणी नगर, अमरावती ४४४ ६०६

भ्रमणव्वनी : ९४२२८६७६५८, ९४०३०९४८८५

e mail : marathipradhyapak@gmail.com

नोंदणीकृत संस्था

डॉ. यशवंत मोरेश्वर देडे सार्वजनिक शैक्षणिक ट्रस्ट
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ ४४५ ४०९

मूल्य दोनशे रुपये

- ॥ आनंदाचे डोही दुःखाचा तरंग
(वैचारिक लेखसंग्रह)
Anandache Dohi Dukkhaacha Tarang
(Conceptual Articles)
- ॥ © डॉ. पवन मांडवकर
(© Dr. Pavan Mandavkar, Indira Mahavidyalaya)
- ॥ प्रथमावृत्ती दि. १४ जानेवारी, २०२०
(मकर संक्रांती)
- ॥ प्रकाशक / मुद्रक / वितरक
डॉ.सौ. वीरा मांडवकर
सेवा प्रकाशन
'पद्मनिलया', ४२, शिवाजी नगर,
यवतमाळ ४४५००९
भ्रमणव्वनी ९४२२८६७६५८, ९४०३०९४८८५
e mail : marathipradhyapak@gmail.com
- ॥ प्रकाशन क्रमांक १९९
- ॥ प्रती १०००, पृष्ठसंख्या १६४
- ॥ मुखपृष्ठ/अक्षर जुळणी : डॉ. पवन मांडवकर
- ॥ लेखनस्थळ व कालावधी
अमरावती, कळंब, बोरी महाल, यवतमाळ
१९८६ पासून २०१९
- ॥ सहयोगी वितरक व नोंदणीकृत संस्था
डॉ.यशवंत मोरेश्वर दोंडे सार्वजनिक शैक्षणिक ट्रस्ट
डॉ. भाऊ मांडवकर संशोधन केंद्र
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ
- ॥ मूल्य २०० रुपये

Dr. Dinesh R. Jaronde: Upyojit Manasshastra ani Shashstriya Sanshodhan va Manasshastriy Chachni

- डॉ. दिनेश रा. जारोंडे

Scanned with OKEN Scanner

Copyright © 2020, By DnyanPath Publication, Amravati (INDIA)

लेखक व प्रकाशकाच्या परवानगीशिवाय या पुस्तकातील कोणताही भाग, पुस्तकाचे भाव, शीर्षक, डिझाईन, छायाचित्रे, मांडणी, पत्रे, लक्षात व आतील कोणताही मजकूर पूर्णतः किंवा आंशिक रूपाने भारताच्या कोठल्याही भागात पेंरबंदत किंवा विकृत करून, छापण्याचा प्रयत्न करू नये अथवा कोणत्याही नमुन्यात पुनर्मुद्रित करू नये. या प्रकाशनासंदर्भात अज्ञात/वृत्त नृत्य वेळापत्रा संबंधितांवर भारतीय कॉपीराईट ॲक्ट नुसार कारवाई वेळ्या जाईल.

Published by the DnyanPath Publication (INDIA)

उपरोक्तित भावसुशब्दत्र आशि
शास्त्रिय शशाचव य भावसुशब्दत्रिय चाचणी

आवृत्ति : प्रथम - ऑगस्ट, २०२०

ISBN 13 : 978-93-87278-93-6

ISO 9001 : 2015
ज्ञानपथ
पब्लिकेशन

महाराष्ट्र - दिल्ली- गुजरात - छत्तीसगड - हैदराबाद - पटना
मुख्य शाखा : महात्मा फुले संकुल, अभिवता भवन समोर,
शेगांव नाका, अमरावती - ४४४६०३
ई-मेल : dnyanpathpub@gmail.com
वेबसाईट : www.dnyanpath.org
संपर्क : ०८६००३५३७९२, ०९५०३२३७८०६

मुद्रक -

श्री. मुकुंदेथ प्रिंटर्स, अमरावती

महात्मा फुले संकुल, अभिवता भवन समोर, शेगांव नाका,
अमरावती - ४४४६०३

₹ : २७०/-

Scanned with OKEN Scanner

अनुक्रमिका

- शेमेस्टर ५ -

- १) चिकित्सात्मक उपयोग १ - १८
- १.१ उपयोजित मानसशास्त्राची व्याख्या, स्वरूप आणि व्याप्ती
- १.२ चिकित्सात्मक उपयोग-उपचार
- १.२.१ उपचाराचा अर्थ, व्याख्या आणि ध्येय
- १.२.२ मनोविश्लेषण
- १.२.३ वर्तन उपचार
- १.२.४ रुग्ण केंद्रित उपचार
- १.२.५ तर्कसंगत भावनिक वर्तन उपचार
- २) औद्योगिक व संघटनात्मक उपयोग १९ - ६६
- २.१ व्याख्या, स्वरूप आणि क्षेत्रे
- २.२ कार्य करण्यातील तणाव; भरती आणि प्रशिक्षण
- २.३ जाहीरात आणि ग्राहक मानसशास्त्र :- जाहीरातीचा मानसशास्त्रीय प्रभाव
- २.४ ग्राहक मानसशास्त्रज्ञाकडून उपयोगात आणल्या जाणाऱ्या पध्दती: सर्वेक्षण आणि निरीक्षण
- ३) न्यायसहायक मानसशास्त्र ६७ - ८६
- ३.१ स्वरूप, व्याख्या, चौकशी किंवा तपास
- ३.२ गुन्हेगारीचे मानसशास्त्र : सायबर गुन्हे आणि हिंसाचार (अर्थ आणि प्रकार)
- ३.३ चौकशी किंवा तपास कार्यपध्दती आणि मानसशास्त्रज्ञाची भूमिका
- ३.४ कायदा : कायद्याच्या मानसशास्त्राचे योगदान
- ३.५ सद्यास्थितीतील आव्हाने :- चौकशी कार्य पध्दतीची विश्वसनियता, पॉलीग्राफ, प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदार, साक्ष, ओळख संघ, नारको अॅनॅलिसिस.
- ४) सहसंबंध:स्थान क्रम सहसंबंध, प्रॉडक्ट मोमेन्ट सहसंबंध ८७ - ९७
- ४.१ प्रस्तावना
- ४.२ सहसंबंधाचा अर्थ
- ४.३ सहसंबंधाचे प्रकार
- ४.४ प्रॉडक्ट मोमेन्ट सहसंबंध

लेखक परिचय

डॉ. दिनेश रा. जारोडे यांचे एम.ए. मानसशास्त्र २००४ रोजी शासकिय विदर्भ ज्ञान विज्ञान संस्था, अमरावती येथे झाले. ते महाविद्यालयानुल प्रथम तसेच विद्यापीठ गुणवत्ता वादीमध्ये सुव्दा प्रथम होते. त्यांनी मानसशास्त्र या विषयात नेट आणि सेट परीक्षा २००५ मध्ये उत्तीर्ण केल्यात. तसेच समाजशास्त्र या विषयात २००६ मध्ये नेट परीक्षा उत्तीर्ण केली. सौचतच हिंदी, राज्यशास्त्र, इतिहास या विषयात ते एम.ए. आहेत.

२००७ पासुन इंदिरा महाविद्यालय कळंब, जि. यवतमाळ येथे सहाय्यक प्राध्यापक म्हणुन कार्यरत आहे. २००७ पासुन युवकांच्या समस्या व व्यक्तीमत्व विकारावर सातत्याने ते लिखाण करीत आहे. २०१३-१४ या वर्षामध्ये कळंब तालुक्यातील शाळा बाह्य मुलांचे सर्वेक्षण केले त्यामध्ये मुलांच्या समस्या व त्या वरील उपाय त्यांनी सुचविले २०१३ पासुन विद्यार्थी तसेच गरजबतांना मानसिक समस्यांवर सातत्याने समुपदेशन करीत आहे

त्यांनी अ सायकोलॉजिकल रस्टी ऑफ कल्चर कार्ट, सेक्स अॅन्ड पर्सनेलिटी ट्रेट या विषयावर २०२० मध्ये पी.एच.डी. पदवी प्राप्त केलेली आहे. त्यांचे नॅशनल इंटर नॅशनल जर्नल्स, सेमीनार, कॉन्फरन्स मध्येही ५० पेक्षा जास्त शोध निबंध प्रकाशित झालेले आहे. त्यांचे अवांतर ४ पुरतके व अभ्यास क्रमाच्या संदर्भात ७ पुरतके प्रकाशित झालेली आहे

ISO 9001 : 2015

ज्ञानपथ®
पब्लिकेशन

₹ : 270/-

महाराष्ट्र : अमरावती - दिल्ली - गुजरात - छत्तीसगढ - तेलंगणा - बिहार

**Book/Book Chapter/Paper Published in
Conference Proceedings
2019**

Dr. Pavan Mandavkar: Shetkari Sanghatana Andolane Ani Sharad Joshi

Shri Kisanlal Nathmal Goenka Arts & Commerce College
Karanja Lad, Dist. Washim

Conference Proceedings

ISBN 976-81-309879-3-7

National Conference on
Indian farmer:
Issues and challenges

17 Feb. 2019

Chief Editor

© Dr. Vinay Kodape

Shri Kisanlal Nathmal Goenka Arts & Commerce College, Karanja Lad, Dist. Washim

Publisher

Principal

Shri Kisanlal Nathmal Goenka Arts & Commerce College, Karanja Lad, Dist. Washim

Printer

Ajanta Computer

Near University Gate, Aurangabad, Maharashtra

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१४	जागतिकीकरणाचा भारतीय शेती व्यवसायावर पडलेला प्रभाव एक अभ्यास डॉ. खान इकबाल गफार	५९-६०
१५	शंकर पाटलांच्या कवेतील जीवनदर्शन सहा. प्रा. शशिकांत वि. काळे	६१-६३
१६	भारतीय शेतीचा इतिहास व भारतीय शेती समोरील आव्हाने मंगेश दादाराव ताजने	६४-६७
१७	भारतीय शेती क्षेत्रात महीलांची भूमिका श्री. विकास काशिनाथ देशमुख	६८-७०
१८	मराठी ग्रामीण कवितेतून अभिव्यक्त झालेले शेतकरी जीवन प्रा. डॉ. गजानन भा. मुंघे	७१-७५
१९	कृषी अर्थशास्त्र प्रा. डॉ. नरेंद्र अ. ठाकरे	७६-७८
२०	शेतकरी जीवनाचे साहित्यातील दर्शन : ग्रामीण कविता प्रा. रेखा व्ही. इंगोले	७९-८४
२१	शेती सुधारक - छत्रपती शिवाजी महाराज प्रा. संदिप विठ्ठलराव भुरले	८५-८९
२२	शेतकरी संघटनांच्या चळवळी व आंदोलने प्रा. दिपमाला तिर्थराज गुप्ता	९०-९२
२३	पश्चिम विदर्भातील कोळी जातीमधील कृषि, रोजगार व महिलांच्या दर्जाचे समाजशास्त्रीय अध्ययन प्रा. डॉ. अनिल बळीराम वानखडे	९३-९५
२४	शेतकरी संघटना आंदोलने आणि शरद जोशी डॉ. पवन मांडवकर	९६-१०४
२५	भारतातील आदिवासी शेतकऱ्यांच्या चळवळी दिलीप दामु कुमारे	१०५-१०८
२६	भारतीय शेतकरी व आजचे शासन प्रा. मज्जित ए. पठाण	१०९-११२

Dr. Veera Mandavkar : Adhyatm Jyoti Sant Bahinabai

ISBN 978-81-939072-0-7

ॐ

आध्यात्मज्योती
संत बहिणाबाई

डॉ. सौ. वीरा मांडवकर

Reference Book

Published by a Government

Recognized National Level Publisher

under Peer Review System

ISBN 978-81-939072-0-7

Published by a Government Recognized National
Level Publisher under Peer Review System

आध्यात्मज्योती संत बहिणाबाई

डॉ.सौ. वीरा मांडवकर

डॉ. यशवंत मोरेश्वर दोंडे सार्वजनिक शैक्षणिक ट्रस्ट द्वारा संचालित
डॉ. भाऊ मांडवकर रिसर्च सेंटर
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ ४४५ ४०१
भ्रमणघवनी ९४२२८६७६५८ / ९४०३०१४८८५
E mail : marathipradhyapak@gmail.com

सहयोगी वितरक

सेवा प्रकाशन

'पद्मनिलया', ४२, शिवाजी नगर, यवतमाळ ४४५ ००१

सेवा प्रकाशन

विजय कॉलनी, रुक्मिणी नगर, अमरावती ४४४ ६०६

मूल्य एकशे ऐंशी रुपये

- ISBN 978-81-939072-0-7
- ग्रंथप्रकार संदर्भग्रंथ REFERENCE BOOK
- आध्यात्मज्योती संत बहिणाबाई
Adhytmajyoti Sant Bahinabai
- © डॉ. सी. वीरा मांडवकर
© Dr. Mrs. Veera Mandavkar
- प्रथमावृत्ती २२ मार्च, २०१९ (तुकाराम बीज)
- प्रकाशन क्र. १७
- प्रती १०००
- आकार डेमी
- पृष्ठसंख्या १२८
- मुखपृष्ठ फोर कलर
- संगणक / मुखपृष्ठ रचना डॉ. पवन मांडवकर
- प्रकाशक / मुद्रक / वितरक
डॉ. भाऊ मांडवकर रिसर्च सेंटर
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ ४४५ ४०१

पत्रव्यवहार — डॉ. पवन मांडवकर, पद्मनिलया',
४२, शिवाजी नगर, यवतमाळ ४४५ ००१
ध्रमणघ्वनी ९४२२८६७६५८ / ९४०३०१४८८५
E mail : marathipradhyapak@gmail.com

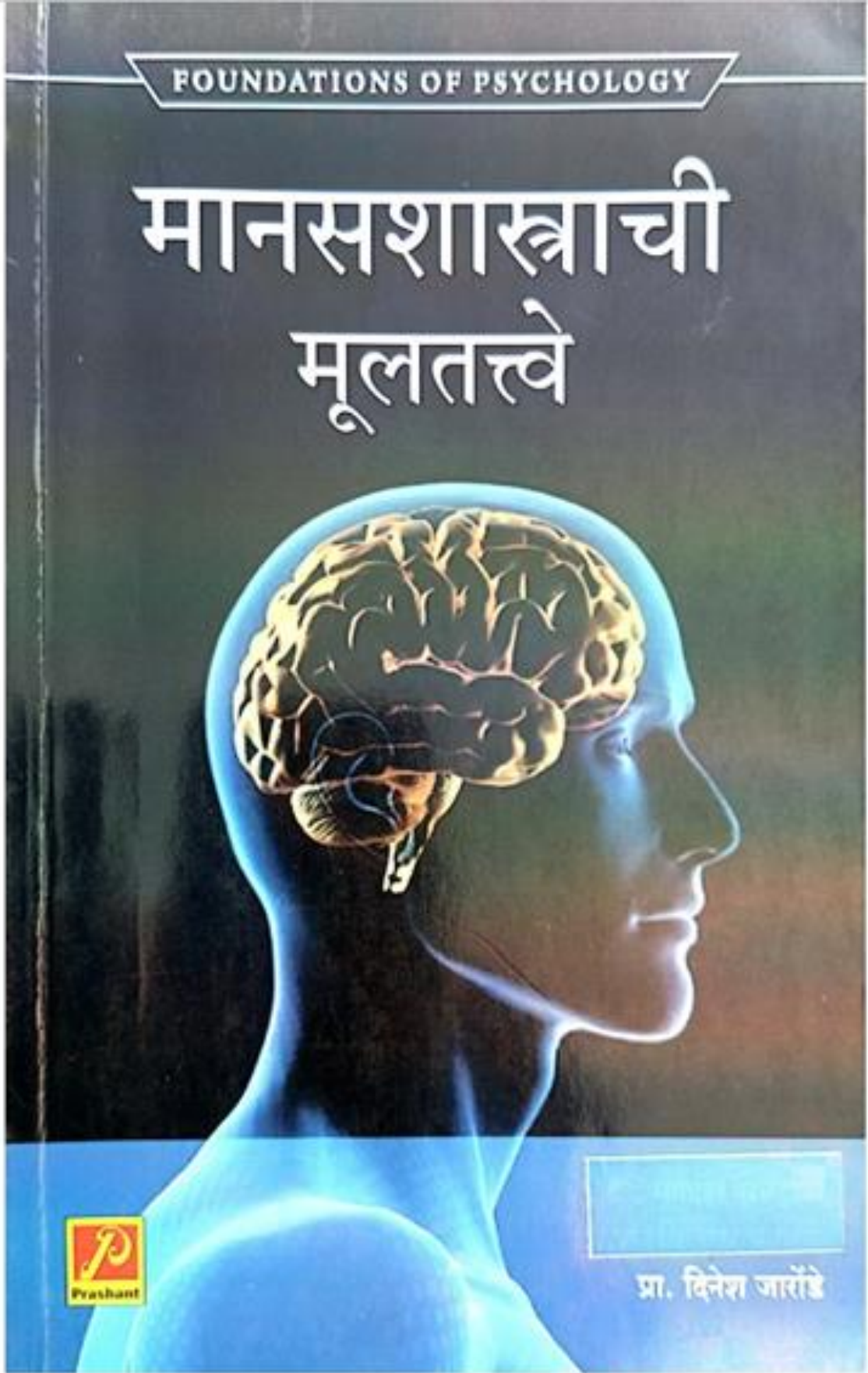
(अभ्यासकांना सूचना - या पुस्तकातील मते ही लेखिकेची आणि विविध अभ्यासकांच्या मतांचा परामर्श घेऊन मांडलेली असली तरी नवनवीन संशोधन आणि स्थल, काल तसेच वाचकांच्या दृष्टीने त्यात वेगळेपणा असू शकतो. हीच मते ग्राह्य घरायी, असा आमचा आग्रह नसून संशोधक व अध्ययनकर्त्यांनी निष्कर्ष मांडताना संदर्भ मूलतः तपासून घ्यावेत, ही विनंती.)

मूल्य १८० रुपये

आध्यात्मज्योती संत बहिणाबाई / डॉ. सी. वीरा मांडवकर / २

आध्यात्मज्योती संत बहिणाबाई

१. प्रस्तावना / ५
२. बहिणाबाईचे लौकिक चरित्र / ८
३. बहिणाबाईचे माहेर : देवगाव / ४१
४. बहिणाबाईचे सासर : शिऊर / ४४
५. संत बहिणाबाईची गुरुपरंपरा / ४७
  - ५.१. गुरुमहिमा / ४७
  - ५.२. गुरुपरंपरा / ४९
    - ५.२.१. मत्स्येन्द्रनाथ (मच्छिंद्रनाथ) / ५०
    - ५.२.२. गोरखनाथ (गोरखनाथ) / ५१
    - ५.२.३. गहिनीनाथ / ५२
    - ५.२.४. निवृत्तिनाथ / ५३
    - ५.२.५. ज्ञानेश्वर / ५४
    - ५.२.६. सच्चिदानंदबाबा / ५५
    - ५.२.७. विश्वंभर / ५६
    - ५.२.८. राघवचैतन्य / ५७
    - ५.२.९. केशवचैतन्य / ५८
    - ५.२.१०. बाबाजीचैतन्य / ५९
    - ५.२.११. तुकाराम महाराज / ६१
    - ५.२.१२. विठोबा उर्फ विठ्ठल / ६३
    - ५.२.१३. दीनकवी / ६५
६. बहिणाबाईच्या व्यक्तित्वाची जडणघडण
आणि त्यांच्या वाङ्मयनिर्मितीवर पडलेला त्यांचा प्रभाव / ६८
७. संत बहिणाबाईचे आध्यात्मिक व तत्त्वज्ञानपर अभंग / ७८
  - ७.१. बहिणाबाईचे ब्रम्हकर्मपर अभंग / ७९
  - ७.२. बहिणाबाईचे वेदोत्पत्तीपर अभंग / ८१
  - ७.३. बहिणाबाईचे वेदनिष्ठापर अभंग / ८३
  - ७.४. बहिणाबाईचे वेदमहात्म्यपर अभंग / ८५
  - ७.५. वेदांचा मथितार्थ सांगणारे बहिणाबाईचे अभंग / ८६
  - ७.६. योगसाधनांचा पुरस्कार करणारे अभंग / ८७

मानसशास्त्राची मूलतत्त्वे
(Foundations of Psychology)

© सुरक्षित

■ प्रकाशक | मुद्रक

रंगराव पाटील
प्रशांत पब्लिकेशन्स
3, प्रताप नगर, श्री संत ज्ञानेश्वर मंदिर रोड,
नूतन मराठा महाविद्यालयजवळ,
जळगाव 425001.

■ दूरध्वनी | वेब | ईमेल

0257-2235520, 2232800
www.prashantpublications.com
prashantpublication.jal@gmail.com

■ आयुती | आयएसबीएन | किंमत

ऑगस्ट, 2019
978-93-89492-09-5
₹ 150/-

■ अक्षरजुळवणी

प्रशांत पब्लिकेशन्स

या पुस्तकातील कोणत्याही मजकूर, कोणत्याही स्वरूपात वा माध्यमात पुनःप्रकाशित अथवा संग्रहित करण्यासाठी लेखक/प्रकाशक दोघांचीही लेखी पूर्वपरवानगी घेणे बंधनकारक आहे.

२ | प्रशांत पब्लिकेशन्स

१) मानसशास्त्राची प्रस्तावना ७

Introduction of Psychology

१) मानसशास्त्र : एक विज्ञान, मानसशास्त्राची ध्येये, २) मानसशास्त्राचा इतिहास आणि मानसशास्त्राचे दृष्टिकोन (संरचना, कार्यवाद, वर्तनवाद, गेस्टाल्टवाद, मनोविश्लेषणवाद, मानवतावाद, जैविकवाद, बोधात्मकवाद, उल्लांतीवाद, सामाजिक-सांस्कृतिक वाद, ३) भारतामधील मानसशास्त्र : अद्य आणि सद्यस्थिती, ४) मानसशास्त्रातील व्यवसाय विषयक मार्ग आणि मानसशास्त्राची क्षेत्रे (विकिसा, औद्योगिक व संगठन, शैक्षणिक, सामाजिक, वैकल्पिक, आरोग्य, गुन्हेगारी, न्याय, सैनिक, खेळ, वेता, पर्यावरण, सकारात्मक, आत्मीक, स्त्री व बाल मानसशास्त्र) ५) मानसशास्त्राच्या अभ्यासपद्धती.

२) बोधनिक प्रक्रिया..... ४७

Cognitive Process

१) वेदन, अवधान आणि प्रत्यक्षीकरणाचे स्वरूप, संवेदन संगठन नियम, २) अध्ययन - अधिज्ञात आणि व्यापक अधिसंधान, बोधात्मक आणि निरीक्षणात्मक अध्ययन, ३) स्मृती - प्रक्रिया, माहिती प्रक्रीयण प्रारूपे, ४) विस्मरण - विस्मरण सिद्धांत, ५) स्मृतीमुधार विद्या तंत्रे.

३) प्रेरणा आणि भावना ७७

Motivation & Emotion

१) प्रेरणा - व्याख्या, सद्यस्थिती आणि भोवलेली प्रेरणा, चर्चस्व श्रेणी २) प्रेरणेचे प्रकार, जैविक आणि सामाजिक प्रेरणा, ३) प्रेरणात्मक संघर्ष - व्यक्ती-अंतर्गत संघर्ष आणि आंतरवैयक्तिक संघर्ष, ४) भावना - व्याख्या, स्वरूप, भावनेचे महत्त्व, मुलभूत भावना (आनंद, उत्साह, कोमलता, दुःख, राग, भीती, प्रेम) ५) संघर्ष सोडविण्याचे कौशल्य.

मानसशास्त्राची मूलतत्त्वे । ५

संघर्षावस्थेतील फार मोठ्या प्रमाणात तणावलाव, चिंता, भीती, असह्यता वाढत आहे. त्यामुळे सुख, समाधान मानवी मनापासून दुरावल्या गेले आहे. मानसिक समस्या वाढत आहे त्यामुळे शारीरिक समस्या निर्माण होत आहे. व्यक्तीची जसजसी दमछाक व कोंडी होत आहे तसतसा व्यक्ती केंद्रित होत आहे. त्यातून सुटण्याचे अनेक मार्ग व्यक्ती चोखाळतांना दिसतो, यासाठी सामान्य व्यक्तींसाठी 'मानसशास्त्र' हा विषय संघर्षावस्थेतील महत्त्वाचा, वादानघ ठरत आहे. या पुस्तकातील प्रत्येक प्रकरणामध्ये प्रत्येक घटक हा व्यवस्थित व साजेसा सोप्या पद्धतीने मांडण्याचा, उलगडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. ज्यातून विद्यार्थ्यांना व सामान्य व्यक्तींना सुद्धा या पुस्तकातील सर्वां संकल्पना स्पष्ट होतील व जीवन उपयोगी ठरतीलच.

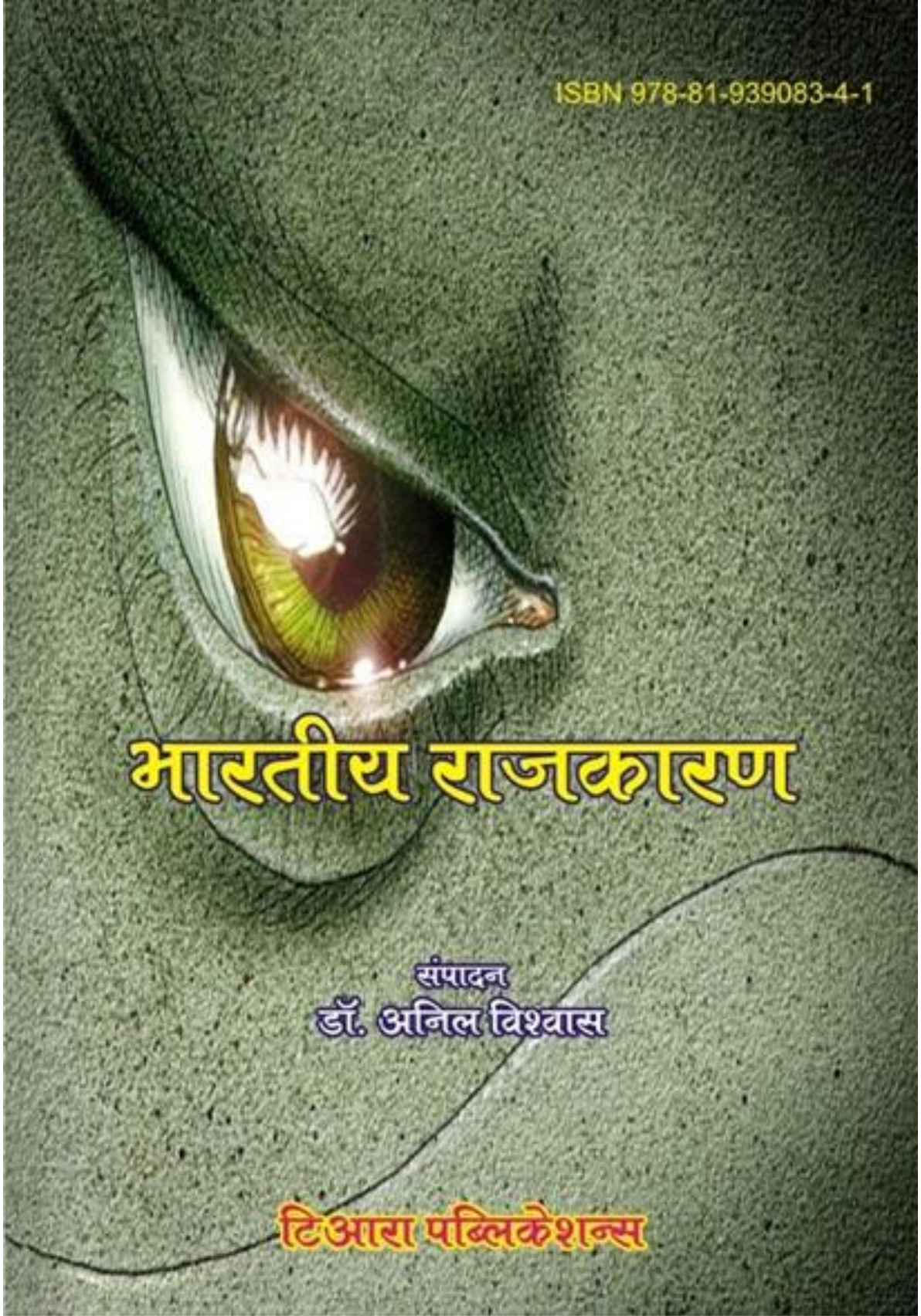
मूल्य ₹ 160

www.prashantpublications.com
prashantpublications@gmail.com

R.M. Wath: Bhartatil Lokshahi

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपादित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

- ISBN 978-81-939083-4-1
- भारतीय राजकारण
Bhartiya Rajkaran
- संपादन
डॉ. अनिल विश्वास
- || सर्व हक्क सुरक्षित
- प्रथमावृत्ती १ ऑगस्ट, २०१९
- प्रकाशन क्र. २४
- प्रती ५००
- आकार डेमी
- प्रकाशक
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com
- मूल्य २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत-चीन संबंध — एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातरांचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरुळे	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीश्वर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका — एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पद्धत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपद्धती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीर मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

भारतातील लोकशाही

प्रा. रेखा वाठ
सहयोगी प्राध्यापक
इंदिरा महाविद्यालय
कळंब, जि. यवतमाळ

प्रस्तावना :-

१५ ऑगस्ट १९४७ ला भारताला स्वातंत्र्य मिळाले व स्थानिक स्वराज्य संस्थावर असलेले परकीय नियंत्रण संपुष्टात आले. १९४७ मध्ये ग्रामपंचायतीच्या कायद्यात दुरुस्ती करण्यात आली व १९४८ मध्ये केंद्रीय आरोग्यमंत्री अमरित कौर यांच्या अध्यक्षतेखाली देशातील सर्व राज्यांच्या स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या प्रश्नावर चर्चा करण्याकरीता संमेलन भरविण्यात आले. २६ जानेवारी १९५०ला भारताचे संविधान अंमलात आले व संविधानाच्या मार्गदर्शक तत्वांमध्ये कलम ४० अंतर्गत ग्रामीण स्तरावर 'ग्रामपंचायत' स्थापन करण्याची तरतुद करण्यात आली.

सोबतच भारतसरकारने ग्रामिण पुनरनिर्माण योजना तयार करून ग्रामीण विकासावर अधिकभर देण्याच्या योजना तयार करण्यात आल्या. त्यामधील पहिली योजना म्हणजे सामुदायिक विकास कार्यक्रम ही होय. त्यानंतर भारतात पंचवार्षिक योजनांची सुरुवात करण्यात आली. भारत हा खेड्यांचा देश असल्यामुळे व भारताची अर्थव्यवस्थाही ग्रामीण अर्थव्यवस्थेवर अवलंबून असल्यामुळे जोपर्यंत ग्रामीण जनतेचा मागासलेपणा दुर होणार नाही. तोपर्यंत भारतीय अर्थव्यवस्था ही परीपक्व होणार नाही हे उघडच होते. म्हणून भारतसरकारने ग्रामीण समाजाच्या सर्वांगीण उन्नतीसाठी गांधीजींच्या जन्मदिवसापासून म्हणजे २ ऑक्टोबर १९५२ पासून सामुहीक विकास कार्यक्रम सुरू केला.

अ) सामुहिक विकास कार्यक्रम :-

सामुहिक विकासाची व्याख्या योजना आयोगाने अशाप्रकारची केली आहे की, ही अशी पद्धती आहे की, जिच्याद्वारे पंचवार्षिकयोजना खेड्यांच्या सामाजिक व आर्थिक जीवनात संपूर्ण बदल घडवून आणण्याची प्रक्रिया सुरू करण्याचा प्रयत्न करते. ग्रामीण जनतेच्या जिवनजगण्याच्या पद्धतीमध्ये सर्वतोप्रकारचे प्रयत्न करून त्यामध्ये सुधारणा करणे म्हणजेच सामुहीक विकास कार्यक्रम होय.

सामुदायिक विकास कार्यक्रमाचे केंद्रीय प्रशासक व स्वतंत्र भारताचे पहिले केंद्रीय स्थानिक स्वराज्यसंस्थेचे मंत्री एस.के. डे. ने या कार्यक्रमाची तुलना अशा एका सुंदर बगीच्या सोबत केली. ज्याची निर्मिती एका प्रशिक्षित माळवाने केली आहे, ते म्हणतात. 'जंगल वनस्पतीयो का पुंज होता है, जंगल मे विषेले घास-पान से लेकर फलदायक वृक्षोत्क सभोप्रकार की वनस्पतीयो पायी जाती है। उनमे से प्रत्येक धक्कम-धक्का द्वारा दुसरो को दुर हटाकर स्वयं स्थान प्राप्त करने का प्रयत्न करती है'^१

ब) राष्ट्रीय विस्तार सेवा :-

केंद्रशासनाने १९५३ मध्ये पुन्हा एक 'राष्ट्रीय विस्तार सेवा' नावाचा कार्यक्रम सुरू केला. वरील दोन्ही कार्यक्रमांचे उद्दीष्टे सारखेच होती. संपूर्ण देशाकरीता कायम स्वरूपी विस्तार सेवा निर्माण करण्याच्या उद्देशाने हा निर्णय घेण्यात आला. समाज विकास कार्यक्रम तीन टप्प्यात कार्यान्वीत करण्यासंबंधीची व्यवस्था करण्यात आली. हे तीन टप्पे अ) राष्ट्रीय विस्तार गट ब) जोमदार विकासगट क) जोमदार विकासोत्तर गट असे होते. यामध्ये खंड विकास अधिकारी व ग्रामस्तरीय सचिव अशा पदांची निर्मिती या योजनेमध्ये करण्यात आली. एका विकासखंडाच्या अंतर्गत जवळपास ३०० खेड्यांचा समावेश केल्या गेला होता. अशाप्रकारे १९५२ व १९५३ ला अनुक्रमे सामुदायिक विकास योजना, राष्ट्रीय विस्तार सेवा ग्रामीण जनतेच्या पुनरबांधणीकरीता निर्माण करण्यात आल्या होत्या.

परंतु सामुहिक विकास योजना आणि राष्ट्रीय विस्तार सेवा यांना पाहिजे त्याप्रमाणात यश येऊ शकले नाही. म्हणून केंद्रसरकारने श्री. बलवंतराव मेहता यांच्या अध्यक्षतेखाली एका समितीची नियुक्ती केली.

N.R. Thavale: Rajkiya Pakshyachi Bhumika

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपादित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

- ISBN 978-81-939083-4-1
- भारतीय राजकारण
Bhartiya Rajkaran
- संपादन
डॉ. अनिल विश्वास
- || सर्व हक्क सुरक्षित
- प्रथमावृत्ती १ ऑगस्ट, २०१९
- प्रकाशन क्र. २४
- प्रती ५००
- आकार डेमी
- प्रकाशक
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com
- मूल्य २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत-चीन संबंध — एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातरांचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरुळे	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीश्वर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका — एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पद्धत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपद्धती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीरा मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

राजकीय पक्षांची भूमिका

प्रा. एन.आर. ठवळे

इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

प्रस्तावना

भारतामध्ये संसदीय शासन व्यवस्थेचा अवलंब करण्यात आला. त्यानुसार कार्यपालिका कायदेमंडळाला जबाबदार ठेवली गेली. त्यामध्ये प्रमुखाने केंद्रीय पातळीवर लोकसभेच्या बहुमतावर मंत्रिमंडळाचे तर राज्यामध्ये विधान सभेच्या बहुमतावर राज्याच्या मंत्रिमंडळाचे अस्तित्व अवलंबून ठेवले आहे. याकरीता अस्तित्वात असणारे राजकीय पक्ष निवडणुका लढवितात आणि बहुमत प्राप्त करून आपल्या पक्षाची किंवा आघाडी करून सरकारं स्थापन करतात. बहुपक्ष पध्दतीचा अवलंब केल्यामुळे अनेकवेळा प्रस्तूत निवडणुकांमध्ये कोणत्याही एका पक्षाला किंवा आघाडीला सुध्दा बहुमत मिळत नाही. तेंव्हा घटनात्मक पंचप्रसंग निर्माण होतात. प्रसंगी विशेषतः राज्यामध्ये ३५६ कलमाचा वापर करून राष्ट्रपती शशासन लागू केले जाते. किंवा अनेकवेळा विरोधी विचार धारेच्या पक्षाचे एकत्र येवून सरकार स्थापन केले जाते. त्याचे उदाहरण म्हणजे सध्याचे महाराष्ट्राचे महाविास आघाडीचे सरकार हे होय. अशा परिस्थितीत भारतातील प्रमुख राजकीय पक्षांची भूमिका काय असते? याचा महाराष्ट्राच्या संदर्भात शोध घेणे हा याशोधनिबंधाचा प्रमुख उद्देश आहे.

महाराष्ट्रामधील २०१९ चा सत्तासंघर्ष

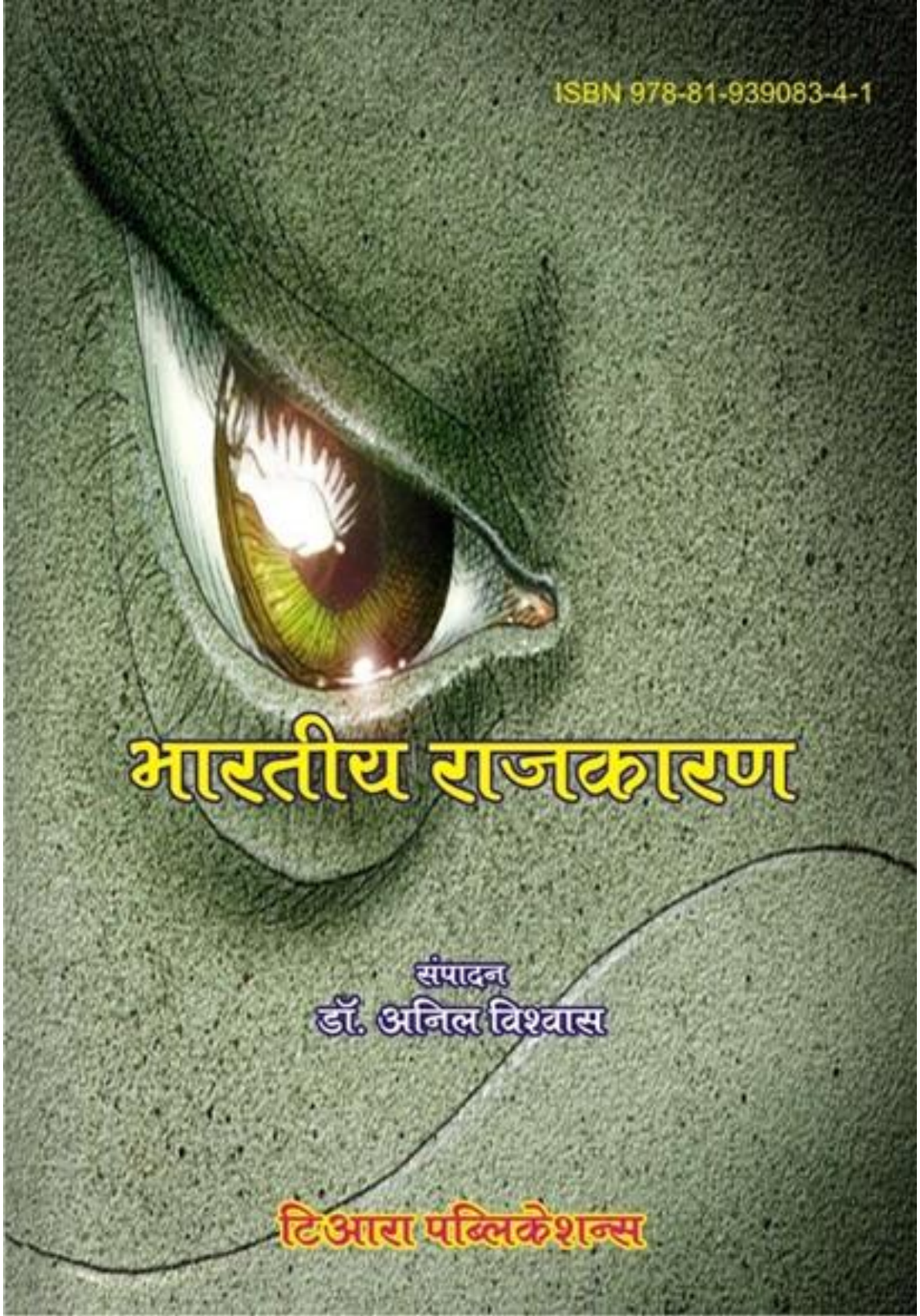
अत्यंत नाट्यमयरीत्या २०१९ च्या विधान सभेच्या निवडणुक निकाला नंतर महाराष्ट्राच्या राजकारणाने कलाटनी घेतली. या निवडणुकीमध्ये काँग्रेस, राष्ट्रवादी काँग्रेस, शिवसेना आणि भाजपला सुध्दा बहुमत प्राप्त करता आले नाही. त्यातच शिवसेनेने मुख्यमंत्री पदावर दावा केल्यामुळे आणि तो दावा भाजपने फेटाळल्यामुळे ३० वर्षांपासूनची असणारी युती संपुष्टात आली. एकटयाच्या बळावर कोणताही पक्ष सरकार बणवू शकत नव्हता. म्हणून शिवसेनेने राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्षाच्या माध्यमातून काँग्रेस पक्षाचे समर्थन मिळविले. आणि उध्द्व ठाकरेच्या नेतृत्वातमहाविकास आघाडीचे सरकार स्थापन केले.त्यामुळे प्रसंगावरून महाराष्ट्राच्या राजकीय पक्षांच्या विचारप्रणालीचे काय त्यामध्ये बदल झाला आहे काय? याचे विश्लेषण पुढील प्रमाणे करण्यात आले आहे.

काँग्रेस पक्ष

भारताच्या राजकारणात सर्वात जुना पक्ष म्हणून काँग्रेस पक्ष ओळखला जातो. यापक्षाने स्वातंत्र्यापुर्वी ब्रिटीशां विरोधात चळवळ करून, भारतीय जनतेचे नेतृत्व करून भारतीयांना सत्ता मिळवून दिली. महात्मा गांधी, पंडीत नेहरू, मौलाना आझाद, यासारख्या नेत्यांनी पक्षाचे नेतृत्व केले. तर सध्याच्या परिस्थितीत सोनिया गांधी पक्षाच्या अध्यक्षा म्हणून कार्य करीत आहेत. देशाची आणि महाराष्ट्राची अधिक काळ सत्ता याच पक्षाने उपभोगली आहे. परंतु अलिकडील काळात या पक्षाने आपला पारंपारीक मतदार गमावला. त्यामुळे विरोधी पक्ष म्हणून हा पक्ष कार्य करीत आहे. महाराष्ट्रामध्ये सुरुवातीला यशवंतराव चव्हाण ,वसंतदादा पाटील, शंकरराव चव्हाण यांनी पक्षाची धुरा सांभाळली. त्यानंतर विलासराव देशमुख, सुशिलकुमार शिंदे, अंतुले यासारख्यांनी मुख्यमंत्री म्हणून कार्य केले.२०१४ पासून या पक्षाला महाराष्ट्र विधान सभेत विरोधी पक्ष म्हणून काम करावे लागले. कारण त्यांच्याकडे सरकार बणकवण्या इतके संख्याबळ नव्हते. २०१९ विधान सभेच्या निवडणुकीत पक्षाला फारसे यश मिळाले नाही परंतु शिवसेनेच्या नेतृत्वात निर्माण झालेल्या महाविकास आघाडीत हा पक्ष सहभागी झाला आणि सत्ताधारी बणला. त्यामुळे एकेकाळचा धर्मनिरपेक्षतेच्या तत्वावर चालणारा हा पक्ष चक्क हिंदुत्ववादी पक्षाच्या बरोबरीने सत्तेमध्ये सामिल झाला. त्यामुळे या पक्षाने मुळ विचारप्रणाली बाजूला ठेवली की, शिवसेनेला त्यांच्या भूमिकेपासून परावृत्त केले हा एक अनुत्तरीत प्रश्न आहे.

भारतीय जनता पक्ष

देशाच्या तथा महाराष्ट्राच्या राजकारणामध्ये भारतीय जनता पक्षाची महत्वाची भूमिका राहिली आहे. या पक्षाने प्रमुखाने दीर्घकाळ विरोधी पक्ष म्हणून कार्य केले आहे. शिवसेना या प्रादेशिक पक्षा बरोबर युतिचे राजकारण करून सत्ता हस्तगत केली. इतकेच नव्हे तर देवेंद्र फडणविस यांच्या नेतृत्वात पाच वर्ष सरकार चालविले. सुरुवातीला या पक्षाचे महाराष्ट्रातील नेतृत्व प्रमोद महाजन, गोपिनाथ मुंडे, नीतीन गडकरी, एकनाथ

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपादित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

- ISBN 978-81-939083-4-1
- भारतीय राजकारण
Bhartiya Rajkaran
- संपादन
डॉ. अनिल विश्वास
- || सर्व हक्क सुरक्षित
- प्रथमावृत्ती १ ऑगस्ट, २०१९
- प्रकाशन क्र. २४
- प्रती ५००
- आकार डेमी
- प्रकाशक
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com
- मूल्य २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत-चीन संबंध — एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातरांचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरुळे	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीश्वर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका — एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पद्धत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपद्धती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीरा मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

सत्तातरांचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन

प्रा.सरोज लखदिवे
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

प्रस्तावना

महाराष्ट्रात २०१९ च्या विधानसभा निवडणूकीत चार प्रमुख पक्षात सत्तेचे वितरण जनतेनी केले. कोणत्याही राजकीय पक्षाला महाराष्ट्रात बहुमत सिध्द करता आले नाही. युती असलेली पक्ष सत्तेसाठी विभक्त झाले. आणि संपुर्ण महाराष्ट्र या निवडणूकीतून ढवळून निघाला. अशा परिस्थितीत शिवसेना, राष्ट्रवादी काँग्रेस, आणि काँग्रेस यांनी महाआघाडी करत सत्तास्थापन केली. संपुर्ण भारतातील प्रादेशिक पक्षानी जणू नवसंजीवनी मिळाली की काय असे वाटायला लागले. शिवसेना ज्वलंत हिदुत्वाचा पुरस्कार करणारी असून सुध्दा सेनेला सेक्युलर पक्षासोबत जाण्यात शरद पवारची भूमिका महत्वाची ठरली. पण हा प्रयोग निट समजून घ्यायला हवा. खरे तर हा शेती आणि शेतकरी यांच्याभोवती उभा राहून बिगर भाजपा पाया घालणारा प्रयोग आहे. महाराष्ट्रानंतर राष्ट्रिय पातळीवरही शेतकऱ्याकडून हा प्रयोग उचलला गेला तर ती नव्या राजकारणाची नांदी ठरू शकेल यांत काही शंका नाही.

महाराष्ट्रातील राजकीय पक्ष भूमिका आणि परिस्थिती

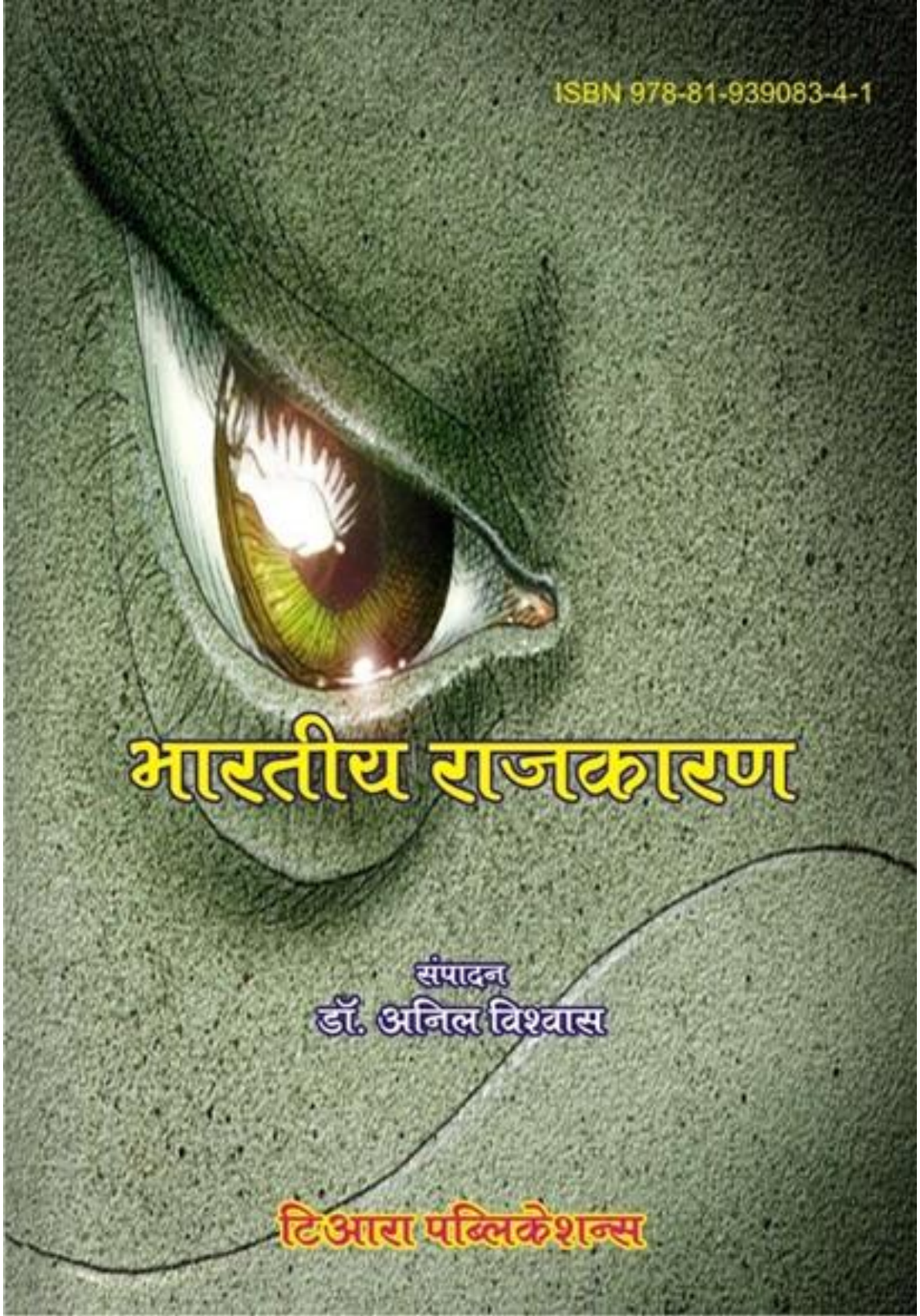
महाराष्ट्रातील महानाटयानंतर अखेर शिवसेना, राष्ट्रवादी काँग्रेस व काँग्रेस इतर पक्ष मिळून सत्ता स्थापन झाली खरी पण किती दिवस टिकणार हा प्रश्न आहे. ऐकीकडे सख्यांबळाचे गणित सातत्याने राखण्यासाठी या सरकारला कायमच दक्ष राहावे लागणार आहे. त्यामुळे राज्यातील हा सत्ता प्रयोग शेतीसारखा अनिश्चित असेल असे दिसते.

शिवसेनेने भाजपाची साथ सोडून राष्ट्रवादी काँग्रेस व काँग्रेससोबत आघाडी का व कशी केली या विषयावर वर्तमानपत्रे व अन्य प्रसारमाध्यमातून खरी खोटी, विपर्यास्त, विश्वासाहार्ह अशी सर्वच प्रकाराची माहिती निवडणूकीचे निकाल लागल्यापासून प्रसिध्द होते आहे. मात्र सर्वाधिक वादग्रस्त मुद्द्या अजित पवाराच्या बंडाचा आहे. राष्ट्रवादी काँग्रेसच्या विधीमंडळ पक्षाचे नेते अजित पवारानी देवेद्र फडणविस सरकारमध्ये सामील होण्याचा निर्णय घेतला. व उपमुख्यमंत्री पदाची शपथ घेतली. मात्र खुल्यामतदानाने तातडीने बहुमत सिध्द करण्याचे आदेश सर्वांच्व न्यायालयाने दिल्यानंतर अजित पवार आणि त्यांच्या पाठोपाठ देवेद्र फडणविस यांनी तातडीने राजीनामा दिला. या घटनेने संपुर्ण महाराष्ट्र ढवळून निघाला.

राष्ट्रवादी काँग्रेसने जंयत पाटील यांची विधीमंडळ नेतेपदी निवड केली. अजित पवार स्वगृही परतले. मात्र राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्षातील २० ते २५ आमदारांचा पाठिंबा अजित पवार यांना होता असे मानले जात होते. म्हणूनच अजित दादावर पक्षाने कोणतीही कार्यवाही केली नाही. महाविकास आघाडीचे बहुमत सिध्द करणे आणि ही आघाडी मजबूत करणे हाच उद्देश शरद पवाराचा होता. अजित पवाराची मनधरणी करण्यात छगन भुजबळ, जंयत पाटील व दिलीप वळसे पाटील वरिष्ठ नेत्यांनी पुढाकार घेतला. मात्र सुप्रिया सुळे या यापासुन दुर राहिल्या. शिवसेना, राष्ट्रवादी काँग्रेस व काँग्रेससोबत या पक्षातील नेत्यासोबत त्यांचा संवाद सुरू होता. काँग्रेस पक्षश्रेष्ठीच्या त्या सपर्कात होत्या. महाविकासआघाडीच्या जडणघडणीत शरद पवार यांच्यासोबत सुप्रिया सुळे महत्वाचे योगदान आहे. त्यामुळे सुप्रिया सुळे यांना राज्याच्या राजकारणात सत्तापंदाची आकांक्षा नसली तरीही राज्यांच्या राजकारणात त्या महत्वाची भूमिका निभावणार असल्याचे दिसते. शरद पवाराचा राजकीय वारसा पुतण्याकडे नाहीतर कन्याकडे जाणार असल्याचे या घडामोडींनी स्पष्ट केला. महाविकास आघाडीच्या समन्वय समितीत सुप्रिया सुळे यांची नियुक्ती झाली तर कोणालाच आश्चर्य वाटू नये.

महाविकासआघाडीला १६९ आमदारांनी पाठिंबा दिला यावेळी भाजपाने सभात्याग केला मात्र विधानसभा अध्यक्षाच्या निवडीनंतर भाषण करतांना विरोधी पक्षनेते देवेद्र फडणविस म्हणाले मी पुन्हा येईल असे मी बालेलो होतो आणि आता १०५ जागा जिंकूणही राज्यातील जनतेने मला पुन्हा आणलेही पण फक्त जनादेशाचा आम्ही सन्मान करू शकलो नाही. जरा वेळापत्रकच चुकले तरी वाट बघा या चर्चेत भाग घेतांना राष्ट्रवादी विधीमंडळ पक्षाचे नेते जंयत पाटील यांनी घोडेबाजाराला वाव दिला नाही याबद्दल त्यांनी अध्यक्षाचे अभिनंदन केले. अशाप्रकारे पुढील पाच वर्ष घोडेबाजार होणार नाही हे पाहायला हवे असे ते म्हणाले होते.

भारतीय राजकारण / संपादित / ISBN 978-81-939083-4-1 / २७

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपादित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

- ISBN 978-81-939083-4-1
- भारतीय राजकारण
Bhartiya Rajkaran
- संपादन
डॉ. अनिल विश्वास
- || सर्व हक्क सुरक्षित
- प्रथमावृत्ती १ ऑगस्ट, २०१९
- प्रकाशन क्र. २४
- प्रती ५००
- आकार डेमी
- प्रकाशक
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com
- मूल्य २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत-चीन संबंध — एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातराचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरुळे	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीश्वर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका — एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पद्धत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपद्धती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीरा मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व:

एक अध्ययन

प्रा. नीळकंठ नरूले

इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

प्रस्तावना:

भारत हा जगातील सर्वात मोठी लोकशाही शासन व्यवस्था असलेला देश आहे. येथे ना एकपक्ष पध्दती आहे ना व्दिपक्ष आहे. येथे अनेक पक्ष पध्दती आहे, की जी जगात अनेक देशात प्रचलीत आहे. १५मार्च २०१९ रोजी भारतीय निवडणूक आयोगाने जाहीर केलेल्या राजकीय पक्षांच्या यादीनुसार भारतामध्ये एकूण २,३३४ राजकीय पक्ष असून त्यापैकी ७ राष्ट्रीय पक्ष, २६ राज्यस्तरीय पक्ष आणि इतर २,३०१ नोंदणीकृत पक्ष आहेत. महिन्याला काही पक्ष नव्याने निघतात तर काही बंद पडतात. अशी परिस्थिती राजकीय पक्षाची आहे.

आधुनिक लोकशाही व्यवस्थेत राजकीय पक्षांना अनन्यसाधारण महत्त्व प्राप्त झाले आहे. राजकीय पक्षांच्या शिवाय लोकशाही यशस्वी होवू शकत नाही. राजकीय पक्ष लोकशाही करिता एक आवश्यक अट ठरले आहे. कारण लोकमत संघटीत करण्यातही राजकीय पक्षांची भूमिका महत्त्वपूर्ण असते. सामान्य लोकांपर्यंत जावून राजकीय पक्ष आपले विचार जनतेच्या गळी उतरविण्याचा कसोशीने प्रयत्न करित असतो. सत्ता संपादनाचे स्वप्न साकार करण्यासाठी त्याला आपले विचार व राजकीय कार्यक्रम या संबंधीची माहिती जनतेपर्यंत पोहोचवावी लागते. अशारितीने जनतेला राजकीय शिक्षण देऊन लोकमत संघटीत करण्याचे अत्यंत महत्त्वाचे कार्य राजकीय पक्ष करतात. भारतात ज्याप्रमाणे राष्ट्रीय पक्ष आहेत त्याचप्रमाणे प्रादेशिक पक्ष सुध्दा आहेत. प्रादेशिक पक्षांनी भारतात प्रादेशिकतेची भावना कायम ठेवली असा आरोप त्यांच्यावर केला जातो.त्यांच्यात मोठया प्रमाणावर उणिवा आहेत अशी टिका केली जाते. या गोष्टी जरी ख-या असल्यातरी प्रादेशिक पक्षांनी लोकशाहीचा संदेश देशाच्या कानाकोपऱ्यात नेऊन पोहचवला हे सत्य आहे. म्हणून भारतीय राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व वाढलेले आपल्याला दिसून येते. याची सखोल माहिती जनतेला व्हावी या करिता या विषयाची निवड शोध निबंधासाठी संशोधकाने उत्साहाने, उत्स्फूर्त व सहेतुक केलेली आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

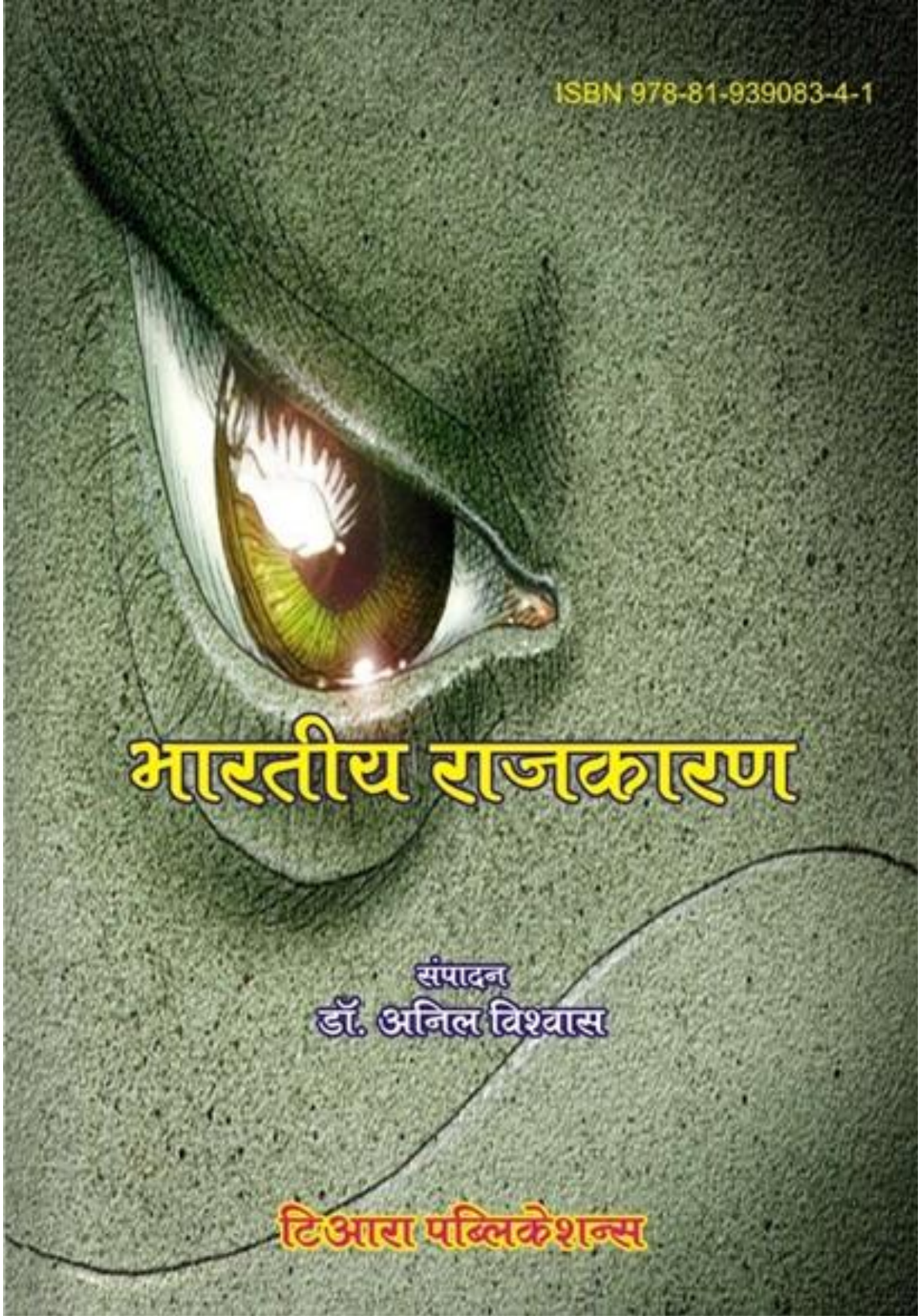
संशोधनाला प्रत्यक्ष सुरुवात करण्यापूर्वी संशोधन कार्याला योग्य दिशा प्राप्त करून देण्याकरिता उद्दिष्टांचे निर्धारण करणे अत्यंत कमप्राप्त असते. ह्या अनुषंगाने प्रस्तुत अध्ययनाची खालीलप्रमाणे उद्दिष्टे आहेत.

१. प्रादेशिक पक्षांच्या वाटचालीतील चढ उतारांच्या कारणांची मिमांसा करणे.
२. स्थानिक पक्षांवर प्रभाव पाडणाऱ्या औपचारिक-अनौपचारिक घटकांचा अभ्यास करणे.
३. घटक राज्यातील प्रादेशिक पक्षांच्या नेतृत्वाच्या भूमिकेचे विश्लेषण करणे.
४. घटक राज्यातील प्रादेशिक पक्षांच्या राजकारणाचा व नेतृत्वाचा जनसामान्यांवरील प्रभाव अभ्यासणे.
५. भारतातील प्रादेशिक पक्षांच्या बदलत्या राजकीय समिकरणाचा आढावा घेऊन राजकारणातील गतीशीलत्व स्पष्ट करणे.
६. राष्ट्रीय पक्ष, प्रादेशिक पक्ष आणि इतर राजकीय पक्ष यांच्या प्रभावाचे तुलनात्मक अध्ययन करणे.

गृहीतके :

पुढील गृहीतकांच्या आधारे संशोधनाची दिशा निश्चित करण्यात आली आहे.

१. प्रादेशिक पक्षांच्या वाटचालीत परंपरेने चालत आलेल्या घराणेशाहीतील नेतृत्वाचा प्रभाव खूप मोठा आहे.
२. सन १९९० पासून आजपर्यंत भारतीय राजकारणात प्रादेशिक पक्षांनी आपला प्रभाव निर्माण केला आहे.
३. सन १९९१ नंतरच्या राजकारणाचा विचार करता भारतीय राजकारणात प्रादेशिक पक्षांना यश येत आहे.
४. आज लोकसभा निवडणुकीत कोणत्याच एका राष्ट्रीय पक्षाला फारसा विजय प्राप्त करता आला नाही. याचे कारण भारतीय राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व, प्रभाव अधिक आहे.

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपादित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

- ISBN 978-81-939083-4-1
- भारतीय राजकारण
Bhartiya Rajkaran
- संपादन
डॉ. अनिल विश्वास
- || सर्व हक्क सुरक्षित
- प्रथमावृत्ती १ ऑगस्ट, २०१९
- प्रकाशन क्र. २४
- प्रती ५००
- आकार डेमी
- प्रकाशक
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com
- मूल्य २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत-चीन संबंध — एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातराचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरुळे	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीश्वर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका — एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पद्धत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपद्धती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीर मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय

प्रा. प्रशांत जवादे

इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

प्रस्तावना :-

भारत हा प्रचंड लोकसंख्या असलेला द्वितीय क्रमांकाचा देश म्हणून ओळखला जातो. या भारतात अनेक जातीधर्म, पंथ आणि समुदाय वास्तव्याला असलेले आपणास दिसून येतात. हे धर्मनिरपेक्ष राष्ट्र म्हणून ओळखल्या जाते. या धर्मनिरपेक्ष राष्ट्रात अनेक समुदाय अर्थात समाज वास्तव्याला आहेत. प्रत्येक समाजात विविध समस्या "आ"वासून उभ्या आहेत. आज भारतात अनेक नावाचे समाजबांधव आहेत. त्या समाजाची नामावली सांगणे सुद्धा कठीण गोष्ट आहे.

विषयाची निवड :-

प्रस्तुत विषय जेव्हा संशोधनासाठी निवडला तेव्हा प्रथम असे लक्षात आले की, भारतात विखुरलेल्या विविध समाजामधील प्रमुख समस्यांचा आपण विचार केला व संशोधन करण्यास सुरुवात करतो म्हटले तर शक्य होईलच असे नाही आणि त्यासाठी मोठया प्रमाणात वेळ, पैसा व श्रम खर्च करावी लागतील. या सर्व गोष्टींचा विचार केल्यास या विषयासाठी आपण फक्त यवतमाळ जिल्हयातील समाजांच्या समस्या शोधून काढून त्यावर उपाययोजना काय करता येईल याचा विचार केला व प्रस्तुत विषय संशोधनपर लेख लिहिण्याकरीता घेतला आहे.

संशोधनाचा हेतू :-

प्रस्तुत विषयाच्या संशोधनाचा मुख्य हेतू असा की,

- 1) यवतमाळ जिल्हयातील विविध समाजामध्ये असलेल्या समस्यांचा अभ्यास करणे.
- 2) समाजात असलेल्या समस्या कशा कमी करता येतील यावर संशोधन करणे.
- 3) शासनात किंवा मानवनिर्मित हया समस्या आहेत का ? याची पडताळणी करणे.
- 4) यवतमाळ जिल्हयातील विविध समाजात असलेल्या समस्यांवर उपाय शोधणे ?

संशोधनाची पद्धती :-

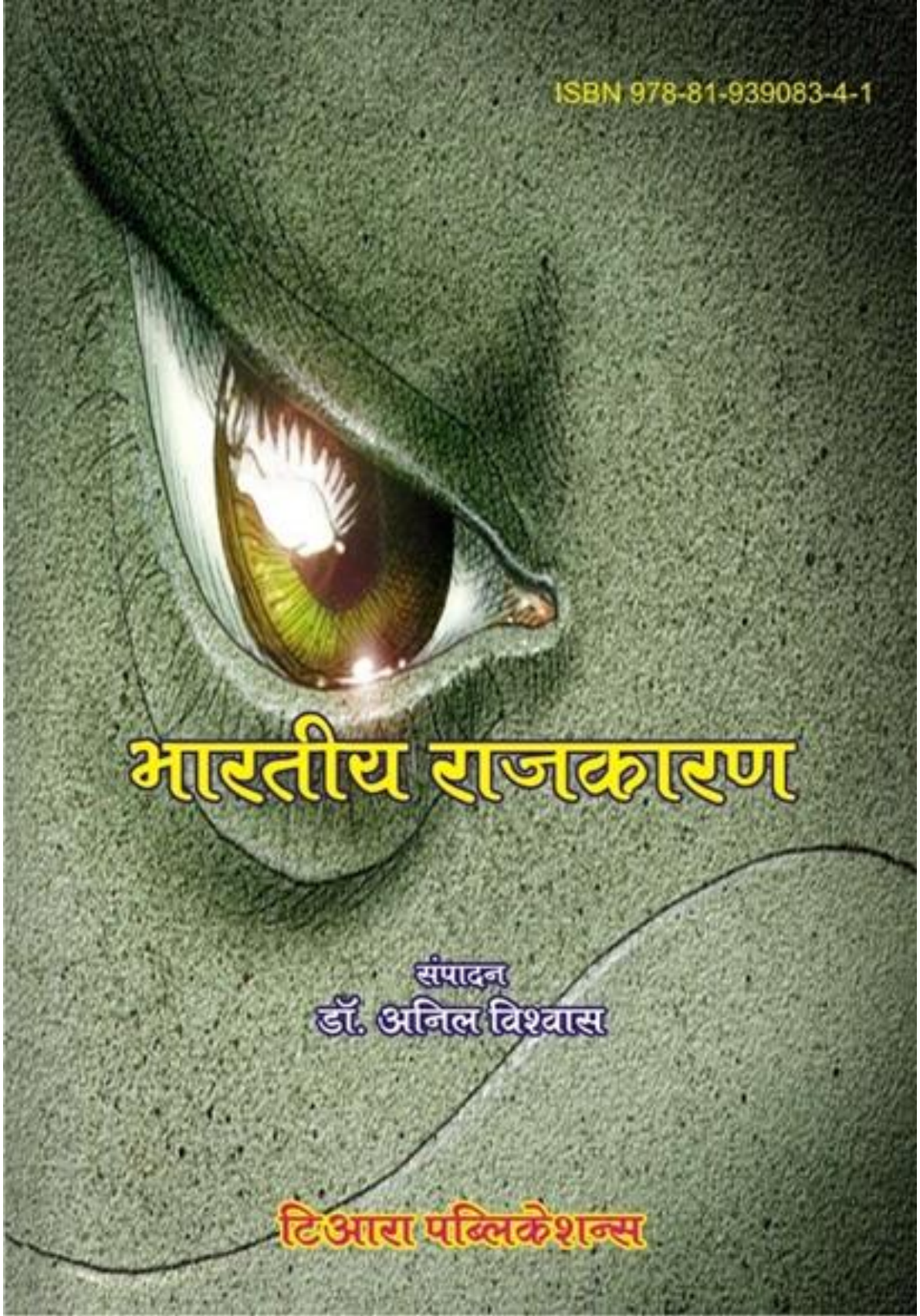
कोणत्याही विषयाच्या संशोधन कार्यापूर्वी संशोधकाला त्याची पद्धत निश्चित करावी लागते. त्यामुळे प्रस्तुत संशोधन कार्यासाठी निरीक्षणात्मक व विश्लेषणात्मक संशोधन पद्धतीचा वापर केला आहे.

नमुना निवड :-

प्रस्तुत विषयाच्या सखोल व विस्तृत अध्ययनाकरिता यवतमाळ जिल्हयातील विविध समाजापैकी फक्त ४ म्हणजे कुणबी, बंजारा, बौद्ध, आदिवासी समाजाचीच निवड केली असून या ४ समाजामधील प्रत्येकी १० एककाकडून काही प्रश्नावली भरून घेतली व प्रस्तुत विषयाची माहिती गोळा करून विश्लेषण करण्यात आले आहे.

तथ्याचे विश्लेषण :-

यापूर्वी नमुना निवड पद्धतीमध्ये नमुद केल्याप्रमाणे संशोधकांनी एकूण ज्या ४० प्रश्नावली भरून घेतल्या त्यावरून जे तथ्य हाती आले तेव्हा मोठया प्रमाणात यवतमाळ जिल्हयात सामाजिकदृष्ट्या व राजकीय, आर्थिक, शैक्षणिक व सांस्कृतिक समस्या असल्याचे दिसून आले. सामाजिक समस्यांमध्ये कुपोषण, कुमारी माता, जातीभेद, वृद्धाश्रमाची वाढ, अनिष्ट रूढी, प्रथा, अंधश्रद्धा हया मोठया प्रमाणात दिसून आल्या आहेत. राजकीय समस्येमध्ये महिला नेतृत्वाचा अभाव, तरुण नेतृत्वाचा उदय कमी, निस्तेज वरिष्ठ नेते, स्वार्थी राजकारणी, आर्थिक समस्या ही जिल्हयात फार मोठी समस्या आहे. एकेकाळी पांढरं सोन म्हणून यवतमाळ जिल्हा ओळखला

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपादित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

- ISBN 978-81-939083-4-1
- भारतीय राजकारण
Bhartiya Rajkaran
- संपादन
डॉ. अनिल विश्वास
- || सर्व हक्क सुरक्षित
- प्रथमावृत्ती १ ऑगस्ट, २०१९
- प्रकाशन क्र. २४
- प्रती ५००
- आकार डेमी
- प्रकाशक
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com
- मूल्य २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत-चीन संबंध — एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातराचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरुळे	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीश्वर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका — एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पद्धत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपद्धती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीर मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम

डॉ. कैलाश नेमाडे
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

प्रस्तावना —

भारताचे परराष्ट्रीय धोरण स्वतंत्र भारताच्या परराष्ट्रीय धोरणाची जडणघडण स्वातंत्रपूर्व काळातच झाली. अखिल भारतीय काँग्रेसने आंतरराष्ट्रीय प्रश्न वेळोवेळी स्वीकारलेल्या धोरणातूनच उत्क्रांत झाल्याचे दिसून येते. स्वातंत्र्यपूर्वीच काँग्रेसने आंतरराष्ट्रीय प्रश्नासंबंधी अनेक ठराव संमत केले. ब्रह्मदेश इंग्रजांनी जिंकल्याबद्दल असंतोष व्यक्त करण्यात आला. (१८८५) ब्रिटिशांच्या साम्राज्यवादी कारवायांसाठी भारतात तळ म्हणून वापरण्यात येणार नाही. (१८९२)

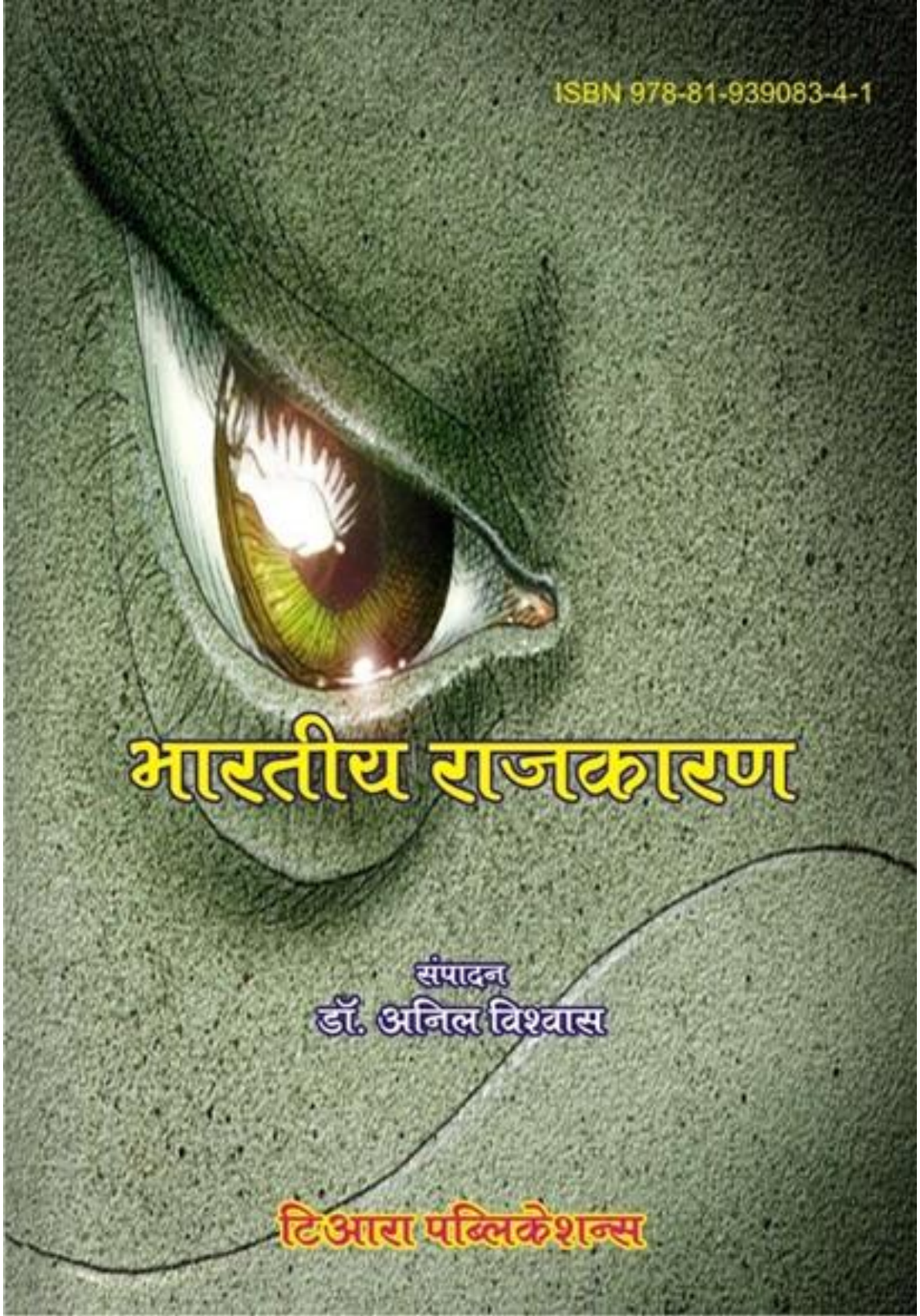
पंडीत जवाहरलाल नेहरू यांचे चरित्रकार मायकेल ब्रेशर यांच्या मते, नेहरू हे भारतीय परराष्ट्रीय धोरणाचे शिल्पकार होते. काँग्रेसने १९२८ मध्ये परराष्ट्रीय धोरणासाठी स्वातंत्र विभाग सुरू केला व शेवटपर्यंत नेहरू यांनी सांभाळले. पाकिस्तान संबंधीच्या धोरणाविषयी कधी—कधी मतभेद होत होते. लोकसभेतही, हंगेरीतील पेच प्रसंग, तिबेटचे चीनने केलेले सामिलीकरण सोडता १९५९ पर्यंत नेहरूजींच्या धोरणावर फारशी टीका झाली नाही. लोकसभा, पक्ष, नोकरवर्ग, लष्करी अधिकारी या सर्वांनी नेहरूजींच्या दृष्टीतून परराष्ट्र धोरणाकडे पाहिले. स्वतः नेहरूंनी मात्र या संबंधीचे श्रेय स्वतःकडे घेण्याचे नाकारले. भारतातील मोठ्या प्रमाणात मुस्लिमांची संख्या, धार्मिक निष्ठा आणि खनिज तेलाविषयी भारताचे परावलंबित्व लक्षात घेता, मध्य आशियात भारताने अरब देशासंबंधी अनुकूल धोरण स्वीकारले यात नवल नाही. धोरणाचे समर्थन करण्यासाठी कितीही मोठे तत्त्वे सांगितली तरी देखील देशहिताच्या दृष्टीतून परराष्ट्र धोरण ठरवावे लागते. असे नेहरू म्हणत असे. नेहरूनंतरच्या कालखंडात वेगळा परराष्ट्र मंत्री नेमण्यात आला तरी या क्षेत्रात तत्कालीन पंतप्रधानाचा प्रभाव दिसून येतो. ताशकंद करार व सिमला करार यासारख्या महत्त्वाच्या वाटाघाटी तत्कालीन पंतप्रधानांच्या नेतृत्वा खाली झाल्या. परराष्ट्र धोरणाची समिक्षा करण्यात मंत्रिमंडळाने आणि संसदेने या काळात जास्त भाग घेतला.

सुरक्षेतील शांतता स्थापन करण्याऐवजी शांततामय सहजीवनातून सुरक्षितता साध्य करण्यावर त्यांचा भर होता. शितयुद्धाच्या काळात अनेक प्रसंगी (उदा. कोरियन युद्ध, इंडोचायना संघर्ष, सुएझचा प्रश्न) भारताने दोन्ही पक्षात समझोता घडवून आणण्यासाठी पुढाकार घेतला. भारताची तटस्थता ही पारंपारिक तटस्थतेप्रमाणे नकारात्मक नाही असे नेहरू म्हणत असे. अल्प राष्ट्रांच्या परिषदा घेऊन त्यातून आंतरराष्ट्रीय राजकारणात व संयुक्त राष्ट्रांत एक तिसरी शक्ती निर्माण करण्यासाठी भारताने पुढाकार घेतला. बेलग्रेड परिषद १९६१, काँरो १९६४, लुसाका १९७०, अल्जिअर्स १९७३ आणि कोलंबो १९७६ येथे भरविण्यात आल्या. वसाहतवादाच्या जोखडातून स्वतंत्र झालेल्या राष्ट्रांना स्वतःच्या पायावर उभे राहता यावे यासाठी संयुक्त राष्ट्रसंघाने मदत करावी असा आग्रह भारताने घेतला. अंकटॅक (UNCTAD) आशियाई विकास बँक यासाठी पण भारताने पुढाकार घेतला. कश्मीर प्रश्नासंबंधी वार्डट अनुभव आल्यावर भारताने आपले द्विराष्ट्रीय प्रश्नांबाबत संयुक्त राष्ट्रांच्या हस्तक्षेपास विरोध केला. स्वहितास नुकसानकारक वाटणारे संयुक्त राष्ट्रांचे ठराव (आण्विक प्रसारबंदी ठराव) फेटाळून लावले. कष्टाने मिळविलेल्या स्वातंत्र्याच्या गटस्थ होण्याने संकोच होतो, असे भारताप्रमाणे अनेक आफ्रिकी—आशियाई देशांना वाटल्यामुळे त्यांनीही या धोरणाचा स्वीकार केला. अल्प राष्ट्र कोणते हे ठरविण्यासाठी अल्प परिषदांनी एक पंचसूत्री स्वीकारली.

पंचसूत्री

- १) शांततामय सहजीवनाच्या तत्त्वावर आधारलेले स्वतंत्र धोरण आखणारे.
- २) वसाहतीच्या मुक्तीसंग्रामास पाठिंबा देणारे.
- ३) कोणत्याही शीतयुद्धाशी संबंधित सैनिकी गटांचा सदस्य नसणारे.
- ४) पूर्व—पश्चिम संघर्षास चालना देणारा कोणताही लष्करी करार मोठ्या राष्ट्रांशी न करणारे.
- ५) स्वतःच्या भूप्रदेशावर परदेशास सैनिक तळ उभारू न देणे.

भारतीय राजकारण / संपादित / ISBN 978-81-939083-4-1 / ४२

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपादित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

- ISBN 978-81-939083-4-1
- भारतीय राजकारण
Bhartiya Rajkaran
- संपादन
डॉ. अनिल विश्वास
- || सर्व हक्क सुरक्षित
- प्रथमावृत्ती १ ऑगस्ट, २०१९
- प्रकाशन क्र. २४
- प्रती ५००
- आकार डेमी
- प्रकाशक
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com
- मूल्य २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत-चीन संबंध — एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातराचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरुळे	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीश्वर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका — एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पद्धत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपद्धती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीरा मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका

डॉ. डी.एम. चव्हाण

ठंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

प्रास्ताविक —

भारताचे परराष्ट्र धोरण भारतीय स्वातंत्र्य चळवळी बरोबर विकसित होत गेले. भारतीय परराष्ट्र धोरणाची निर्मिती मध्ये अरविंद यांचा अध्यात्मवाद, टागोर यांचा आंतरराष्ट्रीयवाद, महात्मा गांधी यांचा अहिंसावाद, गोखले यांचा उदारमतवाद, नेहरू यांचा लोकशाही समाजवाद या पाच विचारसरणीतून झाली व यातूनच पंचशिल तत्त्वे विकसित झाले. प्रत्येक राष्ट्राची भौगोलिक एकात्मता आणि सार्वभौमत्वाचा आदर करणे, युद्ध आणि आक्रमणाचा विरोध करणे, इतर राष्ट्रांचा अंतर्गत कारभारात हस्तक्षेप न करणे, समानता आणि परस्पर फायदा, शांततापूर्ण सहजीवन ही पंचशिल तत्त्वे भारतीय परराष्ट्र धोरणाचे मार्गदर्शक आहे. भारतीय संविधानाच्या कलम ५१ मधील मार्गदर्शक तत्त्वामध्ये काही आंतरराष्ट्रीय तत्त्वांचा समावेश करण्यात आला. हे तत्त्वे भारताचे परराष्ट्र धोरण आखण्यात मदत करतात त्यामध्ये १) राष्ट्रीय आंतरराष्ट्रीय शांती व सुरशिततेच्या वाढीसाठी प्रयत्न करणे, २) राष्ट्रांमध्ये न्यायसंगत आणि सन्मानपूर्ण संबंध प्रस्थापित करण्याचा प्रयत्न करणे, ३) परस्परचा व्यवहारामध्ये आंतरराष्ट्रीय कायदा व करारप्रति आदर निर्माण करण्याचा प्रयत्न करणे, ४) आंतरराष्ट्रीय संघर्ष शांतता आणि चर्चेच्या माध्यमातून सोडविण्यासाठी प्रोत्साहन देणे.

परराष्ट्र धोरणाची निर्मिती ही सर्वोच्च शासनकर्त्यांमार्फत होत असते पण आधुनिक काळातील लोकशाही व्यवस्थेत परराष्ट्र धोरणाची निर्मिती राज्याच्या शासनकर्त्यांमार्फत होत असते. याचे अध्ययन परराष्ट्र धोरण निर्मितीत पंतप्रधानांची भूमिका या विषयाच्या अनुषंगाने केल्या गेले.

पंडित जवाहरलाल नेहरू —

भारताचे परराष्ट्र धोरण निर्माण करण्यासाठी नेहरूंनी आदर्श तत्त्वांचा आधार दिला. त्यांनी नैतिक मुल्यांची जोड परराष्ट्र धोरणाला दिली. भारतीय संस्कृती, तत्त्वे, मुल्ये आणि अरविंद घोष ने गांधी यांच्या विचारांचा एकत्रीत सार करून भारताचे परराष्ट्र धोरण आखले. भारताचे पहिले पंतप्रधान पंडित नेहरू १९४७ ते १९६४ च्या कार्यकाळात जवळपास १६ वर्षे भारताचे परराष्ट्र मंत्री सुद्धा पंडित नेहरू हे होते. त्यामुळे त्यांचा प्रभाव भारताच्या परराष्ट्र धोरणावर पडला आहे. भारताचे परराष्ट्र धोरणाचे शिल्पकार सुद्धा त्यांनाच म्हटले जाते.

पंडित नेहरूंच्या परराष्ट्र धोरणाचे वैशिष्ट्ये —

- १) परराष्ट्र धोरण आदर्शवादी असून त्यात नैतिक मुल्यांना अधिक स्थान होते.
- २) पंडित नेहरूंच्या परराष्ट्र धोरणात हितसंबंधाना दुय्यम स्थान होते.
- ३) पंडित नेहरूंच्या परराष्ट्र धोरणामुळे राष्ट्रीय सुरक्षेप्रमाणेच मानवी सुरक्षेला अधिक महत्त्व होते.
- ४) पंडित नेहरूंनी अलिप्तवादी धोरणाचा स्वीकार केला.
- ५) वंश भेदाला विरोध, साम्राज्यवादात विरोध करून निशस्त्रीकरण तसेच पंचशिल तत्त्वे यांना महत्त्व दिले.

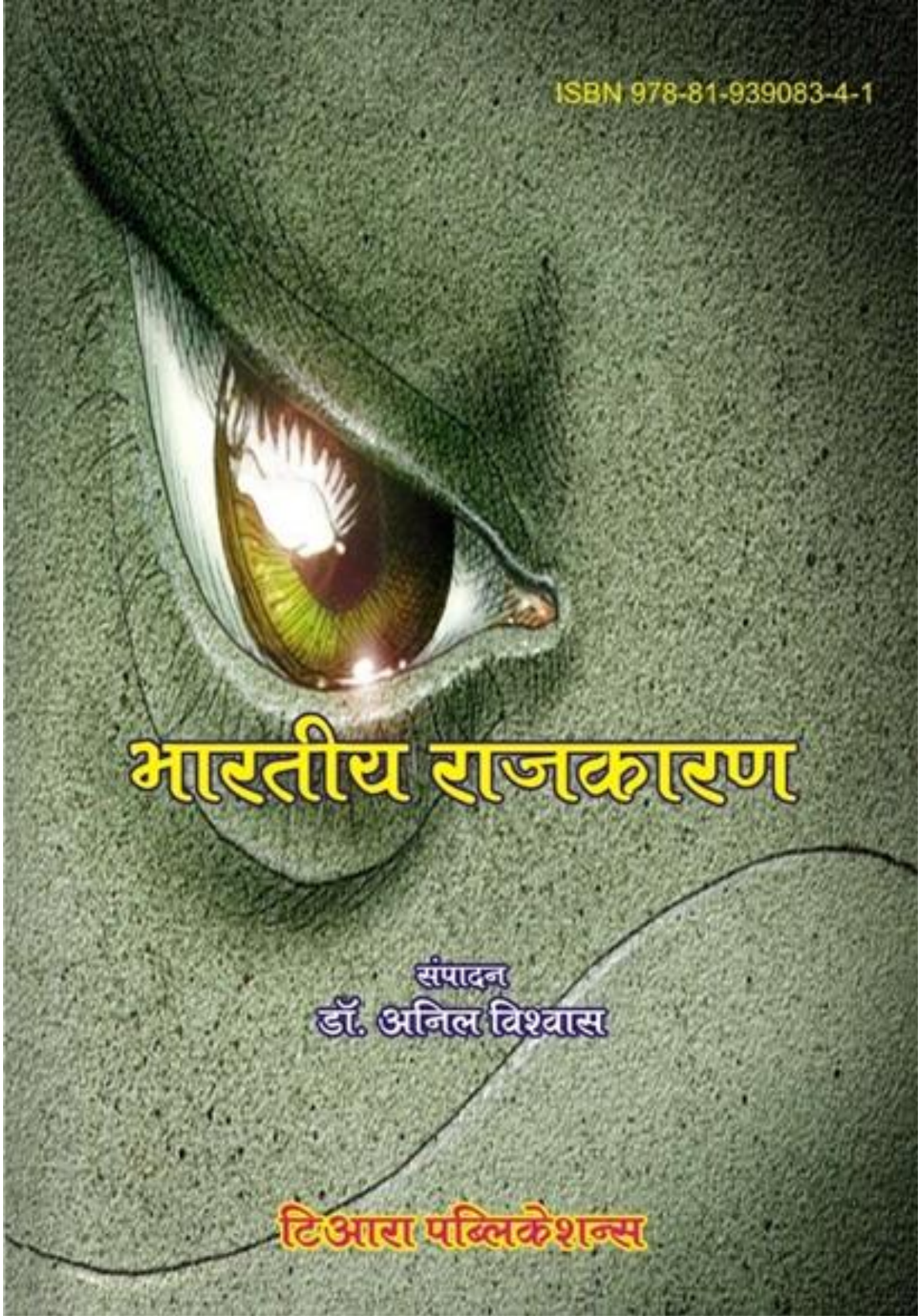
पंडित नेहरूंनी परराष्ट्र धोरणामध्ये हितसंबंधापेक्षा विचारसरणीला महत्त्व दिले. त्यांनी परराष्ट्र धोरणाच्या माध्यमातून सर्वसमावेशक सुरक्षा योजना व भारताचा विकास या दोन गोष्टी साधण्याचा प्रयत्न केला दुसऱ्या महायुद्धानंतर अमेरिका व रशिया या दोन देशांच्या नेतृत्वाखाली जगाची दोन गटात विभागणी झाली. परंतु भारताने कोणत्याही गटाचे नेतृत्व न स्वीकारता अलिप्तवादी चळवळ सुरू केली व त्यामध्ये पंडित नेहरूचे मोठे योगदान होते.

पंडित नेहरूंनी परराष्ट्र धोरणामध्ये सामुहिक विकासावर अधिक भर दिला. संघर्ष, युद्धाना विरोध करून त्यांनी शांततामय सहजीवनावर अधिक भर दिला.

लाल बहादूर शास्त्री —

पंडित नेहरूंच्या निधनानंतर १९६४ साली भारताचे पंतप्रधान लाल बहादूर शास्त्री झाले. त्यांनी नेहरूंच्या आदर्शवादी दृष्टिकोनापेक्षा यथार्थवादी दृष्टिकोनाला महत्त्व दिले. त्यांच्या कार्यकाळात भारत-पाक युद्ध झाले. या युद्धात भारताने विजय मिळवून भारत-चीन युद्धाच्या वेळी आंतरराष्ट्रीय समुदायात गेलेली पत पुन्हा मिळवून दिली. शास्त्रींनी महाशक्तीशाली राष्ट्रापेक्षा दक्षिण-पूर्वी आशियाई राष्ट्रांला जास्त प्राधान्य दिले.

भारतीय राजकारण / संपादित / ISBN 978-81-939083-4-1 / ५३

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपदित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

- ISBN 978-81-939083-4-1
- भारतीय राजकारण
Bhartiya Rajkaran
- संपादन
डॉ. अनिल विश्वास
- || सर्व हक्क सुरक्षित
- प्रथमावृत्ती १ ऑगस्ट, २०१९
- प्रकाशन क्र. २४
- प्रती ५००
- आकार डेमी
- प्रकाशक
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com
- मूल्य २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत-चीन संबंध — एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातराचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरुळे	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीश्वर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका — एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पद्धत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपद्धती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीर मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका

— एक दृष्टिक्षेप

प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे

इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

प्रस्तावना —

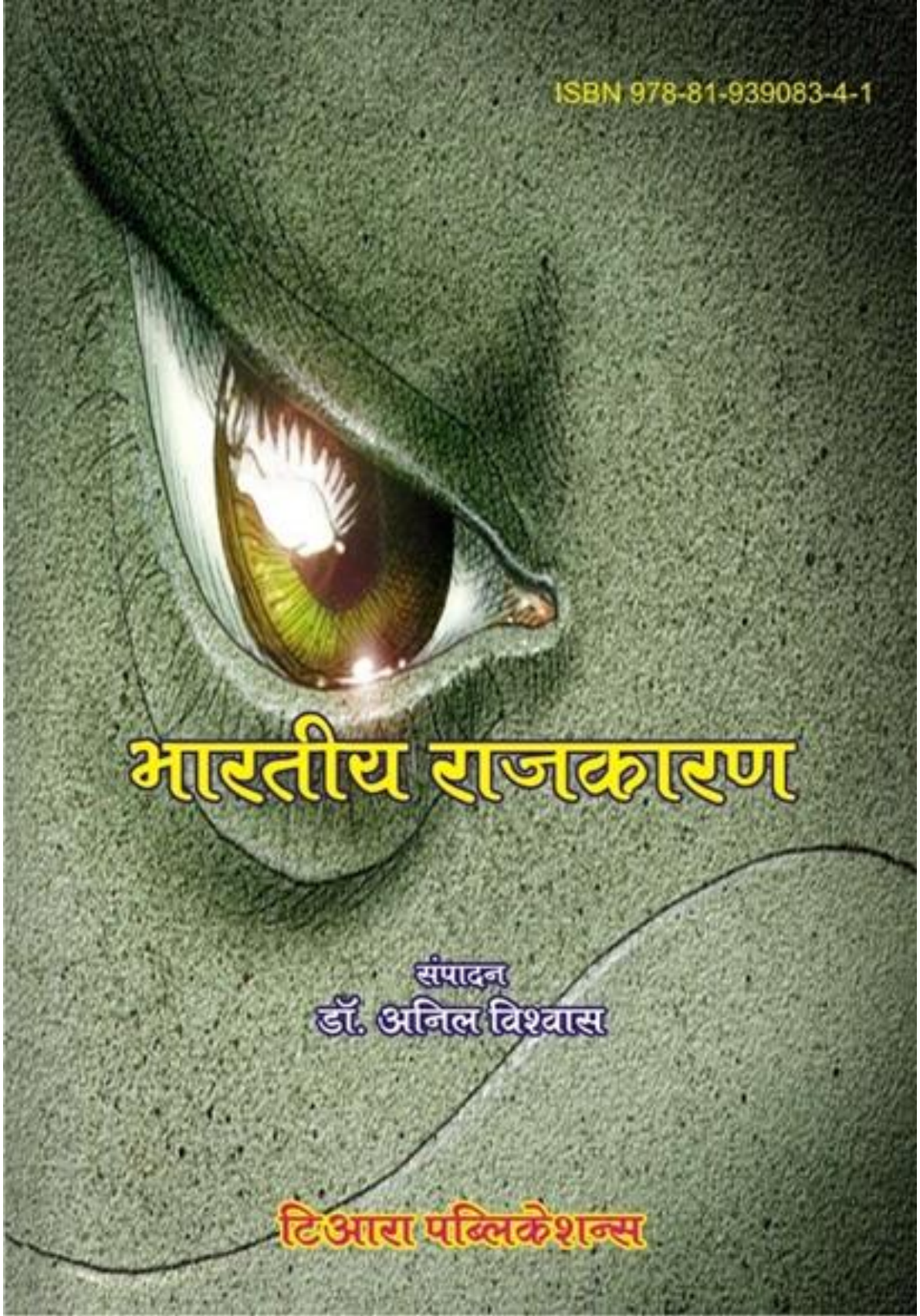
हे कसले राजकीय पक्ष, या तर माफिया टोळ्याचे^१ अशा शब्दात सध्याच्या राजकीय पक्षाचे वर्णन प्रकाश बाळ यांनी 'मिळून साऱ्याजणी' या दिवाळी विशेषांकातील आपल्या 'पक्षीय राजकारण तेव्हा, आता आणि पुढे' या लेखात केले आहे. त्यामुळे राजकीय पक्षांच्या बदलत्या भूमिकेवर प्रकाश टाकणे महत्त्वपूर्ण ठरते. एडमंड वर्क राजकीय पक्षाची व्याख्या करतांना म्हणतात, राजकीय पक्ष म्हणजे व्यापक राष्ट्रीय हितसंबंधाची जपवणूक करणारी आणि संसदीय मार्गाने सरकार बनवून आपली ध्येये प्रत्यक्षात आणू पाहणारी व्यक्तींची संघटना होय.^२ राजकीय पक्षाची ही व्याख्या पाहल्यानंतर लक्षात येते की, पक्ष कुठलाही असो, त्यांच्या संघटीत होण्यामागे उद्देश हा व्यापक राष्ट्रीय हितसंबंधाची जपवणूक करणे हा आहे. परंतु वर्तमान परिस्थितीमध्ये राजकीय पक्षांच्या बदलत्या भूमिकांचा अभ्यास केल्यास त्यांच्या भूमिकेत तफावत आढळून येते.

भारतातील राजकीय पक्षांची भूमिका —

समाज राजकीय दृष्टिकोन असणाऱ्या आणि संविधानिक मार्गाने राजकीय सत्ता प्राप्त करण्याचा प्रयत्न करणारा व्यक्तींचा गट म्हणजे राजकीय पक्ष होय. भारतामध्ये बहुपक्ष पद्धतीचा स्विकार करण्यात आला आहे. देशाचा उपखंडीय आकार, भारतीय समाजातील विविधता, सार्वत्रिक प्रौढ मताधिकाराचा स्वीकार, राजकीय प्रक्रियेची पद्धती व इतर घटक यामुळे देशात अनेक राजकीय पक्ष उदयाला आले आहे.^३ जानेवारी २०१७ मध्ये देशात ७ राष्ट्रीय पक्ष, ५० राज्यस्तरीय पक्ष व १८३७ नोंदणीकृत परंतु मान्यता नसलेले पक्ष होते.^४ या पक्षाची संख्या दिवसेंदिवस वाढतच असल्यामुळे भारत जगातील सर्वात जास्त राजकीय पक्ष असलेला देश ठरला आहे. भारतामध्ये डावे पक्ष, मध्यमवर्गीय पक्ष, उजवे पक्ष, जातीयवादी पक्ष, बिगर जातीयवादी पक्ष असे सर्व प्रकारचे पक्ष आहेत. त्यामुळे अनिर्णायक संसद, अनिर्णयक विधानसभा आणि युती सरकार हे नित्याचे झाले आहे. 'राष्ट्रनिष्ठेची जोपासना करणे, राष्ट्रहिताला चालना देणे, जनतेमध्ये लोकजागृती करणे, जनतेला राजकीय प्रशिक्षण देणे, जनता आणि शासन यांच्यामध्ये दुवा म्हणून कार्य करणे, सत्ताप्राप्त करणे, विरोधी पक्ष म्हणून भूमिका पार पाडणे, जनतेच्या प्रश्नांना वाचा फोडणे, जनतेचा विश्वास संपादन करणे आणि त्याप्रमाणे कृती करणे इत्यादी कार्ये राजकीय पक्षांना करावी लागतात. स्वातंत्र्यपूर्व काळात काँग्रेस हा एकमेव पक्ष होता जो पूर्वी एक राष्ट्रीय चळवळ म्हणून कार्य करीत होता. २८ डिसेंबर १९८५ ला काँग्रेस पक्षाची स्थापना झाली आणि भारताची संपूर्ण सत्ता या पक्षाला प्राप्त झाली. त्यामुळे एक प्रबळ पक्ष पद्धती असे वर्णन तेव्हा भारताच्या पक्ष पद्धतीचे केले जात होते. १९७७ मध्ये याला आव्हान दिले गेले आणि १९८९ च्या निवडणुकीनंतर राजकारणात एकाच पक्षाचे वर्चस्व असणे ही बाब संपुष्टात आली आणि पुढे स्पर्धात्मक बहुपक्षीय पद्धत विकसीत झाली. त्यामुळे राजकीय पक्षांच्या भूमिकांमध्येही निरंतर बदल होत गेला.

राजकीय पक्ष मग तो राष्ट्रीय स्तरावर कार्य करणारा असो, प्रादेशिक स्तरावर कार्य करणारा असो, प्रत्येक राजकीय पक्षाची एक तत्त्वप्रणाली असते, प्रत्येक राजकीय पक्षाचा जाहीरनामा असतो, प्रत्येक राजकीय पक्षाचे ध्येय धोरण ठरलेले असते आणि त्याला नैतिकतेचा आधार असतो. त्याप्रमाणे कार्य करण्याचे आश्वासन प्रत्येक राजकीय पक्षाने जनतेला दिलेले असते. परंतु मागील तीन दशके कोणत्याही एका पक्षाला स्पष्ट बहुमत न मिळाल्यामुळे, आघाडी सरकार, महायुतीचे सरकार, गठबंधन असलेले सरकार अस्तित्वात आलेले आहे हे सरकार स्थापन करतांना बरेचदा राजकीय पक्षांनी आपल्या तत्त्वप्रणालीला बाजूला ठेवले आहे. राष्ट्रनिष्ठा, लोकनिष्ठा बाजूला ठेवून केवळ स्वार्थापोटी पक्षहित आणि स्वहिताकडे लक्ष दिले आहे. अशावेळी बहुतांश राजकीय पक्षाची प्रतिमा त्यामुळे मलिन झालेली दिसून आली. महाराष्ट्रामध्ये २०१९ मध्ये झालेले सत्ता परिवर्तन याचे उत्तम उदाहरण आहे. सत्ता स्थापनेकरिता भिन्नभिन्न विचारधारा एकत्रित येऊ शकतात आणि पक्षांच्या तत्त्वनिष्ठतेला बाजूला ठेऊ शकतात. एवढेच नाहीतर नीतिमूल्यांची पायमल्ली करायलाही ही राजकीय पक्ष मागेपुढे पाहत नाही याचे स्पष्ट चित्र महाराष्ट्रातील पर्यायाने भारतातील जनतेने अनुभवले आहे. त्यामुळे राजकीय पक्षांच्या भूमिकांमध्ये आज आमूलाग्र परिवर्तन होतांना दिसत आहे.

भारतीय राजकारण / संपादित / ISBN 978-81-939083-4-1 / ५६

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपादित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

- ISBN 978-81-939083-4-1
- भारतीय राजकारण
Bhartiya Rajkaran
- संपादन
डॉ. अनिल विश्वास
- || सर्व हक्क सुरक्षित
- प्रथमावृत्ती १ ऑगस्ट, २०१९
- प्रकाशन क्र. २४
- प्रती ५००
- आकार डेमी
- प्रकाशक
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com
- मूल्य २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत-चीन संबंध — एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातराचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरुळे	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीश्वर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका — एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पद्धत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपद्धती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीरा मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन

प्रा. शीतल राऊत

उंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

प्रस्तावना

भारताच्या एकुण लोकसंख्येत महिलांचे प्रमाण जवळजवळ अर्धे आहे. भारताच्या एकंदर सामाजिक, आर्थिक, राजकीय जडणघडणीत महिलांचा सहभाग अत्यंत महत्वाचा राहिलेला आहे. इतिहासाच्या प्रत्येक कालखंडात महिलांनी एक महत्वपूर्ण योगदान देशाच्या विकासाच्यादृष्टीने दिलेले आहे. प्राचीन भारतीय संस्कृतीतील महिलांचे स्थान ते आधुनिक काळातील महिलांचे स्थान याचा अभ्यास प्रस्तुत शोधनिबंधात करण्यात आला आहे.

प्राचीन कालखंड :-

१) आदिम काळ :-

आदिम काळात उदरनिर्वाहाच्या संदर्भात स्त्रीयांची भूमिका अत्यंत महत्वाची होती. कुल या जीवनप्रणालीत मुख्य भूमिका स्त्रियांची होती. भारतीय आदिम काळात मानव हा उपजीविकेसाठी काही शोध लावीत गेला. अग्नीच्या शोधामुळे हिस्त्र पशूपासुन संरक्षण, थंडीपासुन निवारण आणि मुख्यत्वे शिकार, मासे वा इतर अन्न भाजणे किंवा शिजविणे हे तंत्र हस्तगत केले. शिकार टिकवणे, कातड्याचे कपडे बनविणे, अन्न शिजवणे, मडके, मातीचे भांडे, अर्थात कुंभारकाम आणि बुरूडकाम स्त्रीयांनीच सुरू केले. शेतीचेही उगमस्थान स्त्रीनेच प्रथम शोधले आहे. शेतीमुळे समाजात स्त्रीला महत्व प्राप्त झाले आहे. आदिम समाजात स्त्री ही मुक्त होती. ती स्वतःच्या विकासाबरोबरच मानवी विकासालाही हातभार लावत होती. उत्पदनाची नवनवीन साधने ती शोधून तयार करित होती.

२) सिंधुसंस्कृतीतील स्त्रियांचे स्थान :-

सिंधुसंस्कृतीत स्त्री ही निर्बंधरहित होती, मुक्त आणि स्वतंत्र होती. सिंधुसंस्कृती सोबतच मोहेंजोदारो व हडप्पा येथील उत्खननांमध्ये गवसलेल्या अवशेषांची माहिती मिळविली असताना त्यावेळच्या आदिम जिवनाची बरीचशी कल्पना येते या काळात केशभूषा, वेशभूषा, नृत्य, संगीत, वादन, नाट्य आणि लेखन या सर्व कलाविभागातून त्यावेळच्या स्त्रीयांना भाग घेतलेला होता व आपले जीवन समृद्ध असल्याची ग्वाही दिली होती.

३) वैदिक कालीन स्त्रीजीवन :-

या काळात स्त्रीला सन्मानाने वागविले जात. सामाजिक व धार्मिक प्रसंगात ती पुरुषांच्या बरोबरीने सहभागी होत असत. सतीची चाल नव्हती. विधवांना पुनर्विवाहाचा अधिकार होता. स्त्री ही घराची सम्राज्ञी होती. मुलाप्रमाणेच मुलिवरही उपनयन संस्कार होत असे. त्यानंतर त्यांचा अभ्यास चालू होत असे. पठनाशिवाय स्वतंत्र लेखन त्या करित असत. काही निवडक विद्वान स्त्रीयांनी ऋषींचाही दर्जा प्राप्त केला होता. लोपामुद्रा, अपाला विश्ववारा सिकता, नीवावरी, घोषा इत्यादी विदुषींनी सूक्ते किंवा ऋचा रचल्याचा उल्लेख आढळतो.

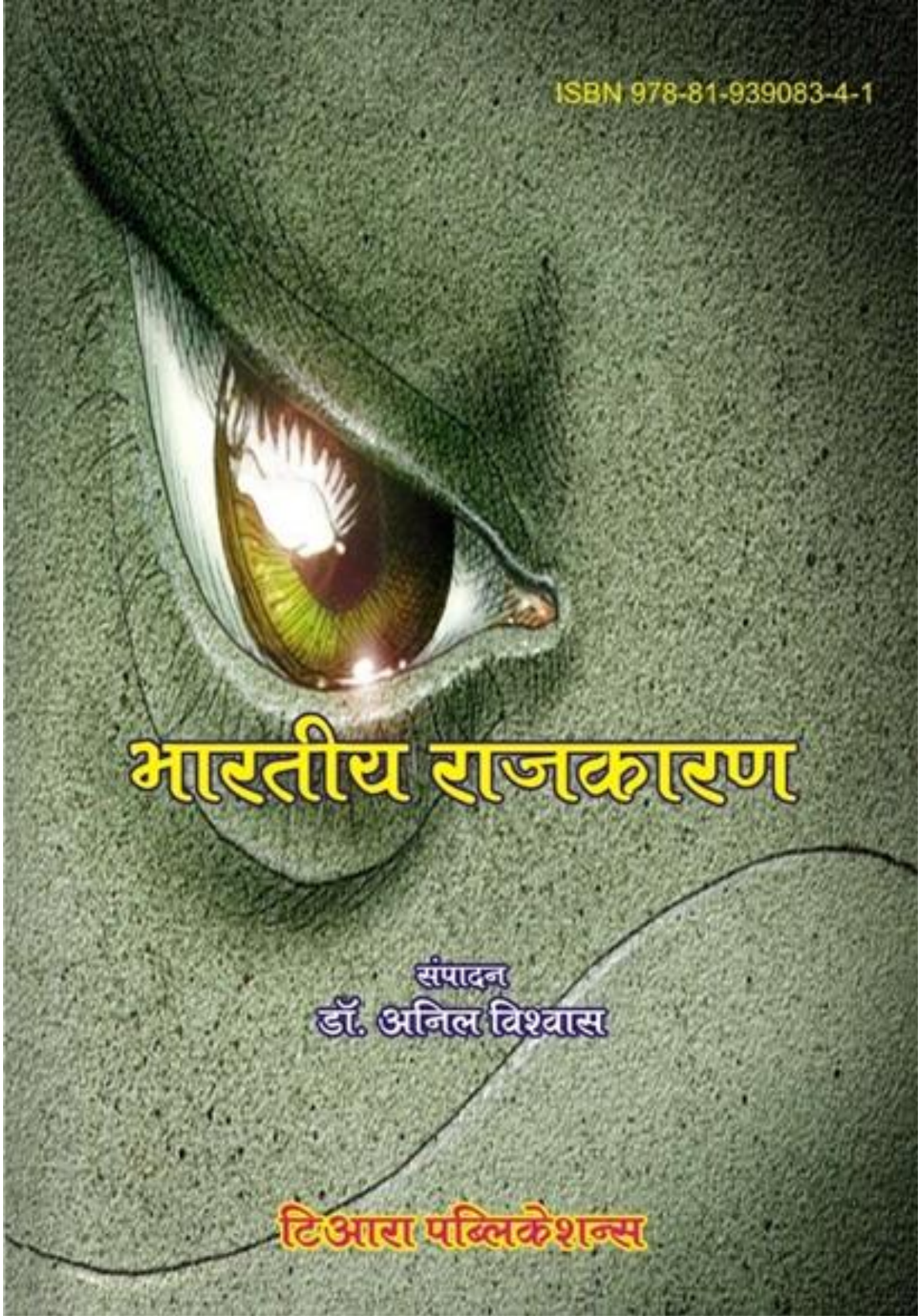
स्त्री तिच्या इच्छेप्रमाणे व तिला हवे तितके शिक्षण घेऊ शकत होती. शिक्षणामुळे तिचा बौद्धिक विकास होत होता. शिक्षणामुळे कोणत्याही प्रकारचे आह्वान स्वीकारण्यासाठी ती समर्थ बनत असे. तत्वज्ञ शिक्षक, वादविवादकुशल म्हणून स्त्रियांना नाव मिळविले होते. पण हे प्रमाण फारच कमी होते.

४) उत्तर वैदिक काळात महिलांचे स्थान :-

वैदिक काळापैक्ष या काळातील स्त्रीच्या स्वातंत्र्यावर अनेक बंधने आलेली दिसतात. गार्गी, मैत्रेयी ह्या पुरुषांच्या बरोबरीने वाद - विवाद करणाऱ्या स्त्रीयांचा अपवाद सोडलातर या काळात स्त्री स्वातंत्र्यावर मर्यादा आल्या. युद्धभूमीतही प्राचीन भारतीय स्त्रियांनी शौर्य गाजविले असल्याचे प्राचीन वाङ्मयान उल्लेख आढळतात. विश्वला या स्त्रीच्या युद्धात अशू झालेल्या पायाची शस्त्रक्रीया आश्वीनी ऋषींनी केल्याचा उल्लेख ऋग्वेद वाङ्मयात आढळतो. इंद्रसेन मुदगलानी हिने युद्धात आपल्या पतीचे सारथ्य केले. तर नरकासुराच्या वधात सत्यभामेने श्रीकृष्णाला मदत केल्याचे सर्वश्रुत आहेच. कैकयीने दशरथाला युद्धात मदत करून वरप्राप्ती करून घेतल्याची गोष्टही प्रसिद्ध आहे. ऋग्वेदकाळानंतर स्त्रियांचे कार्यक्षेत्र मात्र मर्यादित होत गेले. पतीच्या आणि पुत्राच्या आधारेनेच स्त्री जगू शकेल तोच तिचे संरक्षण करू शकतील अशीच धारणा तत्कालीन समाजाने करून घेतली.

५) बौद्धकालीन स्त्रियांचे स्थान :-

भारतीय राजकारण / संपादित / ISBN 978-81-939083-4-1 / ६०

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपादित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

- ISBN 978-81-939083-4-1
- भारतीय राजकारण
Bhartiya Rajkaran
- संपादन
डॉ. अनिल विश्वास
- || सर्व हक्क सुरक्षित
- प्रथमावृत्ती १ ऑगस्ट, २०१९
- प्रकाशन क्र. २४
- प्रती ५००
- आकार डेमी
- प्रकाशक
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com
- मूल्य २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत-चीन संबंध — एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातराचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरुळे	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीश्वर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका — एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पद्धत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपद्धती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीर मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पद्धत

प्रा. स्नेहल खांडेकर

इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

प्रस्तावना

भारतीय राजकारणाबाबत विचार व्यक्त करित असतांना राजकारणाची व्यापक दिशा पाहणे गरजेचे आहे. राजकारण म्हणजे अनेक व्यक्तींनी एकत्र येऊन निर्णय घेण्याची प्रक्रिया होय. प्रक्रिया शब्दाचा अर्थ पाहिल्यास सतत सुरू असणारी जीव्या मध्ये सातत्य आहे. अशा बाबीस आपण प्रक्रिया या शब्दाने संबोधतो. जगामध्ये अनेक राष्ट्र अस्तित्वात आहेत आणि प्रत्येक राष्ट्रामध्ये सत्ता हस्तगत करून व्यवस्थितपणे सुशासन चालवून राजकारण करणे अशा प्रकारचा मानस नेत्यांचा असतो. राजकारण केवळ निवडणूकीपुरते मर्यादित नसून राजकारणाचा अर्थ खूप व्यापक आहे. दुर्दैवाने म्हणावेसे वाटते की आपण राजकारणाकडे संकुचित विचारसरणीने पाहतो.

आपला देश किंवा आपलं राज्य कशा प्रकारे चाललं पाहिजे देश चालविण्यासाठी कोणती तत्त्वे असली पाहिजे राज्य कशा करिता चालविलं पाहिजे या सर्व बाबींचा सरासर विचार जनतेपुढे मांडून त्या विचारांचा आग्रह धरून आणि तो पूर्ण करण्यासाठी निवडणूका लढवून जिंकून येणं यालाच आपण राजकारण असे म्हणतो.

या सर्व राजकिय प्रक्रिया भारतात सुद्धा होत असतांना दिसतात. भारतात लोकशाही अस्तित्वात आहे. भारताला स्वातंत्र्य प्राप्त होण्या अगोदर राजाचा पुत्रच राजा होत असे. अशा प्रकारची प्रक्रिया आजही इंग्लंडमध्ये आहे. त्या ठिकाणाचा राजा मातेच्या उदरामधून जन्म घेतो. तर आपल्या भारतातील राष्ट्रपती, पंतप्रधान मतपेटीतून जन्माला येतो. भारतीय राजकारणाबाबत बोलायचे झाल्यास स्वातंत्र्यपूर्व काळात फक्त एकच राजकिय पक्ष अस्तित्वात होता आणि तो देखिल 'साम्यवादी पक्ष' असा आपणास निष्कर्ष काढावा लागेल. काँग्रेस बद्दल बोलावयाचे झाल्यास त्यांच्याच मते स्वातंत्र्यपूर्व काळात काँग्रेस हा पक्ष नसून एक लोक चळवळ होती आणि या चळवळीचा उद्देश फक्त भारतास स्वातंत्र्य मिळवून देणे एवढाच होता.

काँग्रेसने भारतास स्वातंत्र्य मिळवून दिले. पण काँग्रेसची स्थापना या उद्देश प्राप्तीसाठी खरीच झाली असेल का? एक ब्रिटिश अधिकारीसर अॅलन ओ. ह्यूम हा भारताला स्वातंत्र्य मिळावे म्हणून खरच या उद्देशाने पुढे आला असेल का? असे अनेक प्रश्न समोर दत्त म्हणून उभे राहतात. मग ह्यूमने भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसची स्थापना का केली. याचे उत्तर आपणास 'सेप्टी व्हॉल्व्ह सिध्दांत' देतो या सिध्दांतानुसार १८५७ च्या उठावामध्ये ब्रिटिशांबद्दल कलुषितझालेली भावना निघून जावी यासाठी काँग्रेसची स्थापना ब्रिटिश अधिकाऱ्याने ब्रिटिशांच्या वतीने १८८५ मध्ये केली.

याच काँग्रेस पक्षात लोकमान्य टिळकांचा जहाल गट आणि गोखले, आगरकरांचा मवाळ गट दिसून येतो तर हिंदुत्वाकडे झुकलेले श्यामप्रसाद मुखर्जी होते. तर निराश होण्यापूर्वी बॅ. महम्मद अली जिना हेही होते. दुसऱ्या महायुद्धात ब्रिटिशांच्या शत्रुस मदत करावी अशा विचाराचे सुभाषचंद्र बोस होते तर ब्रिटिशांना मदत करावी अशाप्रकारे काँग्रेस मधील मवाळ गट विचार करित होता. ह्या सर्व घडामोडींनंतर १५ ऑगस्ट १९४७ ला आपणास स्वातंत्र्य मिळाले. परंतु स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर भारतीय राजकारण खरोखरच विकासाकडे जात आहे का? २०२० मध्ये खरच आपण महासत्ता होणार का? याचे उत्तर आपणास शोधावे लागेल. भारतामध्ये बहुपक्ष पद्धती अस्तित्वात आहे.

राजकीय पक्षाचा अर्थ

एडमंड बर्क यांच्या मते "सर्वांनी मान्य केलेल्या विशिष्ट तत्वानुसार संघटितरित्या प्रयत्न करून जनतेचे हित संवर्धन करण्याच्या दृष्टिने एकत्र आलेल्या व्यक्तींचा संघ म्हणजे राजकिय पक्ष होय."

प्रो. गेटेल यांच्या मते, "कमी अधिक प्रमाणात संघटित झालेल्या, राजकिय घटक म्हणून कार्य करणाऱ्या, मतदानाच्या हक्काचा उपयोग करून शासन संस्थेवर नियंत्रण ठेवणे आणि आपल्या सर्व साधारण धोरणाची अंमलबजावणी करावी अशा उद्देशाने एकत्रित आलेल्या नागरिकांचा संघ म्हणजे राजकीय पक्ष होय."

प्रो. मॅक आयव्हर यांच्या मते, "एखाद्या तत्वाचा अगर ध्येय धोरणाचा पाठपुरावा करण्याकरीता संघटित झालेली आणि सरकारच्या बाबतीत ते निर्णायक व्हावे याकरीता घटनात्मक मार्गाने प्रयत्न करणारी संघटना म्हणजे राजकीय पक्ष होय."

वरील व्याख्यांमधून राजकिय पक्षांची तत्त्वे, आपल्या निदर्शनास येतात.

भारतीय राजकारण / संपादित / ISBN 978-81-939083-4-1 / ६६

Dr. Ved Patki: Bhartiya Sanvidhan

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपादित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

- ISBN 978-81-939083-4-1
- भारतीय राजकारण
Bhartiya Rajkaran
- संपादन
डॉ. अनिल विश्वास
- || सर्व हक्क सुरक्षित
- प्रथमावृत्ती १ ऑगस्ट, २०१९
- प्रकाशन क्र. २४
- प्रती ५००
- आकार डेमी
- प्रकाशक
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com
- मूल्य २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत-चीन संबंध — एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातरांचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरुळे	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीश्वर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका — एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पद्धत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपद्धती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीर मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

भारतीय संविधान

डॉ. वेद पतकी

इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

प्रस्तावना

१७ व्या शतकाच्या सुरुवातीला राजकीय पक्षाचा उदय झाला. मानवी गणांची भटकती अवस्था संपल्यानंतर समाज व्यवस्था निर्माण झाली. समाजात नागरीकांचे जिवन सुरक्षित ठेवता यावे म्हणून दंडशक्तीच्या जोरावर अंतर्गत बेबंदशाही आणि बाहेरील आक्रमण या पासुन सुरक्षितता व संरक्षण मिळावे म्हणुन समाज व्यवस्थेला वाचविण्यासाठी सामाजिक संस्थेची निर्मिती झाली. तिचा उल्लेख राजकीय संस्था म्हणून करण्यात आला. कारण त्यावेळी सर्व समावेशक निर्णय घेणारी व्यक्ती राजकीय ज्ञानी समजली जात होती. राजकीय संस्था ही हजारो वर्षांपासून अस्तित्वात होती सुमारे २०० वर्षा कालखंडापूर्वी त्यालाच राजकीय पक्ष संबोधण्यात आले. प्रातिनिधीक राजकीय सत्ता उदयास आल्यानंतर मानवी गटनिर्माण झाले. लोकांच्या आशा, आकांक्षाना सुसंवादी रूप देण्याचे कार्य सत्तारूढझाल्यावर राजकीय सत्तेच्या व्दारे केले जाते किंवा राजकीय पक्षच करतात. संसदिय पध्दती राजकीय पक्षामध्ये प्रतिबिंबित होत असते. बहुमत मिळवून वा बंड करून म्हणजे सशस्त्र कांती करून सत्ता संपादनाचा प्रयत्न राजकीय पक्ष करीत असतात.

१९ व्या शतकाच्या प्रारंभी युरोप व अमेरिका मध्ये लोकमताला वळण देणारे व लोकशिक्षणाला महत्व देणारे राजकीय पक्ष उदयास आले. 'जनतेचा पाठिंबा' या संकल्पनेला पक्षिय राजकारणात प्राधान्य आहे. आज जगभर राजकीय पक्षाचा उदय झालेला दिसून येतो. आफ्रिका खंडात परंपरागत मागास जाती, जमातीच्या हाती सत्ता आली असुन 'जमात वर्चस्व' हे त्या पक्ष संघटनेचे तत्व व स्वरूप बनले आहे. तर आशिया खंडात भारत व साम्यवादी देश सोडले तर साम्यवाद नसलेल्या देशात पक्ष संघटना धार्मिक तत्वानुसार निर्माण झालेल्या दिसून येतात. आशिया व आफ्रिका खंडातील अनेक देशात धर्माबरोबर लष्करी संघटनेचा प्रभाव राजकीय पक्षावर दिसुन येतो.

भारतामध्ये भारतीय राज्यघटनेने संसदिय लोकशाहीची स्थापना केली असुन प्रत्येक नागरीकांना पक्षाची स्थापना करण्याचा अधिकार दिलेला आहे. देशात काँग्रेस हा एकमेव प्रभावी महत्वपूर्ण पक्ष मानला जात होता. त्याच सोबत हिंदुमहासभा, स्वराज्य पक्ष, मुस्लिम लिंग, व राजकीय पक्ष निर्माण झाले होते. काँग्रेस पक्षांनी जनतेच्या मनावर राजकीय संस्कार प्रभावीपणे रूजविण्याचे कार्य केले आणि स्वातंत्र आंदोलनात. जनतेला सहभागी करून घेतले. त्यात उदारमतवादी व समाजवादी इत्यादी विविध मतप्रणालीचे नागरीक सहभागी होते.

दि. १५ मार्च २०१९मध्ये निवडणूक आयोगाने देशातील एकुण राजकीय पक्षाची संख्या जाहिर केली त्यात २,३३४ पक्ष घोषित करण्यात आले त्यापैकी राष्ट्रिय पक्षाची संख्या-०७, राज्यस्तरीय पक्ष-२६ आणि इतर २,३०१ पक्ष नोंदणीकृत असलेल्याचे जाहीर केले. या पक्षात काँग्रेस, तृणमुल काँग्रेस, श.काँग्रेस, बहुजन समाज पक्ष, भा.क.प., भाकप मार्क्सवादी, जनता दल इत्यादीचा समावेश आहे. तसेच राज्यात जनतादल, युनायटेड, अण्णा द्रमुक, द्रविड मुनेत्र कडघम, शिवसेना, वंचित बहुजन आघाडी व अन्य पक्षाचा समावेश असलेला दिसुन येतो. भारतातील राजकीय पक्षाच्या तत्वप्रणाली व स्वरूपाचा विचार केल्यास विभिन्नता दिसते. आज हे पक्ष आपल्या असलेल्या विचारसरणीला चिटकून राहतीलच हे सांगता येत नाही. देशात अस्तित्वात असलेल्या अनेक ४०४ पक्षाच्या नावात 'भारत किंवा भारतीय' हे शब्द आहेत. १५३ पक्षाच्या नावात 'समाज' हा शब्द तर १३२ पक्षाच्या नावात 'प्रजा किंवा जनता' या शब्दाचा उल्लेख असुन ५७ पक्षाच्या नावात 'आम आणि युवा', १२ पक्षाच्या नावात 'गांधी' तर ६३ पक्षाच्या नावामध्ये लोक तांत्रिक काँग्रेस आणि 'आंदोलन' हे शब्द वापरण्यात आले आहेत. या शिवाय अनेक राज्यात अनेक नावाने पक्ष निर्माण झाले असुन त्याच्या विचार सरणी व स्वरूपात ही बदल होतांना दिसुन येते. त्यामुळे हा विषय महत्वाचा असुन त्याचा अध्ययन करणे गरजेचे आहे.

उद्देश :-

१. भारतीय संविधानातील राजकीय पक्षाच्या तत्वप्रणालीचे अध्ययन करणे.
२. राजकीय पक्षाच्या बदलत्या स्वरूपाचा अभ्यास करणे.
३. राजकीय पक्षाच्या प्रत्यक्ष कारवाईचा अभ्यास करणे.

भारतीय राजकारण / संपादित / ISBN 978-81-939083-4-1 / ७१

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपादित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

- ISBN 978-81-939083-4-1
- भारतीय राजकारण
Bhartiya Rajkaran
- संपादन
डॉ. अनिल विश्वास
- || सर्व हक्क सुरक्षित
- प्रथमावृत्ती १ ऑगस्ट, २०१९
- प्रकाशन क्र. २४
- प्रती ५००
- आकार डेमी
- प्रकाशक
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com
- मूल्य २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत-चीन संबंध - एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातरांचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरूले	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीशर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका - एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पद्धत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपद्धती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीरा मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

भारतीय राजकारण / संपादित / ISBN 978-81-939083-4-1 / ४

भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग

डॉ. वीरा मांडवकर

इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

डॉ. मनमोहन सिंग हे भारताचे १३ वे पंतप्रधान होते. श्री.पी.व्ही. नरसिंहराव भारताचे पंतप्रधान असतांना श्री. मनमोहन सिंग हे वित्त मंत्री होते. तेव्हा पासुनच भारतीय अर्थव्यवस्था ही उदात्तीकरणाकडे वळली होती.

१९८५ मध्ये श्री.राजिव गांधी यांनी श्री.सिंग यांना योजना आयोगाचे अध्यक्ष म्हणुन निवड केली होती. १९९० मध्ये ते पंतप्रधानांचे आर्थिक सल्लागार म्हणुन नियुक्त केले. काँग्रेसने त्यांच्या प्रतिभावंत गुणांना जवळून तपासले होते.त्यांचा अर्थ नितीचा फायदा देशाला कसा होईल. हाच विचार काँग्रेस करित होती. म्हणुनच श्री.राव यांनी त्यांची अर्थ मंत्री म्हणुन निवड केली होती.

परराष्ट्रीय धोरण :-

१९९१ मध्ये परदेशी गंगाजळी करिता सोने गहान ठेवणारा भारत हा २०१४ मध्ये जगातील तिसरी आर्थिक महासत्ता घेवु शकला याच ददुमत स्पेन, , ग्रीस, टटली , ब्राझील, रशिया सारख्या देशाच्या अर्थव्यवस्था जागतीक मंदीमुळे भुईसपाट झाल्या.

१९९१ मध्ये डॉ.मनमोहन सिंग यांनी पारंपारीक आर्थिक चौकट असलेला भारत त्यानंतर आर्थिक नितीचा स्विकार करून भारताचा जागतीक अर्थव्यवस्थेचा दिशेने केलेल्या यशस्वी प्रवासामुळे त्यांच्या अर्थमंत्री पदापासुन तर पंतप्रधान पदाचा कार्यकाळा पर्यंत प्रवास हा भारताच्या विकासाच्या दुष्टीने महत्वाचा उरते.

१) अनु करार

डाव्या पक्षाचा विरोधाला व सरकारला असलेला धोका न जुमानता श्री. मुलायम सिंग त्यांच्या मदतीने भारत अमेरिका करार प्रत्येक्षात आनला. उर्जा निर्मातीच्या संदर्भात अनु करार हा भारता करिता अंत्यत आवश्यक होता. केवळ संरक्षनाकरिता नव्हे तर नागरि दुष्टीने विजेची टंचाई यापासुन मुक्तता करण्या करिता तसेच पर्यावरन क्षेत्रातीन संभाव्य धोके टाळण्याकरिता अनु करार हा पर्याय भारता रिता उत्तम होता. त्यामुळे अमेरिका फ्रान्स सारख्या युरोपियन देशातील उच्च तंत्रज्ञान मिळण्याचा मार्ग त्यामुळे मोकळा झाला. अनुकरारामुळे अमेरिका भारत संबधामध्ये फार मोठे व चांगले बदल झाले.

सुरवातीला अमेरिका संपुर्ण अनु केंद्रावर नियंत्रन प्रस्तापीत करण्याचा मनस्थितीत होता. नंतर मात्र दोन्ही देशांनी मध्यम मार्ग स्विकारला बावीस पैकी चौदा अनुकेंद्रावर अमेरिकेचे नियंत्रन असेल व आठ केंद्रे अमेरिके पासुन मुक्त असेल.अनु करार करते वेळीमनमोहन सिंग यांच्या सरकार कडुन अडचनी सुध्दा आल्या साम्यवादी पक्ष सरकारला पाठीबा दयायला तयार नव्हते परंतुडॉ. मनमोहन सिंग यांनी सरकारची काळजी न करता याकराराला पुर्णत्वास नेले. शेवटी साम्यवादी पक्षाने सरकारचा पाठीबा काहुन घेतला. पन डॉ. मनमोहन सिंग यांच्या चातुर्यपानाने मुलायम सिंग यांच्या मदतीने सरकारला वाचवण्यात यश मिळाले.

या अनुकरारामुळे अमेरिका भारत यादोन्ही देशरामध्ये अतिशय घनिष्ठ संबध प्रस्तापीत झाले. आर्थिक तसेच परराष्ट्रधोरणावरही अमेरिकेचे भारताला साह्य प्राप्त झाले. अमेरिकेकडन गुप्तचर यंत्रनेचे सुध्दा भारताला सहकार्य मिळाले. अमेरिके कडुन भारताला आर्थिक गुंतवणुक करण्यात आली आशिया खंडामध्ये अमेरिकेकडुन भारताला आर्थिक झुकते माप मिळाले.

२) सौदी अरेबिया सोबत संबध

अमेरिकेसोबत रातजनैतिक संबध प्रस्तापीत केल्या नंतर अमेरिकेचा मित्र असलेला सौदी अरेबियन सोबत भारताला संबध प्रस्तापीत करणे सहज शक्य झाले. भारत हा नेहमी तेला करिता इरानवर अवलंबुन होता इरानची राजकिय अस्थिरता लक्षात घेता तेला करिता भारताला दुसरा पर्याय शोधने आवश्यक होते. सौदी अरेबियाच्या माध्यमातुन तेल संबध नसलेल्या मित्रराष्ट्राचा पर्याय भारतात मिळाला.भारताचे २००६ च्या प्रजासत्ताक दिनी सौदी अरबच्या राज्याला आमंत्रित करून भारताचे संरक्षण व इतर पायाभुत सुविधा या करिता सौदी अरेबियाचे दार भारताकरिता नेहमी खुले झाले.

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपादित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

- ISBN 978-81-939083-4-1
- भारतीय राजकारण
Bhartiya Rajkaran
- संपादन
डॉ. अनिल विश्वास
- || सर्व हक्क सुरक्षित
- प्रथमावृत्ती १ ऑगस्ट, २०१९
- प्रकाशन क्र. २४
- प्रती ५००
- आकार डेमी
- प्रकाशक
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com
- मूल्य २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

25	महाराष्ट्र १९६० ते २०१९ राजकीय प्रवास	प्रा.डॉ. संजना तांशेरे	84-86
26	महिला सक्षमीकरण	डॉ. पवन मांडवकर	87-88
27	देशांतर्गत राजकारणात राजकीय पक्षांची स्थिती	प्रा.डॉ. माधुरी राखुंडे	89-92
28	स्त्री समस्यांची सद्यःस्थिती	कु. संगीता बाखडे	93-96

महिला सक्षमीकरण

डॉ. पवन मांडवकर

इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

महिलांच्या सबलीकरणासंबंधी चर्चा करण्यापुर्वी सबलीकरणाचा अर्थ स्पष्ट करणे आवश्यक ठरते. महिलांचे सबलीकरण किंवा सक्षमीकरण याचा अर्थ महिलांना सर्वांथिने सक्षम बनविणे होय पुर्वी भारतीय समाजात सर्व बाबतीत स्त्रीयांना दुयम स्थान होते हे पौराणिक व ऐतिहासिक दाखल्यावरून आपल्याला समजते. पुरुषप्रधान समाजव्यवस्थेत स्त्रीयांवर मोठया प्रमाणावर अन्याय झाला आहे, म्हणून भारतीय स्त्रीया देखिल सामाजिक अन्यायाचा बळी ठरलेल्या आहेत असे पाहावयास मिळते.

मानवी हक्क म्हणजे जे हक्क व्यक्तिला मनुष्य या नात्याने जन्मापासून मिळालेले आहेत त्याला मानवी हक्क म्हणतात. मानवी हक्क हे नैसर्गिक हक्क, मूलभूत हक्क, माणसाचे हक्क इ. नवाने ओळखले जाते. मानवी हक्कांमध्ये स्वातंत्र्याचा हक्क, सन्मापूर्वक जगण्याचा हक्क, संपत्तीचा हक्क व अन्याया विरूद्ध दाद मागण्याचा हक्क इत्यादी हक्कांचा समावेश होतो.

स्त्रियांवर आतापर्यंत झालेल्या अन्यायाचे परीमार्जन करणे, त्यांना समाज जीवनाच्या सर्व क्षेत्रात पुरुषाच्या बरोबरीने स्थान देणे, त्यांना आर्थिकदृष्ट्या स्वावलंबी बनविणे, त्यांना त्यांचे सर्व न्याय हक्क मिळवून देणे आणि समाजात त्यांना सन्मानाने व प्रतिष्ठेने जीवन जगता येईल अशी व्यवस्था निर्माण करणे म्हणजे महिला सबलीकरण किंवा महिला सक्षमीकरण होय.

मॅटर्निटी बेनिफिटस ॲक्ट १९५१, मेडीकल टर्मिनेशन ऑफ प्रेग्नेसी ॲक्ट १९८६, हुंडा प्रतिबंधक कायदा १९८८, समान पश्चिमिक कायदा, बलात्कार सुधारणा कायदा १९८३, सती प्रतिबंध अधिनियम आयोग १९८७, प्रसूतीपूर्व निदान तंत्रज्ञान निर्धारण आणि दुरुपयोग प्रतिबंध कायदा १९९४ हे सर्व अधिनियम व सुधारणा महिलांच्या सबलीकरण प्रक्रियेचाच भाग आहे. पंचायत राज संस्थामधील महिलांसाठीच्या आरक्षणांमुळे महिलांच्या राजकीय आणि आर्थिक स्वयंनिश्चयी प्रक्रिया सुरू केली. त्यातून स्थानिक स्तरावर महिला सक्षमीकरणाचा पाया रचला गेला.

महिला सबलीकरणाची साधने :

१. निरक्षरता कमी करणे
२. आर्थिक स्वावलंबन
३. राजकीय प्रक्रियेत सहभाग
४. कायदे करणे
५. प्रसार माध्यमे
६. आरक्षण

औद्योगिक क्रांतीनंतर महिलांना रोजगाराच्या विविध संधी प्राप्त झाल्यात. आज संघटीत, असंघटीत व सेवाक्षेत्रात महिला काम करतांना दिसतात. कुटुंबाच्या व देशाच्या अर्थार्जनात त्या महत्वाची भूमिका पार पाडत आहेत. कार्यस्थळी महिलांचे अधिकार अबाधित राहावे, त्यांचे शोषण होऊ नये यासाठी भारतीय संविधानानुसार विविध कल्याणकारी योजना व अधिनियम पारीत करून महिलांचे मानवी हक्क शाबूत ठेवण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे.

स्वातंत्र्योत्तर काळात भारत सरकारने महिलांच्या कल्याणासाठी आणि त्यांच्या हक्कांचे रक्षण करण्यासाठी अनेक कायदे संमत केले आहेत.

१. अनैतिक व्यापार ;प्रतिबंधक कायदा १९५६
२. मातृत्व लाभ कायदा १९६१
३. हुंडाबंदी कायदा १९६१, १९८६ च्या दुरुस्तीसह
४. स्त्रियांचे असभ्य प्रदर्शन ;प्रतिबंधक कायदा १९८६
५. सती प्रथा प्रतिबंध कायदा १९८७
६. राष्ट्रीय महिला आयोग कायदा १९९०
७. कौटुंबिक हिंसेपासून स्त्रियांचे संरक्षण कायदा २००५

भारतीय राजकारण / संपादित / ISBN 978-81-939083-4-1 / ८७

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपादित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

- ISBN 978-81-939083-4-1
- भारतीय राजकारण
Bhartiya Rajkaran
- संपादन
डॉ. अनिल विश्वास
- || सर्व हक्क सुरक्षित
- प्रथमावृत्ती १ ऑगस्ट, २०१९
- प्रकाशन क्र. २४
- प्रती ५००
- आकार डेमी
- प्रकाशक
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com
- मूल्य २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

25	महाराष्ट्र १९६० ते २०१९ राजकीय प्रवास	प्रा.डॉ. संजना तांशेरे	84-86
26	महिला सक्षमीकरण	डॉ. पवन मांडवकर	87-88
27	देशांतर्गत राजकारणात राजकीय पक्षांची स्थिती	प्रा.डॉ. माधुरी राखुंडे	89-92
28	स्त्री समस्यांची सद्यःस्थिती	कु. संगीता बाखडे	93-96

देशांतर्गत राजकारणात राजकीय पक्षांची स्थिती

प्रा.डॉ. माधुरी राखुंडे

इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि.यवतमाळ

प्रस्तावना :-

भारतीय पक्ष पध्दतीने वर्गीकरण विशिष्ट प्रकारात करणे ही अत्यंत अवघड बाब आहे. पाश्चिमात्य देशामध्ये आढळणा—या कोणण्यात प्रकारच्या चौकटीत इथली पक्षव्यवस्था बसु शकत नाही. खरे तर पाश्चात्य अर्थाने या देशात पक्षपध्दतीच अस्तित्वात नाही. पाश्चिमात्य राजकीय संस्था जरी भारताच्या घटनाकारांनी स्विकारल्या तरी त्या संस्थांच्या बरोबर त्या देशांमध्ये विकसित झालेल्या पध्दती इथे आणु शकले नाहीत. जगातील इतर देशासारख्या पक्षपध्दतीची उणीव ही अशीच एक गोष्ट आहे, ज्या समाजात राजकीय व्यवस्था उत्क्रांत होत जाते त्या समाजातविचारसणी कमशः आकार प्राप्त होत जातो आणि एका विचारसरणीतुण पक्ष आकाराला येत जाते. जसा मतदानाचा अधिकार क्रमाक्रमाने वृद्धीगंत होत गेला तसा भारतात झालेला नाही. त्यामुळे येथील या संघटनेमध्ये एक प्रकारचा सैलपणा व त्यांचा वर्तनात अनिश्चितता निर्माण होते. राजकीय पक्ष म्हणुनच. निश्चित सुसंगत स्वरूप या देशात धारण करू शकत नाहीत. आज अस्तित्वात असलेले राजकीय पक्ष नष्ट झाले तरच आदर्श भारतीय राज्य व्यवस्था अस्तित्वात येऊ शकेल, असा ठाम विश्वास बाळगणारे काही विचारवंत आजही या देशात आढळतात. महात्मा गांधीजीची ग्रामराज्य कल्पना पक्षविरहीत आहे. जयप्रकाश नारायण यानाही पक्षविरहीत राज्यव्यवस्थाच भारतासाठी अत्युत्तम ठरेल असे वाटत होते. रॅडिकल हुर्मनिस्टांचेही असेच मत आहे. राजकीय पक्ष अनावश्यक नव्हे तर अहितकारक आहेत.

रिचर्ड एल. पार्कच्या मते :-

“स्वातंत्र चळवळ ऐकुनच पाश्चात्य धर्तीच्या पक्षपध्दतीला जन्म देण्यास प्रतिकुल उरते. साम्राज्यवादी सत्ताधीशाला विरोध करण्यासाठी व स्वातंत्रप्राप्तीसाठी सगळे गट कटिबध्द होऊन एका संघटनेत जमतात... पुन्हा स्वातंत्र प्राप्तीनंतर ते फुटतात..... त्याच्यातुन लहाण— लहाण राजकीय वर्तुळ निर्माण होतात” भारतात अशा प्रकारचे राष्ट्रीय चळवळीचे रूपांतर राजकीय पक्षात झाले आहे. स्वातंत्र पुर्वकाळात इंग्रजी राजवटीला संघटीत प्रतिकार करण्यासाठी या देशातील सगळे हितसंबंध एका कॉंग्रेसच्या ध्वजाखाली उभे राहिले होते. सुरुवातीला एक दबाव गट म्हणुन अस्तित्वात आलेली “इंडियन नॅशनल कॉंग्रेस” १९१९ पर्यंत दबाव गट म्हणुन कार्यरत होती. टिळकांच्या नेतृत्वाखाली जरी पुर्वीपक्षा तिचा पाया अधिक व्यापक झाला असला तरी गांधीच्या नेतृत्वाखाली उदय होईपर्यंत ती ख—या अर्थाने लोकाभिमुख झालीच नव्हती.

या सुमारात जागतिक घडामोडीं मधुन काही प्रवाह उदभवले की, ज्याच्यामुळे कॉंग्रेसला राष्ट्रीय मुक्ती चळवळीचे स्वरूप प्राप्त झाले. उदा: रशियात बोल्शेविक क्रांती यशस्वी झाली. प्रथम महायुध्दामुळे साम्राज्यशाहीला उतरती कळा लागली, यापुढे स्वातंत्र प्राप्तीपर्यंत कॉंग्रेसचे हे चळवळीचे स्वरूप कायम राहिले. सर्व क्षेत्रातील व्यक्तींना सर्व थरातील वर्गांना व सर्व प्रकारच्या हितसंबंधांना सामावणा—या चळवळीचे हे स्वरूप या “चळवळीचा” स्वातंत्रापोत्तर काळात “पक्ष”झाला तरी पुर्णपणे कधीच नाहीसे होऊ शकले नाही. पक्ष म्हणुन आपली कारक्रीद कॉंग्रेसने तशी स्वातंत्रपुर्व काळात म्हणजे १९३६ पासुनच सुरु केली होती, पण स्वातंत्र नंतर राजकीय पक्ष म्हणुन कार्य केली.

स्वातंत्र्योत्तर काळात अखंड तीस वर्षा पर्यंत भारतातील कॉंग्रेस पक्षाचे स्थान केवळ भारतीय पक्षपध्दतीत नव्हे तर एकदरीत जगाच्या पक्षपध्दतीमध्येच अद्वितीय होते. इतर देशांमधील काही साम्यवादी पक्षाचा अपवाद वगळता हा कदाचित जगातला सर्वात मोठा राजकीय पक्ष ठरावा असे कृष्ण मेनन एकदा मायकेल ब्रेशासी बोलतांना म्हणले होते की “कॉंग्रेस पक्षाचे सर्वात मोठे सामर्थ्य यात आहे की त्याला जनतेच्या हद्दयात स्थान आहे. त्याची जागाकॉंग्रेस पक्षाने घेतली आहे”

कॉंग्रेसपक्षाचे स्थान :-

१. स्वातंत्र्यानंतर याच पक्षाचे प्राबल्य संपुर्ण देशात होते.
२. १९६७ च्या निवडणुकीत या पक्षाला पराभव पत्करावा लागला तसेच समाजवाद विरुध्द उजव्या प्रतिगामी शक्ती उदयास आल्यामुळे अशी स्थिती निर्माण झाली.

भारतीय राजकारण / संपादित / ISBN 978-81-939083-4-1 / ८९

Dr. Veera Mandavkar: Shetkari Jivan Ani Tyache Sahityatil Padsad

Proceedings for National Conference

ISBN 976-81-309879-3-7

INDIAN FARMER : ISSUES & CHALLENGES

Shri Kisanlal Nathmal Goenka Arts & Commerce College

Karanja Lad, Dist. Washim

17 Feb. 2019

Shri Kisanlal Nathmal Goenka Arts & Commerce College
Karanja Lad, Dist. Washim

Conference Proceedings

ISBN 976-81-309879-3-7

National Conference on
Indian farmer:
Issues and challenges

17 Feb. 2019

Chief Editor

© Dr. Vinay Kodape

Shri Kisanlal Nathmal Goenka Arts & Commerce College, Karanja Lad, Dist. Washim

Publisher

Principal

Shri Kisanlal Nathmal Goenka Arts & Commerce College, Karanja Lad, Dist. Washim

Printer

Ajanta Computer

Near University Gate, Aurangabad, Maharashtra

अ. क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	म. ज्योतिबा फुले यांच्या साहित्यातील शेतकरी जीवनाचे चित्रण डॉ. दिपाली प्र. गावंडे	१-३
२	मेळघाट प्रदेशातील आदिवासी जमातीच्या स्त्री लोकसंख्येच्या कृषी व्यवसायातील सहभाग २००१ व २०११ प्रा. निखिल एम. देशमुख	४-७
३	भारतीय शेतकऱ्यांच्या समस्या व आव्हाने Dr. Ajay J. Dubey	८-१२
४	भारतीय शेतीचा इतिहास डॉ. शंकर मारोती सावंत	१३-१७
५	कृषी रोजगार आणि महिला डॉ. राजेश जानराव काळे	१८-२२
६	भारतीय शेतीच्या समस्यांचे वर्गीकरण Dr. Manish N. Moharil	२३-२७
७	भारतीय शेती : अतिवृष्टी व अवर्षणरूपी आपत्तीचे व्यवस्थापन डॉ. निलम एम. छंगाणी	२८-३२
८	शेतकरी जीवन आणि त्याचे साहित्यातील पडसाद डॉ. सौ. वीरा मांडवकर	३३-४०
९	यक्ष प्रश्न !!!!! शहरीकरणामुळे शेतकऱ्यांच्या जीवनाला थोका ? Prof. Bharati Motiram Lankeshwar	४१-४२
१०	कृषि अर्थशास्त्र डॉ. अजय नानाजी सरटकर	४३-४४
११	शेतकरी जीवनाचे साहित्यातील दर्शन डॉ. वैजनाथ अनमुलवाड	४५-४७
१२	विदर्भातील शेतजमिनीचे व्यवस्थापन प्रा. डॉ. विजय जाधव	४८-५०

Dr. Pavan Mandavkar: Adhyakshiya Bhashane

ISBN 978-81-939072-1-4

अध्यक्षीय भाषणे

भाग २

इ.स. २००१ ते २०१९

संकलन व संपादन

डॉ. पवन मांडवकर

डॉ. राजू आदे

प्रा. अतुल सारडे

अमरावती विद्यापीठ मराठी प्राध्यापक परिषदेच्या इंदिरा महाविद्यालय, कळंब येथे १९८६ साली संपन्न झालेल्या पहिल्या अधिवेशनाची दुर्मिळ छायाचित्रे, अधिवेशनाध्यक्ष राम डोके, उद्घाटक अमरावती विद्यापीठाचे कुलगुरु डॉ. के.जी. देशमुख, संस्थापक अध्यक्ष डॉ. भाऊ मांडवकर व इतर

ISBN 978-81-939072-1-4

Published by a Recognized National Level Publisher under Peer Review System as per UGC and ISBN guidelines.

संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ मराठी प्राध्यापक परिषदेच्या २००१ पासून २०१९ पर्यंत झालेल्या अधिवेशनाध्यक्षांच्या भाषणांचा संग्रह

अध्यक्षीय भाषणे

संकलन व संपादन
डॉ. पवन मांडवकर
डॉ. राजू आदे
प्रा. अतुल सारडे

संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ
मराठी प्राध्यापक परिषद

नोंदणीकृत कार्यालय: द्याग डॉ. सिंधू मांडवकर, 'सुगंध',
विजय कॉलनी, रुक्मिणी नगर, अमरावती ४४४६०६
पत्रव्यवहार: इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ ४४५४०१
धमणध्वनी ९४२२८६७६५८, ९४०३०१४८८५
e mail : marathipradhyapak@gmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

- ISBN 978-81-939072-1-4
- अध्यक्षीय भाषणे
Adhyakshiya Bhashane
- संकलन व संपादन
डॉ. पवन मांडवकर
डॉ. राजू आदे
प्रा. अतुल सारडे
- ग्रंथप्रकार भाषणे COLLECTION OF SPEECHS
- © सर्व हक्क सुरक्षित
- प्रथमावृत्ती १ ऑगस्ट, २०१९
- प्रकाशन क्र. २
- प्रती ५००
- आकार डेमी
- पृष्ठसंख्या १९२
- मुखपृष्ठ फोर कलर - डॉ. पवन मांडवकर
- प्रकाशक
नॉटणीकृत कार्यालय: टाटा डॉ. सिंधू मांडवकर, 'युगंधर',
विजय कॉलनी, रुक्मिणी नगर, अमरावती ४४४६०६
पत्रव्यवहार: इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ ४४५४०९
भ्रमणघ्वनी ९४२२८६७६५८, ९४०३०९४८८५
e mail : marathipradhyapak@gmail.com
- मुद्रक
सेवा प्रकाशन
विजय कॉलनी, रुक्मिणी नगर, अमरावती ४४४६०६
- मूल्य २०० रुपये
(या ग्रंथात प्रकाशित अध्यक्षीय भाषणांमधील विचार हे त्या त्या
मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक मंडळ, प्रकाशक किंवा मुद्रक
सहमत असतीलच असे नाही. त्यांच्या भाषणांतील मजकुरावर आक्षेप
उद्भवल्यास ते स्वतः जबाबदार राहतील.)

अनुक्रम

अनुक्रम	३
संपादकीय प्रस्तावना /	५
१. १६ वे अधिवेशन / कला-वाणिज्य मदाविद्यालय, येवदा / ८ मार्च २००२ / डॉ. कुमुदिनी खोरगडे	११
२. १७ वे अधिवेशन / कला आणि वाणिज्य मदाविद्यालय, यवतमाळ / ६ फेब्रुवारी २००३ / डॉ. अक्षयकुमार काळे	२१
३. १८ वे अधिवेशन / कला वाणिज्य मदाविद्यालय, राळेगाव ३ व ४ जानेवारी २००४ / प्रा. बा. वा. कळसकर	३०
४. १९ वे अधिवेशन / जनता कला आणि वाणिज्य मदाविद्यालय मलकापूर / २२-२३ जाने. २००५ / प्रा.डॉ. र.का. कोलते	५०
५. २० वे अधिवेशन / इंदिरा मदाविद्यालय, कळंब १० जानेवारी २००६ / डॉ. ना. इ. वानखडे	६२
६. २१ वे अधिवेशन / श्रीमती वत्सलाबाई नाईक मटिल मदाविद्यालय, पुसट / २४ जुलै २००७ / प्रा. डॉ. बा. टा. जोशी	७९
७. २२ वे अधिवेशन / श्रीमती शंकुतलाबाई धावेकर मदाविद्यालय कारंजा (लाड) / १४ मार्च २००९ / प्रा.डॉ. सुशीला पाटील	९०
८. २३ वे अधिवेशन / श्री शिवाजी कला, वाणिज्य व विज्ञान मदाविद्यालय अकोला / १५ फेब्रुवारी २०१० / डॉ. रमेश अंधारे	९९
९. २४ वे अधिवेशन / नेहरू मदाविद्यालय, नेरपसोपंत १४ फेब्रुवारी २०११ / डॉ. अतुलम रुटावार	१०४
१०. २५ वे अधिवेशन / कला वाणिज्य मदाविद्यालय, मारेगाव १३ मार्च २०१२ / डॉ. एस.एम. कानडजे	११५
११. २६ वे अधिवेशन / लोकमान्य टिळक मदाविद्यालय, वणी ९ मार्च २०१३ / प्रा.डॉ. सुखदेव दाणके	१३१
१२. २७ वे अधिवेशन / जनता कला-वाणिज्य मदाविद्यालय मलकापूर / ३० जानेवारी २०१४ / प्रा. सतेश्वर मोरे	१४२
१३. २८ वे अधिवेशन / स्वा.सै.श्री. कन्टैव्यालालजी रामचंद्र इन्नानी मदाविद्यालय, कारंजा (लाड) / २६ मार्च २०१५ / डॉ. रविकिरण पंडित	१५८

Dr. Kailash Rambhau Nemade: Effect of Tin Doping on DC Electrical Properties of Polyaniline

The Sn doped polyaniline hydrochloride is synthesized by chemical oxidation method at room temperature. The SnCl_4 is used as dopent. The DC electrical conductivity of the samples is measured and $\log \sigma$ Vs $1/T$ plot is drawn for explanation of equation (1). The plot is nonlinear. The values of activation energy are found to in range of 0.05 eV -0.3eV which is quite agreement with the values reported in the litreture. It is observed that the DC electrical conductivity increases with increasing SnCl_4 molar concentration. FTIR spectra of the samples is obtained in the range of 400-4000 cm^{-1} with 4 cm^{-1} deviation. The structure is discussed on the basis of spectra.

Kailash Rambhau Nemade

Dr. Kailash Rambhau Nemade is Head, Department of Physics, Indira Mahavidyalaya, Kalamb (Dist: Yavatmal), India. He received M.Sc. (Physics) and Ph.D. Degree from Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati, India. He has published more than 60 refereed journal articles and book chapters in the fields of Physics, Chemistry, and Materials Science.

Effect of Tin Doping on DC Electrical Properties of Polyaniline

978-3-659-90218-5

LAP LAMBERT
Academic Publishing

Imprint

Any brand names and product names mentioned in this book are subject to trademark, brand or patent protection and are trademarks or registered trademarks of their respective holders. The use of brand names, product names, common names, trade names, product descriptions etc. even without a particular marking in this work is in no way to be construed to mean that such names may be regarded as unrestricted in respect of trademark and brand protection legislation and could thus be used by anyone.

Cover image: www.jingimage.com

Publisher:

LAP LAMBERT Academic Publishing

is a trademark of

International Book Market Service Ltd., member of OmniScriptum Publishing Group

17 Meldrum Street, Beau Bassin 71504, Mauritius

Printed at: see last page

ISBN: 978-3-659-90218-5

Copyright © Kailash Rambhau Nemade

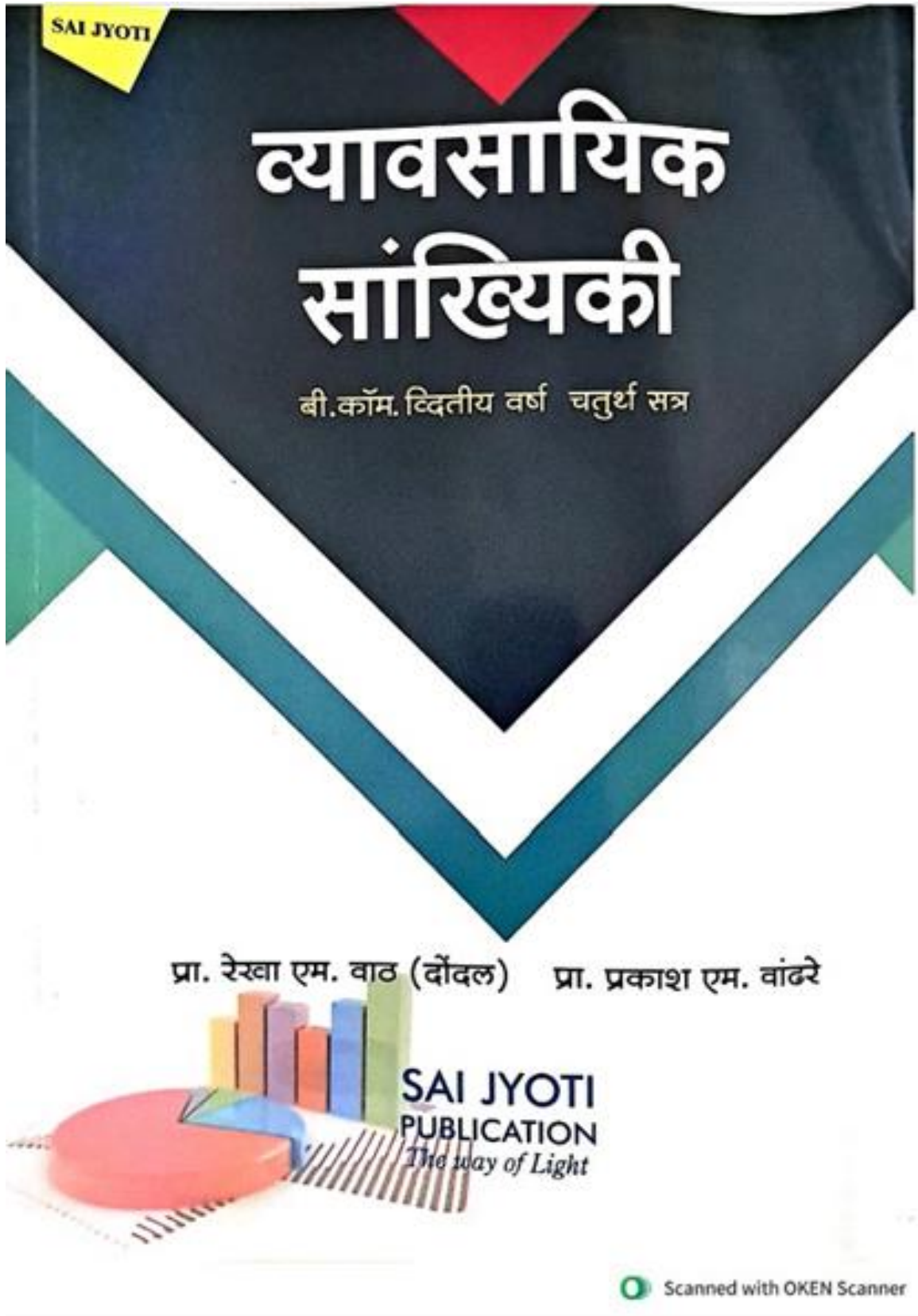
Copyright © 2019 International Book Market Service Ltd., member of OmniScriptum Publishing Group

FOR AUTHOR USE ONLY

CONTENTS

CHAPTERS	PAGE NO.
1.INTRODUCTION	1
1.1 INTRODUCTION	2
1.2 CONDUCTING POLYMERS	3
1.3POLYANILINE	6
1.4TN(IV) CHLORIDE	8
1.4.1USES	9
1.5DOPING OF POLYMERS	9
1.6 DOPANTS	11
1.6.1DIFFERENT TYPES OF DOPING	12
1.6.2 TYPES OF DOPING AGENTS	12
1.6.3 DOPING TECHNIQUES	13
1.6.4 EFFECT OF DOPING ON CONDUCTIVITY	13
REFERENCES	14-16
2.THEORETICAL BACKGROUND	17
2.1 INTRINSICALLY CONDUCTING POLYMERS (ICPS)	18
2.2THEORY OF CONDUCTIVITY AND THE CONDUCTION MECHANISM OF CONDUCTING POLYMERS	19
2.3 POLYANILINE (PANI)	21
2.4 ELECTRICAL RESISTIVITY	24
2.5 TEMPERATURE DEPENDENCE OF DC CONDUCTIVITY	26

**Book/Book Chapter/Paper Published in
Conference Proceedings
2018**

विद्यापीठ अनुदान आयोगाच्या शिफारशीनुसार, संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ बी.कॉम. द्वितीय वर्ष चतुर्थ सत्राकरिता सुधारीत अभ्यासक्रमानुसार लिहिलेले पाठ्यपुस्तक, तसेच महाराष्ट्रातील सर्व विद्यापीठांच्या वाणिज्य विद्याशाखेकरिता उपयुक्त

बी.कॉम. द्वितीय वर्ष चतुर्थ सत्र

व्यावसायिक सांख्यिकी Business Statistics

प्रा. रेखा एम. वाठ (दोंदल)

एम.कॉम., एम.फिल.,
सहयोगी प्राध्यापक
वाणिज्य विभाग प्रमुख
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब
त्रि. यवतमाळ

प्रा. प्रकाश एम. वांढरे

एम.कॉम., एम.फिल.,
सहयोगी प्राध्यापक
वाणिज्य विभाग प्रमुख
श्री. बाबासाहेब देशमुख पारवेकर महाविद्यालय,
पांढरकवडा

साई ज्योती पब्लिकेशन, नागपूर

अनुक्रमणिका

	युनिट - १	
१.	सांख्यिकीची मूलतत्त्वे.....	१-७
	Statistics & Measures of Central Tendency	
२.	सामुग्री संग्रहण.....	८-१२
	Collection of Data	
३.	सारणीयन आणि वर्गीकरण.....	१३-१८
	Tabulation and Classification	
	युनिट - २	
४.	निर्देशांक	१९-४३
	Index Number	
	युनिट - ३	
५.	सांख्यिकीय पदमाला (वारंवारता वंटन).....	४४-६०
	Frequency Distribution	
६.	केंद्रीय प्रवृत्तीची परिणामे.....	६१-१२८
	Measures of Central Tendency	
	युनिट - ४	
७.	अपसरण.....	१२९-१९८
	Dispersion	
८.	विषमता.....	१९९-२२०
	Skewness	
	युनिट - ५	
९.	सहसंबंध.....	२२८-२८५
	Correlation	
	वस्तुनिष्ठ प्रश्न	२८६-२९६

प्रा. रेखा माणिकराव वाठ (दोवळ)
सहयोगी प्राध्यापक एम.कॉम. एम.फील. (विभाग प्रमुख)
इंदिरा महाविद्यालय कळंब. (जि. यवतमाळ)
३९ वर्षांचा शैक्षणिक अनुभव
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब (जि. यवतमाळ) येथे वाणिज्य विभाग प्रमुख
अनेक राज्य व राज्यस्तरीय परिषदेत शोधनिबंध प्रवर्गशित

प्रा. प्रकाश एम. वाठे
शिक्षण एम.कॉम. एम.फिल., सहाय्यक प्राध्यापक आणि वाणिज्य विभाग
प्रमुख श्री.बाबासाहेब देशमुख पारवेकर महाविद्यालय, पांढरकवडा. अठरापनावा
वाणिज्य शाखेतील २६ वर्षांचा अनुभव आहे. विविध सामाजिक संस्थांमध्ये सदस्य
आहेत. १५ शोधपत्र विविध आंतरराष्ट्रीय, राष्ट्रीय आणि राज्यस्तरीय परिषदांमध्ये
प्रस्तुत झालेले आहे.

ISBN-978-93-88708-02-9

Rs. 375/-

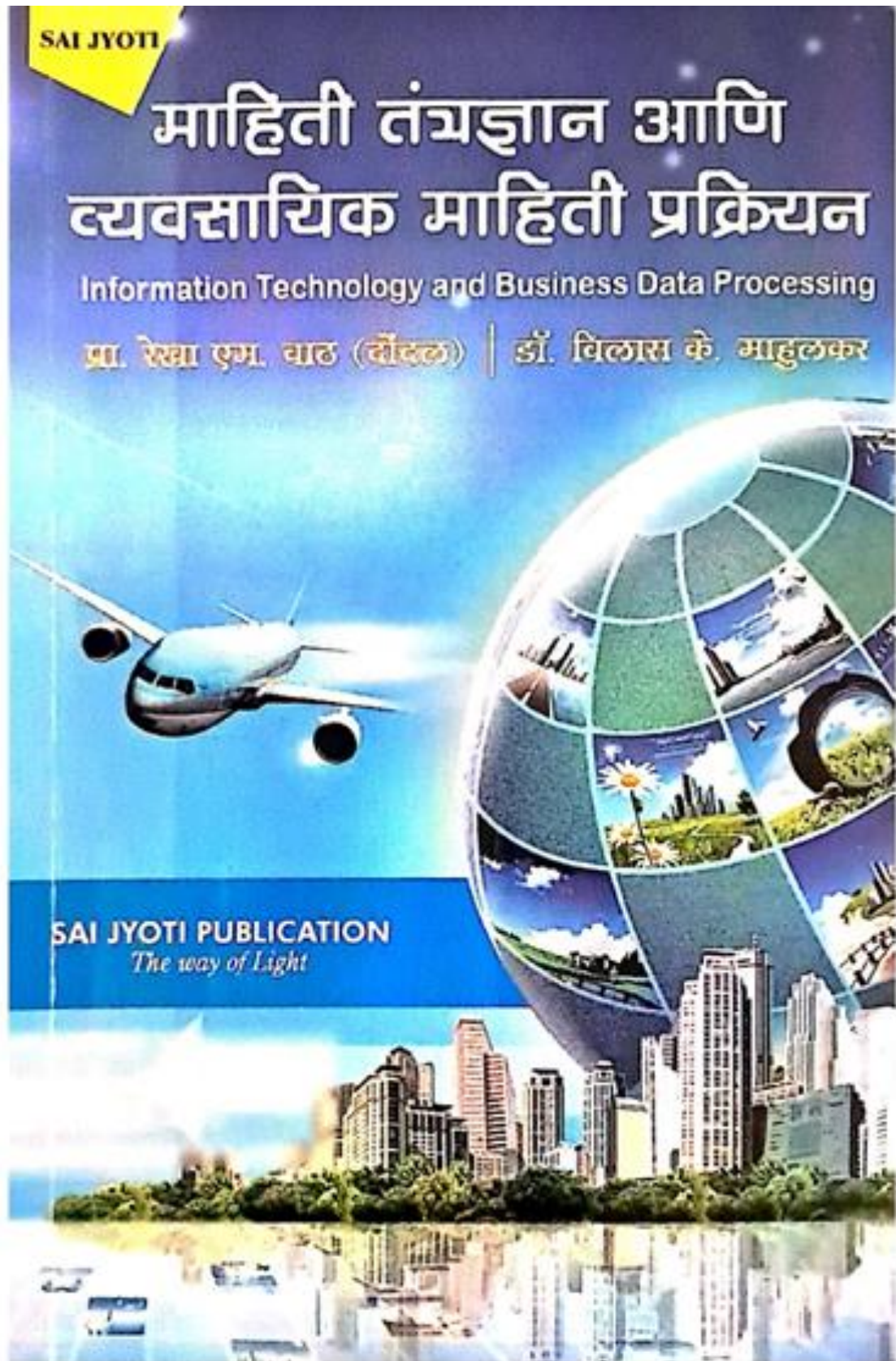

Published by : SAI JYOTI PUBLICATION
Behind Chawla Sadi Center, Tin-nal Chowk, Kasarpura, Itwari, Nagpur - 440002.
Phone : 9764673503, 9923593503
email : sjp10ng@gmail.com Website: www.saijyoti.in

Available Also on

Scanned with OKEN Scanner

संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठाच्या बी.कॉम द्वितीय वर्षाच्या तृतीय सत्राकरिता करिता
लिहिलेले पाठ्यपुस्तक, तसेच महाराष्ट्रातील सर्व विद्यापीठांच्या वाणिज्य
विद्याशाखेकरिता उपयुक्त

माहिती तंत्रज्ञान आणि व्यवसायिक माहिती प्रक्रियन Information Technology and Business Data Processing

प्रा. रेखा एम. वाठ (दोंदल)
एम.कॉम., एम.फिल.,
सहयोगी प्राध्यापक
वाणिज्य विभाग प्रमुख
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब
जि. यवतमाळ

डॉ. विलास के. माहुलकर
एम.कॉम., एम.फिल., बी.एड.,
बी.पी.एड., पीएच.डी.,
सहयोगी प्राध्यापक
कला व वाणिज्य महाविद्यालय बोरी अरब,
जि. यवतमाळ

साई ज्योती प्रकाशन, नागपूर

अनुक्रमणिका

युनिट - १

१. डेटा आणि डेटा प्रक्रियन.....१-२५
(Data & Data Processing)

युनिट - २

२. डेटाबेस.....२६-६४
(Database)

युनिट - ३

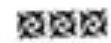
३. डेटाबेस मॅनेजमेंट सिस्टम (डीबीएमएस).....६५-९३
(Database Management System)

युनिट - ४

४. मायक्रोसॉफ्ट एक्सेल.....९४-११९
(Microsoft Excel)

युनिट - ५

५. एक्सेलमध्ये ग्राफ व सुत्रांचा वापर.....१२०-१६१
(Use of Formula and Chart in Excel)

प्रा. रेखा माणिकराव बाठ (बाठ)
सहयोगी प्राध्यापक एम. कॉम. एम. फिल., (विभाग प्रमुख)
हंदिरा महाविद्यालय कळंब (जि. यवतमाळ)

३१ वर्षांचा शैक्षणिक अनुभव.
हंदिरा महाविद्यालय, कळंब (जि. यवतमाळ) येथे वाणिज्य विभाग प्रमुख.
अनेक राज्य व राष्ट्रीय परिषदेत शोधनिबंध प्रकाशित.

प्रा. डॉ. विलास का. माहुलकर
सहयोगी प्राध्यापक
एम. कॉम., एम. फिल., बी. एड., बी. पी. एड., पी. एच. डी.
(वाणिज्य अधिव्याख्याता)

प्रा. माहुलकर हे जेले २२ वर्षांपासून कला व वाणिज्य महाविद्यालय बोरी अरब, ता. दारुवा, जि. यवतमाळ येथे सहयोगी प्राध्यापक म्हणून कार्यरत आहेत. ते संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठात व्यवसाय व्यवस्थापन अभ्यास मंडळामध्ये सदस्य म्हणून कार्यरत आहे. त्यांचे विविध राज्य स्तरीय व आंतरराष्ट्रीय सेमिनार व जर्नलसमध्ये २५ पेक्षा जास्त शोधनिबंध प्रकाशित झालेले आहे. त्यांची विद्याप्रकाशन नागपूर द्वारा वित्तीय लेखांकन भाग - १ ही पुस्तक प्रकाशित झालेली आहे. तसेच विविध सामाजिक, शैक्षणिक मंडळामध्ये सदस्य म्हणून कार्यरत आहे.

ISBN-978-93-86011-72-5

Rs. 195/-

Published by : SAI JYOTI PUBLICATION
Behind Chawla Sadi Center, Tin-nal Chowk, Kasarpura, Itwari, Nagpur - 440002.
Phone : 9764673503, 9923593503
email : sjp10ng@gmail.com Website: www.saijyoti.in

Available Also on

Flipkart

ONLINE

amazon

Scanned with OKEN Scanner

D.R. Jaronde: Manasshastriy Prayog

मानसशास्त्रीय प्रयोग

PSYCHOLOGICAL
EXPERIMENT

प्रा. डी. आर. जारोडे

Scanned with OKEN Scanner

मानसशास्त्रीय प्रयोग

© सुरक्षित

प्रकाशक व मुद्रक : रंगराव पाटील

कार्यालय : प्रशांत पब्लिकेशन्स, ३, प्रताप नगर, श्री संत ज्ञानेश्वर मंदिर रोड,

नूतन मराठा महाविद्यालयाजवळ, जळगाव ४२५००१.

दूरध्वनी : (०२५७) २२३५५२०, २२३२८००

ईमेल : prashantpublication.jal@gmail.com

प्रथम आवृत्ती : सप्टेंबर, २०१८ ISBN: ९७८-९३-८८११३-११-३

अक्षरजुळवणी / प्रशांत पब्लिकेशन्स मूल्य : ₹ २९५

या पुस्तकातील कोणत्याही मजकूर, कोणत्याही स्वरूपात वा माध्यमात पुनर्प्रकाशित
अथवा संग्रहित करण्यासाठी लेखक आणि प्रकाशक दोघांचीही लेखी पूर्वसंमती
घेणे बंधनकारक आहे.

www.prashantpublications.com

२ | प्रशांत पब्लिकेशन्स

अनुक्रमणिका

- १) मानसशास्त्रीय प्रयोग..... ०९
प्रस्तावना, अर्थ, उद्देश, प्रयोग करण्यासाठी आवश्यक बाबी, प्रयोगातील महत्त्वपूर्ण घटक - अ) परिवर्तके ब) समूह.
- २) मानसभौतिकी..... १७
स्थिर उद्दीपक पद्धती- प्रयोगकर्ता/प्रयुक्ताची माहिती, समस्या, साहित्य, प्रस्तावना, मानसभौतिकीमधील समस्या, कृती, दक्षता, आत्मनिरीक्षण, निष्कर्ष. सीमा पद्धती- प्रयोगकर्ता/प्रयुक्ताची माहिती, समस्या, साहित्य, प्रस्तावना, मानसभौतिकीमधील मुलभूत संज्ञा, मानसभौतिकीच्या पद्धती, कृती, सुचना, दक्षता, आत्मनिरीक्षण, निष्कर्ष. सरासरी प्रमाद पद्धती- प्रयोगकर्ता/प्रयुक्ताची माहिती, समस्या, साहित्य, प्रस्तावना, मानसभौतिकीमधील मुलभूत संज्ञा, मानसभौतिकी प्रमाद किंवा दोष. मानसभौतिकी पद्धती, कृती, सुचना, दक्षता, आत्मनिरीक्षण, निष्कर्ष.
- ३) संवेदन ३४
दृष्टीपटलावरील रंगक्षेत्रे- प्रयोगकर्ता/प्रयुक्ताची माहिती, समस्या, साहित्य, प्रस्तावना, दृष्टीवेदनानुभव आणि त्याचे गुणधर्म, कृती, सुचना, दक्षता, आत्मनिरीक्षण. रंगसंती-प्रयोगकर्ता/प्रयुक्ताची माहिती,समस्या, साहित्य, प्रस्तावना, शुभ्र तुलना पद्धती, रंगाची वैशिष्ट्ये, कृती, सुचना, दक्षता, आत्मनिरीक्षण, निष्कर्ष. समकालीन रंग विरोध- प्रयोगकर्ता/प्रयुक्ताची माहिती, समस्या, साहित्य, प्रस्तावना,रंगविरोध, सवर्ण रंगविरोध, कृती, सुचना, दक्षता, आत्मनिरीक्षण, निष्कर्ष. परचात प्रतिमा -प्रयोगकर्ता/प्रयुक्ताची माहिती, समस्या,साहित्य,प्रस्तावना,दंड व शंकू,परचात प्रतिमा, कृती, सुचना, दक्षता, आत्मनिरीक्षण, निष्कर्ष. घ्वनीची स्थान निश्चिती- प्रयोगकर्ता/प्रयुक्ताची माहिती, समस्या, साहित्य, प्रस्तावना, घ्वनी उद्दीपकाची वैशिष्ट्ये, कृती, सुचना, दक्षता, आत्मनिरीक्षण, निष्कर्ष. संवेदन संघटन- प्रयोगकर्ता/प्रयुक्ताची माहिती, समस्या, साहित्य, प्रस्तावना, संवेदन संघटन, कृती, सुचना, दक्षता,आत्मनिरीक्षण, निष्कर्ष. म्युलर-लायर भ्रम-प्रयोगकर्ता/प्रयुक्ताची माहिती, समस्या, साहित्य, प्रस्तावना, भ्रम आणि विभ्रम यामधील फरक, भ्रमाचे प्रकार, सामान्य भ्रम व असामान्य भ्रम यामधील फरक, कृती,

मानसशास्त्रीय प्रयोग । ५

काही वर्षांआधी साधा प्रयोग करण्यासाठी प्रयुक्त बनतो का? म्हटलं तर, सर्वच मंडळी 'रफू चकलर' होवून जायची. 'नको रे बाबा', 'काही फरक पडला तर', असे धास्तावून म्हणायचे, परंतु आज मानसशास्त्रीय प्रयोगाधिपत्या 'नजरा' बदललेल्या आहे. प्रयोगाबाबतीत 'उत्सुकता', 'आवड' वाढलेली आहे. 'आपलाच आपण शोध घेवू' या जाणिवेने मंडळी समोर येत आहे. अलीकडे 'चिकीत्सक' वृत्ती वाढत आहे. त्यातूनच नव्या कल्पना उदयास येत आहे.

'मानसशास्त्रीय प्रयोग' हा शिस्तबद्धरीत्या व नियंत्रित वातावरणात करावा लागतो. त्यामुळे प्रत्यक्षात अनेक अडचणींना समोर जावे लागते.

या पुस्तकामध्ये, मानसभौतिकी, संवेदन, अध्ययन, स्मृती, विस्मरण, अवधान, भावना, विचार प्रक्रिया, नेतृत्व, मानसिक कार्य, प्रतिक्रिया काळ, साहचर्य इत्यादी घटकांवर अनेक प्रयोग इत्थभूत माहितीसह दिलेले आहे. यानून मानसशास्त्र विषयाच्या विद्यार्थ्यांची गरज पूर्ण होईलच तसेच स्वतःचे चिकीत्सक अध्ययन करणाऱ्या व्यक्तींना सुद्धा हे पुस्तक पर्वणीच ठरेल.

मनशास्त्र

₹ 295

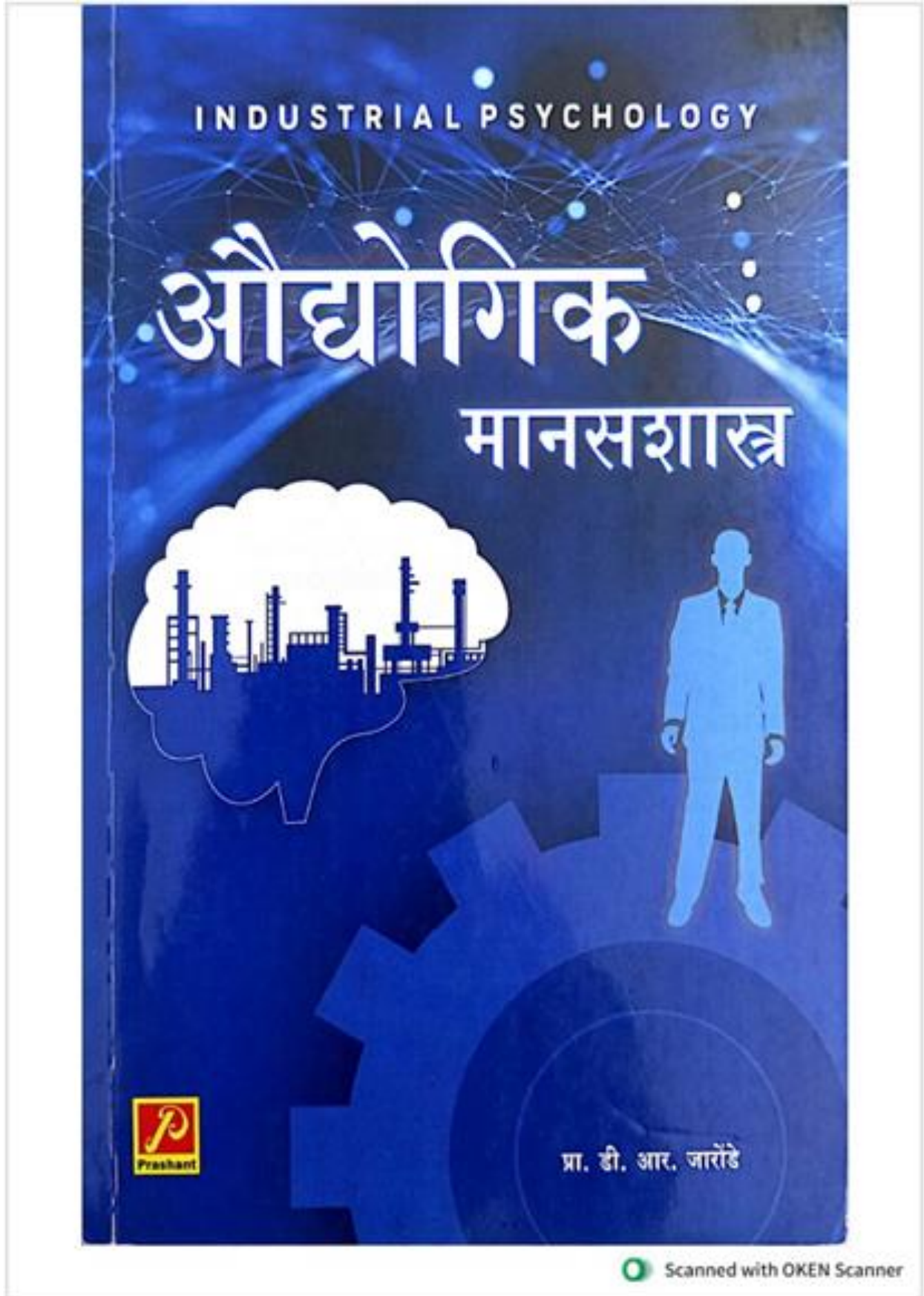
ISBN 978 91 88111 11 1

www.prashantpublications.com
prashantbookhouse@gmail.com

Scanned with OKEN Scanner

औद्योगिक मानसशास्त्र

© सुरक्षित

प्रकाशक व मुद्रक : संताब पाटील

कार्यालय : प्रशांत पब्लिकेशन्स, ३, प्रताप नगर, श्री संत ज्ञानेश्वर मंदिर रोड,

नूतन मराठा महाविद्यालयजवळ, जळगाव ४२५००१.

दूरध्वनी : (०२५७) २२३५५२०, २२३२८००

ईमेल : prashantpublication.jal@gmail.com

प्रथम आवृत्ती : सप्टेंबर, २०१८ ISBN : ९७८-८१-९३६९२०-८-०

अक्षरजुळवणी : प्रशांत पब्लिकेशन्स मूल्य : ₹ ३५०

या पुस्तकातील कोणताही मजकूर, कोणत्याही स्वरूपात वा माध्यमात पुनर्प्रकाशित
अथवा संग्रहित करण्यासाठी लेखक आणि प्रकाशक दोघांचीही लेखी पूर्वपरवानगी
घेणे बंधनकारक आहे.

www.prashantpublications.com

४ | प्रशांत पब्लिकेशन्स

अनुक्रमणिका

- १) औद्योगिक मानसशास्त्र १५
Industrial Psychology
प्रस्तावना, व्याख्या, औद्योगिक मानसशास्त्राचा इतिहास, औद्योगिक मानसशास्त्राची व्याप्ती - १) कर्मचारी २) पर्यवेक्षक ३) व्यवस्थापक ४) यंत्रसामुग्री ५) भौतिक वातावरण; औद्योगिक मानसशास्त्राची कार्ये - १) कर्मचारी निवड २) उत्पादनक्षमता ३) विकास ४) प्रशिक्षण ५) यंत्रे ६) व्यवस्थापन ७) मार्गदर्शन; औद्योगिक मानसशास्त्राची मुलभूत तत्वे
- २) कार्य मूल्यांकन २८
Work Evaluation
प्रस्तावना, व्याख्या; कार्य मूल्यांकनाची उद्दिष्टे - १) भविष्यकालीन नियोजन २) वेतन ३) नियुक्ती ४) बदली ५) बदली ६) पुनर्भरण ७) प्रशिक्षण ८) इतर लाभ ९) प्रलोभन १०) नियंत्रणप्रक्रिया वेधता ११) वैयक्तिक भेद; कार्य मूल्यांकन समिती - १) कार्यमाहिती मिळविणे २) माहितीची तपासणी करणे ३) कार्याचे मूल्यमापन करणे ४) इतर व्यवसायाची तपासणी करणे ५) नवीन कार्याचे मूल्यमापन करणे ६) कार्यक्रम राबविणे; कार्य मूल्यांकन पद्धती - अ) व्यक्तीनिष्ठ मापन पद्धती - १) श्रेणी पद्धती २) निबंध पद्धत ३) आलेखश्रेणी मापन पद्धत ४) गट तुलना पद्धत ५) प्रसंगाआधारीत मापन पद्धत ६) प्रश्नावली पद्धत ७) वर्तन मापन पद्धत; ब) वस्तुनिष्ठ मापन पद्धती - १) उत्पादकतेचे प्रमाण २) संघटनेच्या नियमाशी बांधिलकी ३) उत्पादकतेचा दर्जा ४) स्वभाव गुण ५) नवीन मापनतंत्राचा उपयोग; कार्य मूल्यांकन घटक - १) पद २) कार्यपद्धती ३) सामाजिक परिस्थिती
- ३) कर्मचारी निवड ४०
Personal Selection
प्रस्तावना; निवड प्रक्रियेतील घटक - १) पदाची संख्या २) कामाची स्थिती ३) मागणी ४) उमेदवाराची आवश्यकता; निवड प्रक्रियेतील पद्धती - १) कार्य विश्लेषण २) नेमणूक निर्णय ३) निवड तंत्र; निवडदाल्यांची वैशिष्ट्ये - १) वस्तुनिष्ठता २) नैतिकता ३) कुशल ४) विशेष तज्ञ ५) अनुभवी ६) योग्य व्यक्तीमत्त्व ७) बुद्धिचातुर्य ८) वैचारिकता; निवड प्रक्रियेतील स्रोत -

औद्योगिक मानसशास्त्र । ७

रशियामध्ये १९२० पासून औद्योगिक मानसशास्त्राला सुरवात झालेली दिसून येते. औद्योगिक परिस्थितीमध्ये कर्मचाऱ्यांचे स्वास्थ्य कसे चांगले राहू शकते या दृष्टीने प्रयत्न केल्या गेले. कर्मचाऱ्यांचा एकंदरीत विकास साधला जावा, त्यातही व्यक्तीमत्व विकास व्हावा यासाठी मध्यवर्ती संस्थेतर्फे कार्य केल्या गेले. भारतात १९१९ मध्ये औद्योगिक मानसशास्त्राला सुरवात झालेली दिसून येते. या संदर्भाने याच वर्षात मानसशास्त्र विभागाला सुरुवात केल्या गेली. सद्यस्थितीत वाढत्या कामाबरोबर वाढणारा तान

औद्योगिक मानसशास्त्रामधील संशोधनाचा विषय झालेला आहे. कर्मचाऱ्यांच्या प्रेरणा वाढलेल्या आहे. त्यामुळे सर्वच दृष्टीकोनातून औद्योगिक मानसशास्त्र उद्योगाच्या एकूण समस्यांचे निराकरण करणारे शास्त्र ठरते तसेच उपयोजनात्मक साधन ठरत असल्याचे दिसून येते.

सद्यस्थितीत उद्योगाचे जाळे मोठ्या प्रमाणात विस्तारले आहे. त्याचबरोबर त्या उद्योगामध्ये स्थित व्यक्तीत चिंता, ताणतणाव, नैराश्य, संघर्ष, वैफल्य इत्यादींचे प्रमाण सुद्धा वाढत आहे. यावर उपाय करायचा असेल तर उद्योगामधील प्रत्येक घटकाचा मानवी मनाला, वर्तणुकीला केंद्रस्थानी ठेवून अभ्यास करणे गरजेचे आहे म्हणूनच या पुस्तकाचा उद्योगामधील कर्मचारी, व्यवस्थापक, संचालक, पर्यवेक्षक, प्रशिक्षक मार्गदर्शक इत्यादींना याचा फायदा होणारच आहे तसेच उद्योग क्षेत्रात 'करियर' करू इच्छिणाऱ्या विद्यार्थ्यांना तर हे पुस्तक महत्वाचे मार्गदर्शकच ठरणार आहे.

सदरील पुस्तकात औद्योगिक मानसशास्त्र, कार्य मुल्यांकन, कर्मचारी निवड, कर्मचारी प्रशिक्षण, नेतृत्व, प्रेरणा, मनोवैयर्थ, कार्य समाधान, कार्य ताण, व्यवस्थापन विकास, आंतरवैयर्थीक संबंध, उपभोक्ता वर्तन, जाहिरात, अपघात आणि नियंत्रण, औद्योगिक संघटना या घटकांचा परामर्श घेण्यात आलेला आहे.

पणव्याज ₹ 350

ISBN 978-81-936920-8-0

www.prashantpublications.com
prashantbookhouse@gmail.com

कादंबरी

अपूर्ण
संघर्ष

डॉ. पवन मांडवकर

शिवळी प्रकाशन

माळगल्ली, सुभाष नागरी पतसंस्थेसमोर

इस्लामपूर, जि. सांगली

धमणध्वनी ९८२२४०७३९५

मूल्य एकशे नव्वद रुपये

ISBN 978-81-953-704-4-1

अपूर्ण संघर्ष (कादंबरी)

Apurna Sangharsha (Novel)

|| प्राचार्य डॉ. पवन मांडवकर

Principal Dr. Pavan Mandavkar

संगणक

डॉ. पवन मांडवकर, डॉ.सौ. वीरा मांडवकर

लेखनस्थळ व कालावधी

१२ विंग, भारतीय वायुसेना (चंदीगढ), १९९०-९१

प्रकाशन १ मे, २०१८ (महाराष्ट्र दिन)

प्रथमावृत्ती प्रती १०००

प्रकाशिका / मुद्रक

सौ. वनिता राजेंद्र गवळी

गवळी प्रकाशन

द्वारा श्री. राजेंद्र शंकर गवळी (सिनेपत्रकार)

माळगल्ली, सुभाष नागरी पतसंस्थेसमोर

इस्लामपूर, जि. सांगली

भ्रमणध्वनी ९८२२४०७३९५

मूल्य १९० रुपये

संघर्षाची पार्श्वभूमी

भारतीय वायूसेनेत एक सामान्य वायुसैनिक म्हणून कार्यरत असताना वेगवेगळ्या मानवी प्रवृत्तींचं, राजकारणाचं जवळून निरीक्षण करता आलं. माजी पंतप्रधान मा. राजीव गांधींच्या हत्येनंतर मा. पी.व्ही. नरसिंहराव पंतप्रधान झाले. त्यांच्या सरकारने कार्यकाळ जरी पूर्ण केला तरी अनेक समस्या भेडसावत होत्या. त्यांच्यानंतर मा. व्ही.पी. सिंग, मा. चंद्रशेखर ही मंडळी पंतप्रधानपदी व मा. देवलाल हे उपपंतप्रधानपदी आरुढ झाले. त्यांनंतरही बराच काळ अस्थिरताच राहिली. सरकार अस्थिर असेल तर समस्या सर्वच क्षेत्रात कशा चारही दिशांनी आक्रमण करतात, ते या देशाने अनुभवलं.

अशा परिस्थितीत कुठलंही संवेदनशील मन पेटून न उठलं तर नवल! ज्या देशासाठी आपण आपले प्राण त्यागण्यासाठी तयार असतो, त्याच देशाचे राज्यकर्ते, सत्ताधारी, शासकीय अधिकारी मुडद्यांच्या टाळूवरील लोणीही खायला कमी करीत नाहीत, ही वस्तुस्थिती पाहिली आणि लेखणी पेटली, ती संघर्षाच्या रूपाने. पण हा संघर्ष पूर्ण होत नाही. तो सतत सुरूच असतो सत्ताधाऱ्यांच्या विरोधात, राजकारण्यांच्या विरोधात, समाजातील अनिष्टांच्या विरोधात.

जाती, पंथ, धर्म हे भेदाभेद या देशाच्या पाचवीलाच पुजलेले; पण येथे त्या पलीकडे जाऊन जाऊन विचार करणारं मन आहे. 'माणूस' म्हणून उदात्त विचारांचा स्वीकार आहे. भावभावनांच्या पातळीवर वाहावत जाणारं युवामन, पण त्याच बरोबर कर्तव्याची जाणीव सदैव जागृत ठेवून लढणारं परिपक्व मन येथे चित्रित केलं आहे. या कादंबरीतील 'मी' हा प्रातिनिधिक आहे. या 'मी'चा संघर्ष सतत सुरू राहावा, त्याकरिता जनसामान्यांनी 'मी' व्हावं, म्हणून हा खटाटोप!

दि. १ मे, २००४

- पवन मांडवकर

(ह्या कादंबरीचे कथानक आणि पात्रे काल्पनिक असून कथानकाचा सत्यघटनांशी आणि पात्रांचा जिवंत वा मृत व्यक्तींशी तंतोतंत संबंध जोडणे उचित होणार नाही. सोयीस्करपणे आपल्याला हवा तिथे, हवा तसा वाचकांनी संदर्भ जोडावा आणि अशक्यप्राय वाटणाऱ्या घटना व पात्रे काल्पनिक समजावीत.)

Dr. Veera Mandavkar: Solawya Ani Satravya Shatakatil Santkavi

ISBN 978-81-925945-8-3

सोळाव्या आणि सतराव्या शतकातील संतकवी

डॉ. सौ. वीरा मांडवकर

Subject / Reference Book Published by National Level Publisher

ISBN 978-81-925945-8-3

सोळाव्या आणि सतराव्या शतकातील निवडक
संतांच्या व कवींच्या कार्यकर्तृत्वाचा थोडक्यात
परिचय करून देणारा संशोधनपर ग्रंथ

सोळाव्या आणि सतराव्या शतकातील संतकवी

प्रा.डॉ.सौ. वीरा मांडवकर

डॉ. भारु मांडवकर संशोधन केंद्र

इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ ४४५४०१

दूरध्वनी : ०७२०१-२२६१४७, २२६१२९

भ्रमणध्वनी ९४२२८६७६५८

e mail : marathipradhyapak@gmail.com

(या पुस्तकात संकलन व संशोधन केलेल्या किंवा प्रकाशित
मजकुरात काही ठिकाणी तफावत आढळू शकते. पुढील
आवृत्तीसाठी अधिकची माहिती, सूचना, बदल, तृटी यांसंदर्भात
अभ्यासकांनी कळवावे, ही विनंती.)

मूल्य एकशे साठ रुपये

ISBN 978-81-925945-8-3

- सोळाव्या आणि सतराव्या शतकातील संतकवी
(Solawya Ani Satarawya Shatakatil Santkavi)
- | | प्रा.डॉ.सौ. वीरा मांडवकर
(Prof. Dr. Mrs. Veera Mandavkar)
- लेखिका — संपर्क : ९४०३०१४८८७
- प्रकाशन क्र. १६
- प्रथमावृत्ती प्रती २०००   ○ आकार क्राऊन
- मुखपृष्ठ फोर कलर   ○ पृष्ठसंख्या ११६
- प्रथमावृत्ती दि. १८ मार्च, २०१८ (गुढीपाडवा)
- संगणक/मुखपृष्ठ
डॉ. पवन मांडवकर
- प्रकाशक/मुद्रक/वितरक
डॉ. भ्राऊ मांडवकर संशोधन केंद्र
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब,
जि. यवतमाळ ४४५ ४०१
दूरध्वनी : ०७२०१-२२६१४७, २२६१२९
भ्रमणध्वनी : ९४२२८६७६५८
e mail : marathipradhyapak@gmail.com
- सहयोगी वितरक
सेवा प्रकाशन
विजय कॉलनी, रुक्मिणी नगर, अमरावती ४४४६०६
भ्रमणध्वनी : ९४२२८६७६५८
- मूल्य १६० रुपये

सोळाव्या आणि सतराव्या शतकातील संतकवी

प्रस्तावना

तेराव्या शतकाच्या अखेरीस खऱ्या अर्थाने महाराष्ट्रात संत चळवळ सुरू झाली. यादवांच्या राजवटीतील चैनविलासात दंग असलेल्या रामदेवरावांचा हा काळ होता. भरभराटीचा काळ संपून तिला ओहोटी लागली होती. शके १२१६ तील अल्लाउद्दीनची स्वारी या अधोगतीला विशेष कारणीभूत झाली. अल्लाउद्दीनची धाड येण्यापूर्वी कर्नाटक, कोंकण इत्यादी बहुतेक सर्व प्रांतांतून मांडलिक राजे बेलगाम होऊन सम्राट सत्ता फक्त नावाला उरली होती.

इस्लामच्या स्वाऱ्या आणि युद्धे यांमुळे येथील उमराव वर्गाची खच्ची झाली. अभिजनवर्गही निष्प्रभ झाला. त्यांच्यापैकी मोठा वर्ग दक्षिणेकडे आश्रयार्थ गेला. खिलजीच्या आक्रमणानंतर तीन शतके म्हणजे शिवाजीचे राज्य येईपर्यंत महाराष्ट्रात इस्लामचे अधिराज्य होते. मुस्लीम राज्यकर्ते आणि त्यांची प्रजा ही परस्परांहून धर्म, संस्कृती, भाषा, कायदा या गोष्टींमध्ये सर्वस्वी भिन्न होती. यादवांचे राज्य

**Prof. N.R. Thawale: Critical Analysis of Various Legislations Relating to
Critical Analysis of Various Legislations Relating to Protection of Disabled Persons in
India**

ISBN 978-81-925945-5-2

New Horizon

Edited Book of Research Papers

January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Dr. S.E. Mithar
HOD, Sociology

Editorial Board
Prof. G.N. Tyagi
Dept. of Commerce

Prof. A.G. Lakhani
Director, Phy. Education

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication
Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

New Horizon
(Edited Book of Research Papers)

First Edition - January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication
Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

Rs. 500/-

(All rights are reserved with the Publisher & Editorial Board. The opinion expressed are of the authors & the association advisory board, editorial board as well as the peer committee does not hold any responsibility for any of the views expressed. Judiciary matter in Meerut Court only.)

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 2

Index

	From The Bench of Editor		5
1	Critical Analysis of Various Legislations Relating to Protection of Disabled persons in India	Prof. N.R. Thawale	6
2	Research Productivity of Faculty Members in the Department of Applied Mechanics, VNIT, Nagpur: A Bibliometrics Study	Prof. D.S. Patil	10
3	Judicial Reporting in Dr. B.R. Ambedkar Newspaper	Prof. P.S. Jawade	21
4	Computer in Education An Important Step towards Technology	Prof. N.V. Narule	23
5	Generalized Inner Product Space $A = \{a_0G_0 + a_1G_1 + a_2G_2 / a_i \in F \& G_i \in C(P)\}$ Where $C(P)$ = class of algebraic structures of codes in universe	Dr. K. R. Nemade	26
6	The Philosophy of Browning	Dr. V.R. Patki	29
7	Role of College Librarian for Professional Development in Modern Age	Dr. G.P. Urkunde	32
8	Techniques to be applied by family to reduce the educational stress among the students	Prof. Saroj Lakhadive	37
9	Effective Weapon of Agricultural Marketing	Dr. D.M. Chavhan	42
10	Agricultural Products in Maharashtra	Prof. Madhuri Rakhunde	45
11	Plato's concept of Justice and present Scenario	Prof. R.T. Ade	47
12	Comparative of Depth Perception, Agility And Explosive strength of Shoulder in Different Ball Games: A Study	Prof. R.M. Wath	51
13	Causes of injury and safety	Dr. Pavan Mandavkar	57
14	Mother-Tongue To Enhance English Language	Dr. P.B. Ingle	61
15	Domestic Violence in India	Prof. Snehal Khandekar	65
16	Importance of Language and communication	Dr. Veera Mandavkar	68
17	Discipline of Players	Prof. Shital Raut	73

Critical Analysis of Various Legislations Relating to Protection of Disabled persons in India

- Prof. N.R. Thawale
Asso. Professor
Indira Mahavidyalaya,
Kalamb, Dist.Yavatmal (M.S.)

---

1. Introduction :

Since antiquity, society has detected disabilities arising out of obvious deficits in anatomical structures, sensory functions and intellectual developments amongst its members. These disabilities debarred the affected persons from participating in the mainstream of social life. There are 600 million persons with disabilities in the world today. 80% of them live in developing countries. A staggering 90 million people in India are disabled. That's almost one in every ten. This number illustrates that still 600 million persons with disabilities are being prevented from contributing to the world society (whether socially or economically) because of the barrier called disability.

However, there has been a shift in international thinking on disability from largesse-based perspective to rights-based perspective. The world for and of the disabled is changing at a rapid pace and the aspirations as well as expectations of people are also changing as fast. Advances in medical and surgical sciences, breakthroughs in technology, greater understanding of the causes of disability and improved methods of coping with it, increasing consciousness of civil rights and the emergence of people with disabilities displaying skills and knowledge to improve their own lives, are some of the factors which have contributed to the new thinking. It is now recognized that the disabled deserve a dignified status in society on the same terms as the non-disabled. Disabled people are a vast minority group, which has been subjected to direct and indirect discrimination for centuries in most countries of the world, including India.

The human rights movement has boldly and categorically shifted the attention of policy-makers from the mere provision of charitable services to vigorously protecting their basic right to dignity and self-respect. In the new scenario, the disabled are viewed as individuals with a wide range of abilities and each one of them willing and capable of utilizing his/her potential and talents. Society, on the other hand, is seen as the real cause of the misery of people with disabilities since it continues to put numerous barriers as expressed in education, employment, architecture, transport, health and other activities. However our parliament has enacted various legislations for the benefit and protection of disabled persons in India; let us briefly discuss these provisions.

2. Various Legislations and Position of Disabled Persons :

The Medical Termination of Pregnancy Act, 1971 specifically provides that pregnancies of women may be terminated if there is a substantial risk that if the child were born, it would suffer from such physical or mental abnormalities as to be seriously

Prof. D.S. Patil: Research Productivity of Faculty Members in the Department of Applied Mechanics, VNIT, Nagpur: A Research Productivity of Faculty Members in the Department of Applied Mechanics, VNIT, Nagpur: A Bibliometrics Study

ISBN 978-81-925945-5-2

New Horizon

Edited Book of Research Papers

January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Dr. S.E. Mithar
HOD, Sociology

Editorial Board
Prof. G.N. Tyagi
Dept. of Commerce

Prof. A.G. Lakhani
Director, Phy. Education

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication
Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

New Horizon
(Edited Book of Research Papers)

First Edition - January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication

Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

Rs. 500/-

(All rights are reserved with the Publisher & Editorial Board. The opinion expressed are of the authors & the association advisory board, editorial board as well as the peer committee does not hold any responsibility for any of the views expressed. Judiciary matter in Meerut Court only.)

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 2

Index

	From The Bench of Editor		5
1	Critical Analysis of Various Legislations Relating to Protection of Disabled persons in India	Prof. N.R. Thawale	6
2	Research Productivity of Faculty Members in the Department of Applied Mechanics, VNIT, Nagpur: A Bibliometrics Study	Prof. D.S. Patil	10
3	Judicial Reporting in Dr. B.R. Ambedkar Newspaper	Prof. P.S. Jawade	21
4	Computer in Education An Important Step towards Technology	Prof. N.V. Narule	23
5	Generalized Inner Product Space $A = \{a_0G_0 + a_1G_1 + a_2G_2 / a_i \in F \& G_i \in C(P)\}$ Where $C(P)$ = class of algebraic structures of codes in universe	Dr. K. R. Nemade	26
6	The Philosophy of Browning	Dr. V.R. Patki	29
7	Role of College Librarian for Professional Development in Modern Age	Dr. G.P. Urkunde	32
8	Techniques to be applied by family to reduce the educational stress among the students	Prof. Saroj Lakhadive	37
9	Effective Weapon of Agricultural Marketing	Dr. D.M. Chavhan	42
10	Agricultural Products in Maharashtra	Prof. Madhuri Rakhunde	45
11	Plato's concept of Justice and present Scenario	Prof. R.T. Ade	47
12	Comparative of Depth Perception, Agility And Explosive strength of Shoulder in Different Ball Games: A Study	Prof. R.M. Wath	51
13	Causes of injury and safety	Dr. Pavan Mandavkar	57
14	Mother-Tongue To Enhance English Language	Dr. P.B. Ingle	61
15	Domestic Violence in India	Prof. Snehal Khandekar	65
16	Importance of Language and communication	Dr. Veera Mandavkar	68
17	Discipline of Players	Prof. Shital Raut	73

Research Productivity of Faculty Members in the Department of Applied Mechanics, VNIT, Nagpur: A Bibliometrics Study

- Prof. D.S. Patil

Asso. Professor

Indira Mahavidyalaya,

Kalamb, Dist.Yavatmal (M.S.)

Abstract

This paper focuses on Research productivity of faculty members in department of Applied Mechanics VNIT Nagpur, Proposed research, Objective of the study, Hypothesis of the study, Scope and limitation of the study, Research methodology, Review of literature, Author Productivity: Language wise productivity, Designation wise productivity, subject and Gender wise productivity, Year wise productivity & key authors, Bradford's Law, Lotka's Law, Prices square root law, Authorship Patters, Major findings and Implications.

Introduction

Faculty adds to the knowledge bases of their fields by doing research and communicating findings in a variety of published formats, which differ according to field. Teachers and research scholar's need information for keeping up with new developments, to get acquainted with the state of art and to provide the background information for preparing to produced new information. The publication of the information gathered by the faculty is a prestige to the institution. It is necessary for the institution to make aware outside world about their output. Mankind is an Individual in its mode of output as in the substance of its thoughts. Printed papers and books label one of the methods of measuring the output of institution in the form of original ideas with the names of its authors, publications then are observable phenomenon that can represent scholarly productivity (Soman, 2002).

Research and development, demonstration, up-scaling and commercialization in the field of modern engineering and technology have positions themselves in the driving seat both in the developed and developing countries during 21st century. The field of engineering and technology is being promoted in the country keeping in view its enormous potential to improve various engineering applicable branches to create opportunities for employment generation and to add to the economic progress of the nation through environmentally sustainable industrial development. The rapid technological development and the exponential growth of information have changed the traditional concept of Engineering field.

Proposed Research

Many information faculty members have used different terms for bibliometric studies. The pioneering work was statistical analysis of the literature by Cole and Eagles in 1917, Second attempt was made by Hulme in 1923. He used the term "Statistical bibliography to refer the application of quantitative techniques to libraries. He defined statistical

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 9

ISBN 978-81-925945-5-2

New Horizon

Edited Book of Research Papers

January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Dr. S.E. Mithar
HOD, Sociology

Editorial Board
Prof. G.N. Tyagi
Dept. of Commerce

Prof. A.G. Lakhani
Director, Phy. Education

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication
Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

New Horizon
(Edited Book of Research Papers)

First Edition - January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication

Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

Rs. 500/-

(All rights are reserved with the Publisher & Editorial Board. The opinion expressed are of the authors & the association advisory board, editorial board as well as the peer committee does not hold any responsibility for any of the views expressed. Judiciary matter in Meerut Court only.)

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 2

Index

	From The Bench of Editor		5
1	Critical Analysis of Various Legislations Relating to Protection of Disabled persons in India	Prof. N.R. Thawale	6
2	Research Productivity of Faculty Members in the Department of Applied Mechanics, VNIT, Nagpur: A Bibliometrics Study	Prof. D.S. Patil	10
3	Judicial Reporting in Dr. B.R. Ambedkar Newspaper	Prof. P.S. Jawade	21
4	Computer in Education An Important Step towards Technology	Prof. N.V. Narule	23
5	Generalized Inner Product Space $A = \{a_0G_0 + a_1G_1 + a_2G_2 / a_i \in F \& G_i \in C(P)\}$ Where $C(P)$ = class of algebraic structures of codes in universe	Dr. K. R. Nemade	26
6	The Philosophy of Browning	Dr. V.R. Patki	29
7	Role of College Librarian for Professional Development in Modern Age	Dr. G.P. Urkunde	32
8	Techniques to be applied by family to reduce the educational stress among the students	Prof. Saroj Lakhadive	37
9	Effective Weapon of Agricultural Marketing	Dr. D.M. Chavhan	42
10	Agricultural Products in Maharashtra	Prof. Madhuri Rakhunde	45
11	Plato's concept of Justice and present Scenario	Prof. R.T. Ade	47
12	Comparative of Depth Perception, Agility And Explosive strength of Shoulder in Different Ball Games: A Study	Prof. R.M. Wath	51
13	Causes of injury and safety	Dr. Pavan Mandavkar	57
14	Mother-Tongue To Enhance English Language	Dr. P.B. Ingle	61
15	Domestic Violence in India	Prof. Snehal Khandekar	65
16	Importance of Language and communication	Dr. Veera Mandavkar	68
17	Discipline of Players	Prof. Shital Raut	73

Judicial Reporting in Dr. B.R. Ambedkar Newspaper

- Prof. P.S. Jawade
Asso. Professor
Indira Mahavidyalaya,
Kalamb, Dist.Yavatmal (M.S.)

DR. B.R. Ambedkar has started Mooknayak in 31st Jan 1920 in that role of Newspaper and periodicals most important for Backward society. Its best solution against non judicial planning in India.

Newspaper will developed our future no one can do it without Newspaper It gives Justice to common people in India.

This instruction to us, which public media has created by Dr. B.R. Ambedkar its more effected on Judicial procedures.

When Dr.B.R. Ambedkar were process in Indian constitution that time he gave priority to fundamental Rights and personal freedom in article 19, (1) A this included in Indian constitution and gave freedom of Speech. Then Ambedkar has started Bahishkrit Bharat,

3rd April 1927 in Bombay about Judicial reporting Bahishkrit Bharat in 6th may 1927 Article is important for Judicial procedure in India. In Mahads News, Natural and fundamental rights envolved by Savarna Hindu. But Ambedkar had conflicted against it, and given authority to Backward people In India.

This report goes to Madras Court untouchability and its culture its supposed to illegal.

All description has given in Bahishkrit Bharat whole Judicial in that News.

Bahishkrit Bharat 3rd Jun 1927th of 5th periodical 5th issue today's problem backward Rights and fundamental Rights has Judicial support and integrated freedom for marriage and Inter cast marriage and religious activity and today all accepted us. Providing the universal facility its legal issue when we have legal rights, We should co-operate to all of them.

Ambedkar has given legal and Judicial news in the Bahishkrit Bharat. 29th Jun 1927 Bahishkrit Bharat periodical 9th issue is important its followed : One of the Hindu women's exploitation from landowner second one example is that shashimohan names one young Hindu has killed a man in personal matter.

But, Kolkata high court has declare shashimohan is non- criminal in report of court.

Its best example for non Judicial court in India according to Dr.B.R. Ambedkar.

Bahishkrit Bharat 4th Nov 1927 14, 15 and 16th Judicial issue:

In Bombay varali Girls marriage with marutis statue its done by Brahmin and Bhatt in the temple it news that time.

There was a Girija Shankar Shivdas he had complain to police against Bhatt and Brahmin its not well act for women in society.

Its biggest superstition in society untouchability is illegal and there should be Justice for all human Equality and needs of fundamental rights, that issue, News published by Dr.Ambedkar. Second one five line of News published in that periodical, News of Lahor, is that Pandit Bhagatram names one mean Brahmin was doing illegal act with animal he caughted by police.

ISBN 978-81-925945-5-2

New Horizon

Edited Book of Research Papers

January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Dr. S.E. Mithar
HOD, Sociology

Editorial Board
Prof. G.N. Tyagi
Dept. of Commerce

Prof. A.G. Lakhani
Director, Phy. Education

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication
Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

New Horizon
(Edited Book of Research Papers)

First Edition - January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication

Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

Rs. 500/-

(All rights are reserved with the Publisher & Editorial Board. The opinion expressed are of the authors & the association advisory board, editorial board as well as the peer committee does not hold any responsibility for any of the views expressed. Judiciary matter in Meerut Court only.)

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 2

Index

	From The Bench of Editor		5
1	Critical Analysis of Various Legislations Relating to Protection of Disabled persons in India	Prof. N.R. Thawale	6
2	Research Productivity of Faculty Members in the Department of Applied Mechanics, VNIT, Nagpur: A Bibliometrics Study	Prof. D.S. Patil	10
3	Judicial Reporting in Dr. B.R. Ambedkar Newspaper	Prof. P.S. Jawade	21
4	Computer in Education An Important Step towards Technology	Prof. N.V. Narule	23
5	Generalized Inner Product Space $A = \{a_0G_0 + a_1G_1 + a_2G_2 / a_i \in F \& G_i \in C(P)\}$ Where $C(P)$ = class of algebraic structures of codes in universe	Dr. K. R. Nemade	26
6	The Philosophy of Browning	Dr. V.R. Patki	29
7	Role of College Librarian for Professional Development in Modern Age	Dr. G.P. Urkunde	32
8	Techniques to be applied by family to reduce the educational stress among the students	Prof. Saroj Lakhadive	37
9	Effective Weapon of Agricultural Marketing	Dr. D.M. Chavhan	42
10	Agricultural Products in Maharashtra	Prof. Madhuri Rakhunde	45
11	Plato's concept of Justice and present Scenario	Prof. R.T. Ade	47
12	Comparative of Depth Perception, Agility And Explosive strength of Shoulder in Different Ball Games: A Study	Prof. R.M. Wath	51
13	Causes of injury and safety	Dr. Pavan Mandavkar	57
14	Mother-Tongue To Enhance English Language	Dr. P.B. Ingle	61
15	Domestic Violence in India	Prof. Snehal Khandekar	65
16	Importance of Language and communication	Dr. Veera Mandavkar	68
17	Discipline of Players	Prof. Shital Raut	73

Computer in Education

An Important Step towards Technology

- Prof. N.V. Narule
Asst. Professor
Indira Mahavidyalaya,
Kalamb, Dist.Yavatmal (M.S.)

Abstract :

Computers are the most empowering tools to be used in almost all areas of today's technological world. They're tools of creativity, communication and can be used according to user need for various purposes. Computers are widely used in education also; no one can challenge the use of computers in education. The Information and Communication tools developed for teaching and learning process helps a lot in changing traditional teaching methods and improving learning ability of a students. Many tools have been developed for teachers and students, which are very useful to easily develop a knowledge and understanding with technical skills. The development of various such a tools and the advancements in the use of computer makes students an individualized learner. This research paper aims to discuss various such tools, so as to create more awareness among teachers and students. The goal is to explain various uses of computer in education. Also to discuss various new technologies and educational tools developed to increase the use of computer in education. This paper also focuses on various areas of education where computers are beneficial.

Keywords :

History, Information and Communication Technology, Computer Assisted Instructions, 21st century and education.

Introduction :

Education is the backbone of everyone's life; without education it is not possible to survive in today's competitive environment. But to compete with today's technological environment only studying and learning particular subjects as in traditional education is not sufficient. Technology has expanded in such a way that no one is free from using it. Hence, various improvements have been made to improve the course material of traditional education system, due to which a complexity in education is increased, a lot. Using traditional teaching and learning methods it is not possible to remove this complexity. Hence various researches have been made to improve the teaching methods, which started to use computers in classrooms to enhance traditional methods. As computers are very useful and powerful, its increased demand leads frequent use of computer resources within schools and colleges. All educational institutes from high schools to every field of education have started to use computers to train students. The computer technology has expanded from instructional delivery medium to an integral part of the learning environment. Computers in school are used to teach the students and to provide them a drill and practice by increasing sophisticated digital content. It is used to provide simulations and real world experience so that students can develop their cognitive thinking and extend learning.

Computers provide a key ingredient that was lacking in all the previous tools that raised high expectations when introduced in the educational system like "individualized

ISBN 978-81-925945-5-2

New Horizon

Edited Book of Research Papers

January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Dr. S.E. Mithar
HOD, Sociology

Editorial Board
Prof. G.N. Tyagi
Dept. of Commerce

Prof. A.G. Lakhani
Director, Phy. Education

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication
Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

New Horizon
(Edited Book of Research Papers)

First Edition - January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication

Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

Rs. 500/-

(All rights are reserved with the Publisher & Editorial Board. The opinion expressed are of the authors & the association advisory board, editorial board as well as the peer committee does not hold any responsibility for any of the views expressed. Judiciary matter in Meerut Court only.)

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 2

Index

	From The Bench of Editor		5
1	Critical Analysis of Various Legislations Relating to Protection of Disabled persons in India	Prof. N.R. Thawale	6
2	Research Productivity of Faculty Members in the Department of Applied Mechanics, VNIT, Nagpur: A Bibliometrics Study	Prof. D.S. Patil	10
3	Judicial Reporting in Dr. B.R. Ambedkar Newspaper	Prof. P.S. Jawade	21
4	Computer in Education An Important Step towards Technology	Prof. N.V. Narule	23
5	Generalized Inner Product Space $A = \{a_0G_0 + a_1G_1 + a_2G_2 / a_i \in F \& G_i \in C(P)\}$ Where $C(P)$ = class of algebraic structures of codes in universe	Dr. K. R. Nemade	26
6	The Philosophy of Browning	Dr. V.R. Patki	29
7	Role of College Librarian for Professional Development in Modern Age	Dr. G.P. Urkunde	32
8	Techniques to be applied by family to reduce the educational stress among the students	Prof. Saroj Lakhadive	37
9	Effective Weapon of Agricultural Marketing	Dr. D.M. Chavhan	42
10	Agricultural Products in Maharashtra	Prof. Madhuri Rakhunde	45
11	Plato's concept of Justice and present Scenario	Prof. R.T. Ade	47
12	Comparative of Depth Perception, Agility And Explosive strength of Shoulder in Different Ball Games: A Study	Prof. R.M. Wath	51
13	Causes of injury and safety	Dr. Pavan Mandavkar	57
14	Mother-Tongue To Enhance English Language	Dr. P.B. Ingle	61
15	Domestic Violence in India	Prof. Snehal Khandekar	65
16	Importance of Language and communication	Dr. Veera Mandavkar	68
17	Discipline of Players	Prof. Shital Raut	73

Generalized Inner Product Space

$$A = \{a_0G_0 + a_1G_1 + a_2G_2 / a_i \in F \ \& \ G_i \in C(P)\}$$

Where $C(P)$ = class of algebraic structures of codes in universe

- **Dr. K.R. Nemade**
 Asst. Professor
 Indira Mahavidyalaya,
 Kalamb, Dist.Yavatmal (M.S.)

Abstract :

This piece of work consist of $(A, \oplus)$ is an abelian group , $(A, \oplus, \otimes)$ is a vector space , $(A, \oplus, \otimes) = A = \{a_0G_0 + a_1G_1 + a_2G_2 / a_i \in F \ \& \ G_i \in C(P)\}$
 Where $C(P)$ = class of algebraic structures of codes in universe.; is a modified inner product space.

Mathematics Subject Classification 2000 : 08A99 , 03C13 , 68Q15 , 68Q19, 08A68

Keywords :

Binary Operation ,Abelian Group ,Vector Space , Inner Product, Field.

Introduction :

I.N.Herstein cotes in (1)

Definition : A nonempty set of elements G is said to form a group if in G there is defined a binary operation , called the product and defined by $*$, such that

1. $a, b \in G$ implies that $a*b \in G$
2. $a, b, c \in G$ implies that $(a*b)*c = a*(b*c)$
3. There exist an element $e \in G$ such that $a*e = e*a = a$ for all $a \in G$
4. For every $a \in G$ there exist an element $a^{-1} \in G$ such that $a * a^{-1} = a^{-1} * a = e$

Definition : A group G is said to be abelian (or Commutative) if for every $a, b \in G$,

$$a * b = b * a .$$

Definition : A nonempty set V is said to be vector space over a field F if V is an abelian group under an operation which we denote by $+$, and if for every $a \in F$, $v \in V$; there is defined an element , written as av , in V subject to

1. $a(v+w) = av + aw$;
2. $(a + b)v = av + bv$;
3. $a(bv) = (ab)v$;
4. $1v = v$;

For all $a, b \in F$; $v, w \in V$ Where the 1 represent the unit element of F under multiplication.

ISBN 978-81-925945-5-2

New Horizon

Edited Book of Research Papers

January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Dr. S.E. Mithar
HOD, Sociology

Editorial Board
Prof. G.N. Tyagi
Dept. of Commerce

Prof. A.G. Lakhani
Director, Phy. Education

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication
Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

New Horizon
(Edited Book of Research Papers)

First Edition - January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication

Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

Rs. 500/-

(All rights are reserved with the Publisher & Editorial Board. The opinion expressed are of the authors & the association advisory board, editorial board as well as the peer committee does not hold any responsibility for any of the views expressed. Judiciary matter in Meerut Court only.)

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 2

Index

	From The Bench of Editor		5
1	Critical Analysis of Various Legislations Relating to Protection of Disabled persons in India	Prof. N.R. Thawale	6
2	Research Productivity of Faculty Members in the Department of Applied Mechanics, VNIT, Nagpur: A Bibliometrics Study	Prof. D.S. Patil	10
3	Judicial Reporting in Dr. B.R. Ambedkar Newspaper	Prof. P.S. Jawade	21
4	Computer in Education An Important Step towards Technology	Prof. N.V. Narule	23
5	Generalized Inner Product Space $A = \{a_0G_0 + a_1G_1 + a_2G_2 / a_i \in F \& G_i \in C(P)\}$ Where $C(P)$ = class of algebraic structures of codes in universe	Dr. K. R. Nemade	26
6	The Philosophy of Browning	Dr. V.R. Patki	29
7	Role of College Librarian for Professional Development in Modern Age	Dr. G.P. Urkunde	32
8	Techniques to be applied by family to reduce the educational stress among the students	Prof. Saroj Lakhadive	37
9	Effective Weapon of Agricultural Marketing	Dr. D.M. Chavhan	42
10	Agricultural Products in Maharashtra	Prof. Madhuri Rakhunde	45
11	Plato's concept of Justice and present Scenario	Prof. R.T. Ade	47
12	Comparative of Depth Perception, Agility And Explosive strength of Shoulder in Different Ball Games: A Study	Prof. R.M. Wath	51
13	Causes of injury and safety	Dr. Pavan Mandavkar	57
14	Mother-Tongue To Enhance English Language	Dr. P.B. Ingle	61
15	Domestic Violence in India	Prof. Snehal Khandekar	65
16	Importance of Language and communication	Dr. Veera Mandavkar	68
17	Discipline of Players	Prof. Shital Raut	73

The Philosophy of Browning

Dr. V.R. Patki

Asst. Professor

Indira Mahavidyalaya,

Kalamb, Dist.Yavatmal (M.S.)

The work of Robert Browning fully exemplifies one of the dominant tendencies of Victorian poetry, and probably the more important one because it comes nearer to expressing the originality of the period: the craving for analysis and moral criticism. Browning's art is entirely pervaded by intellectual curiosity and almost merged in the systematic quest of truth; it is parted from what is essential in pure science only by secondary intentions.

Browning recognized, however that he had gone too far. The work of his more mature years follows a middle course, without ceasing to be arduous and original. His object according to his own definition, is the study of incidents which go to compose the development of a soul .In his opinion there is little else that merits serious consideration.

Browning's typical form ,that towards which all the other forms may be said coverage ,is the monologue ; there properly resides the newness of his art. His main idea is to throw light upon the realm of consciousness, and to do this he frees himself from all the shackles which impede psychological analysis, whether they are connected with action and synthesis and group together related elements. With unlimited profusion, he gives us the joy of understanding and reconstructing characters ; he makes as appreciate, better than any other writer of his time ,the swarming variety of moral types .He vigorously emphasizes the dominant features and indicates detail with a minute understanding of the individual trait The same felicity of touch is to be found in his treatment of problems and theses .The work of Browning is without doubt one of the richest and the most deep reaching treatises in practical psychology that English literature has to offer.

To study things as they are, the very, end of scientific knowledge in the broad sense in which the novel may pretend to figure among its instruments. Such a study is not and cannot be the main pursuit of poetry .Therefore, one might say that the error committed by Browning consists in having chosen paradoxically his means of expression .If Browning continued all his life to put into verse themes which in themselves scarcely seem to call for this choice, it was not by obedience to a discipline accepted at one time and then become habitual. In order to instill some vivacity and life into his psychological dissections, Browning required a language that was easy, energetic, humorous, familiar, or technical. The work of Browning written in his original and mixed forms which is neither prose nor verse often gives an impression of beauty but it is beauty of a spiritual and austere type, although human. He has, however, his actually inspired moods, when, under the spell of a more simple emotion, or of some striking symbol, powerful enough to call up and organize sounds and images, he reaches the heights of poetry, in the most precise sense of this term.

During his lifetime Browning had conquered the indifference of the public, and by now he has ceased to be a bugbear in literature .He is widely read, indeed many of his poems have come to be looked upon as part of the general patrimony.

Browning has no formal message no church no philosophy,' in the technical issue .But he had definite and firm views on human life and human nature and of the relation of both to God. His philosophy of life was shaped as early as Pauline, and it remained unchanged up to the very end. His poetry is characterized by immense variety, but unity is

**Dr. G.P. Urkunde: Role of College Librarian for Professional Development in Modern
Age**

ISBN 978-81-925945-5-2

New Horizon

Edited Book of Research Papers

January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Dr. S.E. Mithar
HOD, Sociology

Editorial Board
Prof. G.N. Tyagi
Dept. of Commerce

Prof. A.G. Lakhani
Director, Phy. Education

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication
Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

New Horizon
(Edited Book of Research Papers)

First Edition - January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication

Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

Rs. 500/-

(All rights are reserved with the Publisher & Editorial Board. The opinion expressed are of the authors & the association advisory board, editorial board as well as the peer committee does not hold any responsibility for any of the views expressed. Judiciary matter in Meerut Court only.)

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 2

Index

	From The Bench of Editor		5
1	Critical Analysis of Various Legislations Relating to Protection of Disabled persons in India	Prof. N.R. Thawale	6
2	Research Productivity of Faculty Members in the Department of Applied Mechanics, VNIT, Nagpur: A Bibliometrics Study	Prof. D.S. Patil	10
3	Judicial Reporting in Dr. B.R. Ambedkar Newspaper	Prof. P.S. Jawade	21
4	Computer in Education An Important Step towards Technology	Prof. N.V. Narule	23
5	Generalized Inner Product Space $A = \{a_0G_0 + a_1G_1 + a_2G_2 / a_i \in F \& G_i \in C(P)\}$ Where $C(P)$ = class of algebraic structures of codes in universe	Dr. K. R. Nemade	26
6	The Philosophy of Browning	Dr. V.R. Patki	29
7	Role of College Librarian for Professional Development in Modern Age	Dr. G.P. Urkunde	32
8	Techniques to be applied by family to reduce the educational stress among the students	Prof. Saroj Lakhadive	37
9	Effective Weapon of Agricultural Marketing	Dr. D.M. Chavhan	42
10	Agricultural Products in Maharashtra	Prof. Madhuri Rakhunde	45
11	Plato's concept of Justice and present Scenario	Prof. R.T. Ade	47
12	Comparative of Depth Perception, Agility And Explosive strength of Shoulder in Different Ball Games: A Study	Prof. R.M. Wath	51
13	Causes of injury and safety	Dr. Pavan Mandavkar	57
14	Mother-Tongue To Enhance English Language	Dr. P.B. Ingle	61
15	Domestic Violence in India	Prof. Snehal Khandekar	65
16	Importance of Language and communication	Dr. Veera Mandavkar	68
17	Discipline of Players	Prof. Shital Raut	73

Role of College Librarian for Professional Development in Modern Age

- **Dr. G.P. Urkunde**

Librarian
Indira Mahavidyalaya,
Kalamb, Dist. Yavatmal

Abstract :

Library profession is not a mere profession; it's a kind of service to mankind. Libraries are the temples of knowledge to shape the future generation. Its responsibility of college librarians to develop library profession in modern age. Special plans are being chalked out to develop this profession through various organizations. In the same way keeping this view different institutions and organizations working of national and inter-national levels are trying to extend their hands to flourish this profession. These institutions and organizations are guiding to develop libraries by assessing through NAAC, ILA institution is struggling for the development of library and library profession on The national level. Its need of the hour for librarians to be very alert about changing technologies to develop this profession. The role of librarians is crucial to upgrade this profession in the age of Information Technology.

The Role of College Librarian :

Librarian have always played a key role an educational process We have formed relationship with subject specialists to build library collection to support instruction in the classroom and provided instruction in the form of classes on library skills and have conducted library instructional orientation session to assist student doing research in their classes.

With the growth of the internet and availability of vast amount of information in a instant, role of librarian must be one of teaching critical thinking and resources based learning. New vocabulary in education. Such as living curriculum, critical literacy, information power, information literacy, and information problem solving mandate that we re-examine our role as professional information providers and educators.

Library profession In the changing environment :

The environment in which librarian work is changing in term of greater access to a range of information increased speed in acquiring information, greater complexities in locating, analyzing and linking information constantly changing technology and adaptation lack of standardization of both hard work and software contentions learning for user and staff, management of financial investment for technology.

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 32

Prof. Saroj Lakhadive: Techniques to be applied by family to reduce the educational stress among the students

ISBN 978-81-925945-5-2

New Horizon

Edited Book of Research Papers

January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Dr. S.E. Mithar
HOD, Sociology

Editorial Board
Prof. G.N. Tyagi
Dept. of Commerce

Prof. A.G. Lakhani
Director, Phy. Education

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication
Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

New Horizon
(Edited Book of Research Papers)

First Edition - January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication
Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

Rs. 500/-

(All rights are reserved with the Publisher & Editorial Board. The opinion expressed are of the authors & the association advisory board, editorial board as well as the peer committee does not hold any responsibility for any of the views expressed. Judiciary matter in Meerut Court only.)

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 2

Index

	From The Bench of Editor		5
1	Critical Analysis of Various Legislations Relating to Protection of Disabled persons in India	Prof. N.R. Thawale	6
2	Research Productivity of Faculty Members in the Department of Applied Mechanics, VNIT, Nagpur: A Bibliometrics Study	Prof. D.S. Patil	10
3	Judicial Reporting in Dr. B.R. Ambedkar Newspaper	Prof. P.S. Jawade	21
4	Computer in Education An Important Step towards Technology	Prof. N.V. Narule	23
5	Generalized Inner Product Space $A = \{a_0G_0 + a_1G_1 + a_2G_2 / a_i \in F \& G_i \in C(P)\}$ Where $C(P)$ = class of algebraic structures of codes in universe	Dr. K. R. Nemade	26
6	The Philosophy of Browning	Dr. V.R. Patki	29
7	Role of College Librarian for Professional Development in Modern Age	Dr. G.P. Urkunde	32
8	Techniques to be applied by family to reduce the educational stress among the students	Prof. Saroj Lakhadive	37
9	Effective Weapon of Agricultural Marketing	Dr. D.M. Chavhan	42
10	Agricultural Products in Maharashtra	Prof. Madhuri Rakhunde	45
11	Plato's concept of Justice and present Scenario	Prof. R.T. Ade	47
12	Comparative of Depth Perception, Agility And Explosive strength of Shoulder in Different Ball Games: A Study	Prof. R.M. Wath	51
13	Causes of injury and safety	Dr. Pavan Mandavkar	57
14	Mother-Tongue To Enhance English Language	Dr. P.B. Ingle	61
15	Domestic Violence in India	Prof. Snehal Khandekar	65
16	Importance of Language and communication	Dr. Veera Mandavkar	68
17	Discipline of Players	Prof. Shital Raut	73

Techniques to be applied by family to reduce the educational stress among the students

- Prof. Mrs. Saroj Lakhadive
Indira Mahavidyalaya,
Kalamb Dist.Yavatmal (M.S.)

Many people experience stress as they combine busy lives and the demands of study and or work while trying to also save time for friends and family. For some people stress becomes almost a way of life. We all experience episodic stress - getting ready for a major exam, completing an important paper, perhaps getting ready for an important interview. However a continuous "state" of stress should not become a way of life. We know that stress over a prolonged period of time can have increased certain health risks.

What is Stress?

Stress is simply the body's non-specific response to any demand made on it. Stress is not by definition synonymous with nervous tension or anxiety. Stress provides the means to express talents and energies and pursue happiness; it can also cause exhaustion and illness, either physical or psychological; heart attacks and accidents. The important thing to remember about stress is that certain forms are normal and essential. As the body responds to various forms of physical or psychological stress, certain predictable changes occur. These include increased heart rate, blood pressure, and secretions of stimulatory hormones. These responses to stress will occur whether the stress is positive or negative in nature. In lay terms, it is known as the "fight or flight" mechanism. Continual exposure lowers the body's ability to cope with additional forms of psychological or physiological stress. The results of continuing stress may cause disruption in one or more of the following areas of health: physical, emotional, spiritual, and social.

Recognizing Stress

The following are indicators that you may be experiencing stress.

- General irritability
- Elevated heart rate
- Increased blood pressure
- Increased accident proneness
- Floating anxiety-anxious feeling for no specific reason
- Trembling
- Insomnia
- Headaches
- Indigestion
- Pain in neck and/or lower back
- Changes in appetite or sleep Pattern.

ISBN 978-81-925945-5-2

New Horizon

Edited Book of Research Papers

January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Dr. S.E. Mithar
HOD, Sociology

Editorial Board
Prof. G.N. Tyagi
Dept. of Commerce

Prof. A.G. Lakhani
Director, Phy. Education

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication
Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

New Horizon
(Edited Book of Research Papers)

First Edition - January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication

Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

Rs. 500/-

(All rights are reserved with the Publisher & Editorial Board. The opinion expressed are of the authors & the association advisory board, editorial board as well as the peer committee does not hold any responsibility for any of the views expressed. Judiciary matter in Meerut Court only.)

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 2

Index

	From The Bench of Editor		5
1	Critical Analysis of Various Legislations Relating to Protection of Disabled persons in India	Prof. N.R. Thawale	6
2	Research Productivity of Faculty Members in the Department of Applied Mechanics, VNIT, Nagpur: A Bibliometrics Study	Prof. D.S. Patil	10
3	Judicial Reporting in Dr. B.R. Ambedkar Newspaper	Prof. P.S. Jawade	21
4	Computer in Education An Important Step towards Technology	Prof. N.V. Narule	23
5	Generalized Inner Product Space $A = \{a_0G_0 + a_1G_1 + a_2G_2 / a_i \in F \& G_i \in C(P)\}$ Where $C(P)$ = class of algebraic structures of codes in universe	Dr. K. R. Nemade	26
6	The Philosophy of Browning	Dr. V.R. Patki	29
7	Role of College Librarian for Professional Development in Modern Age	Dr. G.P. Urkunde	32
8	Techniques to be applied by family to reduce the educational stress among the students	Prof. Saroj Lakhadive	37
9	Effective Weapon of Agricultural Marketing	Dr. D.M. Chavhan	42
10	Agricultural Products in Maharashtra	Prof. Madhuri Rakhunde	45
11	Plato's concept of Justice and present Scenario	Prof. R.T. Ade	47
12	Comparative of Depth Perception, Agility And Explosive strength of Shoulder in Different Ball Games: A Study	Prof. R.M. Wath	51
13	Causes of injury and safety	Dr. Pavan Mandavkar	57
14	Mother-Tongue To Enhance English Language	Dr. P.B. Ingle	61
15	Domestic Violence in India	Prof. Snehal Khandekar	65
16	Importance of Language and communication	Dr. Veera Mandavkar	68
17	Discipline of Players	Prof. Shital Raut	73

Effective Weapon of Agricultural Marketing

- **Dr. D.M. Chavhan**
Indira Mahavidyalaya,
Kalamb Dist.Yavatmal (M.S.)

Introduction :

Co-operation means working together with another or others for a common purpose.

There may be a team of players of any game wherein members join to play the game and work hard for winning purpose.

Co-operation also has same meaning. It is an association of persons who unite to do some work together in order to achieve some goal which individually they cannot achieve. The principle of Co-operation is as old as humanity. From the most primitive to the most sophisticated community one comes across some form of co-operation among its members be it for agricultural operations or for some social economic or political activity. In India, the spirit of village communities i.e. Panchayat was almost entirely co-operative.

According to J.C. Kumarappa- "What cement or mortar is to the brick in a building that co-operation should be in the economic edifice Just as the adhesive agent keeps the bricks together and converts them into a solid mass, co-operation will also function to consolidate the social order."

"Co-operation is a way of life whereby people unite democratically in the spirit of mutual aid to get largest possible access to things and services they need" - J.P. Warebasse.

"Co-operation is self help made effective by organisation. The theory and practice of co-operation can be summed in three famous maxims; better farming, Better business and Better living." - Horace Plunkett.

In short co-operation is a voluntary association, democratic organisation based on the principles of unity economy equality and liberty where every member has one vote irrespective of the number of shares held by him.

It would be correct to say that co-operation is a binding force between capitalism, socialism and communism.

The motto of co-operation is " Each for all and all for each."

Objective of Paper :

- * To study the social and economic aspect of co-operative movement.
  - * To understand the co-operative marketing structure in central and state level.
  - * To study the role of co-operative societies agricultural marketing
- In the First Five Year Plan, co-operation was recognised as an "instrument of planned economic action in democracy."

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 42

ISBN 978-81-925945-5-2

New Horizon

Edited Book of Research Papers

January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Dr. S.E. Mithar
HOD, Sociology

Editorial Board
Prof. G.N. Tyagi
Dept. of Commerce

Prof. A.G. Lakhani
Director, Phy. Education

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication
Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

New Horizon
(Edited Book of Research Papers)

First Edition - January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication

Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

Rs. 500/-

(All rights are reserved with the Publisher & Editorial Board. The opinion expressed are of the authors & the association advisory board, editorial board as well as the peer committee does not hold any responsibility for any of the views expressed. Judiciary matter in Meerut Court only.)

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 2

Index

	From The Bench of Editor		5
1	Critical Analysis of Various Legislations Relating to Protection of Disabled persons in India	Prof. N.R. Thawale	6
2	Research Productivity of Faculty Members in the Department of Applied Mechanics, VNIT, Nagpur: A Bibliometrics Study	Prof. D.S. Patil	10
3	Judicial Reporting in Dr. B.R. Ambedkar Newspaper	Prof. P.S. Jawade	21
4	Computer in Education An Important Step towards Technology	Prof. N.V. Narule	23
5	Generalized Inner Product Space $A = \{a_0G_0 + a_1G_1 + a_2G_2 / a_i \in F \& G_i \in C(P)\}$ Where $C(P)$ = class of algebraic structures of codes in universe	Dr. K. R. Nemade	26
6	The Philosophy of Browning	Dr. V.R. Patki	29
7	Role of College Librarian for Professional Development in Modern Age	Dr. G.P. Urkunde	32
8	Techniques to be applied by family to reduce the educational stress among the students	Prof. Saroj Lakhadive	37
9	Effective Weapon of Agricultural Marketing	Dr. D.M. Chavhan	42
10	Agricultural Products in Maharashtra	Prof. Madhuri Rakhunde	45
11	Plato's concept of Justice and present Scenario	Prof. R.T. Ade	47
12	Comparative of Depth Perception, Agility And Explosive strength of Shoulder in Different Ball Games: A Study	Prof. R.M. Wath	51
13	Causes of injury and safety	Dr. Pavan Mandavkar	57
14	Mother-Tongue To Enhance English Language	Dr. P.B. Ingle	61
15	Domestic Violence in India	Prof. Snehal Khandekar	65
16	Importance of Language and communication	Dr. Veera Mandavkar	68
17	Discipline of Players	Prof. Shital Raut	73

Agricultural Products in Maharashtra

- Prof. Madhuri Rakhunde

Indira Mahavidyalaya,
Kalamb Dist.Yavatmal (M.S.)

There are two important aspects to the marketing of agricultural products. The first has to do with the physical process that brings products from producers to consumers, the fundamental stages of this process are the collection, packaging, transport, processing, storage and lastly the retail sale of agricultural products. This first aspect shall be dealt with in detail in the part sheet on post harvest management. The second aspect, which is addressed here, involves the market pricing mechanism.

Emphasis will therefore be placed on the market mechanism that contribute to the pricing of agricultural products and on the way the producers can obtain acceptable prices for their crops.

Understanding the pricing mechanism according to the law of demand & supply :-

When as is often the case in Africa a multitude of small farmers are faced with a limited number of buyers, it is hard for them to influence prices and they often just accept the price that is offered to them. Nevertheless, the situation has greatly evolved in African countries.

In Africa, for several decades, it was the state that set the price of agricultural products, especially cereal & export products. With the withdrawal of State funding and privatisation, farmers have become increasingly exposed to the market and need guidance in their marketing activities.

Agricultural Marketing in Maharashtra :-

For a long period of time Indian agriculture was mostly in the nature of "Subsistence farming" The farmer sold only a small part of his produce to pay all rents, debts and meet his other requirements. Such sale was usually done immediately after harvesting of crops since there were no strong facilities. A considerable part of total produce was sold by the farmers to the village traders & moneylenders often of prices considerably lower than the market prices. Therefore the government took some steps to improve the system of agricultural marketing.

The important steps are :-

- [i] Organisation of regulated markets.
- [ii] Grading and standardisation
- [iii] Use of standard weights
- [iv] Godown and storage facilities.
- [v] Dissemination of market information.

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 45

ISBN 978-81-925945-5-2

New Horizon

Edited Book of Research Papers

January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Dr. S.E. Mithar
HOD, Sociology

Editorial Board
Prof. G.N. Tyagi
Dept. of Commerce

Prof. A.G. Lakhani
Director, Phy. Education

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication
Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

New Horizon
(Edited Book of Research Papers)

First Edition - January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication

Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

Rs. 500/-

(All rights are reserved with the Publisher & Editorial Board. The opinion expressed are of the authors & the association advisory board, editorial board as well as the peer committee does not hold any responsibility for any of the views expressed. Judiciary matter in Meerut Court only.)

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 2

Index

	From The Bench of Editor		5
1	Critical Analysis of Various Legislations Relating to Protection of Disabled persons in India	Prof. N.R. Thawale	6
2	Research Productivity of Faculty Members in the Department of Applied Mechanics, VNIT, Nagpur: A Bibliometrics Study	Prof. D.S. Patil	10
3	Judicial Reporting in Dr. B.R. Ambedkar Newspaper	Prof. P.S. Jawade	21
4	Computer in Education An Important Step towards Technology	Prof. N.V. Narule	23
5	Generalized Inner Product Space $A = \{a_0G_0 + a_1G_1 + a_2G_2 / a_i \in F \& G_i \in C(P)\}$ Where $C(P)$ = class of algebraic structures of codes in universe	Dr. K. R. Nemade	26
6	The Philosophy of Browning	Dr. V.R. Patki	29
7	Role of College Librarian for Professional Development in Modern Age	Dr. G.P. Urkunde	32
8	Techniques to be applied by family to reduce the educational stress among the students	Prof. Saroj Lakhadive	37
9	Effective Weapon of Agricultural Marketing	Dr. D.M. Chavhan	42
10	Agricultural Products in Maharashtra	Prof. Madhuri Rakhunde	45
11	Plato's concept of Justice and present Scenario	Prof. R.T. Ade	47
12	Comparative of Depth Perception, Agility And Explosive strength of Shoulder in Different Ball Games: A Study	Prof. R.M. Wath	51
13	Causes of injury and safety	Dr. Pavan Mandavkar	57
14	Mother-Tongue To Enhance English Language	Dr. P.B. Ingle	61
15	Domestic Violence in India	Prof. Snehal Khandekar	65
16	Importance of Language and communication	Dr. Veera Mandavkar	68
17	Discipline of Players	Prof. Shital Raut	73

Plato's concept of Justice and present Scenario

- Prof. R.T. Ade

Indira Mahavidyalaya,
Kalamb Dist.Yavatmal (M.S.)

Plato was a philosopher in classical Greece. He was also student of Socrates and helped to lay the foundation of western philosophy social Science and Sciences. Plato's dialogues have been used to teach a range of subject including philosophy, logic, ethics, religion, and mathematics. Plato is one of the most important founding figures in western philosophy. He had deeply study of State nature, and build up own approach of study. The Republic was written by Plato in near about 40 year old, the Republic consist of 10 Volume, in 1st Volume Plato promote for Justice and humanity. Plato Republic is also considered by some as a 'treaties on Justice' and some other on 'Political Science' and Jurisprudence.

Plato was a great philosopher in Political Science. He has observed society, custom of Society and study of Political Environments as well as built opinion on Political System. Some of the famous doctrines are contained in Republic during his middle period, as well as in Laws and the Statesman. The law's (346 B.C.) was written by Plato when he was 80 year old therefore it was good sample of his maturity. In this book Plato tried to avoid Ideal thought and tress on Law's as well as he was confessed it's difficult to find out Ideal King and Ideal State.

Meaning of Justice: Can be confirmed by human authority. Justice means a spiritual mind of human being to moral values and justifiable custom. Without values and morality man look like a wild animal we want to live in social and holy life it must to be follows. Binding means not cruel limitation of human behavior in society. They are push to Nobel life. Justice would means '**a body of binding or obliging values which.....the courts recognize as binding, and not only recognize but also enforce.**' The function of adjusting, joining or fitting the different political value. Justice mean 'equality of each with each and of each with all.'

Now-a-day this concept totally change, we are look it in constitution. In nutshell, the problem of justice in the contemporary world is concerned with determining logical criteria for the allocation of goods, services opportunities, benefits, power and honors as well as obligation in society, particularly in a security situation. In short Justice is concerned with the allocation of benefits as well as burdens. Today we are citizens of state. We can't think out of state circumstance. Thus, we are accepted that law is the declared will of the state. That a external concept of Justice. But human behavior is internal part of justice. But human behavior is internal part of soul. These concepts emerge in today in futile face. Today we are deals justice with fundamental right. In short we are unsuccessful to determine the concept of justice.

The concept of justice is very feasible and very critical to formulate it face and show out. Geographical, social, cultural, political, economical and educational environment affected on it. Communist state held this concept in communist dimension. Liberal states find out justice in liberal surrounding. Means we are find out the concept of justice in various face in various nature. Therefore it is important to find out real face of justice and formulate it.

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 47

**Prof. R.M. Wath: Comparative of Depth Perception, Agility And Explosive Strength of
Shoulder in Different Ball Games: A Study**

ISBN 978-81-925945-5-2

New Horizon

Edited Book of Research Papers

January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Dr. S.E. Mithar
HOD, Sociology

Editorial Board
Prof. G.N. Tyagi
Dept. of Commerce

Prof. A.G. Lakhani
Director, Phy. Education

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication
Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

New Horizon
(Edited Book of Research Papers)

First Edition - January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication

Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

Rs. 500/-

(All rights are reserved with the Publisher & Editorial Board. The opinion expressed are of the authors & the association advisory board, editorial board as well as the peer committee does not hold any responsibility for any of the views expressed. Judiciary matter in Meerut Court only.)

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 2

Index

	From The Bench of Editor		5
1	Critical Analysis of Various Legislations Relating to Protection of Disabled persons in India	Prof. N.R. Thawale	6
2	Research Productivity of Faculty Members in the Department of Applied Mechanics, VNIT, Nagpur: A Bibliometrics Study	Prof. D.S. Patil	10
3	Judicial Reporting in Dr. B.R. Ambedkar Newspaper	Prof. P.S. Jawade	21
4	Computer in Education An Important Step towards Technology	Prof. N.V. Narule	23
5	Generalized Inner Product Space $A = \{a_0G_0 + a_1G_1 + a_2G_2 / a_i \in F \& G_i \in C(P)\}$ Where $C(P)$ = class of algebraic structures of codes in universe	Dr. K. R. Nemade	26
6	The Philosophy of Browning	Dr. V.R. Patki	29
7	Role of College Librarian for Professional Development in Modern Age	Dr. G.P. Urkunde	32
8	Techniques to be applied by family to reduce the educational stress among the students	Prof. Saroj Lakhadive	37
9	Effective Weapon of Agricultural Marketing	Dr. D.M. Chavhan	42
10	Agricultural Products in Maharashtra	Prof. Madhuri Rakhunde	45
11	Plato's concept of Justice and present Scenario	Prof. R.T. Ade	47
12	Comparative of Depth Perception, Agility And Explosive strength of Shoulder in Different Ball Games: A Study	Prof. R.M. Wath	51
13	Causes of injury and safety	Dr. Pavan Mandavkar	57
14	Mother-Tongue To Enhance English Language	Dr. P.B. Ingle	61
15	Domestic Violence in India	Prof. Snehal Khandekar	65
16	Importance of Language and communication	Dr. Veera Mandavkar	68
17	Discipline of Players	Prof. Shital Raut	73

Comparative of Depth Perception, Agility And Explosive Strength of Shoulder in Different Ball Games: A Study

- Prof. R.M. Wath

Indira Mahavidyalaya,
Kalamb Dist.Yavatmal (M.S.)

Abstract: The main purpose of the study is to compare depth perception, agility and explosive strength of shoulder in different ball game players. A subject was selected from the inter-collegiate players. Age of subjects ranged between 18 to 28 years. The subject was selected from following games football, volleyball, handball only. 15 male from each football, volleyball, handball intercollegiate players of different colleges were selected as subject. Simple random method was adopted for selection of the subject. The collected data were analyzed by employing F-ratio statistical techniques to find out the significant difference between the selected three groups i.e. Football, Volleyball and Handball players in-depth perception, Agility and Shoulder strength. The finding of the study revealed that there is no significant differences in Depth perception ($F_{0.05}(2, 42) = 3.219 > \text{Cal } F = 0.037$) among the selected ball games. The finding of tables also reveals that there is significant difference in agility ($F_{0.05}(2, 42) = 3.219 < \text{Cal } F = 3.312$) among the players i.e. significant difference found mean difference between Football and Volleyball players is 1.200 which is greater than critical difference 0.949. Similarly, the finding of tables also reveals that there insignificant difference in Shoulder strength ($F_{0.05}(2, 42) = 3.219 < \text{Cal } F = 4.084$) among the players i.e. significant difference found mean difference between Football-Handball ($MD = 1.333$) and Football-Volleyball ($MD = 1.467$) players are greater than critical difference 1.145.

Key Words: *Depth Perception, Agility, Explosive Strength of Shoulder*

Introduction:

In the dynamic age of science and technology, the human element is threatened as ever before driven to our exertion in response to the demand for maximum production and all out effort. The development and conservation of material source is constantly stressed while very little is said about protection of human resources. In this competition age no culture can survive unless its men and women can be permitted to attain and maintain vigorous and abundant vitality and can be helped to recuperate quickly from strain and fatigue.

Depth perception is the visual ability to perceive the world in three dimensions (3D) and the distance of an object. Depth sensation is the corresponding term for animals, since although it is known that animals can sense the distance of an object (because of their ability to move accurately, or to respond consistently, according to that distance), it is not known whether they "perceive" it in the same subjective way that humans do.

Depth perception arises from a variety of depth cues. These are typically classified into binocular cues that are based on the receipt of sensory information in three dimensions

ISBN 978-81-925945-5-2

New Horizon

Edited Book of Research Papers

January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Dr. S.E. Mithar
HOD, Sociology

Editorial Board
Prof. G.N. Tyagi
Dept. of Commerce

Prof. A.G. Lakhani
Director, Phy. Education

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication
Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

New Horizon
(Edited Book of Research Papers)

First Edition - January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication

Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

Rs. 500/-

(All rights are reserved with the Publisher & Editorial Board. The opinion expressed are of the authors & the association advisory board, editorial board as well as the peer committee does not hold any responsibility for any of the views expressed. Judiciary matter in Meerut Court only.)

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 2

Index

	From The Bench of Editor		5
1	Critical Analysis of Various Legislations Relating to Protection of Disabled persons in India	Prof. N.R. Thawale	6
2	Research Productivity of Faculty Members in the Department of Applied Mechanics, VNIT, Nagpur: A Bibliometrics Study	Prof. D.S. Patil	10
3	Judicial Reporting in Dr. B.R. Ambedkar Newspaper	Prof. P.S. Jawade	21
4	Computer in Education An Important Step towards Technology	Prof. N.V. Narule	23
5	Generalized Inner Product Space $A = \{a_0G_0 + a_1G_1 + a_2G_2 / a_i \in F \& G_i \in C(P)\}$ Where $C(P)$ = class of algebraic structures of codes in universe	Dr. K. R. Nemade	26
6	The Philosophy of Browning	Dr. V.R. Patki	29
7	Role of College Librarian for Professional Development in Modern Age	Dr. G.P. Urkunde	32
8	Techniques to be applied by family to reduce the educational stress among the students	Prof. Saroj Lakhadive	37
9	Effective Weapon of Agricultural Marketing	Dr. D.M. Chavhan	42
10	Agricultural Products in Maharashtra	Prof. Madhuri Rakhunde	45
11	Plato's concept of Justice and present Scenario	Prof. R.T. Ade	47
12	Comparative of Depth Perception, Agility And Explosive strength of Shoulder in Different Ball Games: A Study	Prof. R.M. Wath	51
13	Causes of injury and safety	Dr. Pavan Mandavkar	57
14	Mother-Tongue To Enhance English Language	Dr. P.B. Ingle	61
15	Domestic Violence in India	Prof. Snehal Khandekar	65
16	Importance of Language and communication	Dr. Veera Mandavkar	68
17	Discipline of Players	Prof. Shital Raut	73

Causes of injury and safety

- Dr. Pavan Mandavkar

Indira Mahavidyalaya,
Kalamb Dist. Yavatmal (M.S.)

Qualified Instructors

The instructor should be thoroughly familiar with the rules, the possible causes of injuries, and be prepared to apply first aid, especially in reviving those who have been "choked out." He should emphasize that knowing how to fall (ukemi) is more important than knowing how to throw. In fact, falling is the first line of defense.

In the beginning, the novice must learn to fall in all directions forward, backward, and sideward. In India all qualified instructors are certified and registered with the Judo Federation of India or their related state association, District Association. Before a black belt instructor is hired, his credentials should be checked to avoid possible liability due to injuries. The instructor should emphasize the importance of:

I. Throwing Techniques

- A. It is the responsibility of the thrower (tori) to tuck the sleeve of the uke (the one who is thrown) just before he lands so he will not hit his head and will land on his shoulder and side in the proper manner.
- B. The thrower must not drive the uke into the mat; this will allow the uke to fall properly.
- C. The thrower must not fall on the uke.
- D. A throw should not be forced or completed when there is impending danger, such as when an opponent's foot is caught between the mats.
- E. Certain types of throws (e.g., a wrapping hip throw) should not be used against individuals who have small, frail body structures.

II. Falling Techniques

- A. The uke must break the habit of extending the hand or arm to brace him for the fall. The impact of the fall can cause fractures of the wrist, forearm, and dislocation of the elbow. The real danger is the additional force caused by the thrower (tori) falling on top of the uke.
- B. The uke must learn to tuck in his shoulder and head so that the impact of the fall is distributed to his back and side rather than directly on the point of the shoulder.

Table I, Types of Injury

S.N.	Type of Judo Injury	Numbers of Injury
01	Fracture	34
02	Upper extremities	20
03	Lower extremities	10
04	Maxilla	01
05	Rib	01
06	Vertebra	02
07	Dislocation and separations	43
08	Upper Extremities	41

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 57

ISBN 978-81-925945-5-2

New Horizon

Edited Book of Research Papers

January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Dr. S.E. Mithar
HOD, Sociology

Editorial Board
Prof. G.N. Tyagi
Dept. of Commerce

Prof. A.G. Lakhani
Director, Phy. Education

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication
Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

New Horizon
(Edited Book of Research Papers)

First Edition - January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication

Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

Rs. 500/-

(All rights are reserved with the Publisher & Editorial Board. The opinion expressed are of the authors & the association advisory board, editorial board as well as the peer committee does not hold any responsibility for any of the views expressed. Judiciary matter in Meerut Court only.)

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 2

Index

	From The Bench of Editor		5
1	Critical Analysis of Various Legislations Relating to Protection of Disabled persons in India	Prof. N.R. Thawale	6
2	Research Productivity of Faculty Members in the Department of Applied Mechanics, VNIT, Nagpur: A Bibliometrics Study	Prof. D.S. Patil	10
3	Judicial Reporting in Dr. B.R. Ambedkar Newspaper	Prof. P.S. Jawade	21
4	Computer in Education An Important Step towards Technology	Prof. N.V. Narule	23
5	Generalized Inner Product Space $A = \{a_0G_0 + a_1G_1 + a_2G_2 / a_i \in F \& G_i \in C(P)\}$ Where $C(P)$ = class of algebraic structures of codes in universe	Dr. K. R. Nemade	26
6	The Philosophy of Browning	Dr. V.R. Patki	29
7	Role of College Librarian for Professional Development in Modern Age	Dr. G.P. Urkunde	32
8	Techniques to be applied by family to reduce the educational stress among the students	Prof. Saroj Lakhadive	37
9	Effective Weapon of Agricultural Marketing	Dr. D.M. Chavhan	42
10	Agricultural Products in Maharashtra	Prof. Madhuri Rakhunde	45
11	Plato's concept of Justice and present Scenario	Prof. R.T. Ade	47
12	Comparative of Depth Perception, Agility And Explosive strength of Shoulder in Different Ball Games: A Study	Prof. R.M. Wath	51
13	Causes of injury and safety	Dr. Pavan Mandavkar	57
14	Mother-Tongue To Enhance English Language	Dr. P.B. Ingle	61
15	Domestic Violence in India	Prof. Snehal Khandekar	65
16	Importance of Language and communication	Dr. Veera Mandavkar	68
17	Discipline of Players	Prof. Shital Raut	73

Mother-Tongue To Enhance English Language

- Dr. P.B. Ingle

Indira Mahavidyalaya,
Kalamb Dist.Yavatmal (M.S.)

ABSTRACT:

A child aged two plus can manage to hold meaningful conversation in its mother tongue. When a foreign language is involved, it may take a little longer to achieve the level of minimum competence required to make our speech intelligible. But even a person with very average intelligence should be able to reach that level in two or three years. Students in rural areas develop a phobia for it which they are unable to shake off throughout their life. In fact it has been identified as a 'killer subject', more responsible for college dropouts. I would like to share some of the difficulties and their probable remedies in teaching and learning English as second language. This paper clearly announces the fact that English can be learnt comfortably with the help of mother-tongue even by the people who were born and brought up in adverse conditions.

Full Paper:

Every new language is confronted by an already-existing mother tongue . The mother tongue as a cognitive and pedagogical resource will be more important for pupils of seven or eight upwards, by which time the mother tongue has taken firm root, and it will be more in evidence in the conventional classroom, where exposure to the FL is inevitably restricted, than in immersion situations. Using the mother tongue, we have (1) learnt to think, (2) learnt to communicate and (3) acquired an intuitive understanding of grammar. The mother tongue opens the door, not only to its own grammar, but to all grammars, inasmuch as it awakens the potential for universal grammar that lies within all of us. This foreknowledge is the result of interactions between a first language and our fundamental linguistic endowment, and is the foundation on which we build our Selves. It is the greatest asset people bring to the task of foreign language learning. For this reason, the mother tongue is the master key to foreign languages, the tool which gives us the fastest, surest, most precise, and most complete means of accessing a foreign language.

Teaching and learning of English language is a significant modern phenomenon which cannot be ignored. Teachers must take utmost care in acquiring all the skill of English language. The English teacher has a Herculean task to teach the foreign language in rural places. He has to seek aid of various traditional and modern methods to achieve the desired results. Though Second Language Teaching (SLT) in the last few years has already undergone several revolutions, we, the English teachers in India, do not seem to be aware of such revolutionary changes, what to speak of applying those new ideas in the Second Language classroom (SLC),we continue to teach in a social vacuum. Hence, even after several years of serious and sincere teaching, the Second Language Learners (SLLs) fail to communicate in real life discourse situations. The result is either break of communication or miscommunication, which instead of solving problems, often create new ones at the social and cultural levels. Before we start teaching any subject, we should first state our objectives clear. Teaching without a preconceived objectives will be like the journey of a passenger who does know where he wants to go. Therefore, we are required to fix up our "destination" first.

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 61

ISBN 978-81-925945-5-2

New Horizon

Edited Book of Research Papers

January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Dr. S.E. Mithar
HOD, Sociology

Editorial Board
Prof. G.N. Tyagi
Dept. of Commerce

Prof. A.G. Lakhani
Director, Phy. Education

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication
Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

New Horizon
(Edited Book of Research Papers)

First Edition - January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication

Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

Rs. 500/-

(All rights are reserved with the Publisher & Editorial Board. The opinion expressed are of the authors & the association advisory board, editorial board as well as the peer committee does not hold any responsibility for any of the views expressed. Judiciary matter in Meerut Court only.)

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 2

Index

	From The Bench of Editor		5
1	Critical Analysis of Various Legislations Relating to Protection of Disabled persons in India	Prof. N.R. Thawale	6
2	Research Productivity of Faculty Members in the Department of Applied Mechanics, VNIT, Nagpur: A Bibliometrics Study	Prof. D.S. Patil	10
3	Judicial Reporting in Dr. B.R. Ambedkar Newspaper	Prof. P.S. Jawade	21
4	Computer in Education An Important Step towards Technology	Prof. N.V. Narule	23
5	Generalized Inner Product Space $A = \{a_0G_0 + a_1G_1 + a_2G_2 / a_i \in F \& G_i \in C(P)\}$ Where $C(P)$ = class of algebraic structures of codes in universe	Dr. K. R. Nemade	26
6	The Philosophy of Browning	Dr. V.R. Patki	29
7	Role of College Librarian for Professional Development in Modern Age	Dr. G.P. Urkunde	32
8	Techniques to be applied by family to reduce the educational stress among the students	Prof. Saroj Lakhadive	37
9	Effective Weapon of Agricultural Marketing	Dr. D.M. Chavhan	42
10	Agricultural Products in Maharashtra	Prof. Madhuri Rakhunde	45
11	Plato's concept of Justice and present Scenario	Prof. R.T. Ade	47
12	Comparative of Depth Perception, Agility And Explosive strength of Shoulder in Different Ball Games: A Study	Prof. R.M. Wath	51
13	Causes of injury and safety	Dr. Pavan Mandavkar	57
14	Mother-Tongue To Enhance English Language	Dr. P.B. Ingle	61
15	Domestic Violence in India	Prof. Snehal Khandekar	65
16	Importance of Language and communication	Dr. Veera Mandavkar	68
17	Discipline of Players	Prof. Shital Raut	73

Domestic Violence in India

- Prof. Snehal Khandekar

Asst. Professor, Indira Mahavidyalaya,
Kalamb Dist.Yavatmal (M.S.)

INTRODUCTION-

Man and woman are two halves of the society, so, society cannot prosper in true sense without the upliftment of and cooperation from women. She occupies unique position in human society because of her natural ability of procreation. However, patriarchy, traditional customs, bias has relegated her to a position of insignificance. Women have been subjected to untold miseries outside and inside the home. The gender based bias haunts her at all stages of her life. A recent study has concluded that violence against women is the fastest-growing crime in India. According to a latest report prepared by India's National Crime Records Bureau (NCRB), a crime has been recorded against women in every three minutes in India. Every 60 minutes, two women are raped in this country. Every six hours, a young married woman is found beaten to death, burnt or driven to suicide.

However, of all types of violence against women, the violence within the four walls of the house- domestic violence is of serious type as it occurs silently and more often she cannot raise her voice because of fear of breaking of family. She cannot leave the home as the fear of leaving is greater than the fear of staying. According to United Nation Population Fund Report, around two-third of married Indian women are victims of domestic violence and as many as 70 per cent of married women in India between the age of 15 and 49 are victims of beating, rape or forced sex. In India, more than 55 percent of the women suffer from domestic violence, especially in the states of Bihar, U.P., M.P. and other northern states.

OBJECTIVES OF STUDY-

Hence, the researcher in this paper attempt to analyzes the position of Indian women from historical perspectives and also legislative response towards this serious menace paralyzing half of the country's population. The researcher also undertakes to evaluate the causes of the problem and considers to suggest possible reformation in existing position.

STATUS OF WOMEN-

A] Early Indian Society-

A cursory glance of Indian history reveals that during Vedic period women enjoyed considerable freedom and equality. After that her position started declining in coming period. During Buddhism some sort of freedom was allowed to be educated and to travel as missionaries'. In Muslim era position of women was further deteriorated. At the time of British rule [around 18th century], her position reached to the maximum state of misery. It was towards 19th century onwards voices were raised by social reformers against the evils like sati, paradah, child marriages which led to passing of statutes during British period.

B] After Independence-

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 65

ISBN 978-81-925945-5-2

New Horizon

Edited Book of Research Papers

January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Dr. S.E. Mithar
HOD, Sociology

Editorial Board
Prof. G.N. Tyagi
Dept. of Commerce

Prof. A.G. Lakhani
Director, Phy. Education

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication
Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

New Horizon
(Edited Book of Research Papers)

First Edition - January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication
Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

Rs. 500/-

(All rights are reserved with the Publisher & Editorial Board. The opinion expressed are of the authors & the association advisory board, editorial board as well as the peer committee does not hold any responsibility for any of the views expressed. Judiciary matter in Meerut Court only.)

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 2

Index

	From The Bench of Editor		5
1	Critical Analysis of Various Legislations Relating to Protection of Disabled persons in India	Prof. N.R. Thawale	6
2	Research Productivity of Faculty Members in the Department of Applied Mechanics, VNIT, Nagpur: A Bibliometrics Study	Prof. D.S. Patil	10
3	Judicial Reporting in Dr. B.R. Ambedkar Newspaper	Prof. P.S. Jawade	21
4	Computer in Education An Important Step towards Technology	Prof. N.V. Narule	23
5	Generalized Inner Product Space $A = \{a_0G_0 + a_1G_1 + a_2G_2 / a_i \in F \& G_i \in C(P)\}$ Where $C(P)$ = class of algebraic structures of codes in universe	Dr. K. R. Nemade	26
6	The Philosophy of Browning	Dr. V.R. Patki	29
7	Role of College Librarian for Professional Development in Modern Age	Dr. G.P. Urkunde	32
8	Techniques to be applied by family to reduce the educational stress among the students	Prof. Saroj Lakhadive	37
9	Effective Weapon of Agricultural Marketing	Dr. D.M. Chavhan	42
10	Agricultural Products in Maharashtra	Prof. Madhuri Rakhunde	45
11	Plato's concept of Justice and present Scenario	Prof. R.T. Ade	47
12	Comparative of Depth Perception, Agility And Explosive strength of Shoulder in Different Ball Games: A Study	Prof. R.M. Wath	51
13	Causes of injury and safety	Dr. Pavan Mandavkar	57
14	Mother-Tongue To Enhance English Language	Dr. P.B. Ingle	61
15	Domestic Violence in India	Prof. Snehal Khandekar	65
16	Importance of Language and communication	Dr. Veera Mandavkar	68
17	Discipline of Players	Prof. Shital Raut	73

Importance of Language and communication

- Prof. Dr. Veera Mandavkar

Asst. Professor, Indira Mahavidyalaya,
Kalamb Dist.Yavatmal (M.S.)

Language is a means of communication, a God's gift to man. It is through language we think, feel, express and judge. Today our country is able to provide a good number of technical manpower but not up to the needs of the industry as they are deficit in communication skill. As communication plays a vital role in the smooth functioning of an organization, the need to impart communication skills assumed greater importance than earlier times. For effective teaching and learning, competence Based Technical education (CBTE) which focuses on knowledge, attitude and skills must be emphasized. As such importance of communication skills is increasing day by day. To communicate one should have a clear idea about the importance of language and approach to language teaching and learning must be changed.

Four skills of language work under these means of communication. These skills are known as listening, speaking, & writing. All these skills are integrated each other. Many factors are common to each skill. To be an expert communicator one has to gain knowledge of these skills.

Listening:

Listening is the first step to learn any language. It requires active participation of a learner. A learner should pay attention to a speaker otherwise she/he could not give any reply or miss the information. We all like to be good listener but the fact is most of us speak and do not listen. We only pick up half of the message. Listening or ability to listen and respond can make a lot of difference in relationship, on the job, at home with friends.

For ex:- When the ball of conversation bounces into your side, do not feel that you have got to hang on to it but bounce back. Every speaker needs a good listener and a good listener is always as a spring –water in the midst of the desert. Listening skills are one of the important part of communication process. Here are some of the characteristic of a good listener. You must have patience.

- . Concentration Intelligence & maintain eye contact
- . Resist distractions and encourage speaker
- . Summarize to clarify
- . Take time to listen
- . Keep eye contact
- . Don't interrupt in between and always disagree in a polite way, if needed.

Listening and expression is given paramount importance in team work and building inter-personal relations at the work. There are several ways of listening which come into play in different rules at the work place. These are: Passive, informative, Evaluative, Appreciative,

ISBN 978-81-925945-5-2

New Horizon

Edited Book of Research Papers

January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Dr. S.E. Mithar
HOD, Sociology

Editorial Board
Prof. G.N. Tyagi
Dept. of Commerce

Prof. A.G. Lakhani
Director, Phy. Education

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication
Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

New Horizon
(Edited Book of Research Papers)

First Edition - January 2018

Chief Editor

Dr. Ranganath Mishra

Associate Editor

Dr. Martand Kataria
Vice-Principal, DNP College

Publisher

Dr. Ranganath Mishra
Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004

Printer

Gill Publication

Meerut City, UP 250002

Communication

Sigma Enterprizes
92/61, Shastri Nagar, Meerut, UP 250004
e mail – sigmaenterprizes@gmail.com

Rs. 500/-

(All rights are reserved with the Publisher & Editorial Board. The opinion expressed are of the authors & the association advisory board, editorial board as well as the peer committee does not hold any responsibility for any of the views expressed. Judiciary matter in Meerut Court only.)

New Horizon / ISBN 978-81-925945-5-2 / 2

Index

	From The Bench of Editor		5
1	Critical Analysis of Various Legislations Relating to Protection of Disabled persons in India	Prof. N.R. Thawale	6
2	Research Productivity of Faculty Members in the Department of Applied Mechanics, VNIT, Nagpur: A Bibliometrics Study	Prof. D.S. Patil	10
3	Judicial Reporting in Dr. B.R. Ambedkar Newspaper	Prof. P.S. Jawade	21
4	Computer in Education An Important Step towards Technology	Prof. N.V. Narule	23
5	Generalized Inner Product Space $A = \{a_0G_0 + a_1G_1 + a_2G_2 / a_i \in F \& G_i \in C(P)\}$ Where $C(P)$ = class of algebraic structures of codes in universe	Dr. K. R. Nemade	26
6	The Philosophy of Browning	Dr. V.R. Patki	29
7	Role of College Librarian for Professional Development in Modern Age	Dr. G.P. Urkunde	32
8	Techniques to be applied by family to reduce the educational stress among the students	Prof. Saroj Lakhadive	37
9	Effective Weapon of Agricultural Marketing	Dr. D.M. Chavhan	42
10	Agricultural Products in Maharashtra	Prof. Madhuri Rakhunde	45
11	Plato's concept of Justice and present Scenario	Prof. R.T. Ade	47
12	Comparative of Depth Perception, Agility And Explosive strength of Shoulder in Different Ball Games: A Study	Prof. R.M. Wath	51
13	Causes of injury and safety	Dr. Pavan Mandavkar	57
14	Mother-Tongue To Enhance English Language	Dr. P.B. Ingle	61
15	Domestic Violence in India	Prof. Snehal Khandekar	65
16	Importance of Language and communication	Dr. Veera Mandavkar	68
17	Discipline of Players	Prof. Shital Raut	73

Discipline of Players

- Prof. Shital Raut

Asst. Professor, Indira Mahavidyalaya,
Kalamb Dist. Yavatmal (M.S)

Introduction:

It is very important to control emotions in sports. If emotions are not controlled at right time, unwarranted situations can arise, as we seen during the World Cup Football final between France and Italy. France's star striker Zinedine Zidane would have been well aware about the consequences of his infamous Head Butt. The whole world was watching the match but still Zidane could not control his emotions. It is a well known fact that Fear, anger, love, jealousy, nervousness and other emotions control human behavior. But I have a different experience in my personal life. In my young days, I was a part of one of Vidarbhas most successful tennis ball cricket club. For a period of almost 20 years (1980-2000), the Vijayanta Cricket Club remained a team to beat. After a period of 25 years, when I take a look at progress of my fellow team-mates, obvious fact comes to the fore. Those who would follow the discipline of the ground abide to the code of conduct of the team; have today achieved fame and respect in their respective fields. Whereas those who were undisciplined, addicted to tobacco and other substances are struggling to live respectable life, even after having good potentials.

Research Methodology:

Under this chapter the Statement of the Problem, Objective of Study, Purpose of the Study, Hypothesis, Source of data, selection of test, and selection of subject and collection of data is described.

Hypothesis:

It is hypothesized that, the impact of discipline on the opinions of players can be better than other students.

- 1) There is an impact on opinions of team and individual players about discipline.
- 2) There is an impact on opinions of male and female students about discipline.
- 3) There is an impact on opinions of rural and urban students about discipline.
- 4) There is an impact on opinions of players and non players about discipline.

Source of Data:

In all 2000 students, in the age group of 18 to 25, were selected from Sant Gadge baba Amravati University, Amravati and Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur through Simple Random Method. The sample comprised male-female, rural-urban, players and non players, individual and team players.

Selection of test:

The Intelligent Quotient Test Questionnaire prepared by Dr. S Mathur, Director, VG Institute, Surendra Nagar, Gujarat and certified by Dr. Dubey, Director, Aarohi Psychology Centre, Jabalpur was used to determine the Intelligence Quotient.

Selection of the Subject:

In all 2000 students, in the age group of 18 to 25, were selected from two non-agriculture Universities, Sant Gadge baba Amravati University, Amravati and Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur through Simple Random Method.